

ARHIVELE NAȚIONALE ALE ROMÂNIEI

revista arhivelor

XCVII (2020) 1-2

Arhivele Naționale ale României

Bd. Regina Elisabeta nr. 49, sector 5, București,
România

Adresa de corespondență: Str. Leaota nr. 2a, sector 6, București,
România

www.arhivelenationale.ro
publicatii@arhivelenationale.ro
portal.arhivelenationale.ro

ISSN 1453-1755
ISSN-L 1453-0755

**REVISTA ARHIVELOR
ARCHIVES REVIEW**

XCVII (2020)

Nos 1-2

International Advisory Board

Thomas Aigner (St. Pölten), Susana Andea (Cluj-Napoca), Hermina Anghelescu (Detroit, Michigan), Matthias Buchholz (Berlin), Ion Bulei (Bucharest), Ovidiu Buruiană (Iași), Rafael Chelaru (Bucharest), Ovidiu Cristea (Bucharest), Michela Dal Borgo (Venice), Dennis Deletant (London), Marius Diaconescu (Bucharest), Dorin Dobrincu (Iași), Ioan Drăgan (Cluj-Napoca), Luciana Duranti (British Columbia), Constanța Ghițulescu (Bucharest), Armand Goșu (Bucharest), Didier Grange (Geneva), Maria Guercio (Rome), Eric Ketelaar (Amsterdam), Gail Kligman (Los Angeles, California), Vlatka Lemić (Zagreb), Irina Livezeanu (Pittsburgh), Paul Michelson (Huntington, Indiana), Andi Mihalache (Iași), Sergiu Musteață (Chișinău), Robert Nahuat (Ottawa), Andrei Pippidi (Bucharest), Acad. Ioan-Aurel Pop (Cluj-Napoca), Csaba Reisz (Budapest), Claudia Serbanuta (Bucharest & Illinois), Virgil Țărău (Cluj-Napoca & Bucharest), Ottmar Trașcă (Cluj-Napoca), Cristian Vasile (Bucharest), Petronel Zahariuc (Iași), Wolfgang Zimmermann (Karlsruhe)

Editorial Board

Cristian Anița	Șerban V. Marin (<i>editor-in-chief</i>)
Cătălin Botoșineanu	Peter Moldovan
Florin Cîntic	Alina Pavelescu
Ligia Teodora Drăghici	Bogdan-Florin Popovici
Laura Dumitru (<i>editorial secretary</i>)	Laurențiu Ovidiu Roșu
Paula Ivan	Claudiu Victor Turcitu

Translations, Linguistic Examination

Laura Dumitru (French)	Peter Moldovan (German)
Agnes Flora (English)	Alina Pavelescu (French)
Șerban V. Marin (English)	Gabriela Preotesi (English)

Cover

Romeo Cîrjan & Flori Bucur

ISSN 1453-1755
ISSN-L 1453-0755

ARHIVELE NAȚIONALE ALE ROMÂNIEI
NATIONAL ARCHIVES OF ROMANIA

**REVISTA ARHIVELOR
ARCHIVES REVIEW**

**XCVII (2020)
Nos 1-2**

SUMMARY

ARCHIVE STUDIES

- Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS – *Medalie conferită în 1876 lui Bogdan Petriceicu Hasdeu* 7
- Natalia TRANDAFIRESCU † – *Curs introductiv în paleografia greacă a arhivaliilor din patrimoniul românesc* 14

- Drăgan-George BASARABĂ – *Activitatea Comisiei Consultative Heraldice reflectată în presa vremii* 47

STUDIES OF HISTORY

- Șerban V. MARIN – *Considerations regarding Antonio Morosini's Chronicle* 100
- Katalin SIMON – *(Re)marriage Patterns and Marriage Contracts in the Hungarian Market Town of Óbuda in the 18th Century* 121
- Ileana DINCĂ – *Publicarea materialelor didactice în prima parte a secolului al XIX-lea la Tipografia Colegiului Național "Sf. Sava"* 140

RESTITUTIO

- Laura DUMITRU & Elena MUȘAT – *Dotări tehnice ale sediului principal al Arhivelor Statului în anul 1974* 181

REVIEWS, BIBLIOGRAPHICAL NOTES

“Slovenská archivistika”, 2020, roč. 50, č. 1 (<i>Ivana Červenková</i>)	185
Emanuel Bălan, <i>Evreii din Târgu-Neamț: istoria unei comunități</i> (<i>Liviu Neagoie</i>)	188
Veronica Turcuș & Șerban Turcuș, <i>Italia-România. O bibliografie cât o istorie</i> (<i>Florina Ciure</i>)	190

VARIA

“Movement and Mobility in the Medieval Mediterranean” (<i>Șerban V. Marin</i>)	194
“Femei celebre ale României” (<i>Monica Negru</i>)	196
Sesiunea Științifică <i>Pontica</i> (<i>Monica Negru</i>)	201
“Elitele și mecanismele puterii” (<i>Monica Negru</i>)	207
Contributors	212

Medalie conferită în 1876 lui Bogdan Petriceicu Hasdeu

Laurențiu-Ștefan Szemkovics

Keywords: *Bogdan Petriceicu Hasdeu, General Director of the State Archives; “Bene-Merenti” Medal; Phaleristics; Heraldry; Sigillography*

Din brevetul nr. 10 dat în București, la 8 aprilie 1876, semnat de domnitorul Carol I și contrasemnat de Al. Orăscu, ministrul Instrucțiunii Publice și al Cultelor, rezultă că lui B. P. Hașdeu (Hâșdeu) i s-a conferit Medalia “*Bene-Merenti*” clasa I, pentru “*operele sale istorice și literare*”¹. Brevetul a fost validat cu un sigiliu rotund (39 mm), timbrat fix², în emblema căruia se află stema României de la 1872: scut rusesc de la 1850, cu marginea de sus convexă, colțurile superioare retezate, concavități pe flancuri, talpa în arc trilobat (lobul central mai mare), scartelat³, cuprinzând în cartierul 1, pe albastru⁴, o acvilă, redată din față, cu aripile deschise, orientate în jos și cu vârfurile acestora apropiate de corp, încoronată cu o coroană închisă, formată din trei proeminente bombate și acolate, ținând în cioc o cruce latină poziționată în bandă⁵, în gheara dreaptă o spadă, în cea stângă un sceptru, însoțită, în cantonul⁶ dextru⁷ al șefului⁸, de un soare redat ca o globulă, în cartierul 2, pe roșu⁹, un cap de zimbru, redat din față, cu o stea între coarne, însoțit, în cantonul senestru¹⁰ al șefului, de o semilună; în 3, pe roșu, un leu încoronat cu o coroană antică, cu trei raze, născând¹¹ dintr-o coroană antică cu cinci raze, cu etichete anterioare îndreptate în

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), fd. *Hașdeu B. P.*, vol. XXXVI, DLVIII-DLX, doc. 1758.

² Laurențiu-Ștefan Szemkovics, *Sigilii ale suveranilor României care au autentificat documente emise în perioada 1872-1931*, Cluj-Napoca 2022, p. 62, 132.

³ Scartelat = scut împărțit în patru secțiuni egale printr-o linie orizontală și una verticală.

⁴ Albastru = culoare utilizată în alcătuirea stemelor, reprezentată convențional prin linii orizontale plasate la distanță egală.

⁵ Banda = piesa onorabilă a scutului realizată prin trasarea a două diagonale din colțul drept superior spre colțul stâng inferior, formând o fâșie.

⁶ Cantonul = piesă heraldică în formă pătrată reprezentând a noua parte din scut.

⁷ Dextra = termen prin care se indică poziția unei mobile în scut, la dreapta; în heraldică, poziția dreapta-stânga este inversă decât în accepțiunea curentă.

⁸ Șef = piesa onorabilă realizată prin trasarea unei linii orizontale și care ocupă partea superioară a scutului.

⁹ Roșu = culoare utilizată în alcătuirea stemelor, reprezentată convențional prin linii verticale plasate la distanță egală.

¹⁰ Senestru = termen indicând poziția spre stânga. În heraldică, noțiunea de stânga-dreapta se referă la poziția scutului, nu la cea a privitorului.

¹¹ Născând = califică leul atunci când i se vede numai partea superioară.

față, dispuse în bandă (dreapta), în bară¹² (stânga) și având în fața lor o stea cu șase raze; în 4, pe albastru, doi delfini, cu corpurile sinuoase, cu cozile în sus și orientate puțin spre exterior, cu capetele în jos, afrontate¹³ la boturi. Peste tot, armele familiei de Hohenzollern: scut, cu marginea superioară dreaptă, colțurile de sus retezate, concavități pe flancuri, talpa în ogivă, scartelat, având în cartierele 1 și 4 argint¹⁴, în 2 și 3 negru¹⁵. Sub scut sunt două arabescuri redactate sub forma a două vrejuri cu frunze de acant, ale căror părți de sub vârful acestuia se acolează, iar de la punctul de acolare iese, în jos, o floare. Scutul este timbrat¹⁶ de o coroană regală, formată dintr-un cerc frontal, cu borduri pe marginile de sus și de jos. De la marginea superioară a cercului, se ridică opt fleuroane¹⁷, dintre care cinci sunt vizibile, sub formă de frunze de țelină, cu câte o perla la bază, intercalate de patru vârfuli ascuțiți, terminate cu perle. Din vârfulurile fleuroanelor pleacă, în sus, spre mijlocul coroanei, opt lame înguste, dintre care primele cinci din față sunt vizibile, sub formă arcuită și ornate cu perle, care se reunesc și se termină la mijloc printr-un glob crucifer¹⁸. Scutul exterior are ca suport¹⁹ doi lei, afrontați, cu gurile căscate, fără dinți, limbați, cu coamele acoperindu-le capul, gâtul, pieptul și spatele până la jumătate, cu cozile trecute printre picioare, ridicate la spate, terminate cu smocuri, care se recurbează în jos și spre corpul animalelor, cu picioarele posterioare stând pe extremitățile frunzelor de acant, cu câte o labă anterioară așezată pe colțurile și pe marginea de sus a scutului, iar cu celelalte, anterioare, poziționate în bară și în bandă, pătrund cu ghearele puțin în scut, atingând cu vârfulurile lor extremitățile liniei orizontale despărțitoare. Sub arabescuri, deviza “*NIHIL SINE DEO* [NIMIC FĂRĂ DUMNEZEU]”, scrisă, cu litere majuscule, pe o eșarfă ondulată, cu trei concavități (cea centrală mai pronunțată) și două convexități. Capetele eșarfei, de asemenea, sinuoase, sunt trecute prin curbările interioare ale frunzelor de acant din partea de jos, de la exterior, și sunt răsucite, dedesubt, spre interior, poziționate, în bandă (cel din dreapta), în bară (cel din stânga) și terminate în coadă de rândunică, cu extremitățile ajungând, la dreapta, până în dreptul celei de-a doua litere “*T*” din cuvântul “*NIHIL*”, la stânga, până în dreptul literelor “*D*” și “*O*” din cuvântul

¹² Bară = piesa onorabilă a scutului alcătuită prin trasarea a două diagonale ce unesc colțul stâng superior cu colțul drept inferior, obținându-se o fâșie.

¹³ Afrontat = se spune despre două animale care se privesc.

¹⁴ Argint = metal utilizat în alcătuirea stemelor, reprezentat convențional prin câmp alb, respectiv suprafață liberă.

¹⁵ Negru = culoare utilizată în alcătuirea stemelor, reprezentată convențional prin linii verticale suprapuse pe linii orizontale.

¹⁶ Timbrat = termen care indică poziția unei mobile față de scut.

¹⁷ Fleuron = element component al coroanei deschise care este fixat pe un cerc frontal.

¹⁸ Glob crucifer = sferă suprapusă de o cruce care se găsește în vârful coroanelor închise.

¹⁹ Suport = element exterior al scutului, reprezentat de un animal având rolul de a sprijini scutul.

“DEO”. Întreaga compoziție este inclusă într-un pavilion²⁰, căptușit la interior cu hermină²¹, ornat pe marginile laterale și superioare cu franjuri, cu partea inferioară în arc de cerc ondulat, cu trei concavități (cea centrală mai pronunțată) și două convexități, cu două cortine, cu câte trei falduri inegale pe flancuri, cu umerii, așezați în bandă (cel din dreapta) și în bară (cel din stânga), formați din proeminențe bombate, inegale, legați la bază cu șnururi sinuoase, din care ies, sus, două ochiuri triunghiulare (câte unul pe fiecare parte), orientate spre interior, iar jos, alte câte două ochiuri, aproape ovale, dar mai mari, dispuse în bară (cel de la umărul drept) și în bandă (cel de la umărul stâng). Extremitățile șnururilor se termină cu câte un canaf, poziționate, cel din dreapta în dreptul literelor “O” și “M” din cuvântul „DOMNU”, iar cel din stânga în dreptul literelor “L” și “O” din cuvântul „ROMÂNILOR”. Pavilionul este prins, în partea de sus, sub o coroană regală, compusă dintr-un cerc frontal, cu borduri pe marginile de sus și de jos, împodobit, în față, cu 7 romburi culcate, inegale, intercalate de sfere mici. De la marginea superioară a cercului se înalță 8 fleuroane, dintre care 5 sunt vizibile, sub formă de frunze de țelină, intercalate de 4 vârfuri ascuțite, terminate cu perle. Din vârfurile fleuroanelor pleacă, în sus, spre mijlocul coroanei, 8 lame înguste, dintre care primele 5 din față sunt vizibile, sub formă arcuită și ornate cu perle, care se reunesc și se termină la mijloc printr-un glob crucifer. În exergă, mărginită de un cerc liniar la exterior, legenda scrisă cu litere majuscule: * **CAROL I * DOMNU AL ROMÂNILOR**²². În perioada 1876-1900, Bogdan Petriceicu Hașdeu a fost director general al Arhivelor Statului²³.

Prezentăm descrierea medaliei, precum și reproducerea grafică care provin de la Arhivele Naționale Istorice Centrale (documentul) și de pe site-ul <https://www.ordersandmedals.ro> (decorația).

Medalia “*Bene Merenti*” a fost instituită în anul 1876 și se acorda atât pământenilor, cât și străinilor “*ca încurajare și răsplătire pentru merite dobândite pe domeniul artelor, științelor, industriei, agriculturii, etc.*”. Medalia, având două clase, se compunea: “*cea de clasa I dintr-o piesă de metal galben cu un diametru de 30 mm și o grosime de 2 ½ mm; forma sa este rotundă; cea de clasa II dintr-o piesă de metal alb având aceleași dimensiuni și formă. Medalia de amândouă clasele poartă pe o parte, în relief, efigia domnitorului, înconjurată de cuvintele: CAROLUS PRIMUS PRINCEPS ROMANIAE; pe partea opusă se află stampat, în relief, cuvintele BENE MERENTI înconjurate de*

²⁰ Pavilion = ornament exterior al scutului sub formă de mantou, prevăzut în partea superioară cu un baldachin.

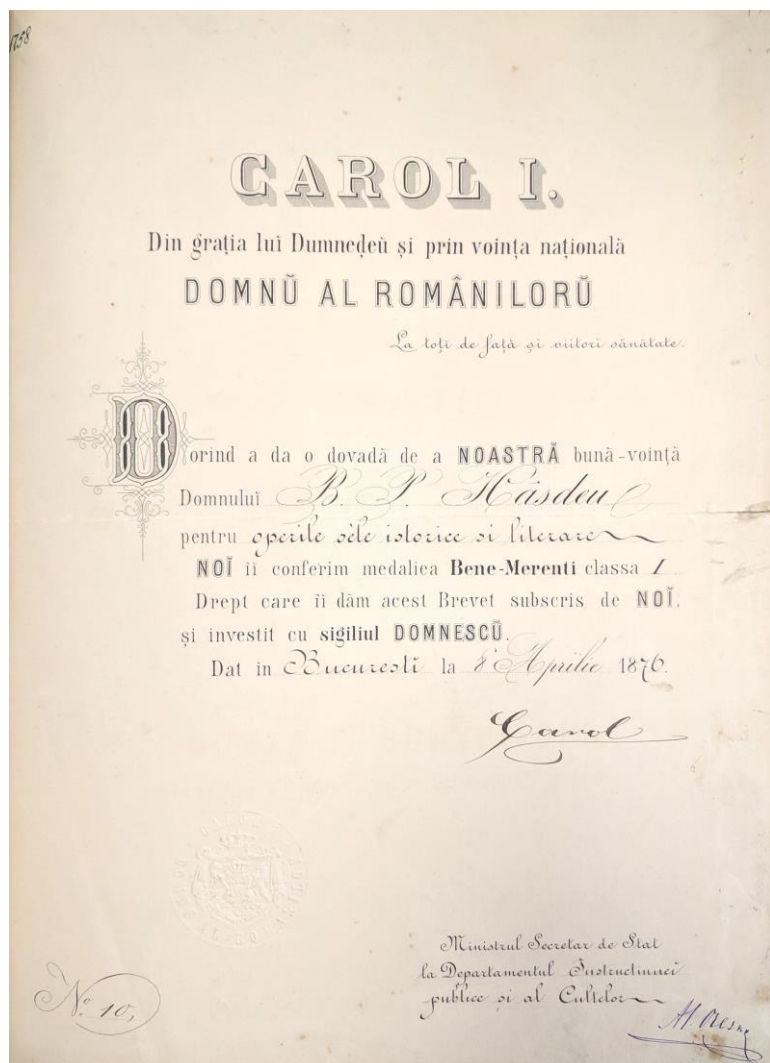
²¹ Hermină = blană utilizată în alcătuirea stemelor, în special la căptușirea pavilioanelor și mantourilor. Este reprezentată convențional printr-o suprafață albă semănată cu codițe negre.

²² *Ibidem*, p. 62, 132, 183.

²³ *Figuri de arhiviști* (ed. Mihail Fănescu), București 1971, p. 179-197.

L.-Șt. Szemkovics, *Medalie conferită în 1876 lui B. P. Hasdeu*

o ghirlandă de stejar care se unește sus și jos prin câte o fundă. Medalia are în partea superioară un inel prin care se trece panglica. Panglica este de moară vișinie, având la margine câte o vargă (lisereu) de fir de argint. Panglica în total este lată de 30 mm, iar varga pe margine de 2 ½ mm. Medalia se poartă pe partea stângă a pieptului”²⁴.

Brevetul nr. 10 din 8 aprilie 1876

²⁴ Ordine, cruci și medalii române. *Istoric, legi și regulamente* (întocmite de Vintilă Ivănceanu, Petre Ionescu, Petre P. Sterescu, C. Tâmpăanu), București 1927, p. 139-140.

L.-Șt. Szemkovics, *Medalie conferită în 1876 lui B. P. Hasdeu*

Sigiliul care a validat brevetul nr. 10 din 8 aprilie 1876

Medalia "*Bene-Merenti*" clasa I (avers și revers).

L.-Șt. Szemkovics, *Medalie conferită în 1876 lui B. P. Hasdeu*

Decoration awarded in 1876 to Bogdan Petriceicu Hasdeu

(abstract)

Using phaleristics, heraldry and sigillography, the paper presents the 1st class of “*Bene-Merenti*” medal that was awarded in 1876 to Bogdan Petriceicu Hasdeu, general director of the State Archives of Romania (1876-1900).

Curs introductiv în paleografia greacă a arhivaliilor din patrimoniul românesc*

Natalia Trandafirescu

Keywords: *Greek Palaeography; Greek Documents and Manuscripts; Archives and Archivology; Traductology; Classical Philology*

Contextul arhivistic și istoric al arhivaliilor în paleografie greacă

Studiul de față descrie manuscrisele și documentele grecești într-o manieră introductivă în domeniul paleografiei grecești. Paleografia, indiferent de limbă, are drept scop citirea corectă, descifrarea și lămurirea aspectelor legate de tipurile de scriere, de materialul și instrumentele de scris, de copiiști, datare și localizare, atât pentru cartea manuscrisă cât și pentru documente, indiferent de categoria lor: porunci domnești sau ecleziastice, scrisori ale patriarhilor (*gramate*), corespondență, zapise, chitanțe etc. Nu suntem de acord cu formularea “paleografie greco-română”, folosită de Al. Elian¹, deoarece aceasta nu are nicio justificare, chiar dacă ar fi să se refere numai la arhivaliile scrise de români, oriunde s-ar fi aflat ei, sau la cele emise de cancelariile domnești de pe teritoriul celor trei provincii istorice. Am abordat aici izvoare paleografice exponențiale, dar prea puțin cunoscute și cercetate, și anume colecția *Manuscrise – fondul grec*² de la Biblioteca Academiei Române și documentele de la Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale (fonduri ecleziastice, documente istorice, peceti și a.), fără a face diferența între autorii români și grecofoni, sau între repere ca locul și timpul redactării.

* Lucrarea *Manuscrise și documente grecești din arhivele românești*, secțiune din amplul “Studiu introductiv” la *Album de paleografie greacă*, București 1993, apare acum cu acest titlu sub îngrijirea Loredanei Dascăl, care a emendat-o și actualizat-o, intervenind semnificativ în formularea și fluiditatea textului, în structurarea materialului, în traducerea integrală a citatelor grecești și în indicațiile bibliografice (multe omise în album), fără afectarea conținutului și concepției originare. De asemenea, facem cuvenita precizare a faptului că, în privința unor elemente de punctuație, prezentul text a fost adaptat în conformitate cu cerințele editoriale ale “Revistei Arhivelor”. Revizuirea sintetizată a rezultatelor cercetării Nataliei Trandafirescu se impune nu doar ca un gest omagial față de autoarea unicului *Album de paleografie greacă* aplicată documentelor grecești din arhivele românești, ci și ca o recapitulare a stadiului lor de teoretizare și analiză paleografică, rămas totuși în același punct timp de trei decenii și insuficient cunoscut din cauza adresabilității restrânse a albumului (n. n.).

¹ Alexandru Elian, *Elemente de paleografie greco-română*, în *Documente privind istoria României: introducere*, I, București 1956, p. 359-385.

² În continuare: (BAR) Mss. (n. n.).

În cercetarea întreprinsă asupra documentelor grecești scrise de români, Al. Elian evidențiază ca aspecte definitorii perioada în care au fost emise (din secolul al XIV-lea până în primele decenii ale secolului al XIX-lea) și aria geografică a extinderii lor; analizează scrierea grecească de pe teritoriul Țărilor Române (Muntenia și Moldova) și, în subsidiar, pentru comparație, pe aceea din actele grecești de redacție străină dar atestate în provinciile românești, stabilind caracteristicile scrierii în raport cu spațiul și timpul delimitate, precum și trăsăturile lingvistice. În contextul în care pe teritoriul Țărilor Române nu s-au folosit de la început pentru scrierea documentelor și cărților limba vorbită de autohtoni și un alfabet propriu acesteia, la copierea și chiar la tipărirea cărților manuscrise, în cancelaria oficială a statului mai întâi au circulat limba slavă în Țara Românească și Moldova și latina în Transilvania. Limba greacă a îndeplinit acest rol ulterior, iar în cancelarie nu la fel de conturat ca predecesoarea ei, slavona, beneficiind de un alt statut cultural. Oricât de mult s-a scris și s-a vorbit grecește – la un moment dat învățământul, mai ales cel superior, se baza în exclusivitate pe greacă –, nu s-a putut naște o variantă a acestei limbi pe teritoriul românesc³. Latina și slava veche erau, în perioada transpunerii lor românești, limbi moarte, penetrate numai în biserică, în cancelarie și în diplomatie. Greaca însă a circulat în aria culturală românească și în varianta ei veche (elina) și medie (bizantină), prin difuzarea, sub formă de manuscrise sau carte tipărită, a lucrărilor unor scriitori clasici sau bizantini, ca limbă de cult în biserica ortodoxă, dar și în varianta orală. Relațiile locuitorilor de la nord de Dunăre cu vorbitorii de limbă greacă au început din vremuri străvechi, din perioada primelor colonii întemeiate în Dobrogea, și au durat secole, fără întrerupere, chiar dacă intensitatea lor nu a fost aceeași în toate perioadele. Legăturile permanente cu grecofonii, exodul învățaților greci refugiați în ținuturile românești de persecuțiile stăpânirii otomane, au făcut ca influența culturii grecești să dăinuie până în timpurile moderne și să se manifeste sub diverse fațete. Circulația materialului documentar grecesc și a înșiși grecofonilor a lăsat urme semnificative și în limba română. Cu toate acestea, proporția românilor care au învățat și uzat în scris sau verbal de greacă, comparativ cu alogenii care o utilizau în mod curent pe teritoriul țărilor române, era foarte mică: deprinderea și folosirea limbii grecești nu au fost un fenomen de masă, ci s-au limitat la mediul intelectual al societății românești și la cel negustoresc. O imagine exactă a acestei situații, cu toate implicațiile ei, nu o putem avea decât prin studierea amănunțită a patrimoniului scris în limba greacă din bibliotecile și arhivele românești.

³ Cf. L. Dascăl, *Din arhiva Companiei Negustorilor Greci din Sibiu: texte epistolare grecești*, Iași 2013; Lia Brad-Chisacof, *Din arhiva Companiei Negustorilor Greci din Sibiu: texte epistolare grecești (From the archives of the Greek merchants of Sibiu. Texts of Greek letters)*, Editions of the Al.I. Cuza University, Iași, 2013, “Revue des Études Sud-Est Européennes” 55 (2017), secțiunea “Comptes rendus”, p. 395 (n. n.).

Un palier al relațiilor greco-române strânse și durabile este biserica ortodoxă de răsărit: patriarhiile de la Constantinopol și Alexandria, bisericile din Grecia și de la Sinai. Contactul cu aceste așezăminte a avut drept urmare o bogată corespondență, oficială și particulară, emiterea de acte din cancelariile respective, trimiterea de cărți manuscrise (de cult sau ale autorilor creștini) din Grecia sau copierea lor pe teritoriul românesc de către copiiști ce învățaseră meșteșugul scrisului în centrele de cultură grecești. Cele mai vechi mărturii sunt: actul din 1369 septembrie adresat de Vladislav, domnitorul Țării Românești, călugărilor de la Cutlumuș⁴, și scrisoarea (copie) din 1370⁵ a mitropolitului Iachint către patriarhul ecumenic. Recurent la emiterea de documente și în corespondență, scrisul grecesc este atestat pentru prima dată în Țările Române în documentele slave sau românești: într-un document slav din 7 martie 1592 apar în grecește iscălitura lui Despot vodă și, sub formă de *menologem*, a patriarhului ecumenic Ieremia II⁶; pentru Țara Românească, cele mai vechi documente scrise în limba greacă sunt *gramatele* patriarhului Chiril Lucaris date în anul 1614 pentru Mănăstirea Bistrița (locul emiterii: Târgoviște) și pentru Mănăstirea Radu Vodă (locul emiterii: București). Așadar, între aceste date de început și sfârșitul secolului al XIX-lea este cuprinsă perioada în care s-a scris grecește pe teritoriul țărilor române.

I. Manuscrisele grecești

I.1. Perioada

Colecția *Manuscrise – fondul grec* de la Biblioteca Academiei Române, cu peste 1.600 de piese catalogate⁷, conține însă și piese mai vechi, care vor fi analizate în lucrarea de față. Lipsește însă din această colecție cel mai vechi text grecesc scris în țara noastră, convenit a fi cel notat pe marginea *Tetraevangelului* slavo-grec din 1429 al lui Gavriil, monahul de la Mănăstirea Neamț⁸, manuscris deținut de Biblioteca Bodleiană din Oxford (*Codex canonicus graecus* 122)⁹. Are aspect singular, neobișnuit în practica manuscriptică: textul

⁴ Al. Elian, *op. cit.*, n. 1, p. 363-364.

⁵ V. Laurent A.A. & P. S. Năsturel, *Facsimile de texte și documente bizantine din veacurile XIV-XV privitoare la istoria bisericii române*, colecțiile Arhivelor Statului, seria complementară, fasc. I (nr. 1-31), București 1946, planșa nr. 1.

⁶ Al. Elian, *op. cit.*, p. 361, n. 3.

⁷ *Catalogul manuscriselor grecești* de la Biblioteca Academiei Române (ed. Constantin Litzica & Nestor Camariano & Mihai Caratașu), I-III, București 2004 [1909], descrie cotele 1-1350 (n. n.).

⁸ Al. Elian, *op. cit.*, p. 364; sunt expuse și alte opinii în legătură cu data copierii acestui text.

⁹ Damian P. Bogdan, *Paleografia româno-slavă. Tratat și album*, București 1978, p. 105 (n. a.). Bibliografia indicată de autor menționează însă că textul grecesc respectiv datează de la sfârșitul secolului al XVII-lea; Ms. Canon. Gr. 122 este accesibil *online*: <https://ntvmr.uni-muenster.de/manuscript-workspace?docID=30525> (n. n.).

de bază, în limba slavă, ocupă, după uzanță, centrul paginii, iar pe marginea exterioară se situează traducerea în limba greacă; scrierea acestei traduceri este foarte îngrijită și are, la rândul ei, la fel ca textul central, litere ornate, desene și miniaturi în culori. Se pare că aceste texte au fost scrise de aceeași persoană și la aceeași dată; este o ipoteză ce rămâne să fie confirmată sau infirmată de cercetarea ulterioară. Un arhivaliu scris în limba greacă în Moldova, în jurul anului 1400¹⁰, manuscrisul P. 56/544/571 I din biblioteca Mănăstirii Putna, conține și un fragment dintr-un *Stihirarion* copiat la această dată. Înflorirea culturii în epoca lui Ștefan cel Mare a determinat o efervescentă activitate în principalele mănăstiri din Moldova, dar mai ales la Putna, care, începând de la sfârșitul secolului al XV-lea, devine unul dintre cele mai importante centre monahale de copiere a manuscriselor¹¹, iar istoria consacră numele protopsaltului Evstatie. Așadar, șapte manuscrise de muzică bizantină alcătuite la școala de la Putna oferă obiect de studiu muzicologiei ortodoxe românești și istoriei culturale medievale.

Indiferent unde au fost copiate sau concepute, manuscrisele care au stat în atenția noastră pentru teoretizarea paleografiei grecești acoperă durată dintre secolul al XI-lea (sau chiar al X-lea, datarea fiind nesigură) și al XVII-lea; deși BAR Mss. acoperă și secolele al XVIII-lea-al XIX-lea, intervalul nu suscită interes paleografic. Cercetarea transgresează însă apariția tiparului, deoarece după secolul al XV-lea încă s-au copiat cărți, generându-se o varietate de scrieri relevante pentru istoria culturii. În afara cărții manuscrise (mss. 10, 49, 202, 313, 549, 580, 516, 464, 422, 386), care a prevalat în toate secolele, există și alte tipologii de manuscrise, mai ales după secolul al XVI-lea, când asimilarea cunoștințelor a devenit o veritabilă necesitate culturală, iar în țările române s-a instituit învățământul de treaptă superioară în limba greacă.

1.2 Tematica

Varietatea manuscriselor face ca și conținutul să depindă de tipul fiecărui manuscris. În colecție sunt multe lucrări de istorie universală (a Romei, bizantină) sau referitoare la evenimentele din țările române (cronici pe diferite perioade), compilații din mai multe cronici străine, traduceri de opere din limba engleză sau germană. Remarcabile sunt *Istoria bizantină* a lui Doukas, *Cronica* lui Mihail Glykas, *Istoriile* lui Petru Depasta, ale fraților Tunusli, ale lui Dimitrie Cantemir, Emanoil Băleanu și alții, dar și o sumă de lucrări ecleziastice, antologii de texte religioase, tratate de geografie, memorii de călătorii (aceea a spătarului Milescu “până la hotarul cu China” și descrierea Siberiei). Literatura greacă și

¹⁰ *Izvoare ale muzicii românești. Documenta* (ed. Gheorghe Ciobanu & Marin Ionescu & Titus Moisesescu), V: *Antologhionul lui Evstatie, protopsaltul Putnei*, București 1983, p. 35.

¹¹ Anne E. Pennington, *Muzica în Moldova medievală / Music in Medieval Moldavia (16th century)*, București 1985 (ediție bilingvă).

latină, antică ori ulterioară, este replicată în manuscrise de proză, poezii, piese de teatru, cântece populare (eventual însoțite de melodii). Cărțile populare care circulau în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, scrierile morale, culegerile de maxime, literatura didactică – cu seria ei de manuale de retorică, gramatică, logică, filosofie (în special traduceri sau interpretări ale lui Teofil Coridaleu din opera lui Aristotel), matematică, fizică, stilistică, prozodie, cursuri predate la “Școala de la Sf. Sava”, de unde și provin cele mai multe cărți, care procurau o instrucție aleasă studioșilor – se reflectă abundent. De asemenea, micile dicționare sau glosare de greacă veche sau bizantină indică nivelul de cultivare a limbii grecești. Dintre lucrările cu caracter științific, predomină cele de medicină (traduceri din operele medicilor antichității, rețete medicale, sfaturi practice), astronomie, meteorologie, mai exact referitoare la științele naturii.

Ponderea cea mai mare o au însă cărțile cu conținut religios, majoritatea de cult, cu cântări de la diferite sărbători sau pentru momentele importante ale slujbelor de utrenie sau vecernie (*Liturghier, Triod, Penticostar, Anastasimatar, Doxastar, Psaltichie*), culegeri de omilii sau texte sacre (*Evanghelii, Epistole, Noul și Vechiul Testament*), tratatele de pictură religioasă (mss. 446 și 814). Manuscrisele de muzică bizantină, foarte numeroase în această colecție, conțin melos liturgic, dar și manuale, îndrumătoare (numite “gramatici” sau “propedii”), precum lucrările foarte cunoscute ale lui Ioannis Plousiadinos sau Kyrillos Marmarinos (ms. 932), care au circulat în copii vreme de sute de ani în toată Europa¹². Multe manuscrise redau creații ale autorilor de literatură creștină, iar suficiente miscelane au inserat fragmente sub formă de antologii. Dreptul civil se dezvăluie în tratate juridice, *Nomocanoane*, adesea prevăzute cu glose marginale de aplicare practică.

Epistolarele personalităților (precum Alexandru Mavrocordat), catastihurile cu socoteli sau copierele de acte, condicile mănăstirilor (Cotroceni, Mărgineni, Radu Vodă) completează BAR Mss., care prin varietate dau o imagine exactă a relațiilor culturale ale Țărilor Române cu spiritualitatea europeană și tabloul fidel al nivelului de cultură, al gustului și mentalității timp de mai multe secole. Sub aspectul relevării trăsăturilor spirituale ale creatorilor de cultură și ale celor care beneficiau de ea, manuscrisele nu au fost deloc studiate.

I.3 Tipologia

Colecția numără miscelane clasificabile în categorii, în ciuda formei lor exterioare identice: unele sunt parțial scrise de persoana care a început manuscrisul, iar ulterior o altă persoană (sau mai multe) au notat în continuare, pe același suport, mai multe fragmente (sau o singură lucrare) cu conținut divers; alteori una și aceeași persoană copiază felurite fragmente din mai mulți autori și

¹² Valoroasa serie de volume *Izvoare ale muzicii românești. Documenta et Transcripta*, publicate de Editura Muzicală în anii 1976-1985, nu a fost încă suficient cercetată pentru elucidarea acestui fenomen cultural.

toate compun un singur volum (mss. 500, 508, 249, 214, 561, 123, 316 etc.). Alte miscelanele au fost alcătuite prin legarea laolaltă a unor fragmente scrise de persoane diferite la intervale și pe hârtie diferite (mss. 493, 394, 504); modul lor de paginare se schimbă, fiind impus de cel ce a copiat fragmentul intrat în compoziția manuscrisului (cu litere pentru cifre, cu cifre arabe, prin indicarea caietelor și nu a filelor sau paginilor etc.) și acest gen de manuscrise este foarte răspândit în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea. Sunt epocile culegerilor cu înșiruii de epistole și acte oficiale sau particulare ale uneia sau mai multor persoane, legate împreună în corpusul unui registru sau al unei cărți; în spațiul românesc și în limba greacă, acest tip de manuscris este însă arareori întâlnit (ms. 974).

Bine reprezentate sunt manuscrisele care au, în afară de textul scris în greaca veche sau modernă, comentarii sau traduceri în neogreacă, plasate fie marginal, fie interliniar, uneori cu altă cerneală decât a textului de bază (ms. 692: Hesiod, *Munci și zile*, ms. 546: *Odele* lui Pindar traduse și explicate în iuxtă, mss. 167 și 29: fragmente din *Iliada* lui Homer). Din această categorie, aspect deosebit au mss. 694 și 695, copiate în 1742, cu textele de bază (*Vechiul Testament* și cele patru *Evangelii*) centrate în filă (dimensiunile cărților sunt neobișnuit de mari: 48 cm x 32 cm și 44 cm x 32 cm), dar foarte restrânse în comparație cu spațiul explicațiilor și comentariilor, extins pe trei laturi ale paginii. În această suită de miscelanele, ms. 98, un manual de gramatică, etalează pe două coloane distincte textul grecesc cu traducerea lui în slavonă.

I.4 Redactorii și autorii

În mare parte, manuscrisele sunt copii ale unor opere, dar un set de originale (manuscrise autografe) se distinge: ms. 298 conține o traducere a doctorului Ioan Comnen din limba latină, iar ms. 814, în nota de la f. 231, precizează că tratatul de pictură bisericească a fost scris de logofătul Nicolae Ioanid Vlahos, la 26 februarie 1815. În ms. 210, f. 99 are o notă din care reiese că tratatul de logică este scris de mâna profesorului Theodor Anastasie Cavalioti, protoieru de Moscopole (f. 2), “când s-a deschis prima școală din patria sa”. Tot un original este și ms. 90 al banului Dimitrie Sturdza, care semnează la sfârșitul cărții în calitate de autor (f. 50^v). Un exemplu de miscelaneu redactat de un unic autor este ms. 268, datat în secolul al XVII-lea, în care scrie la f. 1: “*Νικολάου Μαυροκορδάτου Κωνσταντινοπολίτου ἐκλογαὶ ἐκ τῶν ἀναγινωσκομένων αὐτῷ βιβλίων ἀποταμειθεῖσα εἰς ἰδίαν χρήσιν*” [Selecțiile lui Nicolae Mavrocordat constantinopolitul din cărțile cunoscute lui, păstrate pentru folosința proprie] – deci conține rezumate și extrase din mai multe cărți de autori diferiți, deși la prima vedere, după cum se prezintă, poate fi confundat cu un manuscris autograf. Multe părți ale unor miscelanele sunt, de asemenea, însemnări sau lucrări originale, situație similară cu a culegerilor de scrisori sau documente care, din cauza legării lor sub formă de carte, au fost considerate un singur manuscris.

Cele mai vechi manuscrise (secolele al XI-lea-al XII-lea) sunt private de informații despre redactorii lor. Numele copistului este rarism până în secolul al XVI-lea, dar din secolul al XVIII-lea încep numele explicative. Însemnări ca: “Δωροθέου πόνος [Strădania lui Dorotheos]” (ms. 409) și “Τλήμων, ταπεινός, έντελής, ρακενδύτης Αντώνιος γέγραφα [Am scris eu, Antonios, răbdător, umil, istovit, ponosit]” nu spun mare lucru despre acești copişti, care se conformau obiceiului epocii de a afişa modestia proprie feţelor bisericeşti. În secolele mai recente, formulele de la finele manuscrisului conţin din ce în ce mai multe ştiri despre dată, loc sau autor, astfel că se pot contura câteva portrete. Majoritatea scriitorilor sunt călugării de la diferite mănăstiri greceşti, care învăţau caligrafia în şcoli speciale (la Patriarhie sau în centre de cultură) sau chiar la mănăstirea unde slujeau, şi care, la rândul lor, erau dascăli pentru confrăţi. După introducerea tiparului, îndeletnicirea nu decade cu totul, ci se prelungeşte în timp până în secolul al XIX-lea. Numeroase manuscrise au fost alcătuite în afara teritoriului Țărilor Române, iar cum au ajuns ele aici, în ce contexte sau prin intermediul cui, sunt întrebări pentru lămurirea cărora trebuie întreprinse investigații speciale.

O serie de autori sunt clerici cu funcții importante în ierarhia bisericească: ieromonahul Chiril (din insula Leros) era protosinghel la Patriarhia din Alexandria (ms. 51), Ioannis (copistul ms. 695) era *primichir* și notar al mării biserici (din Constantinopol), la fel și călugărul Grigorie (ms. 576), Ioan (copistul ms. 674) era logofăt general al mării biserici, Panaiot din Constantinopol (mss. 281, 282, 391, 286) era “*πριμικηρίου τε τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ τρισάκις χρηματίσαντες μεγάλου γραμματικου τῆς ἐκλαμπροτάτης αὐθεντίας Οὐγγροβλαχίας* [*primichir al Marii Biserici a lui Hristos și de trei ori tocmit mare logofăt al preastrălucitei domnii a Ungrovlahiei*]” – deci solicitat, datorită priceperii sale, în cancelaria domnitorilor români. Un alt Ioannis (autorul mss. 139 și 149 și copistul mss. 290 și 695) era *primichir* la aceeași biserică, deținătorul funcției de secretar la “prea înalta domnie a Ungrovlahiei”. Mulți dintre egumenii mănăstirilor din țară, aflați sub tutela celor din Grecia, erau cunoscători ai meșteșugului scrisului și îi vom găsi în chip de copişti de cărți sau scriitori de acte. Unii călugări greci ajungeau în Țara Românească în împrejurări mai puțin obișnuite, cum s-a întâmplat la sfârșitul secolului al XVIII-lea cu Panaiot din Trapezunt: “*Ἡ παροῦσα ταύτη λευχειμινούσα ῥητορικὴ ἐγράφη πρὸς ἐμοῦ Παναγιώτου ἐν τῇ Κίμπενα φυγάδος ὄντος ὑπὸ τῶν φόβων τῶν Ὀθωμάνων, τοῦ ἐκ Τραπεζοῦντος τῆς ἐν Κολχίδι οὔσης, κατὰ τὸ ἔτος τὸ Σωτηρίου ἀπὸ* [Această prezentă *Retorică* învelită în alb a fost scrisă de mine, Panaiot, care o am din Trapezuntul Kolhidei, fiind refugiat la Câmpina de frica otomanilor, în anul Mântuirii 1770]” (ms. 283, f. 56).

În principatele române, dezvoltarea învățământului în limba greacă în secolele al XVIII-lea-al XIX-lea a alimentat activitatea intelectuală bazată pe caligrafie. Mulți dintre profesorii de învățământ superior erau autori de manuale sau de tratate și îndrumătoare necesare instruirii elevilor (logică, retorică,

filologie, gramatici, dicționare etc.); din astfel de manuale s-au păstrat manuscrise autografe (mss. 210, 86, 600). Însemnările de pe manuscrisele provenite din bibliotecile școlilor grecești din Iași și București furnizează informații despre instituțiile de învățământ superior, despre dascălii și profesorii lor.

Există date despre români deprinși cu scrisul grecesc, autori de manuscrise: “*Ἦλθε τέλος ἡ παροῦσα ἀσματικὴ στιχηράριον δι’ ἐμοῦ τοῦ ἀμαρτολοῦ Ἰανάκης ὁ κουφῶς καὶ τὸ ἔγραψα τὸ Γιώργης, ὁ υἱὸς τοῦ Μπογιατῆς μαθητῆς τοῦ δασκάλου Σερμπάνου* [Prezentul *stihirarion* de cântece a fost încheiat de mine, păcătosul Ianachis surdul, și l-am scris eu, Gheorghe, fiul lui Boiagi, elevul dascălului Șerban]” (ms. 130, ultima filă)¹³. Tot român este și Ioan Ștefan, copistul condicii de legi a lui Mihail Fotino (ms. 378), dar aceeași lucrare a fost copiată și de medelnicerul Gheorghe: “*Ἀντέγραφή δὲ παρὰ Γεωργίου μεδελνιτζαρίου κατὰ τὸ ἀψῆς ἔτος* [Copiată de Gheorghe medelnicerul în anul 1796]” (ms. 122, f. 1). *Psaltichia* scrisă de Dimitrie al lui Matei, la porunca episcopului de Buzău, Constantie (ms. 29), oferă o probă similară.

După secolul al XV-lea, uzanțele culturii manuscrise au introdus un nou tip de informație: în afară de titlul descriptiv și autor, la sfârșitul manuscrisului intră și numele celui care a efectuat copierea sau traducerea, în formule care asociază data finalizării lucrării și uneori un blestem îndreptat împotriva celui care ar îndrăzni să o fure sau să o distrugă. Cea mai veche mențiune a unui copist este din anul 1549, pe ms. 409: “*Εἴληθε ὁδε τέρμα τὸ παρὸν βιβλίον αὐγούστου κῆ ἐπὶ ἔτους Ἱνδικτιὼν ζ ἡλίου κύκλος ἁ σελήνης κύκλος ἡ, Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ Δωροθέου πόνος* [Aici a luat sfârșit prezenta carte, în august 28, anul 757, indiction 7, ciclul 1 al soarelui, al lunii 8, darul lui Dumnezeu și strădania lui Dorotheos]” (cuvintele “soare” și “lună” sunt înlocuite cu desenele acestora). Formulele de semnalare a copierii se diversifică în fraze ca: “*Τοῦτο τὸ βιβλίον τὸ ἀντέγραψα ἐγὼ ὁ Στεφάνος Ἀρβανιτοχωρήτης* [Această carte am copiat-o eu, Ștefan arvanitohoritul]” (ms. 317, cu toponimul de proveniență a copistului), “*Ἀντεγράφη δὲ παρὰ Γεωργίου μεδελνιτζαρίου κατὰ τὸ ἀψῆς* [Copiată de Gheorghe medelnicerul în 1797]” (ms. 122); scribul se adresează cititorilor: “*Μέμνησθε τοῦ γεγραμμένου οἱ ἀναγινώσκοντες Μιχαῖλου τοῦ Μακρῆ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων* [Cei ce citiți, amintiți-vă de cel ce a scris, Mihail al lui Macri din Ioannina]” (ms. 313); un anonim scrie: “*Τῷ πονήσαντι, Χριστέ, ἐπίδος τήν ἀρωγὴν ἀχίγ* [Îndureratului, Hristoase, dar neștirbit ție, 1613]” (ms. 307); un copist meditează: “*Ἡ χεὶρ ἡ γράσας σήπεται τάφῳ γραφῇ δὲ μένει αἰῶνας ἀπεράντους* [Mâna ce a scris putrezește în mormânt, dar scrisul rămâne veșnic nepieritor]” (urmează data, ms. 332). Formula consacrată (“S-a sfârșit cartea... prin mâna lui...”) se dezvoltă cu durată operațiunii: “*Ἐγράφη ἐν ἡμέραις ὅλαις πεντήκοντα* [scrisă în zile cu totul cinci sute]” (ms. 51, f. 358^v) sau: “*1765 ὁκτωμβρίου 21 ἀρχήθη καὶ νοεμβρίου 13 ἐτελήθη* [1756 octombrie 21 începută

¹³ Stabilirea apartenenței etnice a indivizilor este îndoielnică (n. n.).

și noiembrie 13 terminată]” (ms. 4, f. 177^v). Astfel de note de final, corespunzătoare colofonului cărților tipărite, sunt în secolul al XVIII-lea ample și inserează informații despre prototip.

Chiar dacă imprimarea mecanică a cărților se intensificase, tipăriturile nu erau suficiente și se copiau cărți tipărite (ms. 536, p. 29) sau ediții mai vechi (“*Μετεγράφη ἀπὸ τοῦ ἰδιοχείρου βιβλίου...* [Transcrisă după cartea de aceeași mână...]”, ms. 303; “*Μετεγράφη ἀπὸ τινος βιβλίου παλαιοῦ γεγραμμένου περὶ τὸ...* [Transcrisă după o carte veche scrisă de...]”, ms. 181, f. 162^v, anul 1397). Astfel de informații pot fi chiar versificate (ms. 705, f. 149) sau încorporate într-o poezie lungă (în ms. 378 copistul Ștefan Ioan își cere scuze pentru eventualele greșeli strecurate). La truditarii scrisului, cuvântul *πόνος* revine în confesiuni (ms. 331). Deși tiparul făcea concurență cărților manuscrise, ele încă se multiplicau prin copiere și în secolul al XIX-lea, fiind comandate în mod special de către bibliofili. Cartea descrierii călătoriei în Siberia și China a lui Nicolae Miclescu spătarul a fost comandată de stolnicul Constantin Cantacuzino, iar o notă îi indică proprietatea: “*Ἐγράφη τὸ παρὸν διὰ χειρὸς τοῦ Μιχαήλ τοῦ Βιζαντίου διὰ προσταγῆς τοῦ σοφωτάτου καὶ περιφανοῦ ἐνδόξου ἄρχοντος στολνίκου κυρίου κυρίου Κωνσταντίνου τοῦ κλεινοῦ Καντακουζηνοῦ ἐν τῇ αὐθεντικῇ μονῇ τῆς Ἀγίας Τριάδος τοῦ Πάδουλ βοεβόνδα εἰς Βουκουρέστιον ἀχρὶς μαρτίῳ* [Prezenta s-a scris de mâna lui Mihail al lui Vizantios, la comanda preînțeleptului și eminentului învățat arhon stolnic chir chir Constantin al renumitului Cantacuzino, în mănăstirea domnească a Sfintei Treimi a lui Radu voievod, la București, 1696]” (ms. 549, p. 204). Din ordinul domnului Moldovei, Ioan Constantin Nicolae voievod, s-a copiat la Iași în 1734 *Istoria domnilor Țărilor Românești și Moldovei*, tradusă în grecește de Lazăr Scribas din Trapezunt (ms. 516). În secolul al XIX-lea se copiau anumite cărți de cult; una din ele are la început nota:

“Această cărțuie grecească cu prohoade ce s-au scris prin îndemnarea mea și osteneala și osârdia sfinții<i> sale părintele chir Costantie arhidiaconul s-au afierosit de mine bisăricii cei mari unde să prăznuiască hramul sfântului arhierarh și făcătorul de minuni Nicolae din sfânta Mănăstire Râșca spre a amândurora vecinica pomenire. La leat 1814 a<prilie> 16 zile. Sofronie arhimandrit și igumen sfintei Mănăstiri Râșcăi” (ms. 689).

O *Psaltichie* a fost scrisă la 1817 din porunca episcopului de Buzău, Constantie (ms. 29); ms. 623 a fost copiat la Mănăstirea Precista din Roman, iar ms. 502 la Brașov, de către Gh. H. Mavroudis (a se vedea și mss. 618, 678 ș. a.).

I.5 Posesorii

În afară de glosarea conținuturilor, a datei și locului copierii, a autorului, se reliefează detalii biografice despre posesorii care fie și-au înscris posesia printr-un soi de *ex libris*, fie au comunicat evenimente personale sau publice covârșitoare. Fugarele mențiuni vestesc urcarea pe tron a unor domnitori români

(cu amănunte precum ziua și ora evenimentelor), moartea și funeraliile (mss. 609, 406, 436, 547, 633), calamități sau fenomene naturale neobișnuite ce impresionau puternic (cutremure, grindină, inundații, invazii ale lăcustelor, eclipse), o descoperire arheologică făcută la Rușii de Vede, unde s-a găsit “o căpățână mare în malul Gârlii Verzi” (ms. 42, f. 107). Personalități deținătoare de manuscrise au fost, conform atestărilor: stolnicul Constantin Cantacuzino, Nicolae Mavrocordat (pe coperta exterioară se distinge emblema și inițialele eruditului domnitor), Ioan Văcărescu, Grigore Basarab Brâncoveanu, Hrisant Nottara, Scarlat Rosetti, Dionisie din Bizanț, fostul patriarh al Constantinopolului, care a murit la Târgoviște în 1696 și a lăsat o parte din biblioteca sa (ms. 652). Traseul arhivaliilor indică donarea lor mănăstirii și școlii de la Sf. Sava (mss. 392, 508, 580), făcută de călugării de la Sf. Mormânt sau patriarhii de Ierusalim și Constantinopol, ori cumpărarea de către noi proprietari ce au ținut să precizeze prețul (mss. 791, 571, 230, 363).

I.6 Datarea

Exprimată în elemente ca luna și indicția, anul și luna (rar ziua), ori anul sau văleatul (de regulă suprapus indicției), pe măsură ce ne apropiem de secolul al XVII-lea data este consemnată simplificat și cifrele arabe iau locul literelor cu valoare de cifre. Filele de început acceptă și data copierii manuscrisului și numele copistului (ms. 122); în ms. 277, “prescriitorul” Ștefan Ioan dedică cititorilor o poezie în limba română.

Informațiile dezvoltate la titluri aparțin în mod sigur secolului al XVIII-lea, dar lipsesc în secolele al XIII-lea-al XV-lea și ele pot constitui un mijloc de datare (sau de verificare a datei) pentru unele manuscrise. Relevante sunt deopotrivă datele din însemnările de sfârșit, fiindcă se referă la perioada alcătuirii sau copierii cărților, la locul realizării acestei operațiuni și la autorul ei. Până în secolul al XVI-lea manuscrisele datate sau databile sunt puține. Chiar dacă la aceste investigații un ajutor prețios îl dau filigranele imprimate în hârtie, problema datării manuscriselor, mai ales a celor vechi, rămâne una din cele mai greu de rezolvat atunci când manuscrisul este copiat pe pergament.

Rămâne ca singur element de fixare a datei tipul de scriere, metodă care trebuie însă folosită cu prudență. Cercetătorii recunosc că ea este nesigură, mai ales pentru scrierea minusculă, care vreme îndelungată a variat foarte puțin de la o regiune la alta, sau de la un secol la altul. Aspectul scrierii poate să deruteze, mai ales pentru perioada în care scribii au imitat minuscula veche (în textele religioase din mss. 206, 518, 966). Abia din secolul al XV-lea scrisul devine un posibil indiciu de datare, adică în momentul în care începe să exprime niște trăsături specifice și nu mai respectă strict regulile și modelele de grafie învățate în școală, iar copistul își formează stilul propriu distinctiv. Pentru manuscrisele de după secolul al XV-lea sunt de luat în considerare toate elementele oferite de însemnările de început, de sfârșit sau chiar din cuprins, de indicațiile despre autorul, copistul și intervalul de copiere a cărților manuscrise. Problema datării se

complică mai mult la miscelane, în special la cele scrise în diverse etape și de către persoane diferite: pe cât posibil, ar trebui datat fiecare fragment în parte. Ms. 208 oferă această posibilitate pentru câteva din fragmentele alcătuitoare. Numai patru din manuscrisele secolului al XVI-lea sunt datate, cu numele copistului trecut la trei dintre ele. Cel mai vechi este ms. 823, terminat în 1542 (f. 379^v); cu cerneală roșie, data începerii muncii de copiere este 1532 – iar acest element fie este eronat, fie scribul a lucrat cu întreruperi, extinzând astfel neobișnuit de mult lucrul. Notarea datei la aceste manuscrise s-a făcut folosindu-se ca elemente: văleatul, indicția, crugul lunii și al soarelui pentru primele două (mss. 813 și 409) și văleatul și indicția pentru celelalte (mss. 186 și 139), cifrele fiind marcate prin litere.

Însemnările de la sfârșitul manuscriselor dezvăluie și locul redactării. În marea lor parte, au fost copiate în Grecia și apoi aduse sau trimise în ținuturi românești în diverse circumstanțe. Sunt însă și arhivalii concepute în Țările Române, după cum se observă în formulele finale cu referiri la dată, la motivarea copierii etc., unde se menționează localitățile Iași, Roman, Buzău și București – cel mai important centru de cultură grecească de la nord de Dunăre (copiate sau traduse din latină sau italiană la București: mss. 48, 707: “*Τέλος ἐν Βουκουρεστίῳ τῆς Βλαχίας*”, 178, 122, 583, 498, 422, 401, 47, 33, 130, 90). *Vitae Pontificum* de Platina fost tradusă din latină în greacă de “învățatul domn” Ieremia Cacavelas “*διὰ προσταγῆς τοῦ εὐγενεστάτου καὶ ἐνδοξοτάτου ἄρχοντος μεγάλου λογοθέτου τῆς Οὐγγροβλαχίας κυρίου Κωνσταντίνου τοῦ Μπραγκοβάνου* [la comanda preacinstului și preaînvățatului arhon mare logofăt al Ungrovlahiei, chir Constantin al Brâncoveanului]” (ms. 313, f. 340^v), și aceasta nu este singura carte “comandată” de o persoană de vază (domnitor, mare boier, mitropolit, episcop etc.) din Țările Române (a se vedea *supra*, mss. 397, 516, 549). Se pare că și episcopia de la Buzău era un centru important de copiere a manuscriselor grecești în secolele al XVIII-lea-al XIX-lea (mss. 317, 177, 29, 623). Pe alte manuscrise scrie: “*Εἰς Βλαχίαν εἰς Φιλιππέστι χορίον ἐγράφη* [Scrisă în Vlahia, în satul Filipești]” (ms. 260, f. 216) sau “*Ἰσβορίῳ τῷ χορίῳ τῆς Βλαχίας* [În satul Izvor din Vlahia]” (ms. 49, f. 561^v). Localitatea poate fi dedusă din numele copistului (mss. 130, 379) ori din scriere (mss. 57, 99, 320, 340, 358, 945). Toponime recurente sunt: Constantinopol (ms. 355), Veneția (ms. 530), Creta (ms. 556).

1.7 Suportul, aspectul și structura

Cartea manuscrisă are ca suport pergamentul sau hârtia. În colecția BAR sunt puține manuscrise copiate pe pergament (mss. 861, 261, 121, 94, 656, 10, 377, 934) – și acestea sunt cele mai vechi (secolele al XI-lea-al XIII-lea), pe hârtie *bombycină*¹⁴ (mss. 508 și 646), iar restul pe hârtie de diferite tipuri și

¹⁴ *Vocabularul cărții manuscrise* (coord. Adrian Papahagi, realizat pe baza lucrărilor Denis Muzerelle, *Vocabulaire codicologique*, și Marilena Maniaci, *Terminologia del libro manoscritto*), București 2013, s. v. 131.05 *hârtie de bumbac*: nume vechi și eronat

calități (cu sau fără filigran). Legarea în caiete atrage marcajul cu litere care reprezintă cifre, plasate în diverse locuri pe pagină (mss. 668, 580, 590, 931, 692, 307, 710, 124), iar peste acest marcaj s-au numerotat filele/paginile, cu litere ori cifre arabe, manual ori mecanic, pentru ușurarea cercetării și a citării (în dubla numerotare, cea mecanică nu corespunde aproape niciodată cu cea manuală). Se recurge la *reclamă*¹⁵ și la numerotarea caietelor (ms. 663, până la f. 66^v, mss. 580 și 710).

Dimensiunile manuscriselor variază: în secolele al XI-lea-al XIII-lea filele erau aproape pătrate, apoi ele se adaptează treptat formatului de carte. Scrierea este pe coloane sau acoperă uniform întregul spațiu, lăsându-se doar un chenar pe margine; scrierea pe două (mss. 37, 861, 936, 377, 506, 508, 220) sau trei coloane s-a practicat foarte rar și numai la manuscrisele vechi, iar această dispunere s-a păstrat pentru lucrările traduse din greaca veche în greaca nouă sau pentru dicționare și glosare (ms. 504). Se poate depista frecvent traducerea textelor între rândurile foarte distanțate (ms. 179), iar unele manuscrise au comentarii interliniare sau marginale. De o aranjare neobișnuită a textului și a comentariilor beneficiază mss. 694 și 695, care au și formatul supradimensionat (49 x 32 cm și 44 x 31 cm).

Indiferent de dimensiuni (de la 15 x 10 cm până la 48 x 32 cm) sau de conținut, manuscrisele au aspectul cărților copertate. Coperțile sunt legate în piele sau carton întărit cu lemn, frecvent ornate cu desene, miniaturi sau embleme cu inițiale ale unor personaje de vază. Unele manuscrise au încuietori (deteriorate parțial sau doar relicve) care servesc la conservarea pergamentului sau hârtiei. Pe filele din interior, înaintea textului propriu-zis, sunt notate de regulă titlul și autorul, uneori și tabla de materii cu indicarea capitolelor (de exemplu, la *Evangheliu* și *Nomocanoane*) și a filelor unde figurează acestea. Pe ultimele file sunt trecute de obicei data când s-a terminat de scris/copiat lucrarea, locul unde a fost copiată și cine a făcut această operațiune, cine a subvenționat-o. Prima sau primele file rămân adesea nescrise: pe ele mai cu seamă (dar și pe coperti și chiar în interiorul cărții, pe marginile albe) se ivesc însemnările diacronice. La miscelanee, elementele precizate figurează sporadic, căci este posibil să lipsească și autorul și copistul și data copierii – de aici provine greutatea identificării operelor din care au fost extrase fragmentele și a atribuirii lor unor autori. Și la cărțile manuscrise informațiile pot fi eliptice, iar dacă arhivaliul este deteriorat la început sau la sfârșit, el este privat cu desăvârșire de note.

al hârtiei orientale, despre care se credea că era făcută din zdrențe de bumbac (p. 37, n. n.).

¹⁵ *Ibidem*, s. v. 333.09 *custode, reclamă*: repetare, în josul paginii, a primelor cuvinte care apar pe pagina următoare, plasată de obicei la sfârșitul unui caiet, pentru a verifica succesiunea corectă a caietelor sau colilor (p. 116-117, n. n.).

Într-un prim stadiu, însemnările inițiale care cuprindeau titlul și autorul erau simple și la obiect, pentru ca în secolele al XVII-lea-al XVIII-lea să devină foarte lungi, înglobând precizări suplimentare, pe care copistul/autorul se simțea obligat să le adauge pentru lămurirea cititorilor. Se explică sursele, din ce limbă s-a tradus, la comanda cui s-a scris cartea, cui îi este dedicată, pe vremea cărui domnitor a fost copiată. Dedicția se adresează domnitorului, mitropolitului sau unui boier de rang înalt (lui Nicolae Mavrocordat, Constantin Mavrocordat, Mihail Duca, mitropolitului Filaret, episcopului de Buzău, Constantie, marelui stolnic Constantin Cantacuzino, marelui vornic Const. Dudescu etc.) care a oferit susținere materială. De exemplu, titlul ms. 372 face referiri la: conținutul lucrării, cum este aranjat materialul (compoziția), autorul după care s-a făcut compilația, adresabilitatea, autorul lucrării și al cui discipol a fost.

I.8 Scrierea în paleografie greacă

Până prin secolul al XVII-lea și în special la cărțile cu destinație oficială, pentru aspectul îngrijit și plasarea estetică în pagină a rândurilor s-a folosit sistemul de trasare cu stilul a unor linii orizontale pe fiecare pagină, iar pentru scrierea pe coloane s-a delimitat pagina cu linii verticale. Când au început să se numereze capitolele sau să se scrie detașat inițialele frazelor, pentru aceste accesorii s-a mai trasat o coloană subțire în fața rândurilor orizontale. Liniatura este foarte vizibilă la manuscrisele pe pergament (mss. 861, 377) și la cele confecționate din hârtie (mss. 360, 256, 346), dar ea e doar orientativă, pentru că literele rebele depășesc aceste spații (ms. 170, 377), iar scrisul poate fi poziționat și sub liniile schițate (ms. 935). Numărul de rânduri de pe o pagină variază chiar în interiorul aceluiași manuscris (ms. 508), iar de la un arhivaliu la altul în funcție de mărimea filelor. Distanța lăsată între liniile orizontale este uneori generoasă și hastele literelor au unde să se desfășoare, dar când este restrânsă literele se împletesc și îngreunează lectura. Liniatura manuscriselor este recurentă la scrierea în minuscule caligrafică (*libraria* și *ornamentală*); pentru cursivă, unde accelerarea lucrării e evidentă, ea lipsește cu desăvârșire. După *scriptio continua*, această scriere alternativă s-a dezvoltat odată cu apariția minusculei, fiind caracterizată prin prezența ligaturilor (de două-patru și chiar cinci litere). La sfârșitul secolului al XIV-lea începe să se manifeste, iar din secolul al XVI-lea se extinde tendința de izolare a unor cuvinte din corpul textului printr-un spațiu mai mare (mss. 36, 38, 165, 409). Câteodată frazele sunt marcate prin pauze mari (ms. 508), alteori semnele /:./, /:-/ punctează sfârșitul lor (ms. 266). Cuvintele nu se despart în silabe la sfârșitul rândului, ci literele care nu mai încap pe rând se scriu deasupra primei jumătăți a cuvântului.

Aproape în toate manuscrisele se notează spiritele și accentele, chiar dacă adesea eronat (cu precădere la cele cu ductul cursiv) și cu rol de elemente ornamentale (ms. 890). Dincolo de aspectul lor pur estetic, în această fază a scrierii spiritele și accentele ajută la descifrare, deosebind cuvintele între ele. Punctele și virgulele nu separă cuvinte, propoziții sau fraze, ci ocără în chip

arbitrar (ms. 782), sau ornamental (mss. 500, 220) – mai cu seamă după introducerea cernelii roșii pentru împodobirea manuscrisului. În ultimul sfert al secolului al XVII-lea, ele capătă funcția punctuației moderne și tot atunci majusculile identifică inițialele numelor proprii. Contribuția la fixarea regulilor a avut-o cartea tipărită, cu convențiile impuse pentru claritatea și ușurința lecturii.

O particularitate a manuscriselor grecești o constituie literele punctate /i/ și /v/, cu tremă (mss. 861, 261, 434, 932, 530, 574, 307); frecvența lor depinde în exclusivitate de gustul și formația copistului. Semnul tahigrafic pentru particula /δὲ/ s-a folosit până în secolul al XVII-lea (mss. 468, 574, 692, 518, 912).

În funcție de conținut, în text s-au inserat scheme, figuri, desene, în special în tratatele de matematică (geometrie), fizică, astronomie (zodiacuri, horoscoape), retorică, care au asemenea adaosuri în interiorul frazelor sau marginal (mss. 10, 1014, 493). Ms. 113 (datat la sfârșitul secolului al XVII-lea) se distinge prin aspectul artistic căutat: miniaturi și inițiale în culori, pagini încadrate în chenar auriu. Lucrările cu caracter religios expun culoarea roșie în titluri sau cuvinte cheie (ms. 508). Vignetele colorate (ms. 170) sunt un alt gen de motive ornamentale, pe lângă arabescurile și literele înflorate. Veritabile ediții de lux sunt *Imnul acatist* (ms. 113) și *Liturghia* Sfântului Ioan Hrisostomul (ms. 57). Ms. 932 dovedește că mai întâi se scria textul și apoi se desenau și colorau inițialele: locul destinat miniaturilor și desenelor a rămas gol.

Deși V. Gardthausen¹⁶ a afirmat că odată cu dezvoltarea producției de carte tipărită nu se mai poate vorbi de *paleografie*, ci de *neografie*, în cercetarea tipologiilor grafice ale manuscriselor și documentelor vom ține seama de criteriile stabilite pentru paleografia greacă, adăugându-le și pe cele dictate de complexitatea scrierii. Cu toate că, paradoxal, nu se mai copiau cărți decât în mod exclusivist, scrierea se diversifică sensibil ca aspect și, abandonând regulile fixe, trece treptat de la faza *tipizată* (cum a numit E. Mioni minuscula veche) la aceea de scriere *personală*, în care personalitatea autorului primează, ajungându-se, în secolul al XVIII-lea, să se poată data după trăsăturile grafice.

Începând cu secolul al XI-lea, manuscrisele redactate integral cu majuscule sunt excepții. Scrierea uncială, fie supradimensionată (ms. 872), împodobită cu arabescuri, colorată în negru și roșu (mss. 934, 508, 10, 656, 261), fie extinsă (ms. 94, unde fiecare din cele patru *Evangelii* are un indice), slujește intitulărilor, inițialelor de capitole sau de fraze detașate de text. Același rost îl are și unciala *liturgică* (V. Gardthausen), cu litere a căror formă seamănă cu cele slave (mss. 932, 257). Unciala *mică* o regăsim în *Interpretări la psalmii lui David* (ms. 931), în notarea marginală a autorilor citați. În majoritatea manuscriselor, până în secolul al XIX-lea se folosește scrierea minusculă, cu ramificări definitorii, și destul de puțin cursiva *nouă*¹⁷.

¹⁶ Viktor Emil Gardthausen, *Griechische Palaeographie*, I-II, Leipzig 1912-1913.

¹⁷ *Ibidem*, p. 30-38.

În fixarea criteriilor de clasificare a scrierilor minusculă și cursivă le-am integrat și pe cele teoretizate de paleografi pentru perioadele mai vechi, căutând formulele adecvate de delimitare a variatelor tipuri reprezentate în materialul documentar. Criteriul cel mai definitoriu pentru scrierea minusculă este proporția în care majusculele (de obicei unciale) sunt omogenizate între minuscule (cursive). Au ghidat apoi numărul, frecvența și vechimea sau noutatea ligaturilor, prescurtărilor și literelor legate sau suprapuse. Înălțimea – mare, medie, mică – sau lățimea literelor, raportul între cele înalte și cele care se scriu numai pe un spațiu, grosimea urmei lăsate de instrumentul de scris pe pergament sau hârtie, înclinarea literelor – parțială sau totală –, distribuirea în spațiul destinat scrisului – I: de sus, II: din mijloc, unde își au sediul cele mai multe litere, și III: de jos, unde se află cozile unor litere coborâtoare – sau în afara lui, sunt parametrii ce disting scrierile. La fel de importantă este și personalizarea scrierii, la care s-a ajuns prin abandonarea stricteții modelelor și șabloanelor și prin intervenția simțului estetic, a talentului și a științei de carte ale fiecărui redactor, reperabile în maniera trasării literelor sau ligaturilor, în înclinarea scriiturii, în predilecția pentru spațiul II de scris etc.

E. Mioni¹⁸ a numit minuscula de după secolul al X-lea *amestecată* (V. Gardthausen o clasifică în *medie* și *nouă*, după secolele în care a fost folosită) și denumirea aceasta o adoptăm pentru scrierea minusculă din secolul al X-lea până la începutul secolului al XVIII-lea. În acest interval se pot demarca, după gradul în care majusculele sunt amestecate printre minuscule, mai multe perioade: 1) secolele al X-lea-al XIV-lea, când predomină minuscula *nouă*; 2) secolele al XV-lea-sfârșitul secolului al XVII-lea, când se manifestă minuscula *de tranziție*. Din secolul al XVIII-lea putem vorbi de minuscula *modernă*, *neamestecată* cu majuscule.

Minuscula *amestecată* (fie *nouă*, fie *de tranziție*) este o scriere caligrafică, recurentă în manuscrisele pe pergament de până în secolul al XIV-lea (mss. 861, 261, 121, 934, 932, 935, 872, 249, 10, 508, 931, 606). Cu cât manuscrisul este mai vechi, cu atât mai puține sunt uncialele introduse între minuscule (cel mai des folosite sunt: *H, T, K, E, M, A, Y, A, N, A, C*). Ligaturile și prescurtările (doar pentru *nomina sacra*) sunt accidentale, la fel ca semnele care înlocuiesc terminațiile cuvintelor. Suprascrise sunt în special literele de la sfârșit de rând (sau de coloană), private de spațiu și subdimensionate față de celelalte din text. Linia trasată este groasă (pergamentul generează această manevră), iar distanța dintre litere și ligaturi suficientă pentru citirea facilă. Majoritatea literelor se încadrează în spațiul II, majusculele sunt diminuate, cu tendința de extindere pe lățime și de rotunjire (chiar se exagerează această tendință și pentru literele care nu se pretează). Unele majuscule (*Θ, H, Π, T, C, Δ*) sunt trasate exclusiv în spațiul II, la fel ca minusculele fără haste, și din această cauză ele

¹⁸ Elpidio Mioni, *Introduzione alla Paleografia Greca*, Padova 1973 (*Εισαγωγή στην Ελληνική παλαιογραφία*, trad. de Nikolaou M. Panaghiotaki, Atena 1979), p. 27 *et seqq.*

sunt foarte greu de observat între celelalte caractere minuscule. Pentru aspectul uniform, copistul nu mai prelungește hasele, ci le îngrămădește în corpul literei. Acest tip de scriere se caracterizează prin separarea literelor, cu distanță mică între ele, sau, pe unele file, prin legarea lor cu o mică bară curbă. Datorită folosirii preponderente a spațiului II, penuriei de hase și litere suprascrise, distanța dintre rânduri este destul de mare, ceea ce facilitează mult lectura. Pentru această perioadă, scrierea de dimensiuni mici este o excepție (ms. 606). O altă caracteristică a minusculei *amestecate* este poziționarea perpendiculară a literelor: aproape că nu se ivesc semne grafice înclinate (în ms. 606). Literele frecvente în alcătuirea cuvintelor (precum /ε/ și /σ/) au forme multiple, pe când cele rare au o singură formă (/ζ/, /ξ/). Se păstrează încă normele caligrafice și scrierea este *tipizată*, monotona, acesta fiind și motivul pentru care datarea arhivaliilor este anevoioasă, în absența particularităților semnificative temporale, geografice și personale.

De-a lungul întregului secol al XV-lea se remarcă unele schimbări în minuscule *libraria* (a cărților): este perioada ei de *tranziție* spre minuscule *modernă*, care durează până spre sfârșitul secolului al XVII-lea. Trăsătura de bază a minusculei *de tranziție* este reducerea majusculilor inserate între caracterele minuscule (cursive) – deci în esență rămâne tot o scriere *amestecată*. Înregistrează însă mari contraste în trasarea semnelor pe hârtie (înălțime, lățime, distanța dintre rânduri și litere, aspectul ligaturilor etc.). Spargerea canoanelor și, în contextul concurenței tiparului, glorificarea cărții manuscrise, în opoziție cu cea imprimată, au făcut ca unele manuscrise din secolele al XV-lea-al XVII-lea să devină modele caligrafice deosebite.

Ligaturile, literele suprascrise și prescurtările terminațiilor prin semne speciale, convenite pentru economie de spațiu și timp, cuvintele trunchiate, gupurile de litere legate prin bare, toate acestea fac greu accesibile textele (mss. 36, 338, 394). De regulă, ligaturile sunt între caracterele minuscule și niciodată nu se combină o minusculă cu o majusculă, cum se mai întâmpla în scrierile de până acum. Intervin ligaturi noi, iar cele tipizate, anacronice, se folosesc mai puțin. Ies la iveală personalitatea redactorului (ms. 465), creații din combinații de litere, care conturează o recognoscibilă manieră de a scrie, utilă la datare. Scrierea standardizată este înlocuită cu una originală, plină de inovații sesizabile chiar la prima vedere (ms. 562), fie ordonată, elegantă, proporțională (ms. 598), fie alambicată, întortocheată (mss. 307, 468, 574, 598, 609). Intervin disproporții între litere, în lungime (cele natural lungi sunt voit și mai alungite, iar cele natural mici și mai micșorate, ms. 319) sau în lățime (prin rotunjire sau ascuțire excesivă, ms. 692). Unii copiiști practică sistemul literelor augmentate, alții, dimpotrivă, diminuate (mss. 165, 225) până scrierea devine microscopică (ms. 1014). Distanța dintre rânduri poate fi mare (ms. 514), mică (ms. 346), textul așternut înghesuit (ms. 468) ori spațierea exagerată (ms. 193). Această minusculă *de tranziție* expune alungirea și întortocherea hastelor, inedite semne grafice cu prelungiri ale barelor, răsuciri, acolade și sinuozități (mss. 123, 346, 394, 528,

617, 692, 949). Verticalitatea ca principiu grafic este în deficit, fiindcă literele sunt înclinate (mss. 225, 692), ba chiar, ca element surpriză, pe fondul scrierii perpendiculare (ms. 113), o singură literă sau un grup de litere se pot în permanență înclina strident (mss. 872, 319). Nu se omit spiritele și accentele, iar virgulele și punctele sunt presărate arbitrar, fără să corespundă logicii frazării, coerenței textului, de cele mai multe ori fiind numai un adaos ornamental, mai ales dacă sunt și colorate.

Două tipuri de duct definesc scrierea, în ansamblu: unul caligrafic și altul accelerat, tahigrafic. Texte fără proporție între litere, fără linierea paginilor pentru protezarea scrisului pe orizontală, sunt în manuscrise din secolul al XVI-lea (mss. 508, 392) și ulterior (mss. 649, 943). Proporția, claritatea, estetica însoțesc conținuturile religioase (culegeri de rugăciuni, nomocanoane, cântări din muzica bizantină, mss. 331, 260), îngrijit redată încă din secolele al XI-lea-al XIII-lea (mss. 934, 935), când au predominat minuscula *amestecată* (*medie* sau *nouă*) și regulile stricte. Caracterul conservator al minusculei *libraria* s-a exprimat și prin respectarea ductului caligrafic timp de secole. El a dictat și un tip de scriere definibil drept minuscula *ornamentală*, care sublimează virtuțile minusculei caligrafice din secolele al XVI-lea-al XVII-lea. Pe calea imitării modelelor antice, prin reîntoarcerea la trecut și glorificarea caracteristicilor vechii minuscule, se ajunge la exagerarea canoanelor, demonstrându-se importanța lucrărilor redactate astfel, majoritatea de uz practic (la slujbele religioase), după cum atestă paginile îndelung răsfoite cu degetul (colțul din dreapta jos este ușor îndoit și murdar). Rândurile sunt spațiate, scrisul se menține pe spațiul II și rareori hastele literelor depășesc șirul de semne, iar atunci ele devin ornament (mai ales pe primul sau ultimul rând). Literele sunt excesiv rotunjite și distanțate, unite prin bare curbe, cuvintele – nespațiate, ligaturile – excepții și numai din majuscule, tocmai pentru că se urmărește claritatea textului. Forma vechii ligaturi */ερ/* (comparată cu “asul de pică”) se extinde și la combinațiile */επ/*, */ετ/*. Literele recurente au forme multiple (de pildă, */ε/* în ms. 170). Originalitatea redactorului se vădește și îl face recognoscibil prin litere mari, aurite și colorate, cu arabescuri, vignete și miniaturi (mss. 57, 409, 139, 890, 170, 710, 663, 664, 666, 938, 820, 947), ori prin însemnările de pe ultimele file. Astfel se fac cunoscuți Leontie (mss. 938 și 951) și arhimandritul Gavriil (mss. 57, 99, 320, 340, 358, 945, 937, 947), al cărui nume este consemnat numai pe două din manuscrisele enumerate (mss. 945 și 937). Acești doi copişti au scris și documente emise de cancelariile mănăstirilor din Țara Românească (a se vedea *infra*, **Documentele grecești**), ceea ce înseamnă că și-au desfășurat aici o parte din activitate, pe la sfârșitul secolului al XVII-lea.

Scrierea *ornamentală* a fost numai un fenomen de excepție, care nu a durat prea mult, deoarece tendința a fost de simplificare, de uniformizare a caracterelor grafice, de lejeritate în trasare, de eliminare a ligaturilor alambicate și inaccesibile la prima vedere, a literelor suprascrise, a prescurtărilor de orice fel. Pentru minuscula *modernă*, care se dezvoltă începând din secolul al XVIII-

lea, găsim însă exemple semnificative și în manuscrise din secolul precedent. Caracteristica ei esențială este lipsa majusculilor, rămase doar în inițialele numelor proprii, la începuturile frazelor și ale titlurilor de capitole. Dimensiunile literelor sunt moderate, nu mai există disproporții între semnele grafice, spațiul dintre rânduri este cel necesar desfășurării unei scrieri clare, ușor de citit, cuvintele și unitățile lingvistice se delimitează evident. Ligaturile simple, prescurtările rare, spiritele, accentele și semnele de punctuație completează tabloul grafic. La copiii din marile centre de cultură, aspectul arhaic se menține grație aplicării canoanelor. Acum însă se fixează formele literelor, care vor rămâne paradigma secolului ulterior.

Cursiva *nouă* se regularizează în manuscrisele grecești în secolul al XV-lea sub cele două înfățișări: caligrafică și tahigrafică. Dispune de puține ligaturi, prescurtări sau litere suprascrise și semne pentru terminații. Caracteristica ei fundamentală este rapiditatea, care a dat naștere lucrărilor scrise neregulat, neglijent, cu greșeli de limbă. Varietatea denumită cursiva *vulgară* predomină în documentele de arhivă (analiza *infra*, **Documente**) și este obișnuită în însemnările diacronice de pe manuscrise. Greu de descifrat chiar și de către paleograful experimentat, în latura ei caligrafică se întâlnește însă cu minuscula *modernă*, care “se deteriorează” (V. Gardthausen).

II. Documentele grecești

Termenul de *documente* comportă aici accepțiunea de acte oficiale, emise într-o cancelarie (de instituție, de stat, de mănăstire) sau de persoane particulare, încorporând și orice corespondență cu caracter oficial sau privat. În această categorie se includ înscrisurile originale, a căror autenticitate este subliniată de o serie de elemente, tipul de scriere fiind unul din ele. Data la care au fost emise sau scrise este esențială, unele dintre documente având chiar dublă datare, pentru un plus de precizie. Dacă la manuscrise data copierii nu are așa de mare importanță și nu coincide cu momentul alcătuirii, la documente conceperea și punerea pe hârtie sunt simultane. La manuscrise problema originalității este minoră, pe când la documente contează elementele de validare, iscăliturile celor implicați în acțiune. Forma exterioară, limba de redacție și grafia diferențiază cele două categorii de arhivalii. Manuscrisele, prin natura lor, perpetuează un stadiu mai vechi al limbii grecești (cu excepția manuscriselor de autor și a traducerilor), în timp ce greaca documentelor oglindește exact intervalul temporal original și profilul creator instituțional ori uman. În actele oficiale limbajul este arhaizant, cu expresii din greaca bizantină, iar în cele scrise în greaca populară (*δημοτική*) de scriitori cu puțină știință de carte, exprimarea este simplă, cotidiană.

II.1 Tipologia

II.1.1 Gramatele

Seria scrisorilor patriarhilor ortodocși din Constantinopol, Alexandria, Ierusalim evocă împrejurări precum validarea daniilor făcute de particulari sau domnitori mănăstirilor închinare, închinarea mănăstirilor, judecarea pricinilor pentru bunuri, mai ales funciare, deținute de acestea. Numite în literatura de specialitate „cărți”, „scrisori”, *gramate*, astfel de documente au ca structură secvențele: titulatura patriarhului (pe un rând sau două, în partea de sus, centrat), conținutul textului, care face corp comun cu data, plasată de obicei pe ultimul rând, apoi, distanțat, semnăturile patriarhului, mitropoliților și episcopilor din sinod, care validează actul. În partea inferioară a paginii se află sigiliul (din plumb, ceară roșie, în capsulă metalică), de cele mai multe ori atârnat cu șnur colorat ce îl leagă de pergament sau hârtie; sigiliile aplicate (în cerneală, fum) sau timbrate sunt ocazionale. Aceste detalii definesc mai toate *gramatele* patriarhale din secolele al XVI-lea-al XIX-lea. Conținutul unor acte poate fi identic, indicând același context istoric, aplicat unor mănăstiri diferite (Mănăstirea Arnota, colecția *Peceți I*, cota 62¹⁹, Mănăstirea Căldărușani, *P I* 107). Actele de cancelarie monahală etalează solemnitate și autenticitate, fapt ce justifică neschimbarea tipicului lor până în secolul al XIX-lea (ultima *gramată* patriarhală dată la Constantinopol și păstrată este din anul 1848). Titulatura patriarhului rămâne nealterată în conținut și formă timp de secole: cu aceleași prescurtări, ligaturi și litere alambicate, ea nu lipsește niciodată din document. Localitatea de emiteră nu este necesară pentru că proveniența se deduce din titulatura și semnătura patriarhului.

O categorie aparte o constituie *gramatele* emise în Țările Române, reperabile din toponime și texte cu motivația acțiunii. Particularitatea lor constă în lipsa iscăliturilor mitropoliților și episcopilor din sinod, cauzată de realitatea că ei nu se deplasau niciodată în alte țări numai ca să semneze niște acte; patriarhul venea sau trecea prin Țările Române fără să fie urmat de sinod și de aceea numai semnătura lui validează documentele menționate. Primele de acest fel sunt actul dat în 1614 de Chiril Lucaris “*Ἐν Βουκουρέστι τῆς Βλαχίας* [în Bucureștii Vlahiei]” (colecția *Achiziții Noi*²⁰ MMCMXXXIII/1) și cele din 1614 și 1626 (fondul *Mănăstirea*²¹ *Radu Vodă XXV/9*, 24). O altă *gramată* foarte

¹⁹ În continuare: *P*, urmat de partea structurală *III* și cotă (cifra ce indică numărul de ordine al documentului). Colecția *Peceți II* (cu cote de la 1 la 619) a fost retrocedată Bibliotecii Academiei Române în anul 2011; partea structurală *Peceți I* (cu cote de la 1 la 318) este deținută de Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale. În studiul Nataliei Trandafirescu, citarea colecției *Peceți* se face fără disocierea părții structurale, care a fost reconstituită (n. n.).

²⁰ În continuare: *AN* și cota (cifra romană indică numărul pachetului, iar cifra arabă numărul de ordine al documentului în cadrul pachetului) (n. n.).

²¹ În continuare: *FE* (fond ecleziastic), denumirea mănăstirii și cota (cifra romană a pachetului și cifra arabă a numărului de ordine în pachet). O serie de *FE* din cele citate

importantă o dă la 9 august 1636 Theofanes, patriarhul Ierusalimului: venind în Valahia pentru însărcinările cu treburile stringente ale Sfântului Mormânt, a fost rugat de domnitorul Matei Basarab să dea înscris pentru întărirea privilegiului acordat de el Mănăstirii Govora, ca să înființeze acolo o tiparniță și o școală de tipografi (FE Govora XXVI/1)²². Paisie de Ierusalim îl numește pe Melchisedec egumen în 1648 și în același scop dăduse și domnitorul un hrisov (FE Câmpulung LXI/17). Paisie de Ierusalim a dictat la Târgoviște un set de acte (FE Polovraci XVI/15, FE Brâncoveni XXV/81 – cu motivația acțiunii: “Τὰς διατριβὰς ἐχούσης τῆς ἡμῶν μετριότητος ἐν τῇ Οὐγγροβλαχίας ἐν ἡμέραις τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ ἐκλαμπροτάτου αὐθεντοῦς κυρίου Ἰωάννου Ματθαίου βοεβόδα [Cuvântările ținute de preaumila mea sfinție în Ungrovlahia, în zilele preacucernicului și preastrălucitului domn chir Ioan Matei voievod]. Tot el emite în Țara Românească, la 28 iulie 1648, o gramata care îl surprinde plecând spre Moldova și oprindu-se și la Târgoviște ca să dispună pentru călugării din “cetatea Târgoviștii”. Mănăstirea Polovraci a fost închinată la Ierusalim printr-un document scris anterior chiar în Cetatea Sfântă de mâna lui Danciu logofăt, trimis special acolo de Matei Basarab (FE Polovraci XVI/5). Caracterul excepțional al gramatei constă în faptul că, deși emisă de patriarhul Ierusalimului și prevăzută cu pecetea timbrată și semnătura acestuia, ea are textul de bază în română, iar între rânduri figurează traducerea în greacă. Acordarea actelor de închinare a mănăstirilor sau de confirmare a daniilor s-a petrecut cu reciprocitate: documentul românesc a revenit arhivei Patriarhiei, iar cel grecesc mănăstirii românești. Unele gramate sunt semnate de câte doi patriarhi, de Constantinopol și de Alexandria, sau de Ierusalim (FE Radu Vodă XLIII/24, în 1626, FE Cetățuia XII/7 și I/25, în 1673 și 1772, fondul Mitropolia Țării Românești²³ CDLV/1, în 1793, AN CLXXV/6, în 1650, FE Cotroceni XCC/19, în 1680, FE Sf. Ioan-București XVIII/41, în 1785). Pe ele se specifică: “ἐγράφη ἐν Βουκουρέστῳ [scrisă la București]”, FE Radu Vodă XVIII/93, în 1645), sau “ἐν Βουκουρεστίῳ [la București]”, P I 86), “Ἐδόθη ἐν Βουκουρεστίῳ [dată la București]”, colecția Documente Istorice CCCLXIII/2²⁴ și 5, în 1702 și 1715), sau că s-a redactat la Iași: “ἐν Ἰασίῳ” (DI LXXXVI/68, în 1732). Și patriarhul de Antiohia întărește în 1748 o danie făcută mănăstirii de domnitor, pecetluind-o cu

(Cetățuia, Aron Vodă, Precista Răducanu și Probota) au fost transferate în 2013 la Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale (n. n.).

²² N. Trandafirescu, *Un document inedit despre tiparnița și școala de la Govora întemeiate de Matei Basarab*, “Revista Arhivelor” 59 (1982), 3, p. 258-271. Dintre cele două documente, numai cel dat de patriarh se păstrează (al domnitorului nu s-a găsit până în prezent).

²³ În continuare: MTR, pachetul (cifra romană) și numărul de ordine al documentului (cifra arabă) (n. n.).

²⁴ Colecția Documente istorice (în continuare: DI și cota formată din cifra romană, indicând numărul pachetului, și cifra arabă pentru numărul de ordine în cadrul pachetului) a fost retrocedată Bibliotecii Academiei Române în anii 2010-2011 (n. n.).

un sigiliu gravat în arabă (“διατριβούσα ἐν τῇ τζάρρα τῆς Οὐγγροβλαχίας [comunicată în țara Ungrovlahiei]”, FE Sf. Spiridon Vechi I/6).

II.1.2 Documentele de cancelarie domnească

Documentele grecești emise de cancelariile domnitorilor Țărilor Române au date ce variază între începutul secolului al XVII-lea și mijlocul secolului al XIX-lea (*DI* XLIII/6, CCV/174, LXXIX/124a, LV/1, V/23, *MTR* CDXCII/3, CDXVI/1, DLII/12, FE *Stavropoleos* XXVI/4, FE *Banului* XLI/3, FE *Nucet* XX/94, FE *Aron Vodă* I/7, FE *Cotroceni* XLIII/21) și caracteristicile solemnității și autenticității: dimensiuni mari (74 x 38 cm: *DI* XLII/6, 100 x 30 cm: FE *Stavropoleos* XX/IV/4, 100 x 80 cm: *DI* V/1, 52 x 38 cm: FE *Aron Vodă* I/7, 150 x 55 cm: *MTR* CDXIV/1), formularul tipic, data explicativă (“ἔτος κοσμοσωτηρίου [anul Mântuirii Lumii]”, “ἐν ἔτει [în anul]”), anul și ziua literal și nu cifric (precum actele românești), formule fixe (“ἀπο δὲ Χριστοῦ ἀπὸς κατὰ τὸ μῆνα... [în 1776 de la Hristos, în luna...]”, “ἐν ἔτει τρίτῳ τῆς δευτέρας ἡμῶν ἐν Μολδαβίᾳ ἡγεμονίας [în anul al treilea al celei de-a doua stăpâniri a noastre în Moldova]”). Titulatura inițială și semnătura finală a domnitorului (uneori *manu propria*, în românește, lângă cea caligrafiată de grămatic) s-au transformat în elemente decorative în toate actele cancelariilor Țărilor Române (mai ales în secolul al XVIII-lea), cale urmată și de semnele de validare (peceteile), din care s-au extras semne grafice ornamentale. Actele grecești respectă modelul celor românești: aceeași punere în pagină, aceleași ornamente, frontispicii și miniaturi²⁵, bogat colorate (uneori cu foiță de aur), desene, inițiale ornate în interiorul textului și puncte ornamentale, chenare și liniatură pentru ordonarea ductului. Minuscula *amestecată* cu majuscule (și *neamestecată*, în secolul al XVIII-lea) este caligrafiată cu litere și ligaturi clare, înclinată, cu distanțări, prea puțin cu suprascrisuri și abrevieri.

Documentele bilingve, precum cel al lui I. Gh. Caragea, dispun de iuxță și semnătura marelui grămatic Mihail Schinas, probabil traducătorul actului în limba greacă (FE *Cotroceni* XLVIII/21). Formulele cancelariei românești (ca “*Procitoh* vel logofăt”) semnalează trecerea actelor în condica Divanului sau Mitropoliei și încredințarea spre păstrare celei din urmă ori mănăstirii. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și mai cu seamă în secolul al XIX-lea, dimensiunile hrisoavelor domnești se reduc, dispar fastul, miniaturile, desenele și ornamentele și rămân ca podoabe doar titulatura inițială și semnătura finală, trasate în chinovar, la fel ca pecetea aplicată în aceeași manieră. Totodată, scrierea se modifică în aspect și dimensiuni, ajungând la cea obișnuită în secolul al XIX-lea inclusiv în corespondență.

²⁵ Cf. *Acte de cancelarie domnească* (ed. Tr. Ionescu-Nișcov & M. Soveja), București 1974 (planșele XIV și XIX ilustrează hrisele lui Ștefan Cantacuzino dat în aprilie 1714).

II.1.3. Documentele ecleziastice

O serie cu numeroase documente este cea deschisă de mănăstirile din Grecia (în special de la Muntele Athos: Ivir, Cutlumuș, Xiropotam, Simonopetra), cu scrisori adresate domnitorului, mitropoliților sau egumenilor din Țările Române în chestiuni privitoare la relațiile cu mănăstirile românești închinat. Din secolul al XVII-lea până în secolul al XIX-lea, ele păstrează toate atributele actelor de cancelarie, începând de la structura textului, modalitatea de datare, aspectul scrierii²⁶ și elementele de validare (*DI* CCII/46 și 47, *FE Manu Buzău* XLII/4, *FE Precista-Răducanu* XV/3, *FE Cotroceni* CXIII/1, 7, 15, *XCIX/3*, *CII/5*, *CXIII/27*, 30, *FE Stavropoleos* XXXII/9, *FE FE Bradu, Hanul Greci și Codreni*²⁷ I/5). Câteva au dimensiuni foarte mari, fiind alcătuite din coli de hârtie îndoită (40 x 30 cm). Conservatoare în multe privințe, după uzanțele cancelariilor forurilor superioare, cu datarea clasică (“*ἐν ἔτει σωτηρίῳ*”, “*κατὰ τὸ σωτήριον ἔτος* [în anul Mântuirii]”) și componentele regulate (adresarea, conținutul, formulele finale și semnăturile, validări), ele se remarcă prin abundența peceților, întrucât adesea le poartă pe toate cele 20 corespunzătoare tuturor mănăstirilor de la Sf. Munte.

Limba acestora, în varianta standardizată, fără abateri gramaticale, dispune de expresii arhaizante și formule nespecifice altor categorii de documente, ilustrând un grad superior de cunoaștere și instrucție în greaca veche, precum și stăpânirea caligrafiei cu ligaturi și prescurtări. Suprafața hârtiei este uneori liniată (*DI* CCII/46-47), iar cuvintele au spații de delimitare. Scrierea, proporțională, ușor înclinată, vag personalizată, este *amestecată* cu majuscule (persistente și spre sfârșitul secolului al XVIII-lea), ligaturile, prescurtările și suprascriderile sunt reduse. O prețiozitate temperată induc literele mărite, ornate și colorate în roșu, sau punctele colorate.

Actele mănăstirilor închinat din Țările Române au fost cel mai adesea scrise de egumeni veniți din Grecia ca să le administreze, monahi școliți. Depozitare lor au rămas mănăstirile, care le păstrau în arhiva proprie sau le expediau lăcașurilor grecești tutelare, păstrând copii sau condici de transcrieri. Se disting ca valoare istorică actele de danie (pentru moșii, arenda veniturilor, bani etc.), de schimburi de moșii, de arendă (pentru bălți, păduri, pășuni), foile de zestre, validate de mitropoliții celor două principate sau de episcopii de Buzău și Argeș. Se întâmplă ca semnătura să aparțină deopotrivă alcătuitorului și martorului, așa cum sunt: Ioanichie de la Stavropoleos (*FE Stavropoleos* XXIV/6), Ioanichie de la Galata (*AN MMDCCIX/10*), Isaia de la Cetățuia (*FE BGHC* XXV/10). Întocmite pe hârtie de dimensiuni mari (50 x 40 cm, *FE BHGC* LIV/37), astfel de documente expun o minusculă regulată (*FE Sf. Sava-București* VI/3, XI/29, XII/12, *FE Stavropoleos* II/9, XXIV/4, XXVII/47, 73, *FE Sf. Apostoli* IX/15, 57, 59, *FE Plumbuita* II/9, *FE Sf. Ioan-Focșani* VII/9, *FE Radu*

²⁶ Un set a fost analizat *infra*, la descrierea minusculei *ornamentale*.

²⁷ În continuare: *FE BHGC* (n. n.).

Vodă XXIII/10, XXXIX/13, LIII/4, FE Pobrata XIV/14, FE BHGC I/5, MTR CCXXX/11, FE Cotroceni XXXIV/11, FE Mihai Vodă VI/8), pe când chitanțele și diverse alte înscrisuri o minusculă neglijentă, fără ligaturi și prescurtări. Epistolele oficiale ale patriarhilor ortodocși către domnitorii Țărilor Române, mitropoliți sau dregători, ori fluxul scrisorilor domnitorilor, mitropoliților și boierilor cunoscători de greacă, redactate într-un limbaj elevat, întrebuițează minuscula îngrijită (*DI III/29, XIV/116, LXXII/17, VII/29, FE Govora XXVI/69, 80, MTR DXXXIII/19, CDXCVI/2, CCCXII/7, CDLVII/1, CCCXLXIII/55, CDLIV/1-2, DLII/27, CDXIXVII/2*).

II.1.4 Testamente, jalbe, zapise și corespondență particulară

În paralel, cursiva a coexistat cu minuscula și a evoluat, înlocuind-o în timp, pe măsură ce minuscula a rămas proprie doar cărților manuscrise și documentelor instituționale. Cursiva a câștigat teren în redactarea testamentelor, jalbelor, zapiselor și a corespondenței particulare, iar din secolele al XVII-lea-al XVIII-lea și a registrelor de socoteli, a copierelor de scrisori ale caselor comerciale grecești, a jurnalelor și condicilor. Nu lipsesc nici documentele în cursiva *vulgară*, reprezentată în zapise și corespondența comercială. Cursiva *elegantă* va semăna treptat cu minuscula *deteriorată*: cu dimeniuni moderate, fără ligaturi și prescurtări, cu spațieri între cuvinte, fără ornamente, folosind spiritele și accentele, această scriere rapidă, clară, uniformizată în cele din urmă, se va impune ca scriere uzuală a știutorilor de carte și se va păstra până în zilele noastre, cu variațiile datorate stilului personal. Cursiva *elegantă* e definitorie în testamente (*FE Cotroceni LXXXV/1, MTR CCLXXXVII/7, 13, 23, CCXXXV/1, CCCXCVI/5, FE BHGC XXVI/15*, testamentul doctorului Depasta în *MTR CCLXXXI/1* și al “medicului” Toma în *MTR CCLXXXVII/18*), în jalbe și actele de arendare. Păstrând mereu formularul și validarea mitropolitului țării și, în plus, sigiliul personal al testatorului pe fiecare pagină, testamentele grecești, similare structural categoriei în limba română, sunt scrise în cursiva frumoasă, rotunjită, fără prescurtări și ligaturi, cu cuvintele bine delimitate, uneori pe format mare (50 x 34 cm) și hârtie groasă, dar frecvent pe hârtie obișnuită ca aspect și mărime.

La rândul lor, jalbele sunt caligrafiate, deoarece se depuneau spre rezolvare la cancelaria domnească și trebuia să fie lizibile, bine aranjate în pagină, clar scrise. Unele dintre ele sunt excesiv îngrijite, cu litere egale, regulate, plasate pe aceeași linie și câteodată spațiul de scris beneficiază de liniaturi. Există jalbe întocmite bilingv (română-greacă) și categoria este foarte bine exemplificată în arhive, cu precădere în FE; aceste acte nu au dată proprie, iar pe paginile documentului este inserată rezoluția domnitorului sau a Divanului marilor boieri în legătură cu chestiunea solicitată (*FE Nucet XIII/13, FE Cotroceni XII/8, Mitropolia Moldovei CLIX/28, FE Bistrița din Țara Românească LXXI/519, FE Radu Vodă XI/7, FE Sf. Ioan-București X/5, XII/38*).

Dintre zapise – contracte de arendare, note de vânzare-cumpărare, chitanțe, note de socoteli etc. –, puține sunt scrise în cursiva *elegantă* (FE BHGC XXXIX/10, AN CLXXX bis/3, FE Sf. Ioan-București VI/5, FE Mihai Vodă XV/5, 8, 4, 10), majoritatea fiind în cursiva *vulgară* (definită întotdeauna de neregularitatea caracterelor grafice și nerespectarea elementarelor reguli de ortografie). Formularul acestei categorii este mult simplificat, întinderea textului nu depășește o pagină, data se exprimă în cifre arabe chiar și în secolul al XVII-lea. Elementele de validare (pecețile, iscăliturile martorilor, amprente digitale ale beneficiarului sau martorilor) indică un stadiu superficial al cunoașterii limbii grecești.

Dreaptă sau înclinată, cursiva *vulgară* este scrierea disproporțiilor: între litere, între rânduri, în aranjarea în pagină (FE Radu Vodă IV/22, XXXIV/7, XXXIX/81 și 83, L/1, CXXXVIII/1, XVI/7, LIII/4, FE Bistrița din Țara Românească LXVI/519, DI XLIII/7, LXXVII/118a, FE BHGC VI/1, XV/1, AN CLXXX bis/3, Episcopia Buzău LXXXV/11, FE Banului XLIII/5, XXV/2, FE Nucet XXI/4, XL/4, II/36, FE Cetățuia X/4, FE Plumbuita II/9, XV/44, FE Cotroceni XXV/10, XXXIV/11, FE Sfinții Apostoli XIII/9, FE Mihai Vodă VI/13, MTR CDLXVI/4, CCXV/6, FE Sf. Ioan Zlataust XI/6, FE Aron Vodă II/2, FE Săringar IV/13, 15, 18, FE Stavropoleos XVIII/6, XXVII/73, FE Câmpulung LXIII/88, FE Zlătari XVI/10). Literele se conturează la extremele dimensiunilor posibile. Niciodată în cursiva *vulgară* cuvintele nu sunt despărțite corect. Caracteristică indivizilor cu puțină știință de carte și cu atât mai puțină caligrafie, ea va fi consecventă în timp, preluând din vasta accesibilitate și durabilitate a variantei întrebuițate, anume *δημοτική*. Literele nu se încadrează în linia de scris, ligaturile și prescurtările, prețioase, au forme neobișnuite, greu de descifrat. Uneori prelungirile literelor își depășesc cu mult spațiul, ajungând peste scrisul din celelalte rânduri, iar rândurile, pornind de la jumătatea paginii, sunt deviate până ating colțul din dreapta jos (DI LXXVII/121a). Spiritele și accentele sunt plasate aberant: un cuvânt poate să aibă două sau trei spirite (FE Nucet III/4); punctuația e aleatorie, fără rolul normat (FE Radu Vodă XXXIV/7).

II.2 Datarea

Consemnarea datei se adaptează fiecărei categorii de documente în parte. La cele emise în cancelarii, tendința scriitorului este de a păstra convențiile, subliniind astfel solemnitatea și autenticitatea, cu complicate formule sau tipicuri de exprimare (indicția, de exemplu); literele în locul cifrelor se folosesc fără excepție. Dacă anul sau ziua se omit, luna niciodată, și ea, împreună cu indicția, se pot situa și în spațiul rezervat de regulă semnăturii patriarhului; acest sistem de plasare a *menologem*-ului în locul iscăliturii este, la rândul lui, vechi (FE Sfinții Apostoli XIII/1, P II 341).

În secolele al XV-lea-al XVII-lea, în cancelariile patriarhilor era uzual sistemul de datare prin văleat (precedat de: “*ἐν ἔτει*” sau “*κατὰ τὸ* [în anul]), lună și indicție. Din primul sfert al secolului al XVII-lea (P II 346, 355, 363, FE

Zlătari XV/4) se indică anul erei noastre, cu formule ca: “ἐν ἔτει σωτηρίῳ... κατὰ μηνᾶ... [în anul Mântuirii..., în luna...]” și indicția (ἰνδικτιών sau ἐπινεμήσεως). Anul poate fi urmat de precizarea sistemului de date: “ἀχιδ τῆς ἡμῶν σωτηρίας [1614 al Mântuirii noastre]”, FE *Radu Vodă* XXV/9), “κατὰ τὸ ἀχκῷ κοσμοσωτηρίου [în 1623 al Mântuirii Lumii]”, DI XLII/6). În secolul al XVIII-lea, redarea datei suportă dezvoltări complicate și lungi, pentru ca în secolul al XIX-lea formulele vechi să fie deja sporadice (*P II* 368-369, DI XIV/68, cu *menologem*, deși actul este din 1827).

În secolele al XVII-lea-al XVIII-lea devine curentă dubla dateare, aglomerându-se într-un singur document mai multe sisteme și formule: “ἀπὸ κτίσεως ζς, ἀπὸ δὲ θεογονίας ἀχλβ ἀπριλίῳ μηνί [de la Facere 76, iar de la Nașterea Domnului 1692, luna aprilie]”, FE *Nucet* X/14, lipsește ziua); aici este explicabilă supradatarea deoarece documentul, fiind emis în Țara Românească, a suferit influența sistemului de dateare a actelor românești. Aceeași explicație și pentru un act cu data scrisă și după sistemul actelor românești (văleat, lună, zi), și în greacă: “ἐπὶ ἔτους ἀχμη [în anul 1648]”, FE *Polovraci* XVI/5). Dubla dateare se poate explica și astfel: prima este data documentului exprimată în văleat, lună, indicție, iar sub semnăturile mitropoliților din sinod (“ἔτος ἀχγῷ ἐν μηνὶ νοεμβρίου κδ ἐν τῇ Βλαχίᾳ” [anul 1653, în luna noiembrie 24, în Vlahia]) se află data validării de către patriarhul Antiohiei (*P II* 476). Anul, luna și indicția pot fi, de asemenea, scrise narativ în interiorul textului, iar la final se introduce *menologemul* (*MTR* CDLII/1).

II.3 Redactorii și autorii

Cine erau redactorii actelor de cancelarie? Scriitorii nu semnav și nu dădeau indicii suficiente de autoidentificare. Din diverse repere rezultă că erau instruiți, cunoscători ai limbajului și uzanțelor documentelor oficiale, cu noțiuni de caligrafie și desen pentru pictarea majusculelor și trasarea titlaturilor și semnăturilor patriarhilor. La marea biserică din Constantinopol sau la cancelaria Patriarhiei redactează sau colaționează la un moment dat Nicolae Aristarhos “μέγας λογοθέτης [mare logofăt]”, (*P II* 368-369); pe unele dintre documentele emise acolo s-a notat că “au fost trecute în condica patriarhiei” sau a “marii biserici din Constantinopol” (*P II* 365, I 100, II 560), apoi s-au înmănat beneficiarilor (sfârșitul secolului al XVIII-lea).

Cei care întocmeau aceste acte erau de cele mai multe ori fie persoanele care participau la tranzacție, fie unul dintre martori, fie o altă persoană care doar scria documentul. Cert este că, în mod cu totul excepțional, știau bine grecește. Faptul că scriitorul nu coincide cu beneficiarul actului, care nu își redacta *manu propria* discursul, se consemnează la finalul multor zapise, explicându-se: “Καὶ μὲ τὴν μάθησιν τοῦ ἀνωθεν κὺρ Δημήτρη ἔγραψα ἐγὼ ὁ κύριος Χρῆστος καὶ μαρτυρῶ [Și cu știința lui chir Dimitri de mai sus am scris eu, chir Hristos, și mărturisesc]”. Justificarea era necesară pentru ca să nu fie știrbită și eventual atacată (în justiție) autenticitatea documentului. Cei mai mulți dintre scriitorii de

acte erau egumeni la mănăstirile care încheiau înțelegerile cu particulari sau cu statul: Parthenie, “ieromonah și arhimandrit”, Ioan “psaltul”, Daniil ieromonah, Mihail, “notarul mării biserici din Constantinopol”, Macarie, egumen la Mănăstirea Golia, Serafim, “ierodiacon și dichiu la Cotroceni”, Hristachis, “dascăl și psalt” la Mănăstirea Mihai Vodă ș. a. Ca redactori din clasa laică semnează: Ilie Athanasie Panu, “fiul preotului Dimitrie”, paharnicul Constantin Văcărescu, Andronic “grămătic”.

II.4 Validarea

Semnăturile vin la sfârșitul documentului, după dată. Cea mai importantă, a patriarhului, se distinge dintre celelalte mai întâi prin mărime și stilul foarte întortocheat, cu prescurtări și ligaturi, cu suprapuneri de litere întrețesute. De obicei, actele sunt validate și de patriarh și de sinod, dar pot lipsi ori semnătura celui dintâi (fondul *Episcopia Argeș* LXIXbis/72, FE *Cotroceni* CVIII/8), ori a sinodului (FE *Câmpulung* LXI/13). Simultan pot concura iscăliturile a doi patriarhi (*DI* CCII/4, *P II* 342), sau chiar ale tuturor (*P II* 343, 348), ori a patriarhului de la Constantinopol în funcție și a predecesorului său (*P II* 356). Documente ce privesc interesele mănăstirilor din Țara Românească sunt semnate și de mitropolitul Ungrovlahiei (fondul *Episcopia Argeș* LXIXbis/72).

Validarea cu sigilii și peceti (atârinate, aplicate, timbrate) a impus pergamentelor o anumită formă, cu tăietură specială în partea de jos, care se plia și de ea se atârna pecetea cu șnur colorat. Din secolul al XVII-lea încep să fie folosite și pecetile aplicate (în fum, ceară roșie, cerneală neagră sau chinovar), reperabile nu doar în câmpul final, ci și în antet, lângă titulatura patriarhului (*P I* 86, *DI* CCCLXIII/2 și 5, FE *Cotroceni* XC/19).

II.5 Suportul și aspectul

Cu aspect dreptunghiular (sau pătrat: 50 x 50 cm, *P II* 560) și scriere pe lungime (sau pe lat: FE *Sf. Ioan-Focșani* VIII/7, FE *Zlătari* XXVIII/1, *P I* 95), dimensiunile regulate (60 x 40 cm, FE *Sf. Ioan-Focșani* VIII/7, 50 x 40 cm, FE *Polovraci* XVI/5, 50 x 30 cm, FE *Nucet* X/14), documentele grecești își măresc suportul în secolul al XVIII-lea (100 cm, FE *Stavropoleos* XXIV/4, *DI* LV/1). Redactate pe pergament (obligatoriu în cancelariile patriarhiilor până în secolul al XIX-lea) ori hârtie (*P II* 349, 355, 358, 360, *DI* CCCLXIII/2 și 5, CCII/44, *MTR* DXXXIII/16, FE *Câmpulung* LXI/17, FE *Cotroceni* XC/19), linierea (orizontală și verticală) a servit și în cazul lor, la fel ca la manuscrise, drept proteză a ductului (*P I-II* integral, *DI* XLIII/6, FE *Sf. Ioan-Focșani* CIII/7, *MTR* CDXVI/1, FE *Cotroceni* CVIII/18). Pe unele din documente se observă nisipul auriu presărat pentru a usca cerneala (*P II* 344, *DI* VII/71, fondul *Episcopia Argeș* LXIX bis/72). Completările interliniare trădează obsesia exactității, căci fără îndoială actele se colaționau și corectau (*P II* 573, FE *Zlătari* II/1). Într-o perioadă târzie se marchează corectura îndeplinită: “ἐθεοπίθη [verificată]”, *P II* 565).

În privința ornamentării, documentele sunt sobre: în secolele al XV-lea-al XVI-lea literele deviate, la început de text, sunt inedite. Singurele secvențe ornamentale sunt: titulatura patriarhului, semnăturile, *menologemul*, augmentate eventual. Din secolul al XVII-lea apar inițialele ornate, colorate în roșu (AN MMCMXXXIII/1) sau împodobite cu arabescuri (P I 59, 82). În secolul al XVIII-lea procedeul ia amploare și se poate cita chiar și o inițială decorată cu auriu (P I 86, 89); în genere, inițialele sunt supradimensionate și încărcate cu ornamente (P I 98, II 366-367).

II.6 Scrierea în paleografie greacă

Grafia documentelor de cancelarie a menținut vreme îndelungată o scriere pe care copiii o abandonaseră din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Pentru autenticitate și prestigiu, până în secolul al XIX-lea dăinuie minuscula *amestecată*, *de tranziție* (marchează trecerea spre scrierea oficială modernă), caligrafică, cu inserții de majuscule (FE *Govora*, XXVI/1, FE *BHGC* XXXIX/13, FE *Radu Vodă* IV/46-47, XXV/9, XVIII/93, P II 342-343). Majusculele intră inițial numai în corpul titlaturii și semnăturii patriarhului, iar din secolul al XVIII-lea deschid paragrafe, fraze și numele proprii, captând privirea cu arabescuri sau colorarea în chinovar. La fel ca la manuscrise, contrastele se produc în mărimea, înclinarea, aranjarea literelor pe rând sau a rândurilor pe pagină, în grosimea urmei, în prelungirile literelor. Prevalează fantezia și personalitatea scriitorului, manifestate în predilecția pentru un anumit grup de majuscule, combinat cu caracterele cursive, în modificarea originală a ligaturilor convenționale (P I 58-59, FE *Sf. Apostoli* XIII/1, FE *Sf. Ioan-Focșani* VIII/7), în devierea personalizată a literelor (P I 95, II 476-477, 521), în aspectul inedit al particulei /μὲν/ (P II 573). Scriitorul inovează, trasând, de exemplu, prelungirile literelor în unghiuri drepte (FE *Radu Vodă* XLII/24, *DI* CCCXCVII/42), ori convertind în ornament unirea spiritului cu accentul și conferindu-i aspectul ligaturii (FE *Radu Vodă* IV/46-47).

În perioada mai veche scrierea de cancelarie a fost dreaptă (P II 341-342, 346, 350), dar pentru secolul al XVIII-lea ea este o excepție (P I 100), deoarece de la mijlocul secolului al XVII-lea se înclină (P II 343-344, FE *Radu Vodă* XXV/9); literele drepte se amestecă cu cele înclinate în același cuvânt (P II 345, 354), ori înclinarea e decisivă (P II 372, 476, 354, *DI* CCII/44). Orientarea înclinată a modificat multe litere, rezultat la care a contribuit într-o măsură și mai mare viteza așternerii scrisului. Distanța dintre litere este când apreciabilă (P II 344, *DI* CCXVI/182), când insuficientă (P II 348, *DI* CCII/43, CCI/35), iar contrastele definesc pretutindeni minuscula *de tranziție*. Distanța dintre rânduri este mare și se datorează liniaturilor de încadrare a scrisului (P II 348, 573, 351, I 26, II 362), prelungirilor măiestrite (P I 82, 107) și suprapunerii unor litere sau silabe, astfel încât scrierea urcă adesea și pe trei nivele (P II 348-349, FE *Radu Vodă* XLII/24, IV 46-47, FE *Câmpulung* LXI/13), fără ca această manevră să

împieteze asupra clarității textului. Există însă și documente nedistanțate adecvat (*P I* 81).

Conturate pentru a lăsa urme vizibile pe pergament (hârtia suportă manevre grafice mai fine și discrete), literele acestui tip de scriere sunt mari, în mod excepțional duse la ambele extreme dimensionale (*P II* 346, 357, *I* 86, 82, *DI* CCII/44, *FE Radu Vodă* XVIII/93). Literele subțiri și ascuțite sunt răzlețe (*P I* 62, *II* 357, *DI* CCCLXVIII/2, *FE Radu Vodă* XLII/24), la fel și cele foarte rotunjite (*P I* 81-82). Minuscula *de tranziție* menține proporția între literele prelungite și cele din spațiul II, iar majusculile se restrâng în spațiul II sau ocupă și trei spații (*P II* 572). Între sobrietatea celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea (*P II* 385, *I* 62) și complicarea caracterelor grafice intervine disproporția între litere: tot ce se poate încolăci, învârti, răsuți se scrie ca atare, barele se lungesc în sus și jos (*P II* 345, 346, 572, 353, 357, *I* 26, 51, 60, 107, *FE Nucet* X/14), accentele și spiritele se unesc între ele devenind, ca și prelungirile, niște ornamente (*P II* 345).

Abia pe la mijlocul secolului al XVII-lea încep să fie despărțite cuvintele prin spații (*P I* 59, 62) – regulă instaurată în prima jumătate a secolului al XVIII-lea (*P I* 95, *II* 477, 365), și acest fapt dă importanță ligaturilor. Prescurtările (prin suprimare, prin scrierea literelor finale ale unui cuvânt deasupra corpului principal al acestuia sau prin înlocuirea terminațiilor cuvântului cu anumite semne suprascrise) acoperă toata gama de notare (*FE BHGC* XXXIX/3, *P I* 60, 98, *II* 363) sau sunt răzlețe (*FE Sf. Apostoli* XIII/1, *DI* CCCXCVIII/76). De la mijlocul secolului al XVIII-lea, scrierea începe să se elibereze de prescurtări și cuvintele se întregesc. Ligaturile predomină până la jumătatea secolului al XVII-lea (*P II* 345, 355, *AN* MMCMXXXIII/1), apoi dispar treptat (*P II* 356, *I* 81). Unele ligaturi, urmând dimensiunile literelor, se întind pe trei spații (*P II* 350, 357). Ligaturilor convenționale le fac concurență altele noi, fiindcă personalitatea scriitorului nu se mai supune normelor și șabloanelor (*P I* 60, 62, 107, *II* 341-342, 346, 363, *FE Radu Vodă* XVIII/93, *FE Sf. Ioan-Focșani* VIII/7, *FE Nucet* X/14). Simplificarea ligaturilor și apoi înlăturarea lor a dus, în paralel, la eliminarea prescurtărilor. Dincolo de acestea, se remarcă persistența suprapunctării literelor */il* și */öl* (*P II* 350, 354, 356) și a semnului tahigrafic pentru particula */ôê/* până prin secolul al XVIII-lea (*P II* 348, *DI* CCI/35, *FE Zlătari* XX/4).

Minuscula *amestecată* a actelor de cancelarie a evoluat odată cu schimbările din aspectul documentului, datorate modificărilor structurii elementelor alcătuitoare. Ideea materializată de document – act important, original, inimitabil –, înfățișată sobru, solemn, s-a propagat exteriorizată în dimensiuni, în compoziție (formular) și în scriere.

Până spre sfârșitul secolului al XVI-lea (când au loc modificări majore în consistența documentelor), simplitatea și sobrietatea se disting. Doar semnăturile și *menologemul* erau de dimensiuni mai mari și îngroșate. Scrierea, preponderent dreaptă, clară, proporțională, caligrafică, exhibă fortuite litere sau grupuri de

litere întortocheate, răsucite ori discret ornamentate cu puncte de culoare roșie (*P II* 342). În secolele al XVII-lea-al XVIII-lea ia amploare stilul încărcat, cu majuscule prețioase, litere înclinate, ligaturi și grupuri de litere unite inedit, spirite și accente transformate în piese de ornament. Treptat însă, spre sfârșitul intervalului, minuscula *de tranziție* decade, pierzând, pe rând, majusculele, ligaturile, prescurtările și semnele care suplineau terminațiile. Devine preferabilă tahigrafia clară, cu manevre transferate în secolul al XIX-lea (FE *Cetățuia I*/27, FE *Cotroceni XVIII*/18, FE *Sf. Ioan Zlataust XIII*/6, 9, *DI XIV*/68, *P II* 361, 368-369, 560). Documentele emise de cancelariile patriarhiilor sunt cele mai conservatoare dintre toate, așa cum sunt și actele mănăstirilor din Grecia sau din Țările Române: și în secolul al XIX-lea mai exprimă cifrele prin litere, au suport supradimensionat (80 x 40 cm, FE *BHGC I*/62), mai folosesc pergamentul, un limbaj și forme gramaticale arhaice, formule stereotipe, fixate ca atare de sute de ani. Stilul tahigrafic este puțin reprezentat (*MTR CDXXXVII*/1, *DI CCXVI*/182), iar aspectul grafiei se va confunda în cele din urmă cu cel al cursivei *moderne*, care în secolul al XIX-lea va deveni predominantă.

Ca în cazul manuscriselor, minuscula caligrafică ajunge, prin perfecționarea mijloacelor de scris, la treapta *ornamentală* specifică unor documente de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea (FE *Govora XVI*/1, FE *Banului XLII*/4, FE *Câmpulung LXI*/13, 17, FE *Sf. Ioan-Focșani XX*/42, FE *Sf. Ioan-București XII*/12, FE *Polovraci XVI*/15, FE *Brâncoveni XXV*/81). În această categorie intră nu numai documente emise de cancelariile patriarhiilor, ci și de mănăstiri ce dețineau monopolul culturii. Cu trăsăturile manuscriselor copiate în aceeași manieră, scrierea de acest tip amestecă majuscule, imită modele vechi (din secolele al XII-lea-al XIII-lea), are statura dreaptă și literele mari, încadrate în spațiul II, doar în mod excepțional depășit. Hastele se mai abat dincolo de acest spațiu, literele se extind (ca la vechea uncială), distanțele se restrâng astfel încât la prima vedere pare *scriptio continua*. Folosindu-se de multe ligaturi, unele foarte vechi (cum este aceea sub forma “asului de pică”), dar de puține litere suprascrise, redactorul zugrăvește o scriere proporțională, estetică, clară, moderat ornată la inițialele augmentate, cu linii îngroșate chiar și pe hârtie. Rândurile sunt spațiate suficient pentru prelungirile literelor, iar unele documente pun în relief puncte sau virgule ornamentale, dispuse la câteva cuvinte pe tot parcursul textului. Se pare că documentele Mănăstirilor Sf. Ioan din București și Sf. Ioan din Focșani, închinat Mănăstirii Sf. Anastasia din Salonic, au fost scrise de categhemenul celei dintâi, Leontie, pentru că îi poartă pecetea în cerneală neagră. Caracteristicile grafiei îl indică tot pe el în mss. 398 și 951.

Un aspect necercetat este influența scrierii româno-chirilice asupra celei grecești. Expresie a diglosiei și digrafismului unor funcționari, influența este remarcabilă în tabloul documentului (în trasarea caracterelor, plasarea literelor deasupra corpului principal al cuvântului), astfel încât la prima vedere se creează impresia că documentul nu este scris în greacă (*MTR CCLXXXVII*/1).

Fenomenul derivă numai din cursiva foarte îngrijită, *modernă*, din unele acte și din corespondență, ține de ductul personal al redactorului și se restrânge la secolele al XVIII-lea-al XIX-lea. Cursiva, în ambele ei variante (*elegantă* și *vulgară*), a fost folosită și a rămas neschimbată timp de secole și în corespondență (cea mai veche scrisoare: *DI CCCIV/125*).

Limba greacă a fondurilor ecleziastice atestă o pronunțată tendință arhaizantă, caracter prețios și sofisticat; se conservă formulele inițiale și finale, titulatura patriarhilor, formele gramaticale anacronice. Limbajul arhivaliilor diferă considerabil de cel al literaturii și chiar de al variantei *δημοτική*²⁸.

Introductory Course in Greek Palaeography Featured in Archival Materials from Romanian Heritage

(abstract)

In this study, Natalia Trandafirescu provides both theoretical and practical support for a comprehensive approach to archival materials written in Greek palaeography, preserved by two heritage-holding institutions: the Central Historical National Archives and the Library of the Romanian Academy. By selecting a specific representative category from each holder – documents and Greek manuscripts, respectively – the author establishes their general archival context and subsequently describes and analyses these two categories with relevant examples, in a complete archival-palaeographic perspective.

The sections dedicated to defining and categorising types of writing, along with the various challenges encountered in deciphering Greek archival materials with an abundant amount of examples, as well as a series of historical information correlated with palaeographic efforts, all contribute to turn this paper into an indispensable *vademecum* not only for studying and mastering the field of Greek palaeography, but also for archival science.

Natalia Trandafirescu (n. 9 iunie 1941, Brașov-d. decembrie 2018, Otopeni) a urmat cursurile Facultății de Limbi Romanice, Clasice și Orientale a Universității București, secția Limbi și Literaturi Clasice (1960-1966), în cadrul căreia și-a desfășurat și stagiul doctoral (1969-1996), cu specializarea în Filologie Clasică (gramatică comparată indo-europeană) și teza *Fitonimele atribuite dacilor în lucrările lui Dioscorides și Pseudo-Apuleius* (coordonator: Iancu Fisher).

Angajată la Arhivele Naționale ale României (5 octombrie 1966-1 februarie 2005), Natalia Trandafirescu a fost arhivist-paleograf (cu funcția de

²⁸ Aceste documente sunt foarte greu de descifrat și tradus, căci fără cunoștințe de gramatică elină și de vocabular din epoca bizantină ele sunt aproape de neînțeles (n. a.). Este cauza lipsei de consecvență profesională și de specializare în paleografia greacă a necunoscătorilor de greacă veche (n.n.).

expert în intervalul 1993-1999) la compartimentele Acte Feudale și Acte Centrale Economice, unde a inventariat documente în limbile și paleografiile greacă, româno-chirilică, franceză, latină și italiană din diferite fonduri și colecții ale Direcției Generale și filialelor. În 1977-1990 a susținut săptămânal seminarii instituționale de paleografie greacă, iar în anul universitar 1997-1998 a predat latina și greaca la Universitatea București.

Experiența ei se oglindește în activitățile de valorificare științifică și de popularizare a arhivelor, din care se disting emisiunea “Aurul din Arhive” (Televiziunea Română, martie 1975, redactor: Aristide Buhoiu) și ciclul de emisiuni “Răspundem ascultătorilor” (Radiodifuziunea Română, 1980-1982).

Anexă: Lista publicațiilor

A. Cărți

Natalia Trandafirescu, 2005, *Vestigii de limbă dacă*, București. Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Institutul de Istorie și Teorie Literară “G. Călinescu”.

Natalia Trandafirescu (ed.), 2004, *Dionisie Eclesiarhul: Scrieri alese*, București, Academia Română – Fundația Națională pentru Știință și Artă – Institutul de Istorie și Teorie Literară “George Călinescu”.

Natalia Trandafirescu, 1995, *Fitonimele atribuite dacilor în lucrările lui Dioscorides și Pseudo-Apuleius*, teză de doctorat, Universitatea din București, Facultatea de Filologie, Editura Universității București.

Natalia Trandafirescu, 1993, *Album de paleografie greacă*, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului din România.

B. Cataloage, volume și ediții de documente (în colaborare)

Corina Popa & Ioana Iancovescu & Vlad Bedros & Elisabeta Negrău & Ruxandra Lambru (trad. din slavonă) & Natalia Trandafirescu (trad. din lb. greacă), 2008, *Repertoriul picturilor murale brâncovenești. Județul Vâlcea*, I-II, București, UNARTE.

Liana Tugearu & Virgil Căndea & Mihail Caratașu & Natalia Trandafirescu & Pavel Mircea Florea & Carmen Tănăsioiu & Codruța Cruceanu & Simona

- Galațchi, 1996, 2006, *Miniatura și ornamentul manuscriselor din colecția de artă medievală românească*, I: *Manuscrise bizantine și grecești medievale târzii*, II: *Manuscrise slavone, un manuscris latin și unul românesc*, București, Muzeul Național de Artă al României.
- Ioana-Ruxandra Ciucă & Marian Ciucă & Natalia Trandafirescu, 2002, *Antologie de texte în limba latină*, București, All Educational.
- Titus Moisescu (ed.), 1996, *Gramatici de muzică bizantină. II. Erminia lui Plusiadinus*, “Studii și cercetări de istoria artei”, seria “Teatru, Muzică, Cinematografie” 43 (1996), p. 85-130. Textul tratatului în original și versiunea românească: Natalia Trandafirescu.
- Titus Moisescu (ed.), 1993, *Gramatici de muzică bizantină. I. Vaticanus Barberinus graecus 300 (sec. XV)*, “Studii și cercetări de istoria artei”, seria “Teatru, Muzică, Cinematografie” 40 (1993), p. 73-92. Textul tratatului în original și versiunea românească: Natalia Trandafirescu.
- Dumitru Limona & Natalia Trandafirescu²⁹, 1983, 1987, *Documente economice din arhiva Casei Comerciale „Ioan St. Stamu” (1714-1876)*, I-II, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București.
- Ioana Burlacu et alii (eds.), 1986, *Poporul român și lupta de eliberare a popoarelor din Balcani*, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului.
- Ion Ardeleanu et alii (coords.), 1982, *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, I: *Documente externe*, București, Editura Academiei Române.
- Marcel Dumitru Ciucă et alii (eds.), 1978, 1981, *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, III: 1621-1623, IV: 1633-1639, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului.
- Gheorghe Ciobanu & Marin Ionescu & Titus Moisescu (eds.), 1981, *Izvoare ale muzicii românești. Documenta, 4: Școala muzicală de la Putna. Manuscrisul nr. 1-26: Antologhion din Biblioteca Centrală Universitară “Mihai Eminescu”, Iași*, București, Editura Muzicală.
- Gheorghe Ciobanu & Marin Ionescu & Titus Moisescu (eds.), 1980, *Izvoare ale muzicii românești. Documenta, 3: Școala muzicală de la Putna. Manuscrisul nr. 56/544/576 I de la Putna. Antologhion*, București, Editura Muzicală.
- Paul Emanoil Barbu & Maria Dogaru & Natalia Trandafirescu et alii (eds.), 1983, *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. B. Țara Românească, 12 martie 1848-21 aprilie 1850*, București, Editura Academiei.

²⁹ Contribuția Nataliei Trandafirescu la acest catalog a constat în: prelucrarea rezumatelor întocmite deja de Dumitru Limona, alcătuirea indicilor, a glosarului și a studiului introductiv (1980-1984) – astfel încât paternitatea catalogului este exclusiv a lui Dumitru Limona.

C. Articole și recenzii

- Natalia Trandafirescu, 2000, *Câteva opinii în legătură cu metodologia prelucrării și valorificării documentelor în limba greacă existente în Arhivele românești*, "Revista Arhivelor" 62 (2000), 1-2, p. 207-228.
- Natalia Trandafirescu, 1990, *1819. Revolta populară din Moldova. Detalii inedite*, "Revista Arhivelor" 67 (1990), 2, p. 152-167.
- Natalia Trandafirescu, 1984, *Achiziții noi: fondul personal „Doctor Apostol Arsachi”*, "Revista Arhivelor" 61 (1984), 3, p. 333-338.
- Natalia Trandafirescu, 1983, *Izvoare ale muzicii românești, seria „Documenta”, volumele III-IV: „Școala muzicală de la Putna”, ms. 56/544/576 I de la Mănăstirea Putna („Antologhion”) și ms. I-26/Iași („Antologhion”); ediții îngrijite, prefăcute și adnotate de Gh. Ciobanu, Marin Ionescu și Titus Moisesescu, Editura Muzicală, București, 1980 și 1981, 447 p. și 617 p. (recenzie), "Revista Arhivelor" 60 (1983), 1, p. 69-70.*
- Natalia Trandafirescu, 1982, *Un document inedit despre tiparnița și școala de la Govora întemeiate de Matei Basarab*, "Revista Arhivelor" 59 (1982), 3, p. 258-271.
- Natalia Trandafirescu, 1980, *Glosele dacice din lucrarea lui Dioscorides: Περί τῆς ὕλης ἱατρικῆς*, "Revista Arhivelor" 57 (1980), 3-4, p. 317-366.
- Natalia Trandafirescu, 1979, *Odiseea unui revoluționar: corespondența lui Dimitrie Krețulescu (1848-1857)*, "Revista Arhivelor" 56 (1979), supliment, p. 77-93.
- Natalia Trandafirescu, *Noi documente din Fondul Arhivistic Național: fondul familial „Zarifopol” (1857-1938)*, "Revista Arhivelor" 55 (1978), 3, p. 302-303.
- Natalia Trandafirescu, 1978-1979, *Documente inedite privind revoluția română de la 1848 (I-II)*, "Revista Arhivelor" 55 (1978), 1, p. 102-109, 56 (1979), supliment, p. 100-128.
- Ioana Burlacu & Natalia Trandafirescu, 1974, *O scrisoare a lui Constantin Brâncoveanu către Ludovic al XIV-lea*, "Revista Arhivelor" 36 (1974), 1-2, p. 305-306.
- Natalia Trandafirescu (Săndulescu), 1972-2002, *Glosar de cuvinte grecești și românești din fondurile grecești (I-II-III A-III B-IV-V)*, "Revista Arhivelor" 34 (1972), 1, p. 97-106, 35 (1973), 2, p. 393-403, 41 (1979), 4, p. 430-437, 42 (1980), 1, p. 116-124, 51 (1989), 1, p. 82-85, 54 (2002), 1-2, p. 124-143.

Activitatea Comisiei Consultative Heraldice reflectată în presa vremii¹

Drăgan-George Basarabă

Keywords: Heraldic Authority; Kingdom of Romania; Civic Coats-of-Arms; County Coats-of-Arms; Territorial Coats-of-Arms; Written Press

În vara lui 1921, legea prin care era adoptată noua stemă de stat a României întregite crea și prima autoritate heraldică a țării, anume Comisia Consultativă Heraldică:

“Art. III. Se înființează pe lângă ministrul de interne o comisiune consultativă heraldică care va examina cererile de a se întrebuița stema în alte cazuri decât acelea prevăzute la Art. II și va lua măsuri pentru ca actele administrative în legătură cu stemele să se facă în conformitate cu regulile heraldice. Un regulament special va stabili organizarea comisiunii.”²

Chiar dacă regulamentul în cauză s-a lăsat așteptat, fiind – așa cum vom vedea – întocmit abia spre sfârșitul domniei regelui Carol II, activitatea Comisiei a luat amploare în perioada interbelică, din munca acesteia rezultând un coerent armorial administrativ-teritorial, ecleziastic și academic, care stă la baza actualului sistem heraldic al României. Fiind vorba de steme – adică de unul dintre cele mai de preț simboluri identitare, alături de steag și imn –, publicul român a arătat un deosebit interes față de lucrările și activitatea Comisiei, lucru reflectat și în presa vremii.

I. Activitatea Comisiei Consultative Heraldice

a. sub regele Ferdinand

Încă de la înființare, Comisia Consultativă Heraldică apărea în paginile presei românești, fiind menționată într-un articol din “Gazeta Transilvaniei”³ despre noua stemă de stat.

Doi ani mai târziu, în 1923, “Universul” aducea lămuriri asupra stemei orașului Sighișoara, exemplificând astfel unul dintre felurile în care Comisia își putea exercita atribuțiile, anume pe acela de revizuire a sigiliilor autorităților locale:

¹ Autorul se folosește de acest prilej pentru a aduce mulțumiri domnilor Alexandru Daneș (Brașov), Attila István Szekeres (Sfântu Gheorghe) și Tudor-Radu Tiron (București) pentru întreg sprijinul acordat în vederea definitivării studiului de față.

² *Lege pentru fixarea stemei Regatului României, întregit cu țările surori unite*, “Monitorul Oficial”, 92 (29 iulie 1921), p. 3569-3573.

³ “Universul” 41 (1923), 99 (19 aprilie), p. 2.

“Consiliul orășenesc a prevăzut dela începutul anului 1919 ca toate sigilele orașului să fie cu inscripțiuni românești. Sigilele cuprind afară de inscripțiunile românești și stema orașului, care se întrebuițează de câteva secole și fără relație la stat, simbolizează numai orașul. Stema acesta arată un turn și sub boltitura lui un leu cu coroana și sabia. Coroana nu e coroana Ungariei, ci o plăzmuire a fanteziei. În chestiunea sigilelor, primăria a primit dela subprefectură, ca și direct de la Ministerul de Interne ordine prin cari se cer chipurile sigilelor, cari se întrebuițează pentru ca comisiunea heraldică înființată în sensul legii despre stema regatului României din 23 iulie 1921 să le poată revizui și în sensul art. III acestei legi și a face propuneri [...]”⁴

Deja în anul 1924 Comisia primea noi atribuții⁵, membrii⁶ acesteia – precum și pictorii⁷ Comisiei – lucrând în ritm accelerat la noul armorial administrativ-teritorial al României întregite, întocmind însemne heraldice pentru județele și localitățile din “țările surori unite”, sub atenta îndrumare a regelui Ferdinand.

⁴ “Gazeta Transilvaniei” 84 (1921), 165 (3 august), p. 1.

⁵ Inițial, Comisia Consultativă Heraldică fusese înființată pentru a stabili stema statului, iar art. III al Legii din 1921 prevedea numai atribuții minore.

⁶ În Comisia Consultativă Heraldică au activat: ca președinți: Dimitrie Onciul (între 1922 și 20 martie 1923), Mihail Seulescu (între aprilie 1923 și 1929, fiind membru din 1922), Alexandru Crăsnaru (între decembrie 1929 și 1931, fiind membru din 1922) și Ioan Constantin Filitti (între 1931 și 1940, fiind membru din martie 1925); ca membri: Paul Gore (între 1922 și decembrie 1927), Constantin C. Moisil (între 1922 și 1940), Alexandru Lepădatu (între 1923 și 1940), Constantin Marinescu (între iulie 1924 și 1940), Zenovie Păclișanu (între iulie 1924 și 1940), Petre Modolea (între iulie 1924 și martie 1925), Virgiliu N. Drăghiceanu (între iulie 1924 și ianuarie 1934, fiind secretar între 1922 și iulie 1924), George D. Florescu (între februarie 1928 și 1940), Emanoil Hagi-Mosco (între ianuarie 1930 și 1940), Eugen A. Poulopol (între 1931 și 1940), Matila Costiescu-Ghica (până în decembrie 1936), Ioan I. Vlădoianu (între decembrie 1936 și mai 1938), Jean Pangal (între mai 1938 și 1940), Constantin Flondor (între 1938 și 1940), respectiv Nicolae B. Cantacuzino (între 1938 și 1940); ca secretari: Iuliu Tuducescu (între 1923 și 1931), Emil Vîrtosu (între 1931 și ianuarie 1932), Mihail Popescu (între ianuarie 1932 și iunie 1938), respectiv D. sau I. Cornescu (între iunie 1938 și 1940).

⁷ Se cunosc trei pictori care au lucrat pentru Comisia Consultativă Heraldică. Cel mai cunoscut este Dionisie Pecurariu [a se vedea Ana-Felicia Diaconu, *Dionisie Pecurariu (1 martie 1876 – 4 aprilie 1960). Biobibliografie*, “Heraldica Moldaviae” 2 (2019), p. 59-80]. De asemenea, contribuții grafice au avut József Sebestyén de Keöpeczi, care a fost și referent al Comisiei Consultative Heraldice (a se vedea Péter Sas, *A heraldikus. Köpeczi Sebestyén József élete és munkássága*, I-II, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Miercurea-Ciuc 2011; Attila István Szekeres, *Keöpeczi Sebestyén József, a címerművész*, Baraolt 2014), precum și un anume C. Gheorghiu, care s-a semnat pe planșa proiectului de stemă a județului Caliacra.

În 1925, ziarul “Viitorul” arăta cum Comisia se ocupa de alcătuirea însemnelor administrativ-teritoriale ale Vechiului Regat: “Azi (n. n. – 12 februarie) s’a întrunit la orele 10 a. m. comisiunea consultativă heraldică, continuând cu fixarea stemelor orașelor din vechiul regat”⁸, informație reluată și în “Universul”⁹.

În perioada 1926-1927, se lucra intens la stemele orașenești, așa cum relatea Ioan C. Filitti, viitorul președinte al Comisiei, într-un articol din anul 1931: “Asupra propunerii mele de a se păstra amintirea celor dintâi cimier-uri ale voievozilor noștri, comisia noastră heraldică a adoptat în ședința dela 20 Martie 1926, pe cel din Muntenia ca stemă a orașului Câmpulung (Muscel), iar pe cel din Moldova, în ședința dela 28 Mai 1927, ca stemă a orașului Rădăuți.”¹⁰. Deși armoariile județelor, orașelor și municipiilor României întregite nu fuseseră încă adoptate în mod oficial, Comisia se ocupa de stemele Bisericii Ortodoxe Române, așa cum reiese dintr-un articol publicat la Chișinău, în “România nouă”, Comisia cerând sprijin material istoric de la mitropoliile și episcopiile din țară, pentru a asigura o cât mai bună concepere a stemelor ecleziastice: “Comisia consultativă Heraldică din București lucrează în prezent la stemele episcopioilor și mitropoliilor din țară. În acest scop, sus zisa Comisie, a cerut Arhiepiscopiei din localitate să i se trimită lămuriri și data hramului pentru a se putea orienta.”¹¹

b. sub regele Mihai

Decesul regelui Ferdinand I în iulie 1927 și urcarea pe tron a regelui Mihai, încă minor, au îngreunat bunul mers al lucrărilor Comisiei, încetinind totodată și parcursul legislativ pentru aprobarea stemelor. La începutul anului 1928, deci după șapte ani de funcționare, fără rezultate efectiv aprobate, ziarul “Cuvântul” a dedicat un întreg articol Comisiei, unde explica pe larg metodologia folosită, prezentând totodată și câteva dintre stemele alcătuite în cadrul Comisiei, steme care existau în acel moment doar pe hârtie, fără acoperire legală, adică fără să fi fost conferite de către regele României. Redăm integral acest articol-analiză asupra Comisiei Consultative Heraldice:

“În anul 1921, destul de tardiv, sub ministeriatul d-lui Const. Argetoianu, s’a votat o lege pentru fixarea noiei steme a țării, care, după Unire, trebuia să cuprindă și țările surori unite. Legea a fost pusă imediat în aplicare în ceea ce privește numai stema generală a țării.

Pentru fixarea nouilor steme ale județelor și orașelor s’a numit o comisie de specialiști în chestiuni de heraldică. Comisiunea a lucrat la Arhivele Statului un șir de ani, mai întâi sub președinția regretatului D. Onciul și acum în urmă sub aceea a d-lui prof. Mihail Săulescu, fost ministru. În afară de delegații ministerelor

⁸ “Viitorul” 18 (1925), 5081 (12 februarie), p. 3.

⁹ “Universul” 43 (1925), 35 (13 februarie), p. 7.

¹⁰ “Adevărul” 44 (1931), 14552 (12 iunie), p. 2.

¹¹ “România nouă” 3 (1926), 17 (240) (20 iunie), p. 3.

face parte din comisie și d. Const. Moisil, profesor de heraldică și directorul general al Arhivelor statului. Lucrările acestei comisiuni au decurs sub directa supraveghere a defunctului Rege, un cunoscător al heraldicii care și-a spus cuvântul asupra tuturor stemelor. Ion I. C. Brătianu, deasemeni un pasionat al heraldicii, a colaborat deasemeni la stabilirea stemelor, participând la numeroase ședințe ale comisiei speciale. Comisiunea s'a bucurat și de lucrările d-lor C. Argetoianu, Octavian Goga și Al. Lăpedatu, cari posedă cunoștințe în materie.

Cu toate aceste contribuțiuni, lucrările comisiei au trebuit să dureze câțiva ani din cauza imensului material consultat și abia și-a îndeplinit o parte din program. Până acum s'au stabilit stemele județelor din toată țara, stemele orașelor municipii, stemele Patriarhiei, mitropoliilor și episcopatelor.

Stema Patriarhiei a fost alcătuită cu concursul însuș al Patriarhului. Stema celui mai înalt for al bisericii naționale are la mijloc o cruce – Crucea patriarhală – ale cărei brațe reprezintă pe cei 12 apostoli. Crucea e susținută de doi îngeri reprezentând darul arhieresc. Deasupra crucii, un porumbel cu o ramură în cioc simbolizând Sfântul Duh. Sus, se află mitra patriarhală românească, iar pe ambele laturi, stema e susținută de doi îngeri.

Mitropoliile și episcopatele vor avea steme aparte reprezentând Sfinții Patroni ai Diecezei sau Catedralei respective. S'a ținut seama peste tot de tradiție, întrucât în trecut toate metropoliile și eparhiile au avut steme proprii.

Pentru a stabili stemele județelor și municipiilor, comisiunea a studiat vechile steme, consultând peceti și documente nenumărate aflate la Arhivele statului. S'au găsit în Moldova și Muntenia steme județene datând dela începutul veacului al 18-lea. În principiu s'au menținut vechile steme – principiu susținut cu căldură de Regele Ferdinand. Astfel au fost menținute stemele vechi ale orașelor săsești din Ardeal și ale orașelor ungurești din Secuime. S'au înlăturat numai stemele din acele județe din provinciile alipite cari aveau un caracter străin prea pronunțat sau o tendință antiromânească. S'au modificat deasemenea stemele acelor județe unde stemele își perduse vechiul înțeles. De pildă, în unele județe s'au schimbat condițiile economice caracteristice la un moment dat, astfel că vechea stemă simbolizând o anumită ramură de producție, nu mai spunea nimic celor de azi.

Suntem în măsură să indicăm compunerea câtorva din stemele județelor, unde ele au fost complet schimbate. Astfel, județului Făgăraș, în locul vechei steme care nu spunea nimic românilor, i s'a dat o nouă stemă înfățișând plecarea lui Radu-Negru descălecătorul. Județul Turda va avea de aci înainte drept stemă gorunul lui Horia, de o cracă a căruia atârână un scut în culorile naționale românești. La Năsăud, în stema județului, au fost puse vechile elemente grănicerești. Județelor din Bucovina, cari n'aveau steme proprii, comisia le-a atribuit noi steme cuprinzând elemente locale adecvate. Stemele din Basarabia, corespunzând mai bine caracterului național, au fost foarte puțin modificate. Toate stemele sunt frumos colorate. Originalele se vor păstra în Arhivele Statului, județelor se vor preda copii autentice.

Modalitatea intrării în vigoare a nouilor steme nu a fost încă stabilită. Probabil că cele ale județelor și municipiilor vor fi trecute întâi printr'un vot al consiliilor respective, apoi Ministerul de Interne va da un decret regal pentru toate stemele. Stemele Patriarhiei, mitropoliilor și episcopatelor vor trece întâi prin forurile

bisericești, apoi ministerul de culte le va pune în vigoare printr'un singur decret regal. Odată intrate în vigoare, nouile steme devin obligatorii pentru autoritățile în subordine. Astfel, protopopiatele vor întrebuința stema eparhiei de care țin, iar comunele rurale pe cele ale județelor.

Stemele orașelor reședințe de județ vor forma un nou capitol al lucrării comisiei. Aci, totul este de creat, căci cele mai multe orașe, întrebuințau stemele județelor. E caracteristic în această privință cazul orașului Botoșani, unde s'au născut Eminescu și d. prof. Nicolae Iorga. Orașul – adică municipalitatea – a adoptat stema județului reprezentând o coasă. D. Iorga, într'o conferință, cu ironia-i caracteristică, se întreba care e rostul unei coase în orașul ghiudemului și a renumitei pâine albe. Dacă județul are suprafețe întinse de fânețe – spunea d. Iorga – pe străzile Botoșanilor nu crește – să sperăm – fân și dacă crește, întreb pentru cine? A râs toată lumea, inclusiv municipalitatea prezentă în conferință dar stema orașului a rămas neschimbată. Sperăm că comisia va fixa și orașului lui Eminescu o stemă mai potrivită.”¹²

Întâia reușită a Comisiei pe plan legislativ¹³ apare încă din prima parte a anului 1928, când, titrează “Foaia Diecezană”, “O stemă a Patriarhiei Bisericii noastre ortodoxe s'a compus de către Comisiunea heraldică. Dimpreună cu proiectul de lege asupra ei s'a trimis la consiliul legislativ pentru a se lua și avizul înaltului for. Deviza adoptată de comisiune – după inspirațiunea Î. P. S. Sale a Patriarhului Miron – este: «Paște oile mele».”¹⁴ Această stemă va fi folosită de către Patriarhia României până în zilele noastre. Mai pe larg, “Curentul” publica exact textul legii, precum și câteva necesare clarificări și explicații:

“Pe scut albastru, un scut mic roșu, încărcat cu crucea patriarhală de aur și susținut de doi vulturi de aur ce stau pe cinci coline de argint. De sus se coboară un porumbel de argint, ținând în cioc o ramură de măsline. Scutul cel mare este timbrat de mitra patriarhală de aur, însoțită la dreapta de o cruce de aur, iar la stânga de o cârjă de aur, amândouă încrucișându-se sub scut. De ele atârnă, pe laturile scutului, un șir de mătânii negre, ce se termină jos într'un ciucure negru. Doi îngeri de argint, cu nimburile de aur și omofore de aur presărate cu cruciulițe negre, susțin de o parte și de cealaltă scutul cel mare, iar de desubt, pe o eșarfă roșie, este scris cu litere de aur: Paște oile mele.

Legenda stemei se tălmăcește astfel: Crucea patriarhală din scutul roșu este crucea specială a Patriarhiei românești, adoptată de primul nostru Patriarh. Ea simbolizează, prin cele 12 cruci mici din care e formată, pe cei 12 apostoli. Vulturii ce susțin scutul cu crucea patriarhală sunt simbolul arhieriei, iar colinele reprezintă cele cinci mitropolii ortodoxe ale României. Porumbelul reprezintă pe

¹² “Cuvântul” 4 (1928), 994 (23 ianuarie), p. 4.

¹³ *Lege pentru fixarea stemei Patriarhiei României*, “Monitorul Oficial”, 26 (3 mai 1928), p. 8899.

¹⁴ “Foaia Diecezană” 43 (1928), 12 (18 martie), p. 6.

Sf. Duh. Mitra ce timbrează scutul cel mare are forma mitrei patriarhale române, iar deviza a fost aleasă de însuși Înalt Prea Sfințitul Patriarh.”¹⁵

* * *

În 9 august al aceluiași an, ziarele “Universul”¹⁶ și “Viitorul”¹⁷ atenționau cititorii că, într-un sfârșit, “Comisiunea consultativă heraldică de pe lângă ministerul de interne, care are însărcinarea: să fixeze atât stema țării, cât și stemele județelor, municipiilor, Patriarhiei, mitropoliilor și episcopioilor, a statornicit definitiv aceste steme.” Din “Cuvântul” se afla că “Comisiunea superioară de heraldică care a lucrat la ministerul de interne sub președinția d-lui Mișu Seulescu, și-a încheiat prima parte a lucrărilor. S’au stabilit definitiv nouile steme ale celor 31 (n. n. – 71) județe din întreaga țară. Cum am arătat altădată, au fost menținute cele multe din stemele vechilor districte. Nouile steme au fost sancționate printr’un decret regal și ele vor intra în vigoare dela începutul anului viitor. Comisiunea superioară de heraldică își va continua lucrările stabilind noi steme și pentru orașe și municipii.”¹⁸ Ziariștii erau bine informați, de vreme ce, la 1 august 1928, regele Mihai, prin Înalta Regentă, conferise noi steme celor 71 de județe din Regatul României, lege publicată în “Monitorul Oficial” abia în luna octombrie¹⁹. Cu această ocazie, Comisia Consultativă Heraldică a publicat în “Monitorul Oficial” un amplu *Memoriu asupra stemelor județelor*, explicând pe larg metodologia întocmirii noilor însemne județene, precum și simbolistica fiecărei steme²⁰. Cele cinci pagini dedicate heraldicii în “Monitorul Oficial” trebuie să fi trezit un real interes în rândul publicului, de vreme ce informații legate de noile steme județene începeau să apară în ziare din Capitală și de pe tot cuprinsul țării, publicațiile locale fiind mai ales interesate de noile însemne din regiunile respective.

“Lupta”, ziar apărut inițial în Iași, iar mai apoi la București, a publicat un articol generos privind noile steme județene, în care era explicată succint și metodologia Comisiei, în funcție de provinciile istorice pentru județele cărora erau concepute noile steme:

“În «Monitorul oficial» de astăzi au apărut stemele județelor din întreaga țară, astfel după cum au fost fixate de către comisiunea consultativă heraldică. În întocmirea stemelor comisia a fost călăuzită conform voinței răposatului rege

¹⁵ “Curentul” 1 (1928), 66 (16 martie), p. 4.

¹⁶ “Universul” 46 (1928), 182 (9 august), p. 7.

¹⁷ “Viitorul” 21 (1928), 6142 (9 august), p. 6.

¹⁸ “Cuvântul” 4 (1928), 1242 (6 octombrie), p. 3.

¹⁹ *Lege pentru fixarea județelor Regatului României*, “Monitorul Oficial”, 222 (6 octombrie 1928), p. 8278-8282.

²⁰ Comisia consultativă heraldică a României, *Memoriu asupra stemelor județelor*, “Monitorul Oficial”, 222 (6 octombrie 1928), p. 8282-8283.

Ferdinand, de principiul de a respecta tradiția, oriunde ar exista. În consecință cu excepția județului Vâlcea, pentru județele vechiului regat, stemele au rămas cele actuale, dar heraldizate, în sensul că s'a dat mobilelor cari le compun forme și poziții heraldice și s'a fixat culorile câmpurilor și ale mobilelor.

În Bucovina sub stăpânirea austriacă, județele nu aveau steme. Acestea au fost deci întocmite de comisiune, care s'a folosit de emblemele din stemele comunelor din județele respective și s'a inspirat din tradițiile istorice ale acestui județ.

Pentru Basarabia s'au luat de bază stemele din timpul stăpânirii rusești, adaptându-se însă exigențelor naționale.

Pentru provinciile de peste Carpați s'au luat de normă stemele din timpul stăpânirii ungare, eliminându-se însă emblemele privitoare la tradiții istorice ungurești și introducându-se altele inspirate de trecutul neamului nostru. Pretutindeni au fost înlăturate fasciile alternante roșii și argintii cari figurează și în stema Ungariei.”²¹

Informații legate de aprobarea stemelor județene au fost publicate în “Viitorul”²², care va oferi cititorilor blazonările armoariilor – în două numere ulterioare – preluând textul legii din 1928:

“Stema județului Alba simbolizează renașterea străvechilor virtuți ostășești în descendența coloniștilor romani. Este un scut albastru cu un legionar roman de argint, stând în picioare spre dreapta și ținând în mâna dreaptă o lance de argint, iar în stânga un scut negru cu inscripția V. R. R. (virtus romana rediviva).

Stema județului Arad este vechea stemă rectificată, simbolizând numeroasele podgorii din județ. Pe un scut scartelat, în primul cartier, pe albastru, un snop de grâu de aur; în al doilea și al treilea pe roșu, o cetate de argint cu trei turnuri; în al patrulea, pe albastru, un ciorchine de strugure de aur, cu o frunză verde.

Stema județului Argeș simbolizează întinderea stăpânirii voievozilor din Argeș peste întreg cuprinsul țării. Scut albastru, cu acvila de aur, luându-și sborul de pe un munte verde cu trei piscuri.

Stema județului Bacău: Scut roșu, cu o stâncă de argint, simbolizând ocnele de sare din acel județ.

Stema județului Bălți derivă din vechea stemă a județului Iași care odinioară se întindea și peste Prut: Scut roșu cu un cap de cal de argint spre dreapta. Este vechea stemă heraldizată.

Stema județului Bihor reprezintă bogățiile naturale ale județului: Scut tripartit orizontal. În câmpul superior albastru, un ciorchine de strugure de aur cu două frunze verzi, câmpul mijlociu despicat, având în primul cartier, pe roșu, un snop de grâu de aur, în al doilea, pe argint, trei brazi verzi desrădăcinați, alăturați; în câmpul inferior verde o fascie de argint, încărcată cu trei pești negri, înotând spre dreapta.

²¹ “Lupta” 7 (1928), 2067 (7 octombrie), p. 4.

²² “Viitorul” 20 (1928), 6193 (7 octombrie), p. 3.

Stema județului Botoșani simbolizează bogăția în grâu a acestui județ: Scut roșu cu o coasă de argint ieșind dintr'un lan de grâu cosit de aur. Este vechea stemă heraldizată.

Stema județului Brașov simbolizează trecerea acestui ținut al „Coroanei” în stăpânirea statului român: Scut roșu, cu coroana Regatului României de argint, căptușită cu purpură.

Stema județului Brăila: Scut albastru cu o corabie neagră cu două catarduri negre și cu pânzele de argint, având la pupă și în vârfurile catardurilor flamuri de argint și plutind pe valuri de argint.

Stema județului Buzău: Scut albastru cu o biserică cu un turn de argint, un profil spre dreapta, având pe acoperiș un șoim de aur cu aripile desfăcute.

Stema județului Cahul: Scut roșu, tăiat; în câmpul superior o fascie de aur crestată; în câmpul inferior, pe valuri de argint, o proră de corabie neagră, cu ancoră de aur, navigând spre un țărm de argint.

Stema județului Caliacra: Scut albastru, cu un far de argint, bătut de valuri de argint.

Stema județului Caraș: Scut despicat. În primul cartier, roșu, un legionar de argint, ținând în mâna dreaptă un scut de argint cu inițialele V. R. R. (virtus romana rediviva), iar în mâna stângă o luncie de argint cu vârful în sus (simbolizează vitejia ostașilor din regimentul I de graniță din Banat). În cartierul al doilea, albastru, un miner de argint, lovind cu ciocanul într'o stâncă de argint, ce are deasupra un brad de argint (reprezentând bogăția minieră a acestui județ).

Stema județului Câmpulung: Scut tăiat. În câmpul superior, albastru, o poartă de mănăstire, însoțită la dreapta și la stânga de câte un brad desrădăcinat, de argint. În câmpul inferior roșu, un cap de cerb, de argint, având deasupra o cruce de aur cu brațele trilobate. Simbolizează pe de o parte mănăstirile importante din acest județ (Gura Humorului și Voroneț), iar pe de altă parte bogăția lui în codri și vânat. Stema județului Cernăuți: Scut roșu, cu un stejar desrădăcinat, de argint, însoțit de o parte și de alta decât (sic!) un brad desrădăcinat de aur, și având două săbii de aur încrucișate. Simbolizează pe de o parte, bogăția în păduri a acestui județ, iar pe de altă parte luptele din codrii Cosminului dela Lențești și Lipinți (n. n. – este vorba despre Șipinți).

Stema județului Cetatea-Albă: Scut despicat, în primul cartier, roșu, o viță de vie, de aur, prinsă pe arac negru și ieșind dintr'o terasă verde; în al doilea, tot roșu, un turn de cetate, de argint, așezat pe malul unei ape de argint. Reprezintă bogăția viticolă a județului și istorica Cetate-Albă.

Stema județului Ciuc: Scut scartelat, în primul cartier, de argint, un soare roșu, cu raze lungi ondulate; în al doilea, roșu, o cruce de aur pe o semilună de argint; în al patrulea, de argint, patru brazi verzi pe piscuri negre; peste tot, în câmp albastru, Maica Domnului cu pruncul în brațe, tronând pe o semilună de argint, așezată pe un glob negru. Simbolizează înrădăcinarea stăpânirii românești în acest județ, bogat în păduri și patronat de Maica Domnului.

Stema județului Cluj: Scut tăiat. Câmpul superior despicat, având în primul cartier, de aur, lupoaica romană, neagră (simbolizând străvechea colonizare romană); în al doilea cartier, roșu, un corb negru cu inel de aur în cioc, stând pe o ramură verde de stejar (amintind posesiunile familiei Huniade); câmpul inferior,

albastru, cu un snop de grâu de aur (reprezentând bogăția agricolă a câmpiei ardelene).

Stema județului Constanța: Scut despicat și la vârf cu inșițune. În primul cartier, albastru, o corabie neagră cu două catarturi, plutind pe valuri de argint și având pânzele și flamurile tot de argint (simbolizează comerțul maritim al județului); în cartierul al doilea, de aur, o acvilă de mare, neagră, ciugulind un delfin negru, deasupra valurilor de argint (emblema navigației comerciale antice, în Marea Neagră); în inșițune, pe roșu, un far, de argint, bătut de valuri de argint și însoțit la dreapta și la stânga de câte o stea de aur (reprezintă porturile maritime ale județului).

Stema județului Covurlui: Scut roșu, cu o ancoră, de aur, însoțită sus la dreapta și la stânga de câte o stea de argint. Simbolizează întinsul comerț fluvial al acestui județ dunărean.

Stema județului Dâmbovița: Scut albastru, cu o căprioară de argint, spre dreapta.

Stema județului Dolj: Scut tăiat. În câmpul superior, roșu, leul Olteniei, de aur ridicat în două labe spre stânga și ținând o spadă de argint cu mâner de aur. În câmpul inferior albastru, un pește de argint spre dreapta. Leul este vechea stemă a Banatului Oltean, iar peștele este stema veche a județului Dolj.

Stema județului Dorohoi: Scut roșu, cu un rac de argint. Reprezintă vechea și întinsa cultură a racilor în acest județ.

Stema județului Durustor: Pe câmp albastru, bustul lui Mircea Vodă cel bătrân.

Stema județului Făgăraș: Scut roșu cu o poartă de cetate, de argint, crenelată și timbrată de o coroană voivodală de aur. De sub bolta porții iese un călăreț în armură de argint, cu coif pe cap, cu lance în mâna dreaptă și un scut în mâna stângă. Sub cetate o fascie de argint. Simbolizează tradiția plecării lui Negru Vodă din cetatea Făgărașului, de pe apa Oltului, spre a întemeia Țara Românească.

Stema județului Fălciu: Scut roșu, cu un bou moldovenesc, de argint, mergând spre dreapta.

Stema județului Fălțiceni: Scut roșu cu trei brazi, de argint, unul lângă altul, pe o terasă neagră. Simbolizează bogăția județului în păduri de brad.

Stema județului Gorj: Scut albastru, cu un cerb de aur, stând pe o terasă verde.

Stema județului Hotin: Scut roșu, cu o cetate de argint lângă o apă de argint, având deasupra două săbii de aur încrucișate și o cruce de aur pe o semilună de argint. Simbolizează cetatea Hotinului de pe malul Nistrului și luptele creștinilor contra turcilor pentru acest ținut.

Stema județului Hunedoara: Scut albastru, cu un corb negru, ținând în cioc un inel de aur cu piatră roșie și stând pe o ramură verde de stejar. Reprezintă stema familiei Huniadeștilor, stăpâna de odinioară a acestui ținut.

Stema județului Ialomița: Scut despicat, în primul cartier, albastru, o baltă de argint, un gard de stuf de aur, în care se sbate un pește negru, al doilea tot albastru, un snop de grâu, de aur, pe o terasă verde.

Stema județului Iași: Scut roșu, cu un cal de argint, mergând spre stânga. În colțul drept de sus o coroană voevodală de aur.

Stema județului Ilfov: Scut albastru cu Sf-ții Împărați Constantin și Elena de aur, ținând în mâini o catedrală de argint.

Stema județului Ismail: Scut roșu cu un leu de aur, ridicat în două labe, spre dreapta, ținând în laba dreaptă o spadă de argint și însoțit la dreapta de o semilună de argint, iar la stânga e o cruce de aur cu brațe trilobate. Simbolizează luptele seculare ale Românilor cu Turcii și Tătarii pentru stăpânirea acestui ținut.

Într'un număr viitor vom publica stemele celorlalte județe.”²³

“Într'un număr recent, ziarul «Viitorul» a publicat o parte din stemele județelor Țării, steme întocmite de comisiunea heraldică și aprobate de Înalta Regență.

Publicăm aci în continuare stemele celorlalte județe ale țării:

Stema județului Lăpușna: Scut roșu cu un stejar de argint, pe o terasă de argint. Simbolizează codri vechi din acest județ, cari au constituit timp de veacuri o fortificație naturală contra Tătarilor din Bugeac, păzită de vitejii grăniceri din Lăpușna.

Stema județului Maramureș: Scut tăiat. Câmpul superior despicat, având în primul cartier roșu stema Moldovei, în al doilea albastru, un șap sălbatec, de aur, stând pe o stâncă de aur însoțită de doi brazi verzi. Câmpul inferior, negru, cu un miner de argint, lucrând cu târnăcopul într'o mină.

Stema județului Mehedinți: Scut albastru, cu o albină de aur, cu aripile întinse. Simbolizează vechea și bogata industrie a albinăritului din acest județ.

Stema județului Mureș: Scut roșu, cu două fascii de aur și peste ele un pom verde încărcat cu mere de aur, crescut dintr'o terasă verde și având deasupra o stea de aur.

Stema județului Muscel: Scut albastru, cu o acvilă de aur, cu ciocul și ghiarele roșii, stând pe o ramură verde de stejar. Simbolizează începuturile Domniei țării Românești în acest județ. Este vechea stemă heraldizată.

Stema județului Năsăud: Scut tăiat. În câmpul superior albastru, șapte piscuri de munți verzi, de pe cari își ia sborul o acvilă neagră cu cruce de aur în cioc, simbolizând ținutul de graniță al Năsăudului. Câmpul inferior despicat, în primul cartier roșu, lupoanca romană, simbol al colonizării romane, în al doilea de aur un legionar roman, negru, ținând în mâna dreaptă o sulită, iar în stânga scutul cu inscripția V. R. R. (virtus romana rediviva) și simbolizând vitejia grănicerilor români din acest ținut.

Stema județului Neamț: Scut roșu, cu o capră neagră, sărind spre dreapta, peste o stâncă de argint.

Stema județului Odorhei: Scut scartelat. În cartierele 1 și 4 de argint, câte cinci cruci albastre, așezate 2, 1, 2 (simbolizând luptele pentru credință ale locuitorilor); la cartierele 2 și 3, albastre, câte o cetate de argint, cu trei turnuri crenelate, așezate pe o terasă verde și însoțită la stânga de un soare de aur și la dreapta de un crai nou de aur, iar turnul din mijloc având în vârf o cruce de argint. (Simbolizează vechile cetăți de apărare ale ținutului).

Stema județului Olt: Scut albastru cu o fascie de argint (Oltul), peste care se află un turn pătrat și crenelat, de argint cu o poartă arcuită și zăbrelită și cu trei ferestre zăbrelite, așezate 1, 2. Simbolizează grelele lupte de apărare purtate de locuitorii județului contra numeroaselor năvăliri păgâne.

²³ Ibidem, 21 (1928), 6194 (9 octombrie), p. 1-2.

Stema județului Orhei: Scut roșu despicat. În primul cartier, un stejar desrădăcinat, de aur; în al doilea o coasă de argint cu vârful spre dreapta jos.

Stema județului Prahova: Scut albastru, cu o capră neagră stând pe o stâncă de argint și privind spre stânga.

Stema județului Putna: Scut roșu cu un butoi de stejar cu cep, înconjurat de o coroană de frunze de viță și de struguri.

Stema județului Rădăuți: Scut despicat. În primul cartier roșu, o iapă de argint spre stânga, cu un mânz de argint, spre dreapta (reprezentând numeroasele herghelii de cai din acest județ), în al doilea albastru, cu un cerb de aur mergând spre dreapta (reprezentând bogăția în vânat a ținutului); la marginea superioară a scutului o fascie neagră cu o coroană voevodală, de aur însoțită de două cruci de argint cu brațele trilobate (simbolizând mormintele celor dintâi domni moldoveni din vechea biserică a episcopiei Rădăuților).

Stema județului Râmnicu-Sărat: Scut albastru, cu un cal de argint galopând spre dreapta.

Stema județului Roman: Scut roșu cu trei spice de grâu de aur, așezate vertical unul lângă altul.

Stema județului Romanați: Scut albastru tăiat. În câmpul superior un snop de grâu de aur; în câmpul inferior un dop (n. n. pod) de aur peste valuri de argint. Simbolizează bogăția în grâne a județului și trecerea Dunării la Zimnicea de către armatele române în războiul pentru neatarnare.

Stema județului Sălaj: Scut scartelat. În primul cartier roșu, un braț de argint ținând în mână un mănunchiu format din 2 frunze verzi de stejar cu o ghindă de aur, două spice de grâu, de aur, cu doi foi verzi și un strugure de aur cu o frunză de viță de verde, în al doilea cartier, albastru o cetate de argint cu trei turnuri crenelate, cel din față dreptunghiular, cele din lături rotunde așezate pe o terasă deluroasă neagră (reprezentând vechea cetate a Șimleului); în al treilea cartier albastru un șap sălbatec, de argint, ridicat în două picioare spre stânga, în al patrulea cartier roșu trei fascii ondulate de aur.

Stema județului Satu-Mare: Scut scartelat. În primul cartier roșu un cerb negru mergând spre stânga; în al doilea albastru un măr de argint cu mere de aur, în al treilea albastru un snop de grâu de aur, în al patrulea roșu o frunză de viță verde, cu un strugure de aur, peste totul pe verde un turn de cetate de argint, crenelat cu poartă arcuită și două ferestre dreptunghiulare.

Stema județului Severin: Scut tăiat. În câmpul superior albastru un stup de argint, însoțit la dreapta și la stânga de câte trei albine de aur, așezate 2, 1 (simbolizează bogăția agricolă a ținutului), în câmpul inferior roșu un pod de aur cu două bolți peste valuri de argint, iar deasupra podului un braț înarmat, de argint ținând o sabie de argint și acostat la stânga de un soare de aur și la dreapta de un craiu nou, de argint (simbolizează trecerea victorioasă a armatelor romane în Dacia).

Stema județului Sibiu: Scut albastru cu un turn de cetate, de argint, cu un cat și cu o poartă arcuită și zăbreliță, catul are două ferestre pătrate, iar deasupra turnului se înalță șase spice de grâu de aur.

Stema județului Someș: Scut albastru cu o poartă de cetate, de argint crenelată și flancată de două turnuri, de argint crenelate, având fiecare câte două ferestre dreptunghiulare suprapuse, pe zidul porții stema Moldovei.

Stema județului Soroca: Scut roșu cu o cetate de argint, cu trei turnuri, cel din mijloc dreptunghiular, cele laterale rotunde, toate având sus fereștrui de metereze. Turnul din mijloc are o poartă boltită în arc frânt și deasupra ei o fereastră dreptunghiulară, iar turnurile laterale câte două ferestre dreptunghiulare suprapuse. Cetatea este așezată pe o terasă de argint bătută de valuri de argint.

Stema județului Storojineț: Scut tăiat; în câmpul superior roșu, un cerb de aur mergând spre dreapta, în câmpul inferior de argint trei brazi verzi pe o terasă verde.

Stema județului Suceava: Scut roșu cu cinci piscuri de munte de argint, pe cel din mijloc se înalță o cruce patriarhală triplă, susținută de doi lei de aur limbați roșu, cari cu labelle superioare țin o coroană voevodală de aur deasupra crucii, iar cu cele inferioare se rezemă pe brațul inferior al crucii și pe piscurile apropiate.

Stema județului Târnava-Mare: Scut tăiat. Câmpul superior albastru despicat, având în primul cartier un braț de argint ținând o ramură de viță de vie verde, cu 4 struguri de aur (reprezintă regiunea de podgorii), în al doilea cartier o poartă de cetate, de argint, cu trei turnuri mici crenelate iar la intrarea ei un leu de aur spre dreapta, coroana murală pe cap și ținând cu labelle anterioare o lance de aur (reprezintă stema orașului Sighișoara. Câmpul inferior, roșu cu o fascie de argint (reprezentând râul Târnava Mare).

Stema județului Târnava Mică: Scut despicat. În primul cartier roșu, un grifon de aur ridicat pe labelle dinapoi, pe o terasă verde, între două fascii de aur și ținând în laba anterioară dreaptă un strugure de aur cu o frunză verde (simbolizează regiunea de podgorii cuprinsă între cele două Târnave), în cartierul al doilea albastru, o poartă de cetate arcuită de argint, cu două turnuri crenelate și având în intrare stema Moldovei.

Stema județului Tecuci: Scut roșu cu un strugure de aur cu 2 frunze de viță de vie verzi.

Stema județului Teleorman: Scut albastru cu trei oi de argint, spre dreapta așezate, 2, 1.

Stema județului Tighina: Scut roșu, un leu de aur șezând spre dreapta, privind în față și ținând laba anterioară dreaptă ridicată în sus.

Stema județului Timiș: Scut tăiat. Câmpul superior despicat, prezintă în primul cartier de argint stema Huniadiștilor (corbul stând pe o creangă de stejar și ținând în cioc un inel de aur (simbolul stăpânirii lui Ioan Corvin din Hunedoara asupra acestui ținut), în cartierul al doilea care este tăiat, jumătatea de sus, leu de aur ieșind spre dreapta și ținând în laba anterioară dreaptă o sabie de argint (simbolul Banatului timișan), iar jumătatea de jos cu fondul de aur, trei fascii roșii (simbolizând apele Mureșul, Timișul și Bega). Câmpul inferior al scutului albastru înfățișează cetatea Timișoarei pe o terasă verde.

Stema județului Trei Scaune: Scut albastru cu un braț armat, de argint spre dreapta. Mâna brațului ține o sabie dreaptă de argint ce străpunge o inimă roșie, însoțită la dreapta de un soare de aur, la stânga de un craiu nou de argint, înconjurat de trei stele de aur.

Stema județului Tulcea: Scut albastru cu trei fascii de argint, străbătute de doi delfini de aur aflați.

Stema județului Turda: Scut de aur cu un stejar verde desrădăcinat, de care este atârnat un scut fasciat albastru, aur, roșu. Simbolizează ideea de unitate națională, plantată în inimile românilor de către marele domn, omorât pe câmpia Turdei.

Stema județului Tutova: Scut roșu cu trei pești de argint suprapuși.

Stema județului Vaslui: Scut roșu cu un stup de argint, însoțit sus și pe lături de câte o albină de aur.

Stema județului Vâlcea: Scut albastru tăiat în câmpul superior o fântână cu roată de aur însoțită la dreapta de un stăvar de argint și la stânga de un cal de argint, sărind în două picioare, pe care stăvarul îl ține de căpăstru; în câmpul inferior un măr desrădăcinat de argint cu mere de aur.

Stema județului Vlașca: Scut albastru cu trei stejari de argint, desrădăcinați și așezați 2, 1.”²⁴

Același demers l-au urmat și alte publicații, precum “Revista Generală Ilustrată”, care a acordat mare atenție noilor însemne județene, publicând – e drept, abia în 1932 – textul legii, însă cu unele inexactități pricinuite, cel mai probabil, de copierea greșită a textului publicat în “Monitorul Oficial”. Un exemplu grăitor este cel al stemei județului Timiș, a cărei blazonare a fost combinată cu cea a stemei județului Trei Scaune:

“Stema județului Timiș: Scut tăiat. Câmpul superior despicat, prezintă în primul cartier de argint stema Huniadiștilor: corbul stând pe o creangă de stejar și ținând în cioc un inel de aur (simbolul stăpânirii lui Ioan Corvin de Hunedoara asupra acestui ținut), în cartierul al doilea care este tăiat, jumătatea de sus, leu de aur, ieșind spre dreapta și ținând în laba anterioară dreaptă o sabie de argint (simbolul Banatului timișan), iar jumătatea de jos cu fondul de aur, trei fascii roșii (simbolizând apele Mureșul, Timeșul și Bega). Câmpul inferior al scutului albastru cu un braț armat de argint ce străpunge o inimă roșie, însoțită la dreapta de un soare de aur, la stânga de un craiu nou de argint, înconjurat de trei stele de aur. [sic!]”²⁵

Mai succint, ziarul “Dimineața” publica informația referitoare la apariția legii, prezentând pașii legislativi: “După propunerea ministrului de interne, care a adoptat lucrările comisiei consultative heraldice a României, s’au aprobat prin decret regal nouile steme ale județelor din întreaga țară.”²⁶, iar mai apoi publicarea efectivă a acestei legi în “Monitorul Oficial”²⁷. Alte asemenea înștiințări au apărut și în ziare precum “Universul”²⁸.

Așa cum era de așteptat, pentru ziarele din provincie, vestea adoptării unor noi însemne identitare – acum românești – a reprezentat un motiv de mândrie,

²⁴ Ibidem, 6196 (11 octombrie), p. 3-4.

²⁵ “Revista Generală Ilustrată” 6 (1932), 7-12 (iulie-decembrie), p. 9-11.

²⁶ “Dimineața” 24 (1928), 7841 (8 octombrie), p. 2.

²⁷ Ibidem, 7842 (9 octombrie), p. 5.

²⁸ “Universul” 46 (1928), 234 (8 octombrie), p. 9.

publicațiile locale dedicând câteva articole noilor armoarii județene. În Moldova, “Mișcarea” publica *Nouile steme ale județelor în Moldova și Basarabia*²⁹, citând textul legii și oferind cititorilor blazonările oficiale.

În Banat, “Foaia Diecezană”, cu sediul la Caransebeș, a prezentat fiecare dintre stemele celor trei județe din care era compus Banatul, începând cu județul Severin, unde “s’a luat din stema județului Caraș-Severin din timpul stăpânirii ungare stupul cu albine și s’a adăugat un simbol al trecerii victorioase a armatelor lui Traian în Dacia.”³⁰ Peste o săptămână, a venit vremea prezentării stemei județului Caraș, pentru care “s’a luat, din stema comună pentru Caraș-Severin, de sub stăpânirea ungară elementul minerului lovind o stâncă surmontată de brad și s’a adăugat un legionar roman.”³¹ În următorul număr, a venit rândul ultimei steme bănățene, cea a județului Timiș-Torontal. “La județul Timiș³² s’a înlăturat din vechea stemă primul cartier cu crucea dublă ungară, care s’a înlocuit cu corbul Corvineștilor, precum și fascia cu inițialele imperiale.”³³

În Transilvania, “Telegraful Român” relatează despre adoptarea noii steme a județului Sibiu, preluând din textul legii³⁴. “Școala Noastră” a dedicat un amplu articol stemei județului Sălaj, unde era explicat noul însemn, atât prin citarea efectivă a legii din “Monitorul Oficial”, cât și prin compararea acestuia cu stema vechiului comitat maghiar:

“Ministrul de Interne pe urma propunerii Comisiunii consultative heraldice privitoare la rectificarea stemelor Județelor din țară, a modificat stema județului nostru. Rectificarea aceasta este publicată în Mon. Of. No. 222 din 6 Oct. 1928 sub No. 2079, cu textul următor:

«Scut scartelat. În primul cartier, roșu, un braț de argint, ținând în mână un mănunchiu format din 2 frunze verzi de stejar, cu o ghindă de aur, 2 spice de grâu, de aur, cu două foi verzi și un strugure de aur, cu o frunză de viță verde, (reprezentând bogățiile naturale ale județului); în al doilea cartier, albastru, o cetate de argint, cu trei turnuri crenelate, cel din față dreptunghiular, cele din laturi rotunde, așezată pe o terasă deluroasă neagră (reprezentând vechea cetate a Șimleului), în al treilea cartier, albastru, un țăp sălbatec, de argint, ridicat în două picioare spre stânga (simbolizând regiunea muntoasă a județului); în al patrulea cartier, roșu, trei fascii ondulate de aur (reprezentând râurile Someșul, Bereteiul și Crișul.» – (probabil Crasna? Red.)

²⁹ “Mișcarea” 22 (1928), 231 (10 octombrie), p. 2.

³⁰ “Foaia Diecezană” 43 (1928), 43 (21 octombrie), p. 7.

³¹ Ibidem, 44 (28 octombrie), p. 5.

³² Inițial, textul legii menționa “stema județului Timiș”. Doi ani mai târziu, era publicată o rectificare a textului legii privind stemele județene, unde se menționa că este vorba de “stema județului Timiș-Torontal”. A se vedea *Rectificare pentru stema județului Timiș*, “Monitorul Oficial”, 130 (16 iunie 1930), p. 4475.

³³ “Foaia Diecezană” 43 (1928), 45 (4 noiembrie), p. 6.

³⁴ “Telegraful Român” 76 (1928), 74 (17 octombrie), p. 3.

Prin urmare stema veche a suferit următoarele modificări: s'a îndepărtat scutul, care înainte de unirea Județelor, Solnocul de Mijloc și Crasna, la 1875, a fost stema Județului Solnocul de Mijloc. S'au mai îndepărtat cele două ramuri cari formau un semicerc de desuptul stemei vechi. Tot la fel s'a înlăturat și coroana care a fost așezată deasupra celor două scuturi unite.

Scutul din Stema nouă este scartelat, primul cartier în loc de galben auriu este roșu, brațul roșu de până acum s'a schimbat în argint. La cele 2 spice de grâu aurii și lângă ghindă, s'a mai adăos 2 frunze de stejar, la strugure o frunză de viță verde. Al doilea cartier a rămas albastru. Cetatea de culoare roșie s'a transformat în de argint, iar cele trei turnuri sunt crenelate, cu deosebire că în stema veche, turnul din față a fost rotund, iar cele două din laturi au fost drept unghiulare. Terasa a fost tot deluroasă în culore amestecată (alb, galben negrie). Din cartierul al treilea s'a șters terenul de sub cele două picioare din urmă, ale țapului sălbatec, restul a rămas.

Cartierul al patrulea încă a rămas, pe lângă rectificarea fasciilor cari până acum au fost din argint, iar acuma de aur.”³⁵

Mai succint, “Amicul Școalei” relatează că, în 1930, “Prefectura județului Alba, a primit din partea com. Cons. Heraldică, copia oficială a emblemei județului Alba, care reprezintă: scut albastru cu un legionar roman din argint, stând în picioare spre dreapta, ținând în mână dreaptă o lance, iar în mână stângă un scut negru cu inscripția V. R. R. (Virtus Romana Rediviva), simbolizând renașterea străvechilor virtuți ostășești în descendenții coloniștilor romani.”³⁶

Tot în Transilvania, presa de limbă maghiară a primit cu un deosebit interes adoptarea noilor steme județene. Ziarul clujean “Ellenzék” scria despre stemele județelor transilvănene:

“Noile steme județene sunt semnalate de la București. Ultimul număr al Monitorului Oficial publică concluziile Comisiei de Heraldică de pe lângă Ministerul de Interne privind noile steme județene.

Stema județului Arad rămâne aceeași, doar că, în loc de trei câmpuri, au fost create patru câmpuri, iar acesta din urmă are ciorchini de struguri de aur.

Stema județului Brașov (n. n. – este probabil vorba de județul Caraș, transliterat greșit³⁷) prezintă un legionar care ține în mână un scut pe care sunt gravate trei litere: V. R. R. (Virtus romana rediviva).

Stema județului Brașov a fost complet schimbată: scutul roșu prezintă coroana regală română de argint.

Stema județului Cluj are două câmpuri, primul cu lupul roman și al doilea cu corbul, cunoscut din stema Corvinilor, cu un inel de aur în cioc.

Județul Hunedoara are, de asemenea, o stemă cu un corb.

³⁵ “Școala Noastră” 5 (1928), 21 (15 decembrie), p. 540-541.

³⁶ “Amicul Școalei” 6 (1930), 5 (8 februarie), p. 39-40.

³⁷ În maghiară, *Krassó* (Caraș) și *Brassó* (Brașov) ar fi putut fi confundate.

Stema județului Făgăraș îl simbolizează pe principele Negru Vodă în momentul în care pornește pe Valea Oltului pentru a întemeia noua Românie.

Stema județului Ciuc o reprezintă pe Fecioara Maria, cu pini verzi care cresc dintr-o stâncă neagră. Potrivit Monitorul Oficial, această stemă semnifică faptul că stăpânirea românească s-a înrădăcinat în județul Ciuc și este patronată de Fecioara Maria.

Stema județului Alba de Jos (n. n. – este vorba județul Alba³⁸) simbolizează renașterea vitejiei romane. Un scut albastru cu un legionar roman de argint în centru, orientat spre dreapta, ținând în mâna dreaptă o sulită de argint și în stânga un scut negru, inscripționat cu V. R. R.”³⁹

Ziarul “Erdélyi Gazda” scria numai despre “Noua stemă a județului Ciuc. Ultimul număr al Monitorului Oficial publică concluziile Comisiei de heraldică de pe lângă Ministerul de Interne privind noua stemă a județului. Potrivit acestora, stema județului Ciuc este reprezentată de Fecioara Maria, cu pini verzi care cresc dintr-o stâncă neagră. Potrivit publicației oficiale, stema simbolizează providența Fecioarei Maria, care protejează dominația română care a prins rădăcini în județul Ciuc.”⁴⁰

Pe lângă presa maghiară din Transilvania, informații legate de noile steme județene au apărut și în presa de limbă germană, sașii ardeleni dovedind un real interes pentru noile însemne administrativ-teritoriale. “Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt” scria că:

“De la București se raportează: În ultimul număr al „Monitorului Oficial”, comisia care acționează la Ministerul de Interne informează despre noile steme județene: Stema județului Arad rămâne aceeași, cu diferența că cele trei câmpuri sunt acum patru, iar ultimul conține struguri de aur.

În stema județului Caraș apare un legionar care ține în mână un scut, pe care sunt gravate următoarele trei litere: V. R. R. (Virtus romana rediviva).

Stema județului Brașov este complet schimbată: coroana regală română de argint apare pe scutul roșu.

Stema județului Cluj are două câmpuri, lupul roman în primul câmp, iar în al doilea câmp, corbul cu un inel de aur în cioc cunoscut din stema Corvinilor.

De asemenea, și județul Hunedoara are o stemă vorbitoare.

Stema județului Făgăraș simbolizează pe prințul Negru Vodă plecând din cetate pentru a întemeia Țara Românească.

Stema județului Ciuc este Fecioara Maria, iar din stâncă neagră ies în brazi verzi. Potrivit buletinului oficial, această stemă simbolizează faptul că domnia românească a prins rădăcini în județul Ciuc, care este protejat de Fecioara Maria. Stema comitatului Alba de Jos simbolizează renașterea romanității. Un scut albastru, în centru un legionar roman în armură de argint care ține în mâna dreaptă

³⁸ În maghiară, *Alsó-Fehér* (Alba de Jos).

³⁹ “Ellenzék” 49 (1928), 233 (12 octombrie), p. 5.

⁴⁰ “Erdélyi Gazda” 59 (1928), 20 (15 octombrie), p. 124.

o lance de argint, întoarsă într-o parte, iar în mâna stângă un scut negru cu inscripția V. R. R..

Stema Sibiului este practic neschimbată.”⁴¹

În 1930, Administrația județului Sibiu contesta autoritatea Comisiei (și chiar și a regelui!), dând drumul unui concurs pentru schimbarea stemei județene, adoptată de către rege, în urma lucrărilor Comisiei, prin înalt decret regal cu doi ani mai devreme:

“Având în vedere că stema județului fixată cu Înaltul Decret Regal No. 2079 publicat în Mon. Of. No. 222 din 6 Octomvrie 1928, nu cuprinde trecutul și momentele istorice naționale românești și meritele neamului săsesc, delegația consiliului jud. Sibiu pentru a încuraja personalități versate în heraldică, de a da concursul la întocmirea unei steme potrivite, a fixat trei premii de câte 5000, 3000 și 2000 Lei cu care va premia cele mai bune trei lucrări întocmite conform considerentelor cuprinsă în Avizul Delegației Consiliului din 15 Ianuarie 1929. Persoanele cari doresc se participe la acest concurs sunt invitate a ne înainta un proiect însoțit de un memoriu până la 15 Noemvrie 1930. Condițiunile impuse de Delegație se pot vedea în oarele oficioase la această Administrație (Camera 26) eventual se vor trimite la cerere celor interesați.”⁴²

Nu cunoaștem dacă Administrația județului Sibiu a primit proiecte de stemă județene, însă este cert faptul că armoariile stabilite prin înalt decret regal în 1928 au rămas neschimbate.

În primăvara anului 1930, era relatat că:

“În conformitate cu dispozițiunile ordinului ministerului de interne No. 2266 – A/19390 (n. n. – 1930). Se publică spre cunoștința celor interesați că în ziua de 30 Mai 1930, la ora 10 dimineața, se va ține în localul prefecturei acestui județ licitație publică cu oferte închise și sigilate pentru confecționarea sigiliilor necesare, satelor, comunelor rurale și urbane, prefecturei și pretoratelor din județul Tecuci, (în total de 136 de unități administrative).

Sigiliile se vor executa din metal pe un diametru de 4 c. m. cu înscricțiunile și stemele județului și țării anume prevăzute în ordinul ministerului mai sus citat a căror originale se pot vedea de cei interesați în orice zi de lucru la prefectura județului Tecuci, biroul arhivei și registraturei.

Ofertanții vor depune deocamdată numai modelele, dintre care se vor alege cele mai avantajoase și înainta ministerului spre a se controla exactitatea lor de către comisiunea heraldică și numai după ce se va comunica aprobarea de către aceste organe se va proceda la confecționarea lor. [...]”⁴³

⁴¹ “Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt” 55 (1928), 16585 (14 octombrie), p. 3.

⁴² “Patria” 12 (1930), 207 (30 septembrie), p. 3; “Chemarea Tinerimei Române” 5 (1930), 37 (5 octombrie), p. 2.

⁴³ “Dreptatea” 4 (1930), 768 (4 mai), p. 2.

Același ziar “Dreptatea” va reveni asupra acestui anunț câteva luni mai târziu, singura diferență fiind aceea că, aici, era vorba de 146 de unități administrative⁴⁴.

Același tip de anunțuri era atunci făcut în presa vremii de către administrațiile județelor Târnava Mică⁴⁵, sau Romanți⁴⁶. În orice caz, Comisia Consultativă Heraldică, fiind direct implicată în realizarea noilor sigilii ale unităților administrativ-teritorială din țară, “lua măsuri pentru ca actele administrative în legătură cu stemele să se facă în conformitate cu regulile heraldice”, executând una dintre atribuțiile stabilite prin legea din 1921.

Următoarea stemă aprobată prin înalt decret regal a fost cea a Capitalei, în septembrie 1929, în cadrul legii care guverna administrarea municipiului București⁴⁸. Relatând despre noua lege, “Curentul” a publicat inclusiv blazonarea armoariilor:

“Stema municipiului București reprezintă pe Sf. Dimitrie, în togă și armură de ostaș roman, purtând în mână un toiag figurat pe un scut, având în partea superioară un turn și la partea inferioară o panglică cu inscripția: «Patria și dreptul meu», de care sunt atârinate decorațiunile de război ale cetății București.”⁴⁹

Lucru curios, stema care va fi folosită pentru Capitală a fost oarecum diferită față de cea descrisă de textul legii, lipsind, spre exemplu, decorațiile de sub scut! Chiar și peste 10 ani, în 1939, când se pregătea o nouă lege administrativă a Bucureștilor, ziarul “Argus” relatează cititorilor textul noului act⁵⁰, unde blazonarea însemnului heraldic rămânea neschimbată, ignorând, astfel, atât desenul oficial al Comisiei, cât și varianta de stemă aflată deja în uz.

c. sub regele Carol II

Odată cu urcarea pe tron a regelui Carol II, stabilitatea politică a țării a permis reluarea demersurilor legale pentru adoptarea însemnelor municipale și orașenești, precum și a celor ecleziastice sau academice. De altfel, întreaga perioadă de domnie a regelui Carol II a reprezentat o încununare a muncii Comisiei.

⁴⁴ Ibidem, 796 (8 iunie), p. 2.

⁴⁵ “Dimineța” 26 (1930), 8416 (29 mai), p. 6.

⁴⁶ “Argus” 21 (1930), 5267 (1 noiembrie), p. 4.

⁴⁷ “Dreptatea” 4 (1930), 794 (6 iunie), p. 2.

⁴⁸ *Lege pentru organizarea administrațiunii municipiului București*, “Monitorul Oficial”, 202 (11 septembrie 1929), p. 7158.

⁴⁹ “Curentul” 2 (1929), 546 (27 iulie), p. 5.

⁵⁰ “Argus” 29 (1939), 7732 (19 ianuarie), p. 5.

Problema însemnelor ecleziastice nu a fost însă uitată. În mai 1930, “Dreptatea” a publicat un vast articol despre noile steme bisericești ce urmau a fi adoptate printr-un proiect de lege într-un viitor apropiat. Acest lucru se va întâmpla abia în vara lui 1930, odată cu urcarea pe tron a regelui Carol II⁵¹.

“Un proiect de lege stabilește următoarele steme pentru acele din chiriarhiile noastre, cari nu le posedau:

Pentru Mitropolia Bucovinei: Pe un scut tăiat albastru și roșu Sfântul Ioan din Suceava, de aur, ținând în mână dreaptă o ramură de palmier și o cruce episcopală, iar în mâna stângă o spadă romană întoarsă cu vârful în jos, toate de aur. Fața și mâinile de culoarea naturală. Scutul timbrat cu mitra episcopală, așezat pe o cruce o cruce și o cârjă de aur încrucișate și însoțite de omofoare roșii încărcate cu cruciulițe negre și brodate de aur.

Pentru Mitropolia Basarabiei: Pe scut de argint o fascie roșie, iar peste tot, pe albastru, icoana Nașterii Maicei Domnului, de aur. Scutul timbrat cu mitra episcopală de aur și așezat pe o cruce și o cârjă de aur, încrucișate, însoțite de omofoare albastre încărcate cu cruciulițe negre și brodate de aur.

Pentru Episcopia Constanței: Pe scut albastru crucea Sf. Andrei, de aur; peste tot, pe roșu, Sf. Andrei, de aur, privind spre dreapta cu fața și mâinile de culoare naturală flancat la dreapta de un α , la stânga de un ω . Între brațele superioare ale crucei monograma lui Christ, iar între cele inferioare o ancoră, toate de argint. Scutul timbrat cu mitra episcopală de aur și așezat pe o cruce și o cârjă de aur, încrucișate, însoțite de omofoare roșii încărcate cu cruciulițe negre și brodate de aur.

Pentru Episcopia Hotinului: Pe scut roșu o cetate cu poarta închisă și cu două turnuri crenelate, de argint; deasupra cetății o cruce de argint cu brațele trilobate, susținută de Sfinții Împărați Constantin și Elena, de aur, totul așezat pe o apă de argint. Scutul timbrat cu mitra episcopală de aur și așezat pe o cruce și o cârjă de aur încrucișate, însoțite de omofoare albastre încărcate cu cruciulițe negre și brodate de aur.

Pentru Episcopia Oradea-Mare: Pe scut albastru arhanghelul Mihail, de aur, cu fața și mâinile de culoarea naturală. Scutul timbrat cu mitra episcopală de aur și așezat pe o cruce și o cârjă de aur încrucișate, însoțite de omofoare roșii încărcate cu cruciulițe negre și brodate de aur.

Aceste steme fiind întocmite după toate regulile heraldice și în conformitate cu tradiția noastră, am onoare a vă ruga să binevoiți a adopta și vota alăturatul proiect de lege prin care i se dă ființă legală.”⁵²

*

⁵¹ *Lege pentru fixarea stemelor unor mitropolii și episcopii*, “Monitorul Oficial”, 142 (30 iunie 1930), p. 4836.

⁵² “Dreptatea” 4 (1930), 766 (1 mai), p. 2.

La nici două luni de la Restaurație, în 2 august 1930, era publicată în “Monitorul Oficial” legea⁵³ prin care se adoptau stemele municipiilor din România. În mod evident, publicațiile din țară au manifestat un vădit interes pentru noile însemne administrativ-teritoriale ale marilor urbi românești.

De pildă “Oglinda Lumii” publica imaginea în hașuri heraldice a stemei Timișoarei [Fig. 1], împreună cu un interesant articol referitor la stema nou aprobată, unde autorul încerca să găsească vaste sensuri armoariilor timișorene:

“Se știe că împărăția turcească se întindea odată până la Viena. Sobiesky, regele Poloniei, a salvat Viena alungând pe Turci până în Banat. De aceea a fost o vreme când orașul modern Timișoara avea un aspect oriental, cu numeroase moschei, minarete și turle turcești.

Cum mai târziu semiluna s’a retras și din Banat, stema municipiului Timișoara a mai păstrat totuși, în virtutea tradiției, o parte din vechile insignii otomane, între care și cornul lunii suspendat deasupra minaretelor. Stema a fost complexată și cu soarele, simbolizând astfel că Timișoara e la granița între Orient și Occident, bineînțeles din punctul de vedere geografic.

Nu știm dacă și alte orașe au steme astronomice. În tot cazul stema Timișoarei e originală și interesantă.”⁵⁴

⁵³ *Lege pentru fixarea stemelor de municipii*, publicată în „Monitorul Oficial”, Nr. 177 din 2 august 1930, p. 6286-6287.

⁵⁴ “Oglinda Lumii” 9 (1930), 50 (11 decembrie), p. 978.

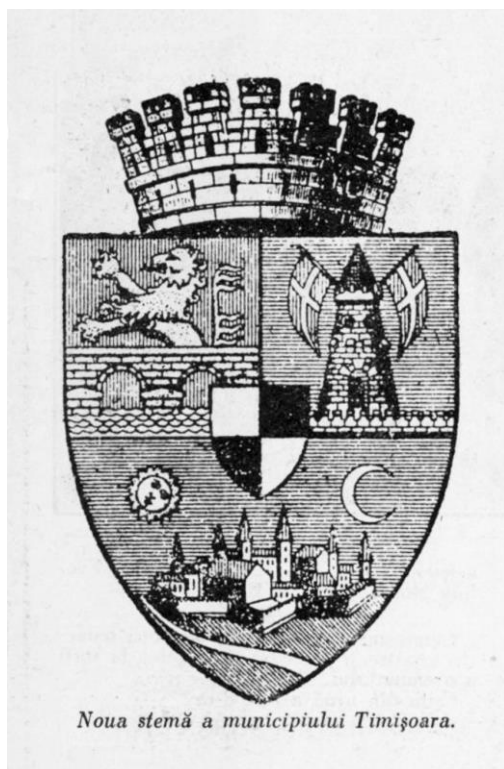

Fig. 1. Stema municipiului Timișoara, cf. “Oglinda Lumii”

“Glasul Bucovinei” scria despre noua stemă a Cernăuților, publicând atât blazonarea, cât și semnificația însemnului heraldic:

“În urma raportului comisiei consultative heraldice, M. S. Regele a binevoit să confirme stema municipiului Cernăuți în înfățișarea următoare: Pe scut roșu o cetate crenelată, de argint, cu două turnuri laterale pătrate, având poarta deschisă, în care este așezată stema Moldovei; deasupra între cele două turnuri o roză de aur. Scutul timbrat de o coroană murală cu 7 turnuri. Este vechea stemă a orașului, completată cu reprezentarea cetății vecine Țețina, vestită în istoria militară a Moldovei.”⁵⁵

În Moldova, “Opinia” scria despre stema municipiului Iași:

“Conform lucrărilor comisiei heraldice, M. S. Regele a aprobat următoarea stemă, a municipiului Iași: Pe scut roșu, o cetate crenelată, de argint, cu două

⁵⁵ “Glasul Bucovinei” 13 (1930), 3291 (6 august), p. 2.

turnulețe rotunde și cu un turn pătrat, înalt la mijloc, poarta și ferestrele închise. Peste tot, în scut roșu, un cal negru în goană spre dreapta, având deasupra coroana voevodală de aur. Scutul timbrat de o coroană murală cu 7 turnuri, din care ese capul de bour negru al Moldovei, cu steaua de aur între coarne. Simbolizează vechea cetate de scaun a Iașilor.”⁵⁶

În Transilvania, publicația de limbă germană “Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt” publica un articol referitor la noile steme ale burgurilor săsești de odinioară:

“Regele a aprobat un decret publicat în Monitorul Oficial din 2 august privind stabilirea stemelor orașelor municipale pe baza raportului comisiei de heraldică. În general, vechile steme au fost păstrate – în parte oarecum modificate. Ca o noutate, a fost introdusă o coroană murală cu șapte turnuri pentru încoronarea stemelor municipiilor, coroană pe care o vor purta astfel pe viitor și stemele Sibiului, Brașovului, Clujului etc.

Prin acest decret, stema Sibiului a fost autenticată pentru prima dată de către autoritatea de stat. Este singura stemă care a fost folosită până în prezent. Descrierea heraldică este următoarea: În scutul roșu, două săbii de argint încrucișate, cu mânerul de aur și garda de aur, susținând o coroană de aur. Spadele sunt petrecute de un triunghi de aur răsturnat, ale cărui colțuri sunt ocupate de frunze în formă de inimă (frunze de nufăr). Pe scut o coroană murală cu șapte turnuri. După cum se poate observa, decretul a adoptat cea mai nouă versiune a stemei orașului, care conține și triunghiul, și nu cea mai veche, fără triunghiul cu pricina, care, de altfel, a dispărut complet din uz până în prezent. Din punct de vedere heraldic, acest lucru poate fi regretabil, deoarece stema în forma sa mai nouă este oarecum supraîncărcată și și-a pierdut o parte din forța sa simplă. Pe de altă parte, trebuie să ne bucurăm de faptul că vechea stemă a Națiunii Săsești continuă să existe în formă oficială și exprimă memoria fostului «oraș capitală Sibiu».

Stema orașului Brașov a fost, de asemenea, stabilită în forma mai nouă: o coroană de aur pe un trunchi de copac înrădăcinat, în scut albastru, așa cum se obișnuiește în uzul oficial de astăzi și nu în conformitate cu vechile sigilii, adică fără trunchi de copac; în același timp, a fost stabilită culoarea argintie pentru trunchiul de copac.

Stema Clujului, un castel argintiu în câmp albastru, a rămas neschimbată.”⁵⁷

Câteva săptămâni mai târziu, în 21 august ale aceluiași an, în “Monitorul Oficial” apărea o nouă lege⁵⁸ prin care erau adoptate stemele unor orașe reședințe de județ și orașe. Aceste veritabile știri heraldice și-au făcut repede loc în paginile

⁵⁶ “Opinia” 26 (1930), 6972 (5 august), p. 2.

⁵⁷ “Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt” 57 (1930), 17162 (9 august), p. 2.

⁵⁸ *Lege pentru fixarea stemelor unor orașe reședințe de județ și orașe*, “Monitorul Oficial”, 186 (21 august 1930), p. 7090-7092.

ziarelor din țară. “Cuvântul”⁵⁹ și “Universul”⁶⁰ scriau că “M. S. Regele a aprobat stemele orașelor reședințe de județe: Alba-Iulia, Balcic, Blaj, Botoșani, Cahul, Călărași, Câmpu-Lung (Bucovina), Câmpu-Lung (Muscel), Caracal, Dej, Deva, Dorohoi, Făgăraș, Fălticeni, Hotin, Huși, Ismail, Lugoj, Miercurea-Ciucului, Odorhei, Orhei, Piatra Neamț, Pitești, Rădăuți, Roman, Siliștră, Slatina, Soroca, Storojineț, Suceava, Târgoviște, Târgu Jiu, Tecuci, Turnu-Severin, Zalău, precum și orașele nereședințe Alexandria și Caransebeș, astfel cum au fost întocmite de comisiunea consultativă heraldică.” “Dreptatea” a publicat atunci descrierile heraldice din legea cu pricina:

“Pentru Alba-Iulia: Scut tăiat; în cartierul întâiu pe albastru, o acvilă cruciată de aur privind spre dreapta, însoțită la dreapta de un soare și la stânga de un crai nou, amândouă de aur (stema Munteniei). În cartierul al doilea pe roșu, un cap de bour negru, văzut din față, cu o stea de aur cu cinci raze între coarne, având la dreapta o roză și la stânga o semilună, amândouă de aur (stema Moldovei). În cartierul de jos, pe aur doi lei roșii, afrontați cu coada trifurcată și ținând cu labelle dinainte o spadă de argint ridicată în sus; leii așezați pe șapte movilițe negre (stema veche a Ardealului). «Chef»-ul de hermină, încărcat cu coroana de oțel a României (simbolizează încoronarea primului rege al României-Mari). Peste tot în mijlocul scutului stema de Hohenzollern. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri, din care iese o acvilă cruciată neagră, cu sborul deschis.

Stema orașului Balcic: Pe scut albastru: capul lui Dionysos de argint, în profil spre dreapta, încoronat cu viță și așezat pe un tirs de aur. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu cinci turnuri. Se referă la denumirea antică a orașului Dionisopolis.

Stema orașului Blaj: Pe scut albastru, o Victorie de aur ținând în mâna dreaptă, ridicată, o coroană de lauri și în stânga globul crucifer. «Chef»-ul roșu încărcat cu lupoaica romană neagră. Simbolizează triumful ideii de latinitate. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu cinci turnuri.

Stema orașului Botoșani: Scut tăiat; în cartierul superior pe roșu, un păun de aur văzut din față, cu capul întors către dreapta (stema veche a orașului). În cartierul inferior pe albastru, Sf. Gheorghe călare, de argint, străpungând cu lancea balaurul, tot de argint și cu limba roșie (Patronul orașului). Scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu cinci turnuri.

Stema orașului Cahul: Pe scut roșu, o fascie crenelată de aur. Peste tot un legionar roman de argint, în picioare, văzut din față și privind către dreapta, ținând în mâna dreaptă o insignă militară romană de aur, cu aquila în vârful ei și în mâna stângă o pavăză de argint purtând literele V. R. R., negre (Virtus romana Rediviva). Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri. Amintește valul roman și straja romană la această margine a împărăției.

Stema orașului Călărași: Pe scut albastru, un călăraș de argint în goana calului spre dreapta, cu geantă, sabie și flintă tot de argint. Simbolizează vechii călărași

⁵⁹ “Cuvântul” 6 (1930), 1917 (23 august), p. 3.

⁶⁰ “Universul” 48 (1930), 201 (24 august), p. 4.

olăcari, purtători de ștafetă. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri.

Stema orașului Câmpulung (Bucovina): Pe scut albastru, un arcaș moldovenesc de argint, în profil spre dreapta, sprijinindu-se cu dreapta pe arc, iar cu stânga pe o pavăză cu bourul negru al Moldovei și având în spate tolba cu săgeți, toate de argint. Simbolizează vechea comunitate liberă a țăranilor din localitate. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri.

Stema orașului Câmpulung (Muscel): Pe scut albastru, un coif medieval de argint, în profil spre dreapta, cu viziera închisă și lambrechini roșii; coiful timbrat cu acvilă cruciată de aur, privind spre stânga, cu aripile lăsate, ciocul și ghiarele roșii. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri, din care iese o acvilă cruciată neagră privind spre dreapta și cu aripile întinse. Simbolizează vechiul scaun al voievozilor Țării Românești.

Stema orașului Caracal: Pe scut de aur, o barcă crenelată roșie, însoțită în partea de sus a scutului de o lupoaică cu Romulus și Remus, negri, și în partea de jos de un turn tot negru, fără poartă. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri. Simbolizează colonizarea romană în această localitate.

Stema orașului Dej: Pe scut de aur, o biserică neagră, cu un singur turn, văzută din profil și având acoperișul roșu, așezată pe o terasă verde și însoțită de un călugăr negru, privind către stânga și ținând deasupra ei un târnăcop tot negru. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri. Vechea stemă heraldizată.

Stema orașului Deva: Pe scut albastru, o stâncă de argint în vârful căreia se ridică o cetate tot de argint, văzută din față, cu trei turnuri rotunde crenelate și cu ferestre negre. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri. Simbolizează vechea cetate a Devei.

Stema orașului Dorohoi: Pe scut roșu, Sfântul Nicolae de aur, nimb, văzut din față, binecuvântând cu dreapta și ținând în stânga evanghelia, tot de aur. Fața și mâinile de culoare naturală. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri. Reprezintă hramul vechii biserici catedrale din acest oraș.

Stema orașului Făgăraș: Pe scut roșu o cetate medievală pătrată de argint, cu trei turnuri crenelate, cel din mijloc mai înalt, cu poarta și ferestrele închise. Peste tot, în mijloc pe scut albastru aquila cruciată de aur, cu picioarele și ciocul roșii, având la dreapta soarele și la stânga un crai nou, amândouă de aur. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri. Cetatea amintește străvechea cetate a Făgărașului, iar scutul din mijloc cu stema Munteniei simbolizează vechea stăpânire a acelor părți de către Voievozii Țării Românești.

Stema orașului Fălticeni: Pe scut roșu, trei movile de argint, cele două delă flancurile scutului având în vârful lor câte un brad negru. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri. Simbolizează situația orașului și bogăția lui în păduri.

Stema orașului Hotin: Scutul despicat. În cartierul întâiu, pe argint o cetate roșie cu poartă și ferestre deschise negre. În cartierul al doilea, pe roșu, un braț stâng de argint ținând o ghioagă ghintuită tot de argint. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri. Simbolizează cetatea Hotinului și luptele date pentru apărarea ei.

Stema orașului Huși: Pe scut roșu, o clopotniță de argint, cu poarta și ferestrele deschise, având stema Moldovei sub boltă și însoțită la dreapta și la stânga de o coardă de viță cu foi și ciorchini de struguri de aur, ridicate pe un arac negru; totul așezat pe o terasă verde. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri. Simbolizează vechea Episcopie a Hușilor și bogăția viticolă a regiunii înconjurătoare orașului.

Stema orașului Ismail: Pe scut roșu, un turn crenelat de argint, ieșind dintr'o mare de argint, având deasupra o cruce pătrată de aur, așezată peste o semilună, culcată, de argint. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri. Simbolizează vechea cetate a Ismailului și luptele victorioase ale creștinătății pentru stăpânirea cetății.

Stema orașului Lugoj: Pe scut albastru, trei movile verzi, tăiate de o bară de argint, peste care trece un zid, legând două turnuri crenelate, tot de argint. Deasupra un lup negru cu limba roșie, trecând spre dreapta. Este vechea stemă heraldizată. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri.

Stema orașului Miercurea-Ciucului: Pe scutul de aur, o inimă roșie, din care ies trei (n. n. – trandafiri) roșii cu cozile și foile verzi. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri. Vechea stemă heraldizată.

Stema orașului Odorhei: Pe scut albastru, un braț drept armat, de argint, ținând o spadă, tot de argint, cu mânerul și garda de aur, așezată transversal în bară și străpungând o inimă roșie. Scutul încărcat cu patru stele de aur, cu șase raze, așezate sus, jos și la flancurile scutului. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri. Vechea stemă heraldizată.

Stema orașului Orhei: Scut despicat roșu. În cartierul întâiu un turn de aur crenelat, cu poartă închisă și contraforți și o fereastră deschisă, pe negru. În al doilea cartier două spele de argint încrucișate, așezate cu garda în jos. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri. Simbolizează vechea cetate a Orheiului și luptele pentru apărarea ei.

Stema orașului Piatra-Neamț: Pe scut roșu, Sfântul Ion Botezătorul, de aur, stând în picioare, spre stânga, nimb și înaripat, și ținând în mâna stângă o cruce și o foaie de pergament de aur. Fața, mâinile și picioarele de culoare naturală. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri. Reprezintă hramul bisericii catedrale și patronul orașului.

Stema orașului Pitești: Pe scut albastru, o acvilă de aur luându-și sborul spre dreapta, ținând în ghiare un drapel cu tricolorul românesc brodat de aur. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri.

Stema orașului Rădăuți: Pe scut roșu, un coif medieval, de argint, în profil spre dreapta, cu viziera închisă și lambrechini de argint. Coiful timbrat cu capul de bour negru al Moldovei, având steaua de aur între coarne. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri. Reprezintă stema vechilor Domni Moldoveni îngropați în biserica din acest oraș.

Stema orașului Roman: Pe scut roșu, un cap de mistreț de aur, în profil spre dreapta. Vechea stemă heraldizată. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri.

Stema orașului Silistra: Pe scut albastru, o cetate medievală crenelată, de argint, cu două turnuri crenelate și cu poarta deschisă, pe albastru, așezată pe o terasă

verde pe valuri de argint, deasupra o cruce de aur peste o semilună de argint. Reprezintă vechea cetate a Durostorului, vestită pentru luptele creștinilor contra Semilunei. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri.

Stema orașului Slatina: Scut tăiat, în câmpul superior, pe roșu, un turn crenelat de argint cu poartă închisă și ferestre negre; în câmpul inferior, pe albastru, un pod de aur pe o apă de argint. Stema veche completată. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu cinci turnuri.

Stema orașului Soroca: Scut roșu despicat. În primul cartier o cetate crenelată de argint cu un turn central, cu poartă închisă și ferestrele negre. În cartierul al doilea un cap negru de tătar în profil spre dreapta, înfipt într-o luncie de argint. Simbolizează vechea cetate Soroca și veșnicile lupta împotriva Tătarilor. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri.

Stema orașului Storojineț: Pe scut de argint, un brad verde pe o terasă neagră. Simbolizează așezarea orașului într-o regiune păduroasă. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri.

Stema orașului Suceava: Pe scut de aur, o cetate crenelată roșie cu 7 turnuri, așezată pe o terasă verde. În fața cetății Sfântul Gheorghe, de argint, nimb de aur, străpungând cu lancea un balaur de aur. Simbolizează vechea capitală a Moldovei și patronul orașului. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri, din care iese capul de bour negru al Moldovei, cu steaua de aur între coarne.

Stema orașului Târgoviște: Pe scut albastru, un zid crenelat de argint, cu două turnuri laterale rotunde și crenelate; între ele două personaje domnești de aur, deasupra acvila cruciată de aur, cu ciocul și ghiarele roșii, însoțită în dreapta de un soare de aur și în stânga de un crai nou, tot de aur. Simbolizează vechea capitală a Țării Românești. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri din care iese acvila cruciată, neagră, privind spre dreapta, și cu aripile întinse.

Stema orașului Târgu-Jiu: Scutul despicat. În cartierul prim, pe albastru, o spadă dreaptă de aur cu garda în jos. În cartierul al doilea, pe aur, steagul albastru al lui Tudor Vladimirescu, purtând un medalion negru încărcat cu Sfântul Theodor Tiron. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri. Simbolizează vitejia Gorjenilor și mișcarea de emancipare națională de la 1821, pornită de acolo.

Stema orașului Tecuci: Scut despicat. În primul cartier, pe albastru, un turn de veche, de argint, în vârful unei coline, tot de argint; în cartierul al doilea, pe roșu, un iepure de aur, ridicat în două labe spre dreapta, având deasupra două stele de aur cu cinci raze. Este vechea stemă heraldizată, la care s'a adăugat movila dela Tecuci, care servea în vremurile cele mai vechi de loc de veghe. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu cinci turnuri.

Stema orașului Turnu-Severin: Scutul despicat. În primul cartier, pe roșu, podul lui Traian, de argint, cu un leu de aur, trecând spre dreapta podul ieșind dintr-o apă de argint. În cartierul al doilea, pe albastru, un turn pătrat de argint cu poarta închisă, încărcat cu o cruce trilobată roșie pe o semilună tot roșie, așezat pe o terasă verde, ieșind dintr-o apă de argint. Simbolizează așezarea antică a orașului Drubetae, cu colonizarea romană de acolo și luptele îndelungate purtate contra Semilunei. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu cinci turnuri.

Stema orașului Zalău: Pe scut roșu, un tânăr într'aripat de aur, stând în picioare, ținând în mâna dreaptă o sabie de aur cu care lovește un balaur negru pe care-l calcă cu picioarele, în mâna stângă o cumpănă de aur. Este stema veche a orașului. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu cinci turnuri.

Stema orașului Alexandria: Scut tăiat de o fascie argintie, încărcată cu inițialele A. G. (Alexandru Ghica). În câmpul superior, albastru, o acvilă cruciată de aur, așezată în față și având ciocul și ghiarele roșii; în câmpul inferior, verde, două rânduri de câte șase lacrimi de argint, despărțite prin besanți de aur (Stema familiei Ghica). Scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu trei turnuri.

Stema orașului Caransebeș: Pe scut roșu, o cetate crenelată, de argint, cu două turnuri rotunde cu acoperișurile ascuțite, așezată pe o terasă verde. În poarta deschisă a cetății un brad de aur, iar deasupra cetății între cele două turnuri, un braț drept înarmat de argint, ținând în mână o sabie tot de argint și un drapel românesc. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu cinci turnuri. Este vechea stemă heraldizată.

Originalele acestor steme se vor depune spre păstrare la Arhivele Statului din București.”⁶¹

În Transilvania, “Unirea” scria despre armoariile Blajului:

“«Monitorul Oficial» Nr. 186 din săptămâna trecută publică stemele alor 35 orașe reședințe de județe, între cari și pe aceea a Blajului nostru. Stema Blajului, întocmită de comisiunea consultativă heraldică, este următoarea: «Pe scut albastru: o Victorie de aur ținând în mâna dreaptă, ridicată, o coroană de lauri și în stânga globul cruciger. Chef-ul roșu, încărcat cu lupoasca romană neagră, simbolizează triumful ideii de latinitate. Scutul e timbrat cu o coroană murală de argint cu cinci turnuri».”⁶²

Aceeași informație legată de stema Micii Rome va fi fost prezentată și în “Patria”⁶³.

În 1931, alte orașe reședințe de județ, precum și simple orașe, vor primi armoarii de la regele Carol II, printr-o lege⁶⁴ publicată în “Monitorul Oficial” din 8 august. Informații referitoare la stemele cu pricina au apărut în numeroase publicații românești, precum “Universul”⁶⁵, “Adevărul”⁶⁶, “Curentul”⁶⁷, ori

⁶¹ “Dreptatea” 4 (1930), 861 (23 august), p. 2.

⁶² “Unirea” 40 (193), 35 (30 august), Blaj, p. 3-4.

⁶³ “Patria” 12 (1930), 184 (2 septembrie), p. 2.

⁶⁴ *Lege pentru fixarea stemelor unor orașe reședințe de județ și orașe*, “Monitorul Oficial”, 182 (8 august 1931), p. 6626-6627.

⁶⁵ “Universul” 49 (1931), 213 (11 august), p. 5.

⁶⁶ “Adevărul” 44 (1931), 14603 (11 august), p. 2.

⁶⁷ “Curentul” 4 (1931), 1270 (11 august), p. 3.

“Cuvântul”⁶⁸ și “Dimineața”⁶⁹, care au acordat mare importanță textului legii, publicându-l și oferind cititorilor toate blazonările stemelor orașenești:

“Prin decret regal s’au aprobat stemele orașelor reședințe de județe: Bârlad, Bistrița, Buzău, Focșani, Giurgiu, Oravița, Râmnicu-Sărat, Râmnicu-Vâlcea, Sfântu-Gheorghe, Sighet, Sighișoara, Tighina, Tulcea, Turda, Turnu-Măgurele, Vaslui, precum și orașului nereședință Moinești, astfel cum au fost întocmite de către comisiunea consultativă heraldică, și anume:

Stema orașului Bârlad: Pe scut albastru, o roată de moară, de aur, însoțită de trei pești de argint cu capul în jos, așezați 2, 1. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu cinci turnuri. Vechea stemă, heraldizată.

Stema orașului Bistrița: Scut tăiat, cu câmpul superior, de argint, despicat. În primul cartier, stema Moldovei; în al doilea, stema Corvineștilor. În câmpul inferior roșu, crenelat, un bust de struț, de argint, spre stânga, ieșind dintr’o coroană de aur, cu o potcoavă de aur în cioc. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu cinci turnuri. Este vechea stemă a orașului, cu complectări, simbolizând stăpânirea de odinioară a domnilor moldoveni asupra acestei cetăți, fostă proprietatea Corvineștilor.

Stema orașului Buzău: Scut tăiat de o fascie undată, albastră. Câmpul superior despicat. În primul cartier, pe albastru, o biserică de argint, văzută din față, cu pridvorul deschis și cu un singur turn, având ferestrele deschise pe negru; biserica așezată pe o terasă verde. În cartierul al doilea, pe roșu, o ghioagă ghintuită și o sabie, încrucișate, ambele de argint, având deasupra o coroană voevodală de aur. În câmpul inferior, pe argint, un fenix negru luându-și sborul dintr’un rug roșu. Scutul înconjurat cu o bordură de aur și timbrat cu o coroană murală de argint cu cinci turnuri. Biserica reprezintă vechiul sediu episcopal al Buzăului. Armele încrucișate și coroana voevodală simbolizează virejia boerimei buzoene și rolul ei istoric. Fascia undată, apa Buzăului. Fenixul, renașterea repetată a orașului. Bordura de aur, indicația că Buzăul a fost oraș de margine.

Stema orașului Focșani: Scut despicat. În primul cartier, pe roșu, stema Moldovei. În cartierul al doilea, pe albastru, stema Țării Românești. În «chef», pe aur, două mâini împreunate, de culoare naturală, cu mânecile roșii. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu cinci turnuri. Simbolizează unirea Țării Românești cu Moldova.

Stema orașului Giurgiu: Scut despicat, cu insițiune. În primul cartier, pe roșu, Sf. Gheorghe, de aur, spre stânga, cu fața și cu brațele de culoare naturală, cu mantaua albastră, fluturând și cu o cruciuliță roșie pe piept, călare pe un cal de argint, cu frâul de aur, străpunge cu sulița de aur un balaur verde, cu limba neagră și ghiarele roșii; totul așezat pe o terasă neagră. În cartierul al doilea, pe argint, trei fascii undate, albastru, acoperite cu un turn de aur, pătrat și crenelat cu poarta și ferestrele închise și așezat pe o insulă verde. Sub turn, o cruce roșie deasupra unei semilune verzi. În insițiune, pe verde, crucea de război franceză, de aur. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu cinci turnuri. Sf. Gheorghe reprezintă

⁶⁸ “Cuvântul” 7 (1931), 2264 (10 august), p. 3.

⁶⁹ “Dimineața” 27 (1931), 8851 (16 august), p. 7.

vechea stemă a orașului. Turnul și fasciile undate, precum și crucea deasupra semilunei, amintesc cetatea istorică a Giurgiului, așezată la Dunăre și vestită în luptele Românilor cu Turcii. Crucea franceză, răsplătirea vitejiei orașului în timpul războiului pentru întregirea neamului.

Stema orașului Oravița: Pe scut roșu, două ciocane negre, încrucișate, și peste tot o roată dințată de argint. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu cinci turnuri. Simbolizează industria minieră a orașului.

Stema orașului Râmnicu-Sărat: Scut tăiat de o fascie undată, de argint. În câmpul superior, pe albastru, o biserică veche, moldovenească, de argint, în profil, spre stânga, cu un singur turn și așezată pe o terasă verde. În câmpul inferior, pe roșu, două săbii încrucișate, de argint, cu gârziile negre în jos. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu cinci turnuri. Biserica amintește străvechea ctitorie a lui Ștefan-cel-Mare. Fascia, apa Râmnicului. Săbiile încrucișate, luptele victorioase purtate în împrejurimile orașului.

Stema orașului Râmnicu-Vâlcea: Scut albastru tăiat. În câmpul superior, un poșalion de argint cu patru cai, spre dreapta. În câmpul inferior, un zid crenelat de cetate, de argint, din care iese un turn pătrat tot de argint, cu acoperișul ascuțit terminat într-o cruce. Fereastra turnului închisă. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu cinci turnuri. Este stema anterioară, completată, simbolizând, de o parte, vechea stație de poștă, de alta, reședința episcopală a Râmnicului.

Stema orașului Sf. Gheorghe: Pe scut albastru, un zid de cetate, crenelat, de argint, cu trei turnuri, dintre cari două laterale, tot crenelate, iar cel central mai înalt, cu acoperișul ascuțit, roșu, terminat într-o cruce de argint. Poarta și ferestrele turnurilor închise. În colțul drept, un soare de aur și, în cel stâng, un crai nou de argint; totul pe o terasă neagră. În colțul de jos al scutului, peste tot, un medalion rotund de aur, cu bustul Mântuitorului și cu inscripția circulară «Christus spes mea». Scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu cinci turnuri. Vechea stemă, heraldizată.

Stema orașului Sighet: Pe scut de argint, un cap de bour negru văzut din față. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu cinci turnuri. Vechea stemă, heraldizată.

Stema orașului Sighișoara: Pe scut albastru, o cetate de argint cu trei turnuri crenelate și ferestrele negre. În poarta cetății, deschisă pe roși, un leu de aur încoronat, ridicat în două labe, spre dreapta, rezemându-se pe o lance de aur. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu cinci turnuri. Este vechea stemă.

Stema orașului Tighina: Pe scut roșu, o cetate crenelată, de argint, cu trei turnuri, cel din mijloc mai înalt; poarta și ferestrele închise. În față un leu de aur culcat spre dreapta; totul pe o terasă verde. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu cinci turnuri. Reprezintă vechea cetate a Tighinei, celebră prin rezistența ei contra păgânilor.

Stema orașului Tulcea: Scut tăiat. În câmpul superior, pe albastru, doi pești de aur, cu capul în jos. În câmpul inferior, pe valuri de argint, o ancoră neagră. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu cinci turnuri. Simbolizează bogăția în pește a acestui port dunărean.

Stema orașului Turda: Pe scut roșu, un braț stâng de argint, armat, ținând o secure de aur, însoțit sus la dreapta, de o stea de aur. În «chef», pe negru, trei coroane

voevodale de aur. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu cinci turnuri. Simbolizează vitejia nepieritoare a voevodului Mihai Viteazul, cu brațul căruia s'a întregit țara, în hotarele ei firești, precum și întrunirea sub un singur sceptru a celor trei coroane: Ardealul, Muntenia și Moldova.

Stema orașului Turnu Măgurele: Pe scut albastru, un turn pătrat crenelat, tot de argint, cu poarta închisă, trei ferestre negre suprapuse, susținut de doi lei de aur, cu limba roșie, afrontați și ridicați în două labe; totul pe o terasă verde. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu cinci turnuri. Simbolizează vechea cetate de puternică apărare a orașului.

Stema orașului Vaslui: Pe scut roșu, un zid de argint, crenelat, cu un turn central rotund și crenelat, tot de argint, cu poarta închisă, fereastra neagră și încărcat cu stema Moldovei. Turnul însoțit la dreapta și la stânga de câte o albină de aur cu aripile întinse. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu cinci turnuri. Reprezintă vechiul castel al domnilor Moldovei și industria agricolă a orașului.

Stema orașului Moinești: Pe scut albastru o sondă de argint. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu cinci turnuri (n. n. – este vorba de o coroană murală de argint cu trei turnuri, specifică orașelor care nu erau reședințe de județ).

Originalele acestor steme, se vor pune spre păstrare la arhivele statului din București.”

Și de această dată, ziarele moldovenești vor publica stemele reprezentative pentru comunitățile lor, ca de pildă pe cea a orașului Moinești⁷⁰.

Următorul înalt decret regal pentru aprobarea unor steme civice a venit în aprilie 1932⁷¹, ecourile neîntârziind să apară în presă:

“Prin Înalt Decret s’au aprobat stemele comunelor: Calafat, Cerna-Vodă, Chilia-Nouă, Corabia, Fetești, Găești, Hârlău, Mangalia, Mărășești, Năsăud, Ocnele-Mari, Panciu, Sinaia, Slănic (Moldova), Slănic (Prahova), Sulina, Târgu Neamț, Tg. Ocna, Techirghiol, Turtucaia, Vatra Dornei, Vâlcov și Vijnița, astfel cum au fost întocmite de către comisiunea consultativă heraldică.”⁷²

Au urmat, printr-o lege⁷³ din octombrie 1932, “stemele orașelor: Baia-Mare, Bolgrad, Comrat, Drăgășani, Herța, Măcin, Mizil, Odobești, Reni, Siret, Slobozia, Solca, Strehăia, Urlați și Urziceni, astfel cum au fost întocmite de către comisiunea consultativă Heraldică. «Monitorul» cuprinde și descrierea detaliată a acestor steme.”⁷⁴

⁷⁰ “Dimineața” 27 (1931), 8849 (14 august), p. 8.

⁷¹ *Lege pentru fixarea stemelor unor orașe*, “Monitorul Oficial”, 81 (5 aprilie 1932), p. 2237-2238.

⁷² “Cuvântul” 8 (1932), 2501 (7 aprilie), p. 7.

⁷³ *Lege pentru fixarea stemelor unor orașe*, “Monitorul Oficial”, 230 (1 octombrie 1932), p. 5707.

⁷⁴ “Cuvântul” 8 (1932), 2676 (3 octombrie), p. 8.

În iulie 1933, regele Carol II sancționa o nouă lege⁷⁵ privind stemele unor orașe românești. Din “Viitorul”, cititorii aflau că “Stemele comunelor urbane Baia de Aramă, Buhuși, Călimănești, Carei, Căvarna, Hârșova, Medgidia, Mihăileni, Oltenița, Orșova, Ostrov, Plenița, Roșiori, Săveni, Ștefănești, Vălenii de Munte și Zimnicea au fost aprobate, așa cum au fost întocmite de comisiunea consultativă Heraldică.”⁷⁶ “Cuvântul” a publicat stemele a două localități din Muntenia:

“Stema comunei urbane Oltenița, județul Ilfov: Pe scut albastru, o ancoră de argint însoțită la dreapta și la stânga de câte un spic de grâu de aur. Scutul timbrat cu o coroană murală cu trei turnuri de argint.

Stema comunei Vălenii-de-Munte, județul Prahova: Pe scut albastru, o bandă undată de argint, încadrată cu trei pruni verzi desrădăcinați și însoțiți sus la stânga de o carte de aur deschisă, jos la dreapta de o biserică de argint așezată pe trei movile verzi. Scutul timbrat cu o coroană murală cu trei turnuri de argint.”⁷⁷

* * *

Un caz interesant în activitatea Comisiei Consultative Heraldice îl reprezintă iarna dintre 1933 și 1934, când, conform unor articole apărute în presă, Comisia făcea uz de dreptul de a “lua măsuri pentru ca actele administrative în legătură cu stemele să se facă în conformitate cu regulile heraldice”, conform legii din 1921. În acest sens, din “Amicul Școalei” aflăm că: “On. Minister al Instrucțiunii cu ordinul Nr. 186326 – 1933, sesizat de comisiunea consultativă heraldică, dispune ca școlile, să nu întrebuițeze în corespondența lor vechea stemă a țării sau stemele vechi scoase din uz.”⁷⁸ Tot în aceeași perioadă, revizorul școlar Parteniu Duca, în “Progres și cultură”, atrăgea atenția că “[...] 4) În conformitate cu ord. On. Minist. Nr. 186326 – 933, Serv. Local Cluj cu ord. Nr. 43.922 – 933, ne face cunoscut că la Comisiunea Consultativă Heraldică s’au semnalat cazuri că diferite autorități, întrebuițează și acum sigilii cu stemele vechi ale țării. On. Minister atrage atențiunea școlilor, că în viitor să se întrebuițeze numai sigilii cu stemele noi, întocmite de Comisiunea consultativă Heraldică. [...]”⁷⁹

Cu toate că informația cu privire la ordinul ministerial cu pricina a circulat în presă, autoritățile școlare nu au ținut cont de aceasta, de vreme ce Comisia Consultativă Heraldică a fost nevoită să ia noi măsuri pentru corectarea sigiliilor ce foloseau steme vechi. *Nota bene*, era deja anul 1934 și trecuseră deja 12 ani și

⁷⁵ *Lege pentru fixarea stemelor unor orașe*, “Monitorul Oficial”, 161 (20 iulie 1933), p. 4844.

⁷⁶ “Viitorul” 25 (1933), 7648 (23 iulie), p. 3.

⁷⁷ “Cuvântul” 9 (1933), 2959 (22 iulie), p. 2.

⁷⁸ “Amicul Școalei” 10 (1934), 1 (15 ianuarie), p. 9-10.

⁷⁹ “Progres și cultură” 2 (1934), 2 (februarie 1934), p. 34.

jumătate de la adoptarea noii steme de stat! Și de această dată, “Amicul Școalei” publica ordinul ministerial cel nou:

“Avem onoare a Vă comunica spre executare copia ordinului Nr. 29097 – 1934 al Min. Instr. Comisiunea consultativă Heraldică, ne trimite o adresă prin care ne aduce la cunoștință că, majoritatea școalelor primare nu s’au conformat dispozițiilor date și încă mai întrebuițează sigiliile cu stema veche a țării. Pentru a se face unificarea cerută și a respecta ordinele date, sunteți rugați a comunica tuturor școalelor din județul Dvs, ca directorii respectivi să ia imediat măsuri pentru preschimbarea sigiliilor, întrebuițând în viitor sigiliile cu noua stemă a țării.”⁸⁰

Nu numai presa școlară a fost interesată de acest subiect. Numeroase alte publicații, între care s-au numărat “Lupta”⁸¹, “Cuvântul”⁸², “Epoca”⁸³, “Universul”⁸⁴, “Curentul”⁸⁵ sau “Dimineța”⁸⁶, atrăgeau atenția asupra faptului că:

“Comisia consultativă heraldică, observând că numeroase autorități mai întrebuițează încă în sigilii sau «en-tête»-uri vechea stemă a țării, a intervenit la toate departamentele să pună în vedere autorităților în subordine să întrebuițeze stemele noi întocmite de această comisie și aprobate prin decret regal.”

* * *

În 1934, regele Carol II a sancționat trei legi privitoare la stemele unor orașe din Regatul României: în martie⁸⁷, iulie⁸⁸ și decembrie⁸⁹. Toate aceste conferiri de stemă au fost reflectate în presa vremii. În martie, “Universul” anunța că:

“S’a aprobat stemele comunelor urbane: Adjud, Babadag, Băilești, Băile Govora, Balș, Călărași-Târg, Câmpina, Carmen-Sylva, Cozmeni, Curtea-de-Argeș, Filipeștii-de-Târg, Focșani, Leova, Petroșani, Pucioasa, Sadagura, Tg.-Frumos,

⁸⁰ “Amicul Școalei” 10 (1934), 4 (1 martie), p. 57.

⁸¹ “Lupta” 12 (1933), 3645 (16 decembrie), p. 3.

⁸² “Cuvântul” 9 (1933), 3106 (17 decembrie), p. 7.

⁸³ “Epoca” 49 (1933), 1476 (17 decembrie), p. 4.

⁸⁴ “Universul” 50 (1933), 345 (17 decembrie), p. 11.

⁸⁵ “Curentul” 6 (1933), 2112 (17 decembrie), p. 5.

⁸⁶ “Dimineța” 29 (1933), 9689 (17 decembrie), p. 6.

⁸⁷ *Lege pentru fixarea stemelor unor orașe*, “Monitorul Oficial”, 57 (9 martie 1934), p. 1498-1499.

⁸⁸ *Lege pentru fixarea stemelor unor orașe*, “Monitorul Oficial”, 169 (25 iulie 1934), p. 4821.

⁸⁹ *Lege pentru fixarea stemelor unor orașe*, “Monitorul Oficial”, 279 (3 decembrie 1934), p. 7634.

Vama, Văscăuți, Zăstavnă și Isaccea, astfel cum au fost întocmite de comisiunea consultativă heraldică. Descrierea acestor steme e făcut în Monitorul Oficial de ieri, Vineri (n-rul 57).”⁹⁰

În iulie, aceeași publicație scria că “S’a aprobat stemele orașelor: Bazargic, Beiuș, Gura Humorului, Darabani, Hațeg, Hunedoara, Lipova, Mediaș și Pașcani, astfel cum au fost întocmite de comisiunea consultativă heraldică.”⁹¹

La sfârșitul anului, tot din “Universul” – care a publicat inclusiv blazonările –, cititorii aflau că fuseseră aprobate stemele mai multor orașe din Transilvania, Banat și Crișana:

“Abrud, Aiud, Baia Mare, Diciosânmartin, Dumbrăveni, Gheorgheni, Gherla, Huedin, Orăștie, Reghin, Recița, Salonta, Sebeș, Șimleul-Silvaniei și Târgul-Săcuesc, astfel cum au fost întocmite de comisiunea consultativă heraldică, și anume:

Stema orașului Abrud (Alba): Pe scut albastru, un zgriptor de aur, limbat roșu, pe o terasă verde, ținând în ghiara dreaptă un ciocan și un tânăcop de argint. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu trei turnuri. Simbolizează bogăția auriferă a regiunii.

Stema orașului Aiud (Alba): Pe scut albastru, un zgriptor de argint, limbat roșu, pe o terasă verde, ținând în ghiara dreaptă o sabie și în stânga o balanță, amândouă de argint. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu trei turnuri. Simbolizează bogăția minieră a regiunii.

Stema orașului Baia-Mare (Satu-Mare): Pe scut roșu, o stâncă de argint cu o deschizătură neagră, în care lucrează doi mineri, unul cu ciocan și daltă, celălalt ținând o roabă; în vârful stâncii un stejar, totul de argint. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu trei turnuri. Simbolizează bogăția minieră a regiunii.

Stema orașului Diciosânmartin (Târnava-Mică): Pe scut albastru, trei coloane de gaze de argint, ieșind dintr-o terasă verde. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu trei turnuri. Simbolizează bogăția regiunii în gaz metan.

Stema orașului Dumbrăveni (Târnava-Mică): Pe scut albastru, trei stejari de argint pe o terasă verde, încărcată cu o fascie îngustă undată de argint. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu trei turnuri. Arme aluzive simbolizând denumirea orașului.

Stema orașului Gheorgheni (Ciuc): Scut despicat. În primul cartier albastru, un brad desrădăcinat, de argint, în al doilea roșu, un stejar desrădăcinat, de aur. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu trei turnuri. Simbolizează bogăția forestieră a regiunii.

Stema orașului Gherla (Somes): Scut tăiat. În cartierul superior roșu, două cruci încrucișate de aur, una cu brațele drepte. În cel inferior albastru, o cetate de argint, cu două turnuri pe o terasă verde. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu trei turnuri. Simbolizează vechea cetate și episcopie românească de acolo.

⁹⁰ “Universul” 51 (1934), 68 (11 martie), p. 4.

⁹¹ Ibidem, 202 (27 iulie), p. 13.

Stema orașului Huedin (Cluj): Pe scut verde, o ramură de stejar cu două frunze și două ghinde de aur, sub ea o movilă de argint. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu trei turnuri. Simbolizează așezarea orașului în regiunea împădurită.

Stema orașului Orăștie (Hunedoara): Pe scut albastru, o piramidă de argint terminată sus cu un glob și așezată pe o terasă verde. Pe piramidă un scut roșu cu două săbii de argint încrucișate cu vârful în jos, de a dreapta ei un ciorchine de strugure, de a stânga un snop de grâu, amândouă de argint. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu trei turnuri. Este vechea stemă simplificată.

Stema orașului Reghin (Mureș): Pe scut roșu, un plutăș în picioare către dreapta, vâslind o plută de argint pe o apă undată, tot de argint. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu trei turnuri.

Stema orașului Recița (Caraș): Pe scut de argint, un furnal roșu, cu trei coșuri, pe o terasă neagră, însoțit în dreapta și stânga de câte două ciocane negre, încrucișate. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu trei turnuri. Simbolizează bogăția minieră a regiunii.

Stema orașului Salonta (Bihor): Pe scut verde, un snop de grâu și o coasă de argint, încrucișate. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu trei turnuri. Simbolizează bogăția în grâne a regiunii.

Stema orașului Sebeș (Alba): Pe scut roșu, un leu de aur, ridicat către dreapta, cu ghiarele negre. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu trei turnuri. Este vechea stemă.

Stema orașului Șimleul-Silvaniei (Sălaj): Pe scut albastru, un turn crenelat de argint, cu poartă închisă, având în vârf o cruce de aur, totul pe o terasă verde. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu trei turnuri. Vechea stemă simplificată.

Stema orașului Târgul-Săcuiesc (Trei-Scaune): Pe scut albastru, un car cu trei spice de grâu, tras de doi cai, spre stânga, conduși de un călăreț trosnind din biciu, totul de argint, mergând pe o terasă verde. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint, cu trei turnuri. Este vechea stemă.

Originalele acestor steme se vor depune spre păstrare la Arhivele Statului din București.”⁹²

Aceeași publicație se va apleca strict asupra stemei Orăștiei într-un număr următor⁹³.

Ultimele steme orășenești erau conferite de către regele Carol II abia în 1936⁹⁴, când “S” au aprobat stemele comunelor: Eforia (Constanța), Fălești (Bălți), Fălciu, Predeal (Prahova), Rezina (Orhei) și Vulcan (Brașov), astfel cum au fost întocmite de către comisiunea heraldică. Descrierea acestor steme e publicată în Monitorul Oficial de Marți (nr. 268).”⁹⁵

⁹² Ibidem, 335 (7 decembrie), p. 4.

⁹³ Ibidem, 340 (12 decembrie), p. 10.

⁹⁴ *Lege pentru fixarea stemelor unor orașe*, “Monitorul Oficial”, 268 (17 noiembrie 1936), p. 9774-9775.

⁹⁵ “Universul” 53 (1936), 321 (20 noiembrie), p. 8.

* * *

Rolul Comisiei nu s-a rezumat la heraldica administrativ-teritorială ori la cea ecleziastică. În 1936, “Ministerul instrucțiunii a hotărât schimbarea stemelor celor patru universități din țară întrucât cele existente nu mai corespund situației politice, culturale și geografice de astăzi. Nouile steme au fost alcătuite de comisia heraldică de pe lângă ministerul de interne. Modelele acestor steme au fost trimise rectorilor spre a-și da avizul urmând să fie restituite spre a se întocmi decretul regal de aprobare.”⁹⁶ Aceeași informație apărea și în “Glasul Bucovinei”, chiar pe prima pagină⁹⁷, în “Universul”⁹⁸, în “Neamul Românesc”⁹⁹, în “Lupta”¹⁰⁰, în “Viitorul”¹⁰¹, în “Adevărul”¹⁰² ori în “Epoca”¹⁰³. Stemele universitare au fost gândite și realizate în cadrul Comisiei Consultative Heraldice, însă, cu toate că informația cu privire la armoariile academice ale universităților din România a fost disipată în numeroase ziare și reviste, nu am reușit să găsim înaltul decret regal care să le fi aprobat în mod oficial, deși acestea au fost folosite în epocă, cel puțin în cazul universităților din București și Iași.

* * *

La sfârșitul anului, în “Monitorul Oficial” a fost publicată o altă lege¹⁰⁴, prin care erau adoptate stemele mai multor mitropolii și episcopii din România. “Printr’un decret, publicat în «Monitorul Oficial» din 26 Octombrie cor., au fost aprobate stemele Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Episcopiei Argeșului, Episcopiei Râmnicului Noul Severin, Episcopiei Clujului, Vadului și Feleacului și Episcopiei Buzăului, astfel cum au fost întocmite de către Comisiunea consultativă heraldică.”, informație răspândită de publicații precum “Argus”¹⁰⁵, “Țara Noastră”¹⁰⁶, “Epoca”¹⁰⁷, “Universul”¹⁰⁸ sau “Curentul”, care oferea cititorilor textul legii și blazonările armoariilor ecleziastice:

⁹⁶ “Dimineața” 32 (1936), 10468 (15 februarie), p. 7.

⁹⁷ “Glasul Bucovinei” 19 (1936), 4751 (16 februarie), p. 1.

⁹⁸ “Universul” 53 (1936), 45 (15 februarie), p. 13.

⁹⁹ “Neamul Românesc” 31 (1936), 34 (14 februarie), p. 1.

¹⁰⁰ “Lupta” 15 (1936), 4294 (14 februarie), p. 6.

¹⁰¹ “Viitorul” 28 (1936), 8426 (15 februarie), p. 5.

¹⁰² “Adevărul” 50 (1936), 15972 (16 februarie), p. 2.

¹⁰³ “Epoca” 52 (1936), 2110 (15 februarie), p. 4.

¹⁰⁴ *Lege pentru fixarea stemelor unor mitropolii și episcopii*, “Monitorul Oficial”, 249 (26 octombrie 1936), p. 8816.

¹⁰⁵ “Argus” 26 (1936), 7066 (28 octombrie), p. 2.

¹⁰⁶ “Țara Noastră” 14 (1936), 1260 (29 octombrie), p. 4.

¹⁰⁷ “Epoca” 52 (1936), 2319 (28 octombrie), p. 4.

¹⁰⁸ “Universul” 53 (1936), 299 (29 octombrie), p. 13.

“Mitropolia Moldovei și Sucevei: Pe scut roșu, Sf. Gheorghe nimbă de aur pe un cal de argint, spre stânga, străpungând cu lancea un balaur de aur. Cartier liber drept pe roșu, cu stema Moldovei. Scutul așezat pe crucea și cârja episcopală, de aur, încrucișate și împodobite cu omofoare albastre, brodate de aur și încărcate cu cruci negre. Timbrat cu mitra episcopală, pe fond albastru.

Episcopia Argeșului: Pe scut albastru, Catedrala Basarabească, de argint, văzută din față, având peste tot un scut roșu, cu hramul «Adormirea Maicii Domnului», de aur. Scutul așezat pe crucea și cârja episcopală încrucișate, de aur, împodobite între ele cu omofoare roșii, cu bordură de aur, încărcate cu cruci negre. Timbrat cu mitra episcopală, de aur, pe fond roșu.

Episcopia Râmnicului Noul Severin: Pe scut albastru, o biserică cu două turle de argint, văzută din față, având între turle pe Sf. Nicolae, de aur; peste tot, un scut roșu, cu un leu de aur, ridicat spre dreapta. Scutul așezat pe crucea și cârja episcopală, încrucișate de aur, împodobite între ele cu omofoare roșii cu bordură de aur, încărcate cu cruci negre. Timbrat cu mitra episcopală de aur, cu fond roșu.

Episcopia Clujului, Vadului și Feleacului: Pe scut albastru, o catedrală de argint, văzută din față, cu o turlă centrală și două laterale. În cartierul liber din dreapta, pe roșu, hramul «Adormirea Maicii Domnului», de aur; în cel din stânga, tot pe roșu, bourul Moldovei, negru. Scutul așezat pe crucea și cârja episcopală, încrucișate, împodobite între ele cu omofoare roșii, cu bordură de aur și încărcate cu cruci negre. Timbrat cu mitra episcopală, de aur, cu fond roșu. Simbolizează noua așezare ortodoxă, cu hramul ei și amintește de vechea stăpânire a bisericii moldovenești a Vadului din sec. XV.

Episcopia Buzăului: În scut albastru, o cruce de aur și o ancoră de argint, încrucișate, având, în dreapta și în stânga câte un șoim de aur, cu aripile întinse, așezați de profil, față în față. Peste totul o evanghelie închisă, de argint. În canton, la stânga sus, pe roșu, Adormirea Maicii Domnului, de aur. Scutul așezat pe crucea și cârja episcopală, de aur, încrucișate, împreunate prin omofoare violete, cu chenar de aur, având scris pe ele cu litere mici: «pe calea credinței și a virtuții vor paște oile mele». Scutul timbrat cu mitra episcopală, de aur. Simbolizează virtuțile creștine, amintește hramul episcopiei, iar pasărea este un element din vechea stemă a jud. Buzău.”¹⁰⁹

Ca de fiecare dată, moldovenii se vor arăta interesați de heraldică, “Opinia” scriind pe prima pagină că “În Monitorul Oficial a apărut decretul prin care se aprobă stemele întocmite de Comisiunea consultativă heraldică, pentru Mitropolia Moldovei și Sucevei și câteva episcopii”, urmând blazonarea a ceea ce ziariștii din Iași numeau “Mitropolia noastră”¹¹⁰.

În ianuarie 1937, două ziare transilvănene – “Viața ilustrată”¹¹¹ și “Renașterea”¹¹² – au preluat textul legii referitoare la Episcopia Clujului, Vadului

¹⁰⁹ “Curentul” 9 (1936), 3141 (29 octombrie), p. 5.

¹¹⁰ “Opinia” 32 (1936), 8870 (29 octombrie), p. 1.

¹¹¹ “Viața ilustrată” 4 (1937), 1 (ianuarie), p. 23.

¹¹² “Renașterea” 15 (1937), 2 (10 ianuarie), p. 4.

și Feleacului, căruia i-au dedicat câte un articol, “Viața ilustrată” publicând chiar și o imagine a noii steme eclesiastice [Fig. 2], realizată în hașuri heraldice corecte.

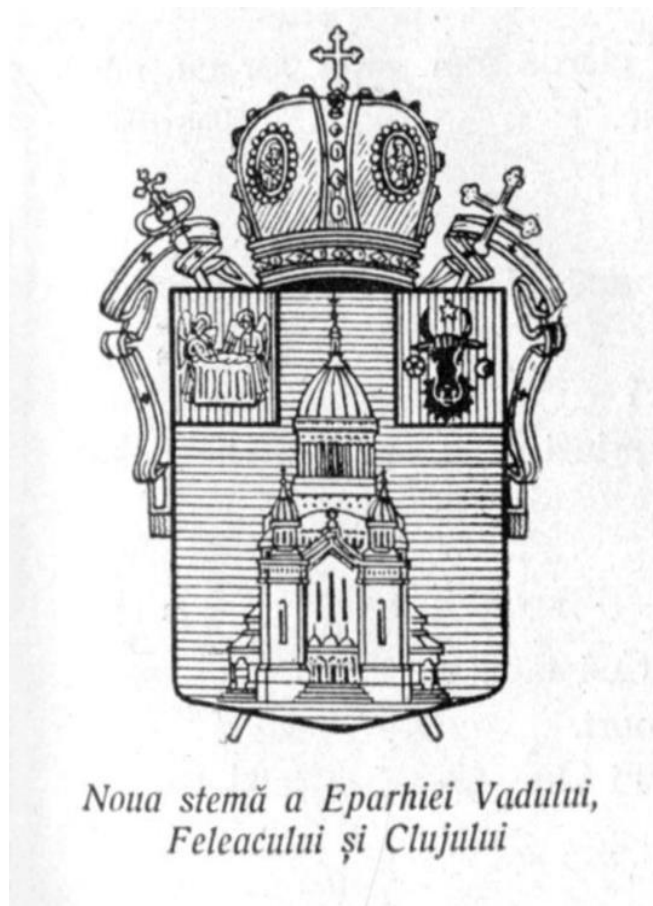

Fig. 2. Stema Episcopiei Clujului, Vadului și Feleacului, cf. “Viața ilustrată”

Ecouri ale unei alte steme bisericești apar în presă abia în anul 1939, când a fost adoptată prin lege¹¹³ o stemă pentru Episcopia Maramureșului, lucru relatat în presa vremii¹¹⁴:

¹¹³ *Lege pentru adoptarea stemei Episcopiei Maramureșului*, “Monitorul Oficial”, 157 (11 iulie 1939), p. 4372-4373.

¹¹⁴ “Neamul Românesc” 34 (1939), 151 (13 iulie), p. 1; “Curentul” 22 (1939), 4104 (13 iulie), p. 4; “Glasul Bucovinei” 22 (1939), 5667 (13 iulie), p. 4.

“Stema Episcopiei Maramureșului reprezintă un scut împărțit în două printr’o linie orizontală. În partea de sus, cuprinzând $\frac{2}{3}$ din înălțimea scutului, pe fund albastru, se află bustul sfântului Arhanghel Mihail, de aur, înaripat cu paloșul în mâna dreaptă și cu globul în cea stângă, amintind hramul vechii mănăstiri dela Peri. În partea de jos, pe $\frac{1}{3}$ din înălțimea scutului, pe fund roșu, se află un cap de bour negru, cu gura închisă, însoțit de o stea de aur cu cinci raze puse între coarnele bourului. O roză de aur cu 5 foi se află la dreapta, iar o semi-lună de aur la stânga. E stema veche a Moldovei, dela descălecătorii din Maramureș – cum spune cronicarul Neculce – și întrebuințată de pe vremea lui Roman Vodă (1392) de toți Domnii moldoveni. Scutul este așezat pe crucea și cărja episcopală de aur, încrucișate și împreunate printr’un omofor violet, brodat cu aur și încărcat cu cruci negre și timbrat cu Mitra episcopală de aur, cu fund roșu. E una dintre cele mai frumoase steme.”¹¹⁵

* * *

Din punct de vedere administrativ, Comisia Consultativă Heraldică a aparținut de Ministerul de Interne pe tot parcursul existenței sale, informație publicată, la rândul-i, în presă: “Ministerul internelor aduce la cunoștință următoarele: Comisiunea heraldică lucrează la ministerul internelor. Stemele țării, Patriarhiei, județelor și comunelor urbane, se păstrează la Arhivele Statului. Corespondența privitoare la chestiunile heraldice urmează deci să fie îndreptată către ministerul internelor (direcțiunea administrației de stat).”¹¹⁶

În 1938, odată cu adoptarea noii Constituții, a venit – într-un sfârșit – vremea adoptării regulamentului Comisiei Consultative Heraldice, cel menționat în lege încă din 1921! Regulamentul¹¹⁷ cu pricina va fi publicat în “Monitorul Oficial”, intrând în vigoare la 6 octombrie 1938. Presa a luat repede act de acest regulament. “Curentul” mai întâi a preluat textul publicat în “Monitorul Oficial”, ca mai apoi, într-un număr ulterior¹¹⁸, să reamintească succint noul regulament:

“În Monitorul Oficial de ieri, a apărut următorul regulament pentru punerea în aplicare a art. III din legea pentru fixarea stemei Regatului României, sancționat de M. S. Regele.

ART. 1. – Comisia heraldică prin legea din 29 iulie 1921 funcționează pe lângă ministerul Internelor. Sediul ei este în București, la acest minister.

ART. 2. – Comisia heraldică este alcătuită din nouă membri onorifici, din cari un președinte, numiți prin Decret Regal, după propunerea ministerului Internelor.

¹¹⁵ “Biserica și Școala” 63 (1939), 32 (6 august), p. 270.

¹¹⁶ “Epoca” 53 (1937), 2629 (12 noiembrie), p. 4

¹¹⁷ *Regulament pentru punerea în aplicare a art. III din Legea pentru fixarea stemei Regatului României, întregit cu țările surori unite*, “Monitorul Oficial”, 232 (6 octombrie 1938), p. 4736.

¹¹⁸ “Curentul” 11 (1938), 3839 (9 octombrie), p. 6.

Membrii comisiei trebuiesc să aibă domiciliul în București. Comisia va avea un secretar numit de ministerul Internelor.

ART. 3. – Comisia se întrunește ori de câte ori este convocată de către președinte. Dacă un membru al comisiei nu participă la cinci ședințe consecutive, el va fi considerat demisionat și va fi înlocuit. Comisia va putea lucra valabil cu cel puțin cinci membri, din care și președintele. Hotărârile și avizele comisiei se vor consemna de secretar în procese-verbale, purtând un număr de ordine, data respectivă și vor fi semnate de președinte și membrii prezenți. Opinia minorității va fi deasemenea consemnată în procesele-verbale.

ART. 4. – Atribuțiile comisiei heraldice sunt următoarele:

a). Să întocmească stemele județelor, comunelor și altor instituții civile, militare și religioase.

b). Să controleze reproducerea în culori sau pe sigilii, a stemelor, înainte de confecționarea lor, spre a constata executarea corectă, conform originalului.

c). Să-și dea avizul asupra cererilor de a întrebuița stema țării precum și dacă urmează a se întrebuița stema mare, medie sau mică în cazurile neprevăzute de art. 2 din legea dela 23 Iulie 1921; deasemenea și asupra întrebuițării celorlalte steme prevăzute la punctul a.

d). Să semnaleze ministerului Internelor întrebuițarea abuzivă a stemelor sau reproducerea lor greșită.

ART. 5. – Pentru fiecare ședință, secretarul comisiei va primi o diurnă, care se va fixa de ministerul Internelor.

ART. 6. – Decretele Regale de aprobare a stemelor instituțiilor de stat, se întocmesc de ministerele de care ele depind. Originalele stemelor se vor păstra la arhivele Statului din București. Direcțiunea generală a arhivelor nu poate dispune asupra lor, fără prealabila autorizare a ministerului Internelor. Deasemenea este datoare a le pune, la cerere, la dispoziția ministerului Internelor și a comisiei heraldice.

ART. 7. – Reproduserile în culori ale stemelor, de către autorităților interesate, se vor face după albumul oficial, numai la imprimeriile Statului, cu autorizarea prealabilă a ministerului Internelor. Ele trebuiesc să fie vizate pentru conformitate de președintele comisiei heraldice.

ART. 8. – Reproduserile în sigilii ale stemelor se vor face numai de către monetăria Statului.

ART. 9. – Prezentul regulament se pune în aplicare pe data publicării în Monitorul Oficial.”¹¹⁹

“Neamul Românesc” făcea un rezumat al aceluiași regulament:

“Ministerul de interne a promulgat regulamentul pentru punerea în aplicare a legii pentru fixarea stemei regatului României.

Regulamentul prevede că comisiunea heraldică funcționează pe lângă ministerul de interne fiind alcătuită din 9 membri onorifici din care un președinte, numiți

¹¹⁹ “Curentul” 11 (1938), 3833 (3 octombrie), p. 9.

prin decret regal după propunerea ministerului de interne. Comisiunea se întrunește ori de câte ori este convocată de președinte și are ca atribuțiuni:

1. să întocmească stemele județelor, comunelor și altor instituții civile, militare și religioase;
2. să controleze reproducerea în culori sau pe sigilii a stemelor înainte de confecționarea lor spre a constata executarea corectă conform originalului;
3. să-și dea avizul asupra cererilor de a se întrebuița stema țării, precum și dacă urmează a se întrebuița stema mare, medie sau mică;
4. să semnaleze ministerului de interne întrebuițarea abuzivă a stemelor sau reproducția lor greșită.”¹²⁰

Titlul regulamentului, care se referea la articolul III al legii din 1921 privind stema statului, trebuie să fi creat confuzie în rândul oamenilor de presă, de vreme ce “Glasul Bucovinei”¹²¹ sau “Viitorul”¹²² titrau că “Un decret lege a fixat Stema Regatului României”! Cu toate acestea, alte publicații, precum “Dreptatea”¹²³, au publicat informații corecte referitoare la regulamentul amintit.

* * *

În 1938, după adoptarea noii Constituții, Regatul României a trecut printr-o reformă administrativ-teritorială, prin care țara era împărțită în zece ținuturi, conform legii¹²⁴ publicate în “Monitorul Oficial”. Acum, existând ținuturi ca entități administrativ-teritoriale ale României, era nevoie și de însemne heraldice care să le reprezinte. “Ministerul de interne a intervenit la comisia heraldică, pentru fixarea stemelor celor zece ținuturi ale țării”, titra “Gazeta Transilvaniei” în toamna lui 1938¹²⁵. Din “Glasul Bucovinei” aflăm că “Ministerul de interne a trimis o adresă comisiei heraldice, cerând ca această comisiune să întocmească stemele pentru noile ținuturi, ținându-se seamă de tradițiile istorice ale fiecărui ținut.”¹²⁶, respectiv că “(Prin telefon) Ministerul de interne a cerut comisiei heraldice să fixeze stema nouilor Ținuturi.”¹²⁷ Aceleași informații au fost publicate și în “Viitorul”¹²⁸ sau “Universul”¹²⁹. Mai mult, “Foaia poporului” îi asigura pe cititori că “Cele zece ținuturi vor avea câte o stemă specială. Ministerul de Interne

¹²⁰ “Neamul Românesc” 33 (1938), 222 (8 octombrie), p. 4.

¹²¹ “Glasul Bucovinei” 21 (1938), 5451 (9 octombrie), p. 5.

¹²² “Viitorul” 30 (1938), 9227 (8 octombrie), p. 3.

¹²³ “Dreptatea” 12 (1938), 3256 (7 octombrie), p. 1.

¹²⁴ *Legea administrativă*, “Monitorul Oficial”, 187 (14 august 1938), p. 3772-3832.

¹²⁵ “Gazeta Transilvaniei” 101 (1938), 64 (1 septembrie), p. 4.

¹²⁶ “Glasul Bucovinei” 21 (1938), 5419 (31 august), Cernăuți, p. 3.

¹²⁷ *Ibidem*, 5420 (1 septembrie), p. 6.

¹²⁸ “Viitorul” 30 (1938), 9195 (1 septembrie), p. 4.

¹²⁹ “Universul” 55 (1938), 237 (1 septembrie), p. 11.

a cerut Comisiei heraldice să fixeze stemele nouilor ținuturi.”¹³⁰ Vestea unor noi steme pentru ținuturi a ajuns și în presa maghiară. Ziarul “*Temesvári Hírlap*” scria că “Comisia heraldică lucrează la stemele ținuturilor. Ministrul de interne a cerut Comisiei de heraldică să elaboreze o nouă stemă pentru ținuturi. Stemele ținuturilor vor fi gata în scurt timp și vor fi reglementate prin decret guvernamental.”¹³¹

La finalul aceluiași an, regele Carol II va conferi steme noilor ținuturi românești, printr-o lege¹³² din decembrie 1938, publicată în “*Monitorul Oficial*” abia în februarie 1939. “*Neamul Românesc*” a scris despre noile armeuri încă dinaintea intrării în vigoare a legii:

“Prin decret regal au fost aprobate stemele ținuturilor: Mureș, Bucegi, Dunărea de jos, Marea, Nistru, Olt, Prut, Someș, Suceava și Timiș, astfel cum au fost întocmite de către comisiunea heraldică și anume:

Stema ținutului Mureș: Scutul împărțit în 9 cartiere așezate câte trei, trei («*équipollé*»): primul rând, albastru, aur, albastru; al doilea rând aur, roșu, aur; al treilea rând, albastru, aur, albastru. Înfațișează cele 9 județe ale ținutului, prin culorile predominante din stemele lor. Pe cartierul roșu din mijloc («*abime*») Coroana Regală, simbolizând încoronarea la Alba Iulia a Regelui întregitor de neam Ferdinand I.

Stema ținutului Bucegi: Scutul: zece fâșii așezate orizontal, alternând albastru, argint («*coticé*»), înfațișând cele zece județe ale ținutului, prin culorile predominante din stemele lor. Pe a noua fâșie albastră, cinci piscuri de munte, de argint; pe cel din mijloc, un vultur crucifer de aur, cu aripile întinse, ciocul și ghiarele roșii. Simbolizează regiunea muntoasă în care (la Curtea de Argeș) a fost cuibul Basarabilor, de unde și-a luat avântul vulturul care a întins până la Dunăre și mare, principatul Țării Românești.

Stema ținutului Dunărea de Jos: Scutul: 9 fâșii așezate orizontal, alternând albastru, roșu, înfațișând cele 9 județe ale ținutului, prin culorile predominante din stemele lor. Peste tot, o bandă de argint, ondulată, simbolizând Dunărea.

Stema ținutului Marea: Scutul tăiat oblic de la dreapta la stânga («*tranché*»). În cartierul de sus, din stânga, 4 fâșii așezate oblic («*barres*»), alternând albastru și aur, cea din urmă ondulată în partea ei de jos, înfațișând cele 4 județe ale ținutului prin culorile predominante din stemele lor. Cartierul de jos, din dreapta, albastru, simbolizând Marea Neagră. Peste tot, o ancoră de argint simbolizând porturile ținutului.

Stema ținutului Nistru: Scut despicat. În partea din dreapta, patru fâșii orizontale, alternând roșu și argint, înfațișând cele patru județe ale ținutului, prin culorile predominante din stemele lor. În partea din stânga, pe roșu, o cetate de aur, ieșind din valuri de argint, simbolizând cetățile lui Ștefan cel Mare la limanul Nistrului.

¹³⁰ “Foaia poporului” 46 (1938), 36 (4 septembrie), p. 3.

¹³¹ “*Temesvári Hírlap*” 34 (1938), 37 (4 septembrie), p. 9.

¹³² *Lege pentru fixarea stemelor ținuturilor Regatului României*, “*Monitorul Oficial*”, 34 (10 februarie 1939), p. 698.

Stema ținutului Olt: Scutul: 6 fâșii așezate orizontal, alternând roșu, aur («coticé»), înfățișând cele 6 județe ale ținutului, prin culorile predominante din stemele lor. Peste tot, un leu de aur, ridicat către dreapta, ghiarele și limba negre, înfățișând leul vechiului banat oltean.

Stema ținutului Prut: Scutul împărțit în 9 cartiere, așezate câte trei, trei («équipollé»): primul rând, roșu, argint, roșu; al doilea rând, argint, roșu, argint; al treilea rând, roșu, argint, roșu, înfățișând cele 9 județe ale ținutului, prin culorile predominante din stemele lor. Pe fiecare din cele 4 cartiere de argint, câte un cap de zimbru, negru, simbolizând că acest ținut cuprinde cea mai mare parte a vechii Moldove și chiar reședința ei, Iașii.

Stema ținutului Someș: Scutul: 7 fâșii așezate oblic de la dreapta la stânga, alternând roșu și albastru («barres»), înfățișând cele 7 județe ale ținutului, prin culorile predominante din stemele lor. Peste tot, capul de zimbru, negru, simbolizând Maramureșul, leagănul Moldovei, cuprins în acest ținut.

Stema ținutului Suceava: Scutul: 7 fâșii așezate vertical, alternând roșu și albastru («pal»), înfățișând cele 7 județe ale ținutului prin culorile predominante din stemele lor. Peste tot, o cetate de aur, simbolizând cea dintâi cetate de scaun a Moldovei, aflată în acest ținut.

Stema ținutului Timiș: Scutul: 6 (sic!) fâșii așezate orizontal, alternând roșu și albastru, înfățișând cele 5 județe ale ținutului, prin culorile predominante din stemele lor. Peste tot, un corb negru, către dreapta, așezat pe o creangă de stejar verde, cu 2 ghinde de aur, având în cioc un inel de aur, cu piatră roșie. Este corbul din armele Corvinilor dela Hunedoara, aflată în acest ținut.”¹³³

Stemele tuturor ținuturilor au mai fost publicate și în “Curentul”¹³⁴, “Viitorul”¹³⁵, “Universul”¹³⁶ sau “România”¹³⁷.

La fel ca în cazul stemelor județene, civice sau ecleziastice, ziarele locale erau și acum interesate de însemnele ținuturilor din care făceau parte. De pildă, moldovenii din Iași s-au axat pe stema ținutului în care se aflau:

“Eri a apărut decretul regal privind stemele celor 10 ținuturi, fixate de comisiunea heraldică. Ținutul Prut are ca stemă scutul împărțit în nouă cartiere, așezate trei câte trei în modul următor: roșu-argint-roșu/argint-roșu-argint/roșu-argint-roșu. Cartierele simbolizează cele 9 județe ale ținutului cu culoarea predominantă din stema lor. În cartierele argintii va fi câte un cap de zimbru în negru, simbolizând faptul că acest ținut cuprinde aproape în întregime vechia Moldovă și are ca reședință Iașii, capitala Moldovei.”¹³⁸

¹³³ “Neamul Românesc” 33 (1938), 276 (15 decembrie), p. 2.

¹³⁴ “Curentul” 11 (1938), 3907 (16 decembrie), p. 10.

¹³⁵ “Viitorul” 30 (1938), 9286 (16 decembrie), p. 2.

¹³⁶ “Universul” 55 (1938), 343 (16 decembrie), p. 5.

¹³⁷ “România” 1 (1938), 198 (16 decembrie), p. 13.

¹³⁸ “Opinia” 35 (1938), 9516 (15 decembrie), p. 4.

În paralel, “Glasul Bucovinei” își anunța cititorii că:

“M. S. Regele a semnat decretul-lege, întocmit de d. Armand Călinescu, ministrul Internelor, prin care se fixază stemele celor 10 ținuturi, după cum au fost întocmite de comisiunea heraldică”,

publicând textul privind stema ținutului Suceava:

“Scutul: 7 fâșii așezate vertical, alternând roșu și albastru («pal»), înfățișând cele 7 județe ale ținutului, prin culorile predominante din stemele lor. Peste tot, o cetate de aur, simbolizând cea dintâi cetate de scaun a Moldovei aflată în acest ținut.”¹³⁹

La rândul lor, ardelenii din Sibiu, de la “Telegraful Român”, prezentau “Stema Ținutului Mureș. Prin decret regal sunt aprobate stemele Ținuturilor, așa cum au fost întocmite de comisiunea heraldică. Stema Ținutului Mureș este: Scutul împărțit în 9 cartiere, așezate câte trei, trei («*équipollé*»): primul rând, albastru, aur, albastru; al doilea rând aur, roșu, aur; al treilea rând, albastru, aur, albastru. Înfațișează cele 9 județe ale ținutului, prin culorile predominante din stemele lor. Pe cartierul roșu din mijloc («*abîme*») Coroana regală, simbolizând încoronarea la Alba-Iulia a Regelui întregitor de neam Ferdinand I.”¹⁴⁰ Presa maghiară din Transilvania anunța, prin “Aradi Ujság”, că “Majestatea Sa Regele Carol II de la București a aprobat stemele celor 10 ținuturi. Aceste steme au fost întocmite pe baza orientărilor Comisiei de Heraldică.”¹⁴¹ Tot un ziar arădean va publica în limba maghiară și stema ținutului Timiș: “Am relatat că Majestatea Sa Regele Carol a aprobat stemele pentru fiecare provincie în parte, întocmite de Comisia de Heraldică de pe lângă Ministerul de Interne. Stema ținutului Timiș este următoarea: cinci linii orizontale, alternând roșu și albastru, reprezentând cele cinci județe ale provinciei. În dreapta se află un corb negru cocoțat pe o creangă verde cu două ghinde de aur, iar în ciocul corbului se află un inel de aur cu o piatră roșie. Corbul provine din stema Corvinilor din județul Hunedoara.”¹⁴²

* * *

La finalul anului 1938, într-o “Vineri s’a întrunit la ministerul de interne comisia heraldică”¹⁴³. Aceasta “a hotărât tipărirea unui album cu stemele ținuturilor și județelor.”¹⁴⁴ Probabil că acest album ar fi fost asemănător celui

¹³⁹ “Glasul Bucovinei” 21 (1938), 5504 (16 decembrie), p. 5.

¹⁴⁰ “Telegraful Român” 86 (1938), 51 (18 decembrie), p. 3.

¹⁴¹ “Aradi Ujság” 37 (1938), 283 (15 decembrie), p. 5.

¹⁴² “Aradi Közlöny” 53 (1938), 282 (16 decembrie), p. 6.

¹⁴³ “Universul” 55 (1938), 346 (19 decembrie), p. 13.

¹⁴⁴ “Neamul Românesc” 33 (1938), 279 (18 decembrie), p. 3.

publicat în 1931, *Stema municipiului București* [Fig. 3], ori a celui din 1935, intitulat *Stemele Regatului României, județelor și municipiilor, în culori, după originalele Comisiunii Consultative Heraldice, aprobate și promulgate cu înaltele decrete publicate în Monitorul Oficial* [Fig. 4-7], tipărit de Institutul Cartografic “Unirea” din Brașov.

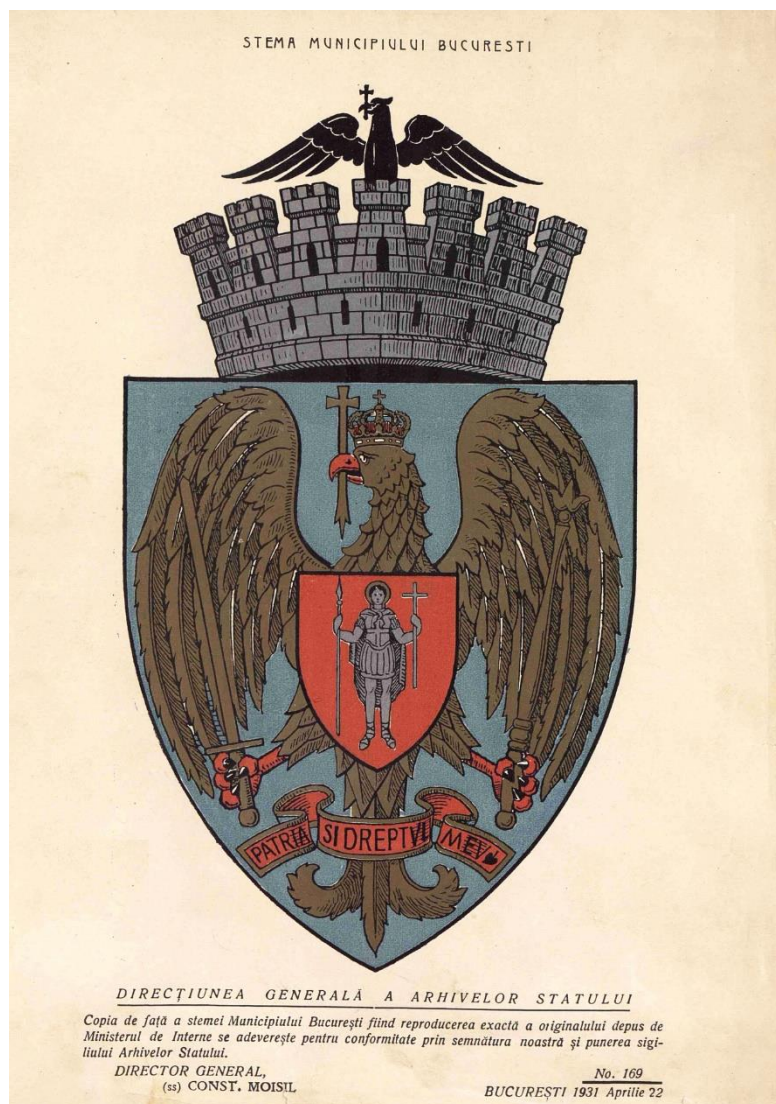

Fig. 3. Stema municipiului București, cf. *Biblioteca Metropolitană București*

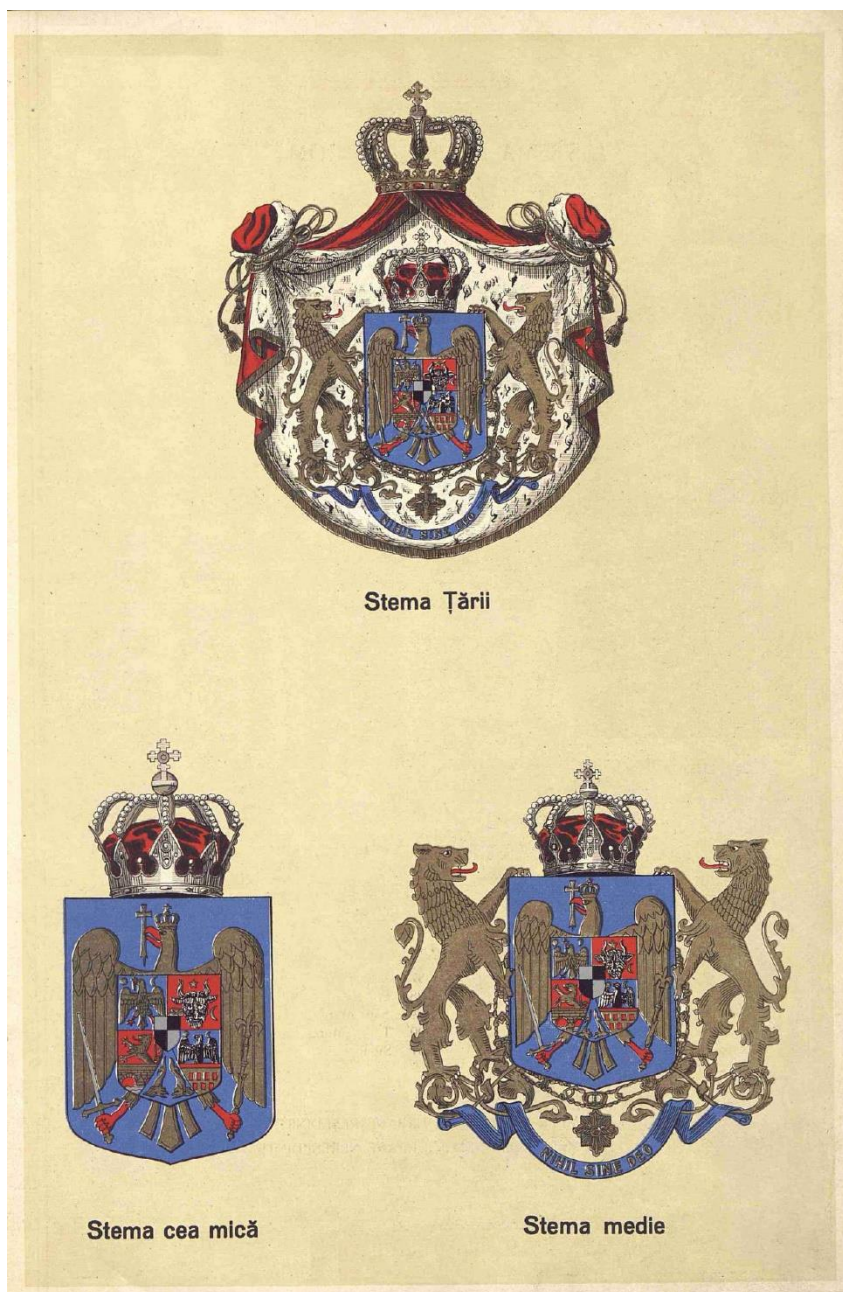

Fig. 4. Stema Regatului României, variantele mare, medie și mică, cf. *Biblioteca Metropolitană București*

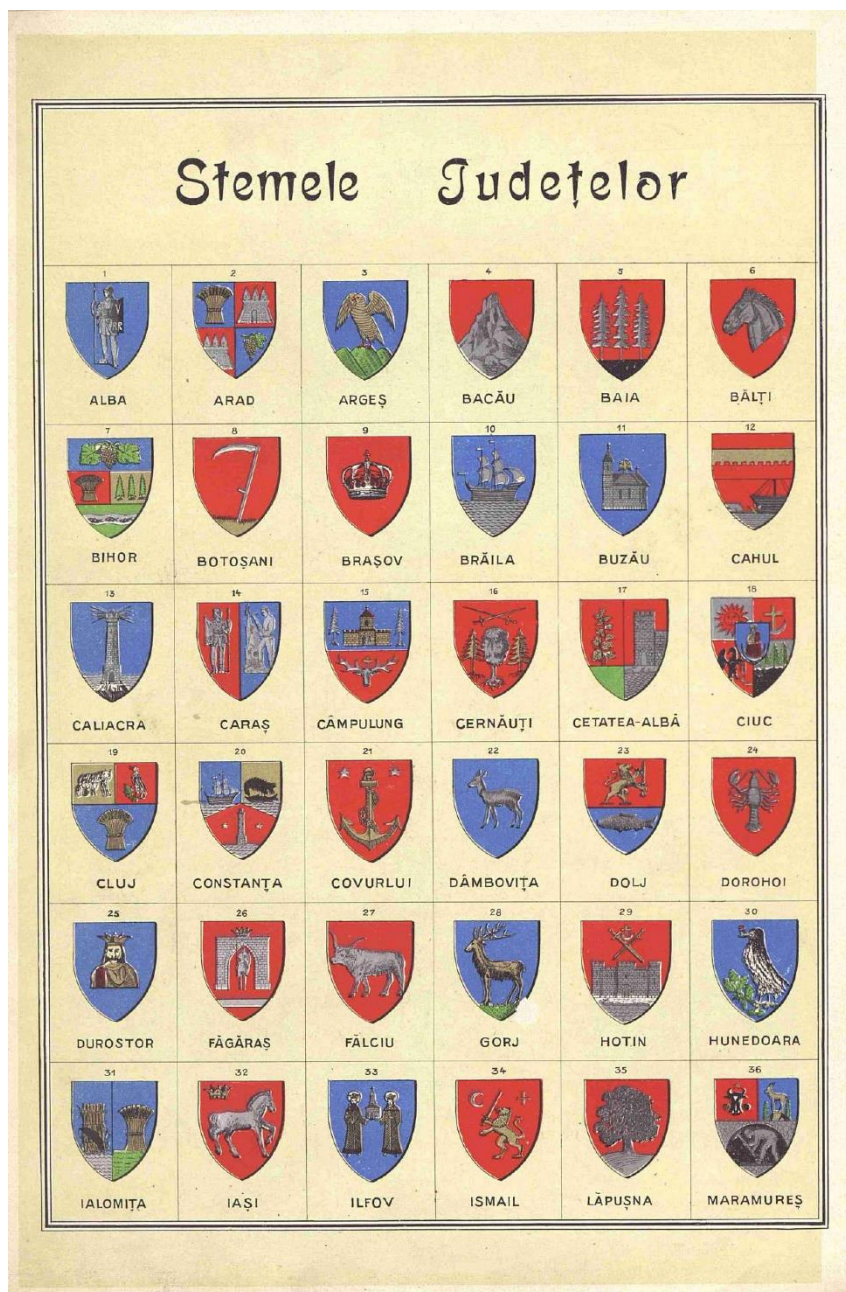

Fig. 5. Stemele județelor (Alba-Maramureș), cf. *Biblioteca Metropolitană București*

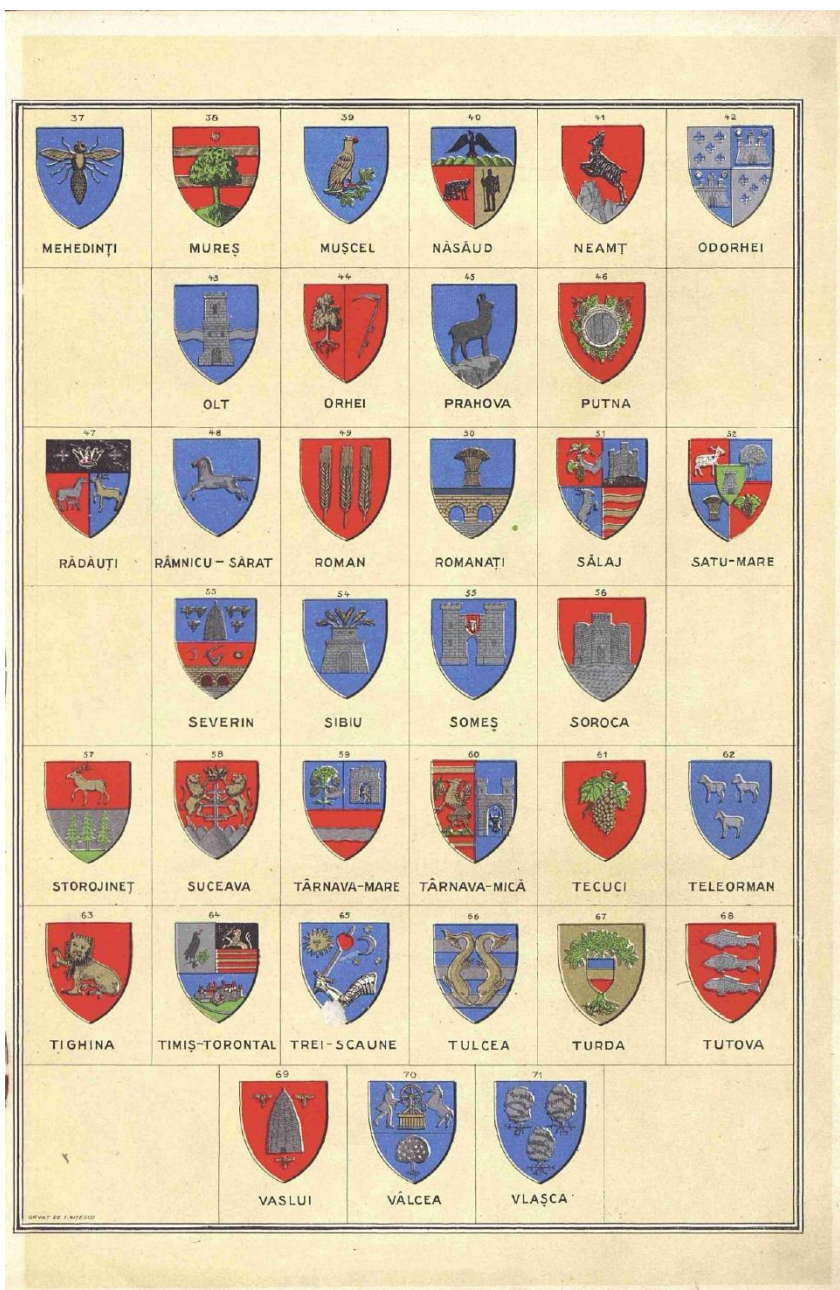

Fig. 6. Stemele județelor (Mehedinți-Vlașca), cf. *Biblioteca Metropolitană București*

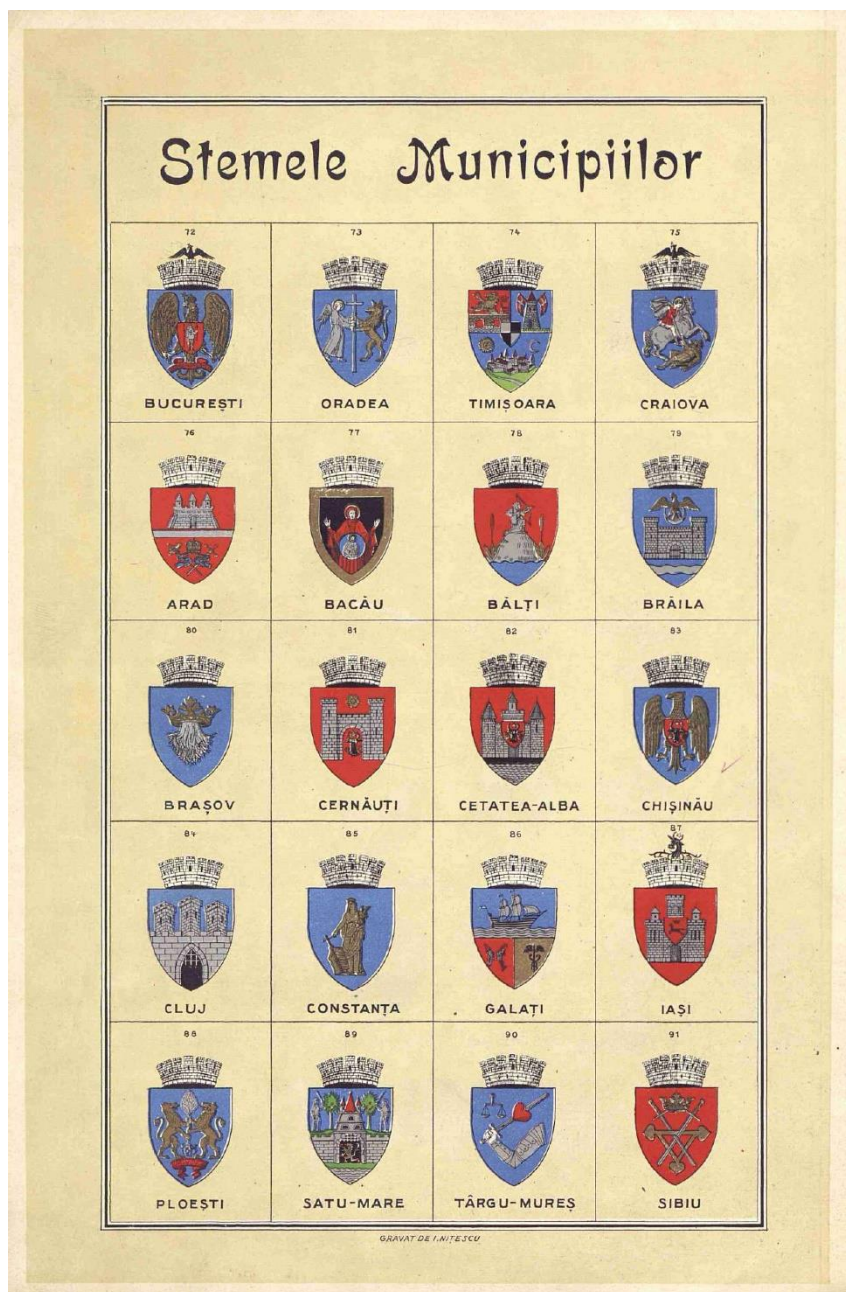

Fig. 7. Stemele municipiilor, cf. *Biblioteca Metropolitană București*

În orice caz, acest nou album heraldic, de astă dată patronat de însăși Comisia Consultativă Heraldică, nu a apărut niciodată. Pesemne că situația politică din 1939 nu a permis realizarea unui astfel de armorial.

Odată cu abdicarea regelui Carol II și urcarea pe tron – pentru a doua oară – a regelui Mihai, puterea politică este acaparată de viitorul mareșal Ion Antonescu, care desființează Comisia în toamna anului 1940¹⁴⁵. Se încheia astfel prolifică activitate în domeniul heraldicii românești a Comisiei Consultative Heraldice.

II. Membrii Comisiei Consultative Heraldice

a. sub domnia regelui Ferdinand

Una dintre primele mențiuni despre membrii Comisiei Consultative Heraldice are loc în 1922, în publicațiile de limbă maghiară “Ellenzék”¹⁴⁶ și “Székely Nép”¹⁴⁷, care au dedicat un articol heraldistului și graficianului József Sebestyén de Keöpeczi, autorul stemei Regatului României, legiferate cu un an mai devreme. În acest articol, este specificat faptul că apreciatul heraldist a fost numit “referent al comisiei heraldice”.

În 1924, ziarele “Universul”¹⁴⁸ și “Patria”¹⁴⁹ publică informații de natură heraldică, dar și o trecere în revistă a membrilor Comisiei, listă ce cuprinde atât heraldiști reputați (de pildă, Paul Gore), istorici, arheologi, numismați, cât și oameni din Ministerul de Interne, așa cum fuseseră numiți printr-o decizie ministerială încă din toamna anului 1921¹⁵⁰.

“După alipirea Basarabiei, Transilvaniei și Bucovinei urma ca stemele județelor și comunelor să fie schimbate. În acest scop s’a făcut apel la personalități ce se ocupă cu heraldica, și s’a constituit o comisie compusă din dñii Al. (n. n. – Mihail) Săulescu, președinte; Paul Gore, Al. Crăsnaru, secretarul general al ministerului de Interne, profesorii C. Moisil, Marinescu, Drăghiceanu, Tuducescu și dl Modolea, director general în ministerul de Interne. Această comisie întrunită Sâmbătă a hotărât accelerarea lucrărilor pentru stabilirea nouilor steme, completarea comisiei cu noi membri cum și facerea unui regulament de funcționare a comisiei.”

b. sub domnia regelui Mihai

Jurnaliștii României interbelice nu s-au rezumat doar la a publica articole de presă referitoare la lucrările, atribuțiile și rezultatele muncii Comisiei. Uneori

¹⁴⁵ Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București 1977, p. 32.

¹⁴⁶ “Ellenzék” 43 (1922), 204 (12 septembrie), p. 4.

¹⁴⁷ “Székely Nép” 40 (1922), 74 (17 septembrie), p. 2.

¹⁴⁸ “Universul” 42 (1924), 249 (31 octombrie), p. 7.

¹⁴⁹ “Patria” 6 (1924), 233 (30 octombrie), p. 2.

¹⁵⁰ *Decizie de numire în Comisia Consultativă Heraldică*, “Monitorul Oficial”, 139 (24 septembrie 1921), p. 5571.

găsim chiar și mențiuni ale unor membri ai acestei autorități heraldice românești, unde numele lor este direct legat de calitatea de membru (sau președinte, sau secretar, după caz) al Comisiei Consultative Heraldice¹⁵¹. Or lucrul acesta dovedește importanța socială pe care o aducea cu sine calitatea de membru al Comisiei. De pildă, în 1929, „Viitorul” publica un articol despre Societatea Istoric-Arheologică „Bucureștii-Vechi”, în care era menționat „G. D. Florescu, membru al comisiunii Heraldice”¹⁵².

La înmormântarea celui de-al doilea președinte al Comisiei, Mihai Seulescu – eveniment trist, relatat în „Argus”¹⁵³, „Epoca”¹⁵⁴ sau „Dimineața”¹⁵⁵ –, aflăm că a fost adusă o coroană funerară și din partea Comisiei Consultative Heraldice.

c. sub domnia regelui Carol II

În 1935 era decorat cu Ordinul „Coroana României” în grad de Cavaler „Popescu Mihail, secretarul Comisiei heraldice”¹⁵⁶.

În 1936, aflăm din „Universul”¹⁵⁷ și din „Epoca”¹⁵⁸, „D. Ion I. Vlădoianu, ministru plenipotențiar din administrația centrală a ministerului afacerilor străine, a fost numit membru onorific în comisiunea consultativă heraldică, în locul d-lui Matila Costiescu Ghika, transferat ca ministru plenipotențiar în străinătate.”

Peste doi ani, în mai 1938 și în plină epocă carlistă, ziarele „Curentul”¹⁵⁹, „Viitorul”¹⁶⁰ și „Universul”¹⁶¹ relatau cititorilor că: „D. Ion Pangal, fost subsecretar de Stat, a fost numit membru onorific în Comisiunea consultativă heraldică, în locul d-lui Ioan I. Vlădoianu, ministru plenipotențiar din administrația centrală a Ministerului Afacerilor Străine”¹⁶². O lună mai târziu, „D. Cornescu, funcționar în administrația centrală a ministerului de interne, a fost numit secretar al comisiei consultative heraldice, pendinte de acel minister, în locul d-lui prof. Mihai Popescu, sub-directorul arhivelor Statului.”¹⁶³ La sfârșitul aceluiași an, mai multe ziare luau act de înscrierea familiei Filitti, între care și președintele Comisiei

¹⁵¹ Pentru o listă cronologică completă a președinților, membrilor, secretarilor și pictorilor Comisiei Consultative Heraldice, a se vedea notele 5 și 6 ale acestui studiu.

¹⁵² „Viitorul” 22 (1929), 6438 (31 iulie), p. 2.

¹⁵³ „Argus” 20 (1929), 5000 (8 decembrie), p. 3.

¹⁵⁴ „Epoca” 45 (1929), 259 (8 decembrie), p. 3.

¹⁵⁵ „Dimineața” 25 (1929), 8255 (9 decembrie), p. 7.

¹⁵⁶ Ibidem, 31 (1935), 10284 (13 august), p. 7.

¹⁵⁷ „Universul” 53 (1936), 355 (24 decembrie), p. 11.

¹⁵⁸ „Epoca” 52 (1936), 2367 (23 decembrie), p. 4.

¹⁵⁹ „Universul” 55 (1938), 173 (26 iunie), p. 4.

¹⁶⁰ „Viitorul” 30 (1938), 9102 (13 mai), p. 5.

¹⁶¹ „Universul” 55 (1938), 130 (14 mai), p. 13.

¹⁶² „Curentul” 11 (1938), 3690 (13 mai), p. 11.

¹⁶³ „Universul” 55 (1938), 173 (26 iunie), p. 4.

Consultative Heraldice, Ioan C. Filitti, în *Frontul Renașterii Naționale*, informația fiind publicată în ziare precum “Curentul”¹⁶⁴, “Neamul Românesc”¹⁶⁵, “Argus”¹⁶⁶ sau “Universul”¹⁶⁷: “Subsemnații: Filitti C. Ioan, fost consilier la Consiliul legislativ, membru corespondent al Academiei române, președintele Comisiei Heraldice, Filitti C. Alexandru, colonel în rezervă «à la suite» în regimentul 8 roșiori «Robănești», vă rugăm să binevoiți a ne înscrie în «Frontul Renașterii Naționale», împărtășind în totul scopurile superioare ce se urmăresc prin crearea acestui instrument de conducere al țării.” Chiar înainte de Sfintele Sărbători de iarnă din 1938, regele Carol II numește președintele, membrii și secretarul Comisiei¹⁶⁸, iar informația, preluată și publicată în “Curentul”, ne oferă astăzi o listă a componenței acestei autorități heraldice românești, așa cum era ea la sfârșitul domniei regelui Carol II:

“Prin decret regal au fost numiți în mod onorific, în Comisiunea Heraldică: Președinte pe d. Ioan C. Filitti, fost consilier la Consiliul Legislativ și membru corespondent al Academiei Române. Membri, pe d-nii: Alexandru Lapedatu, președintele Senatului și vicepreședinte al Academiei Române; Constantin Flondor, Mareșalul Curții Regale în locul d-lui Ion Pangal, ministru plenipotențiar, agent general al guvernului român la Burgos; Nicolae B. Cantacuzino, maistrul plenipotențiar în retragere, în locul d-lui Constantin Marinescu, profesor la Universitatea din Cluj, care neavând domiciliul în București, nu poate lua parte la lucrări; Constantin Moisil, fost director general al Arhivelor Statului, membru corespondent al Academiei Române; Zenovie Pâclișanu, director general în ministerul Cultelor, membru corespondent al Academiei Române; Eugen A. Paulopol, referent titular la Consiliul Legislativ; Emanuil Hagi Mosco, fost deputat și George D. Florescu, director la Muzeul Municipal al Capitalei.”¹⁶⁹

d. sub domnia regelui Mihai

Din “Universul”, odată cu anunțul decesului ultimului ei președinte, Ioan C. Filitti, aflăm că:

“D-na Emily I. Filitti, soție; D-l și D-na Emanoil I. Filitti cu fiul Ion, fiu, noră și nepot; Căpitan Barbu I. Filitti, fiu, precum și familia Filitti și cele înrudite au durerea a face cunoscut încetarea din viață a iubitului lor Ioan C. Filitti, Președintele Comisiei Heraldice, Consilier onorar al Consiliului legislativ, Membru corespondent al Academiei Române; Mare Ofițer al Ordinului Coroana

¹⁶⁴ “Curentul” 11 (1938), 3913 (22 decembrie), p. 12.

¹⁶⁵ “Neamul Românesc” 33 (1938), 281 (21 decembrie), p. 2.

¹⁶⁶ “Argus” 28 (1938), 7711 (21 decembrie), p. 3.

¹⁶⁷ “Universul” 55 (1938), 349 (22 decembrie), p. 5.

¹⁶⁸ *Decizie de numire în Comisia Consultativă Heraldică*, “Monitorul Oficial”, 297 (21 decembrie 1938), p. 6070.

¹⁶⁹ “Curentul” 11 (1938), 3914 (23 decembrie), p. 2.

României; Cavaler al ordinului de Malta. Însmormântarea s'a făcut la Cimitirul Bellu în cavoul familiei la 23 Septembrie 1945.”¹⁷⁰

În mod ironic, ultima mențiune a Comisiei Consultative Heraldice se păstrează din chiar primul an de dictatură comunistă când, în primăvara lui 1948, “La apelul comitetului de inițiativă pentru sărbătorirea d-lui profesor Constantin Moisil, președintele Societății Numismatice și membru corespondent al Academiei Române, cu ocazia împlinirii a 50 de ani de activitate științifică și culturală, au răspuns până în prezent, în afară de persoanele individuale, următoarele instituții: [...] Comisia Heraldică, [...]”¹⁷¹. Nu cunoaștem ca activitatea Comisiei Consultative Heraldice să fi continuat după anul 1940, când a fost desființată din ordinul viitorului mareșal Ion Antonescu, însă faptul că aceasta a fost menționată în presă în primăvara lui 1948 ne face să ne întrebăm dacă nu a fost cumva restabilită, în vederea creării noii steme de stat a Republicii Populare Române...

* * *

Am văzut, în rândurile de mai sus, felul în care activitatea Comisiei Consultative Heraldice, singura autoritate heraldică a României interbelice, a fost reflectată în presa vremii. Asupra lucrărilor și membrilor Comisiei s-au aplecat atât ziare din Capitală, cât și din provincie. De pildă, în București, ziare precum “Adevărul”, “Argus”, “Curentul”, “Cuvântul”, “Dimineața”, “Dreptatea”, “Epoca”, “Lupta”, “Neamul Românesc”, “Oglinda Lumii”, “Revista Generală Ilustrată”, “România”, “Universul”, sau “Viitorul” au scris despre reușitele Comisiei Consultative Heraldice. Din provincie, amintim: în Transilvania, “Amicul Școalei” (Aiud), “Chemarea Tinerimei Române” (Cluj), “Foaia Poporului” (Sibiu), “Gazeta Transilvaniei” (Brașov), “Patria” (Cluj), “Progres și cultură” (Târgu Mureș), “Școala noastră” (Zalău), “Telegraful Român” (Sibiu), “Țara Noastră” (Cluj), “Unirea” (Blaj) sau “Viața ilustrată” (Sibiu); în Moldova, “Mișcarea” (Iași) și “Opinia” (Iași); în Banat, “Foaia Diecezană” (Caransebeș); în Bucovina, “Glasul Bucovinei” (Cernăuți); în Crișana, “Biserica și Școala” (Arad); iar în Basarabia, “România nouă” (Chișinău).

Pe de altă parte, interesate de lucrările Comisiei au fost și minoritățile etnice din România, în speță cea maghiară și cea germană din Transilvania și Banat. Acest fapt a fost reflectat și în presa vremii, prin ziare precum “Aradi Közlöny” (Arad), “Aradi Ujság” (Arad), “Ellenzék” (Cluj), “Erdélyi Gazda” (Cluj), “Temesvári Hírlap” (Timișoara) sau “Székely Nép” (Sfântu Gheorghe), în limba maghiară, respectiv publicația “Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt” (Sibiu), în limba germană.

¹⁷⁰ “Universul” 62 (1945), 219 (26 septembrie), p. 5.

¹⁷¹ Ibidem, 65 (1948), 92 (19 aprilie), p. 3.

Or faptul că atât de multe ziare și reviste din țară au luat act, pe de o parte, de lucrările interne ale Comisiei Consultative Heraldice și, pe de cealaltă parte, de numeroasele legi care au oficializat stemele gândite în cadrul Comisiei, dovedește că publicul din România a avut preocupări de natură heraldică și că a manifestat un interes în acest sens. De altfel, în presa interbelică, știri legate de activitatea Comisiei Consultative Heraldice au apărut chiar și pe prima pagină a ziarelor în câteva rânduri!

În plan jurnalistic, remarcăm faptul că ziaristii mai curând preluau direct din textele legilor privitoare la adoptarea unor steme și rareori furnizau comentarii pe marginea însemnelor heraldice. Cu toate acestea, acele rare comentarii se dovedesc a fi o sursă excelentă pentru heraldiștii din ziua de astăzi, fiind o adevărată fereastră în trecut și în felul în care oamenii din România interbelică priveau fenomenul heraldic autohton.

The Activity of the Consultative Heraldic Commission as represented in the Press

(abstract)

The present study delves into the endeavors of the Consultative Heraldic Commission – the unique heraldic authority of unified Romania – through the lens of both Romanian and Hungarian or German language press.

Over the course of almost two decades, the Commission's efforts have yielded an outstanding civic and territorial armorial, as well as academic and ecclesiastical ones. Echoes concerning the Commission's work began to reverberate in the written press from the early '20s, culminating in 1928 with the adoption of coats-of-arms for all 71 counties of the Kingdom of Romania, an heraldic event of unparalleled journalistic reach in that era. The subsequent years of the '30s witnessed the approval of various municipal and city arms, along with the adoptions of ecclesiastical or academic arms. Lastly, in 1938, the Commission attained the approval of the heraldic symbols for the ten lands instituted by King Carol II, marking the Commission's ultimate heraldic labor.

One could affirm that, for a country without a tradition of chancery heraldry in the medieval and modern periods, the interest in the work of the Consultative Heraldic Commission was considerable, given the extent to which it was reported in the press of the time.

Considerations regarding Antonio Morosini's Chronicle*

Șerban V. Marin

Keywords: *Venetian Chronicles; Venetian Historical Writing; Manuscripts; Codicology; Historiography; 15th-Century Venice*

In one of his studies, Agostino Pertusi noted in a certain moment that “*nel periodo che intercorre fra la morte del de Monacis ed i primi anni della seconda metà del '400, non vi furono storici che scrissero di cose veneziane. Molto probabilmente la situazione locale in aspro clima di guerra guerreggiata, prima contro i Carraresi ed i Genovesi, poi contro Francesco Sforza, non permise lo sviluppo di una storiografia.*”¹ In my opinion, the explanation given by the Italian historian includes two inaccuracies. First, the reference to the war period does not represent an evidence, since there are many cases when the periods of political crisis could not stop the historical writing: it is enough to refer in this sense to the moment when Doge Andrea Dandolo wrote his *Chronica per extensum descripta*, and this example is far of being singular. Secondly, A. Pertusi, having perhaps in mind the historical work of Flavio Biondo and regarding it as subsequent stage for Lorenzo de' Monaci's history, leaves completely aside the so-called “*cronache di consultazione*”, which continued to be compiled in the period taken into account. I refer here both to the chronicles ascribable to certain authors – such as Antonio Morosini, Fantino Pisani or Giorgio Delfino –, and to the numerous anonymous chronicles written in the 15th century. All of them developed to a large extent in the same time with the more or less ‘official’ Venetian histories (Lorenzo de' Monaci, Flavio Biondo, Marcantonio Coccio Sabellico)². In this article, I intend to focus upon one

* The Romanian version of this article was published as *Considerații asupra cronicii venețianului Antonio Morosini*, “*Studii și Materiale de Istorie Medie*” 28 (2010), p. 169-191. It is necessary to underline that when this study has been written, I was not aware of the new edition of Andrea Morosini's work, *Il Codice Morosini. Il mondo visto da Venezia (1094-1433)* (ed. by Andrea Nanetti), 4 volumes, Spoleto 2010.

The present version had been initially intended to be published in “*Annuario. Istituto Romeno di cultura e ricerca umanistica di Venezia*”, where it was sent since 2016. However, since this latter periodical seems to cease its appearance due to unexplained reasons, I took the decision to include it in this issue of “*Revista Arhivelor. Archives Review*”.

¹ Agostino PERTUSI, *Gli inizi della storiografia umanistica nel quattrocento*, in *La storiografia veneziana fino al secolo XVI. Aspetti e problemi* (ed. by A. Pertusi), Florence 1970, p. 269-332 (289).

² For the difference between the “*cronache di consultazione*” and those regarded as official, see Dorit Raines, *Alle origini dell'archivio politico del patriziato: la cronaca «di*

particular “*cronaca di consultazione*”, that is the one worked out by Antonio Morosini.

Manuscripts:

The autograph manuscript of Antonio Morosini's chronicle³ is to be found nowadays at *Österreichische Nationalbibliothek* in Vienna, being part of the Foscarini collection and taken into possession by the Austrian Imperial library in 1801⁴. It was on that occasion that it was split into two volumes – completely arbitrarily⁵ –, having inventories CCXXXIV n. 6586 and CCXXXV n. 6587⁶. The narration of the second volume begins by referring to events during

consultazione» veneziana nei secoli XIV-XV, “*Archivio Veneto*”, 5th series, 150 (1998), p. 5-57.

³ The only possible doubts regarding Morosini's autography has been noted by Vittorio Lazzarini, *Marino Faliero. Avanti il Dogado – La Congiura*, Florence 1963 [1897], p. 101 n. 4, who spoke about “*il supposto originale [emphasis mine]*”, and by Christiane Neerfeld, «*Historia per forma di Diaria*». *La cronachistica veneziana contemporanea a cavallo tra il Quattro e il Cinquecento*, Venice 2006, p. 24 n. 47, who considers the manuscript as “*una copia contemporanea della cronaca di Morosini*”. Beside these cases, those that have examined the two Viennese codices have considered this manuscript as being the original.

⁴ Freddy Thiriet, *Les chroniques vénitiennes de la Marcienne et leur importance pour l'histoire de la Romanie gréco-vénitienne*, “*Mélanges d'Archéologie et d'Histoire*, publiés par l'École Française de Rome”, 1954, p. 241-292 (244); John R. Melville-Jones, in Antonio Morosini, *The Morosini Codex* (ed. by Michele Pietro Ghezzi & J. R. Melville-Jones & Andrea Rizzi), I, Padua, 1999, p. ix; J. R. Melville-Jones, *Publishing the Morosini Codex*, “*Annuario. Istituto Romeno di cultura e ricerca umanistica di Venezia*” 4 (2002), p. 177-183 (178).

⁵ According to J. R. Melville-Jones, in *The Morosini Codex*, I, p. ix.

⁶ Tommaso Gar, *I codici storici della collezione Foscarini conservata nella Imperiale Biblioteca di Vienna*, “*Archivio Storico Italiano*” 5 (1843), p. 281-430 (304, 306); F. Thiriet, *op. cit.*, p. 273; Idem, *La Romanie vénitienne au moyen âge. Le développement de l'exploitation du domaine colonial vénitien (XIIe-XVe siècles)*, Paris 1959, p. 17; V. Lazzarini, *op. cit.*, p. 101 n. 4; Antonio Carile, *La cronachistica veneziana (secoli XIII-XVI) di fronte alla spartizione della Romania nel 1204*, Florence 1969, p. 55; Silvana Ozoze Collodo, *Attila e le origini di Venezia nella cultura veneta tardomedioevale*, “*Atti dell'Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti*” 131 (1972-73), p. 531-567 (559 n. 106 – a typo refers to inventories 6486-6587); E. Ashtor, *Levantine Weights and Standard Parcels: A Contribution to the Metrology of the Later Middle Ages*, “*Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*” 45 (1982), 3, p. 471-488 (483, where the inventories' number is absent); Reinhold C. Mueller, *The Venetian Money Market. Banks, Panics, and the Public Debt, 1300-1500*, Baltimore 1997, *passim*; J. R. Melville-Jones, *loc. cit.*, I, p. ix; Idem, *Publishing the Morosini Codex cit.*, p. 178 n. 4. For a detailed presentation of the manuscript, see also http://www.stejeannedarc.net/chroniques/chronique_morosini.php.

1416⁷. According to the detailed narrative provided almost 180 years ago by Tommaso Gar, the deciphering of the two codices was difficult, but they were in a good state of conservation⁸. The scholars that have relied upon these two codices have counted either 320 and 330 leaves respectively⁹, or 319 and 293 respectively¹⁰, or a total amount of 561 leaves¹¹. As the same T. Gar recorded, Marco Foscarini had come into possession of the codex only a few years after publishing his work, the famous *Della Letteratura Veneziana* issued in 1752, this being the reason why Foscarini had not referred to the Morosinian chronicle at all¹².

As far back as in the 19th century, August Prost noticed the lack of the first pages of the Viennese manuscript, covering the period previous to year 1192¹³. However, the French historian did not notice the existence of a short excerpt referring to years 1094-1108, which was included on the first leaf of the codex, detached from the remaining chronicle¹⁴. Anyway, the first 48 leaves were missing¹⁵, while the chronicle's incipit (p. 48a, according to the original numbering) is as follows: "*Quel luogo fo meso in prima mente*"¹⁶ and refers to the dogeship of Vitale Micheli I (1096-1102), more exactly to year 1095¹⁷.

In connection to this codex, it is also known that, previous to its coming into Marco Foscarini's property, it had been possessed by Annibale degli Abati Olivieri from Pesaro¹⁸. Before that moment (year 1756), there had been no

⁷ A. Carile, *op. cit.*, p. 55.

⁸ T. Gar, *op. cit.*, p. 304.

⁹ *Ibidem*, p. 304, respectively p. 306; R. F[ulin], *Saggio del catalogo dei codici di Emmanuele A. Cicogna*, "Archivio Veneto" 4 (1872), part I, p. 59-132, 337-398 (347).

¹⁰ F. Thiriet, *Les chroniques vénitiennes* cit., p. 273, who still confessed that was not able to consult the manuscripts at Vienna.

¹¹ J. R. Melville-Jones, in *The Morosini Codex* cit., I, p. ix.

¹² T. Gar, *op. cit.*, p. 304.

¹³ Aug. Prost, *Les chroniques vénitiennes*, "Revue des questions historiques" 31 (1882), p. 512-555 and 34 (1883), p. 199-224 (547).

¹⁴ Germain Lefèvre-Pontalis, *Étude sur Antonio Morosini et son oeuvre. Annexes et tables*, in *Chronique d'Antonio Morosini. Extraits relatifs à l'histoire de France* (introd. by G. Lefèvre-Pontalis, transl. by Léon Dorez), IV, Paris 1902, p. 41.

¹⁵ Silvana Collodo, *Temi e caratteri della cronachistica veneziana in volgare del Tre-Quattrocento* (Enrico Dandolo), "Studi Veneziani" 9 (1967), p. 127-151 (129 n. 9); A. Carile, *op. cit.*, p. 56; S. Ozoeze Collodo, *Attila e le origini* cit., p. 559 n. 107; J. R. Melville-Jones, *loc. cit.*, I, p. xx; Idem, *Publishing the Morosini Codex* cit., p. 177 n. 2.

¹⁶ F. Thiriet, *op. cit.*, p. 273; A. Carile, *op. cit.*, p. 56.

¹⁷ F. Thiriet, *op. cit.*, p. 273.

¹⁸ A. Carile, *op. cit.*, p. 55; J. R. Melville-Jones, in *The Morosini Codex* cit., I, p. ix; Idem, *Publishing the Morosini Codex* cit., p. 178 n. 4. Annibale Giordani Olivieri degli Abati (1708-1789), originating from Pesaro, is the author of a work entitled *Memorie del porto di Pesaro*, Pesaro 1774.

mention regarding the codex' history¹⁹, and its achievement by Foscarini was too late so that he including A. Morosini in his impressive work about the Venetian literature²⁰. The donation towards M. Foscarini is certified by the context of some leaves inserted in the Viennese manuscript, containing a frontpage and an introductory essay, perhaps drafted by M. Foscarini himself²¹, which certifies that the codex had been written by A. Morosini. Whether these details belong indeed to Foscarini, then it results that the split of the codex into two distinct volumes, mentioned in the introduction, had been already done previously to its passing to Vienna, thus confuting what John Melville-Jones suggests²².

The codex in Vienna comes to an end when narrating events in 1433²³. The end is finished extremely suddenly, in the middle of an assembly of the Venetian Senate occurred on November 20, 1433, referring to the Council of Basel, with the following words: "[...] *e tute le cose fate in pezudixio dele raxion e di ocasion de quele lor legitimamente non citade, ne legitima*" (p. 611a)²⁴. This detail allowed the natural conclusion that the last leaves of the manuscript were lost²⁵.

As J. Melville-Jones demonstrates, the study of the Viennese manuscript suggests a continuous handwriting for the period by the events in 1413-1414, after which the text is written in shorter passages. The paper seems to come from the same parcel to p. 479b (narrating events from 1428), after which the variety of it being used by the end²⁶. These conclusions convict the Australian editor to conclude that the first part of the chronicle was mainly mechanically copied from another chronicle(s)²⁷.

¹⁹ Idem, in *The Morosini Codex* cit., I, p. ix; Idem, *Publishing the Morosini Codex* cit., p. 178 n. 4.

²⁰ J. R. Melville-Jones, in *The Morosini Codex* cit., I, p. xi.

²¹ Its text, in T. Gar, *op. cit.*, p. 304-305; in English translation, in J. R. Melville-Jones, in *loc. cit.*, I, p. xvii-xviii; also mentioned by A. Carile, *op. cit.*, p. 55.

²² See above, n. 5.

²³ T. Gar, *op. cit.*, p. 304, 306; R. F[ulin], *op. cit.*, 347; A. Prost, *op. cit.*, 547; G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 66, 172, 188-189; F. Thiriet, *op. cit.*, p. 273; A. Carile, *op. cit.*, p. 55, 56; Maria Maddalena Sarnataro, *La rivolta di Candia del 1363-65 nelle fonti veneziane*, "Studi Veneziani", new series, 31 (1996), p. 127-153 (127 n. 3); practically, I do not understand on which basis S. Collodo, *Note sulla cronachistica veneziana. A proposito di un recente volume*, "Archivio Veneto", 5th series, 91 (1970), p. 13-30 (15 n. 2) proposed year 1434 as the end of the chronicle, criticising the notes of Lefèvre-Pontalis, Thiriet and Carile and persisting in this opinion in S. Ozoeze Collodo, *Attila e le origini* cit., p. 559 n. 106, since the manuscript is completely clear in this sense.

²⁴ F. Thiriet, *op. cit.*, p. 273.

²⁵ A. Carile, *op. cit.*, p. 56; J. R. Melville-Jones, *loc. cit.*, I, p. xx; Idem, *Publishing the Morosini Codex* cit., p. 179 and n. 8.

²⁶ Idem, in *The Morosini Codex* cit., I, p. xi.

²⁷ *Ibidem*.

The catalogue provided in the 19th century by A. Prost also refers to another codex. Relying upon the information offered by E. A. Cicogna²⁸, this is incomplete, including only the narration of the period between 1290 and 1422). However, I am not able to identify which codex is taken into consideration. On his turn, J. Melville-Jones mentions another copy, also incomplete and ending with year 1418, but the editor himself notes that “its present location is unknown”²⁹. Unfortunately, I have not had at hand the article of L. C. O. Vangensten, who supposed the existence of a Morosinian codex at *Archivio di Stato* of Venice³⁰.

A trustworthy and also reliable copy of the Viennese manuscript is at *Biblioteca Nazionale Marciana*, inventoried as It. VII, 2048-2049 (8331-8332), acquired in 1889. “Ital. VII.” catalogue at Marciana presented it as “*Morosini Antonio. Cronaca Veneta dall'origine della città fino all'anno 1443, divisa in due parti*” (adding that “*E' copia dell'originale che apparteneva alla Biblioteca Foscari*”), while the other former catalogue, “*Soggetti Veneti*”, named it as “*Cronaca Morosini fino al 1433*”. Nowadays, it could be consulted only as microfilm: Pos. Marc. 135 and 138 (for It. VII, 2048), Pos. Marc. 118 and 150 (for It. VII, 2049) respectively. On the frontpage, there is a very good-looking and adorned inscription, saying: “*CRONICA / del N(obel) U(omo) / ANTONIO MOROSINI / q(uondam) Marco*”.

It has been emphasized that this copy faithfully preserves the content in the autograph³¹. The same is the case with the split in two volumes, numbering this time 1042 and 1579 pages respectively³². The copy was accomplished in 1887-1888 by Giuseppe Gallovich, archivist at *Archivio di Stato di Venezia*, under the guidance of the director of the Venetian archives at that time, Bartolomeo Cecchetti³³. Underlined by J. Melville-Jones in his edition, the errors are only minor, referring to the use of the capital letters and to punctuation marks. Therefore, the copy fulfilled by G. Gallovich provoked the Australian editor's appreciation³⁴. Much more legible than in the case of the codex in

²⁸ A. Prost, *op. cit.*, p. 217.

²⁹ J. R. Melville-Jones, *loc. cit.*, I, p. ix.

³⁰ Cf. L. C. O. Vangensten, *Erik af Pommern i Venedig 1424. Antonio Morosini Krønike og Akstykker fra Archivio di Stato ai Frari, Venedig*, “*Danske Magasin*” 6 (1913), I, p. 72-88, apud Mladen Ibler, *Count Ivan Anž [sic!] Frankopan, the Royal Steward of the Estate in Sweden 1426-1434* [= <http://www.croatianhistory.net/etf/ibler.doc>].

³¹ A. Carile, *op. cit.*, p. 56; J. R. Melville-Jones, *loc. cit.*, I, p. ix; Idem, *Publishing the Morosini Codex* cit., p. 178.

³² F. Thiriet, *op. cit.*, p. 273.

³³ J. R. Melville-Jones, in *The Morosini Codex* cit., I, p. ix; Idem, *Publishing the Morosini Codex* cit., p. 178; see also F. Thiriet, *op. cit.*, p. 273; A. Carile, *op. cit.*, 56, both scholars regarding B. Cecchetti as copyist.

³⁴ J. R. Melville-Jones, in *The Morosini Codex* cit., I, p. ix; Idem, *Publishing the Morosini Codex* cit., p. 178.

Vienna, the handwriting of this copy made this manuscript to be preferred by many scholars dealing with the Morosinian chronicle³⁵, in comparison with those that have used the Viennese one³⁶.

An introduction is inserted before the chronicle. Being not signed, it could belong either to G. Gallovich, or to B. Cecchetti. It is extended on two leaves and provides interesting data regarding the Morosinian chronicle, in an excellent handwriting: “*La presente Cronaca, così chiamata dal suo Autore, che come si legge a carte 604 di essa, fu ANTONIO MOROSINI q(uonda)m Marco, è mancante di cinquanta carte nel principio. Si vede però, che seguendo la pratica degli altri Cronisti, ha scritto succintamente, seguitando egli ancora la serie, o sia Cronologia de Dogi. In fatti nelle cinquanta carte mancanti nel principio si continua l'istoria della Città di Venezia dalla sua fondazione sino al 1192 in cui fu eletto Doge Errico Dandolo. Quanto più però se avvicina al tempo, in cui cominciò a scrivere, tanto più si va diffondendo nelle notizie. L'anno, in cui l'ha principiata può suppersi probabilmente il 1374 ma certamente non dopo il 1380 ed arriva sino a parte del 1433, non potendosi sapere il tempo preciso, in cui l'ha terminata, per mancanza di molte carte nel fine.*

Il pregio di questa Cronaca, che per altro dal detto anno 1374 può dirsi un esatissimo Diario, è inestimabile. In essa si leggono le più minute cose, ed i fatti più considerabili della Repubblica; le guerre che ha intraprese, sia per offesa, che per difesa, così sola, che co' suoi collegati, tanto contro alcuna particolare Potenza, quanto contro altri Principi uniti; le deliberazioni del Consiglio de' Pregadi, tacendo quelle, che doveano rimaner segrete; [...].

Questa Cronaca, o sia Diario, è scritta in lingua Veneziana, con parole semplici, alcune delle quali non sono al presente più in uso. Spicca nell'Autore la verità, semplicità, e imparzialità: cose tutte, che da pochi degli Scrittori vengono osservate; e finalmente vi si leggono i più veri sentimenti di un Cittadino amoroso verso la Patria, [...].

Fu donata nel 1756 a S[ua] E[ccellenza] il Signor Cavalier, e Procurator Marco Foscarini dal Signor Annibale degli Abati Olivieri di Pesaro, soggetto illustre per nascita, e per letteratura, e rilegata per maggior comodo in due tomi, col titolo di Parte prima a Parte seconda.”

³⁵ Léopold Delisle, *La cronique d'Antonio Morosini*, “Journal des Savants”, 1895, p. 511-518 apud V. Lazzarini, *op. cit.*, p. 101 n. 4; Camillo Manfroni, *La marina veneziana alla difesa di Salonicco*, “Nuovo Archivio Veneto”, new series, 20 (1910), p. 1-70; F. Thiriet, *op. cit.*, p. 273-277; S. Collodo, *Temi e caratteri cit.*, p. 128 n. 6; Frederic C. Lane, *Pepper Prices Before Da Gama*, “Journal of Economic History” 28 (1968), 4, p. 590-597 (591 note 30); M. M. Sarnataro, *op. cit.*, p. 127 n. 3.

³⁶ G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, *passim*; A. Carile, *Note di cronachistica veneziana: Piero Giustinian e Nicolò Trevisan*, “Studi Veneziani” 9 (1967), p. 103-125 (121 n. 52); Idem, *La cronachistica veneziana cit.*, *passim*; Raymond-J. Loenertz O. P., *Les Ghisi dynastes vénitiens dans l'archipel 1207-1390*, Florence 1975, p. 318 n.

As it is in this copy, the text provides a numbering of the leaves due to the subsequent librarians, along with other two original ones.

Dating the chronicle:

Immediately after presenting a Venetian-Genoese military confrontation in 1403-1404, the chronicle's text is clearly transformed in a diary, as G. Lefèvre-Pontalis noted³⁷. Henceforth, one could also propose that period between 1404 and 1433 as interval in which Antonio Morosini wrote his chronicle. The conclusion is approached to the one advanced by J. Melville-Jones: circa 1400-1433³⁸ and makes acceptable the possibility for the chronicle to be contemporary to Lorenzo de' Monaci's work (1421-1429)³⁹. On his turn, Fr. Thiriet also noted that the diary becomes more and more detailed in data after referring to year 1414⁴⁰.

On the other hand, the information – probably of M. Foscarini – attached at the beginning of the manuscript in Vienna and copied in the codex at Marciana supposes that the chronicle began to be written in 1374-1380⁴¹. After affirming that “*il periodo di composizione va collocato evidentemente nella prima metà del '400'*”⁴², A. Carile rejects the period 1374-1380, showing that “*assegnare un arco di cinquant'anni alla composizione di una cronaca sembra eccessivo*”. He also proposes “*un anno non molto lontano da quello in cui scrive egli stesso, attorno al 1430*”⁴³. Nevertheless, Carile's counter-argument is not convincing, for the simple reason that there is no standard speed in writing a chronicle, while the possibility for Morosini to dedicate an extensive time to his chronicle should not be repudiated *ab initio*. Actually, Carile's proposal, supposing year 1430 as

³⁷ G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 55-56, 138, 167, 171; F. Thiriet, *op. cit.*, 274; Hans Baron, *A forgotten Chronicle of early Fifteenth-Century Venice. The copy in Newberry Manuscript F 87.1*”, in idem, *From Petrarch to Leonardo Bruni. Studies in Humanistic and Political Literature*, Chicago-London 1968 [first edition, in H. Baron, *Essays in history and literature presented by fellows of the Newberry Library to Stanley Pargellis*, Chicago 1965, p. 19-36], p. 175. On another occasion, F. Thiriet, *La Romanie vénitienne* cit., p. 16 considered that the part previous to year 1410 would have been copied from the previous chroniclers. On the other side, Chr. Neerfeld, *op. cit.*, 25 p. regards period 1415-1433 as the one that corresponds to the diary. In any case, according to S. Collodo, *op. cit.*, p. 128, “*la cronaca di Antonio Morosini [...] è il primo esempio riuscito di diaristica storica in volgare*”.

³⁸ J. R. Melville-Jones, *op. cit.*, p. 177.

³⁹ John W. Barker, review of *The Morosini Codex*, *Renaissance Quarterly* 54 (2001), 4, p. 1582-1586 (1582-1583) (1583).

⁴⁰ F. Thiriet, *Les chroniques vénitiennes* cit., p. 274; J. R. Melville-Jones, in *The Morosini Codex* cit., I, p. xi.

⁴¹ *Ibidem*, I, p. xvii; see also T. Gar, *op. cit.*, p. 304.

⁴² A. Carile, *op. cit.*, p. 56.

⁴³ *Ibidem*.

moment when Morosini began to work, along with M. Foscarini's, are nothing but simple suppositions. In additions, there is the proof that Morosini's chronicles was already known in 1418, even if in a completely unfavourable context for it, since on that occasion the removal of some pages was recommended⁴⁴. This detail leaves no ambiguity that Carile's proposal is erroneous this time. Henceforth, I consider the fairness of what G. Lefèvre-Pontalis regards. This conclusion is not only from the perspective that the French editor's viewpoint appears to be as intermediary version between the other two hypotheses, but it takes into account what the same Pontalis noted: according to him, the chronicle turns indeed into diary and proves Morosini's participation as eyewitness of the events.

As for the manuscript in Vienna, in a first instance A. Carile's study places it at the middle of the 15th century⁴⁵, although later, when presenting the derivation diagram, the chronicle is dated towards the end of the century⁴⁶. As for Fr. Pall, he considered the chronicler as being contemporary to the crusade at Nicopolis⁴⁷, while B. Kedar hesitates between the possibility for Morosini to write his chronicle around 1400⁴⁸ and the beginning of the 15th century⁴⁹. On their turn, O. Cristea and H. Hurlburt place the chronicle in the first decades of the century⁵⁰.

Paternity:

Through Antonio Morosini's work, the modern scholars are in front of the first "*cronaca di consultazione*" that has a clearly defined author, since the chronicler himself becomes character of his own chronicle. Examining the last part of the text, one could note Morosini's self-unveiling as author on three occasions:

1. when narrating the events between April and June 1430, recounting the sack of Thessalonica, held by the Venetians, as a result of a Turkish

⁴⁴ See below.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 55.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 63.

⁴⁷ Francisc Pall, *Considerazioni sulla partecipazione veneziana alla crociata antiottomana di Nicopoli (1396)*, "Revue des études sud-est européennes" 7 (1969), 1, p. 187-197 (188-189).

⁴⁸ Benjamin Z. Kedar, *Merchants in Crisis. Genoese and Venetian Men of Affairs and the Fourteenth-Century Depression*, New Haven-London 1976, p. 40.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 76.

⁵⁰ Ovidiu Cristea, *Rivalitatea venețiano-genoveză în Marea Neagră: campaniile lui Giustiniano Giustiniani (1323, 1328)*, "Revista Istorică", new series, 15 (2004), 1-2, p. 89-106 (92); Holly S. Hurlburt, *The Dogaresa of Venice, 1200-1500: Wife and Icon*, New York 2006.

incursion, occurred in March of the same year⁵¹. When commenting the disaster suffered by the Republic, Morosini says: “*E io Ant^o M^o o vezudo e scrivo de mia man cusy sia la veritade*” (p. 520b in the manuscript of Vienna⁵²). Thus, he proves himself as eye-witness of the event. However, one could have no definite certitude yet over the author's name, and it is because of the abbreviation. While the first name Antonio is clear, the family name could very well be Morosini (*Morexini*, *Morexin*), but also Mocenigo (*Mozenigo*), Martinacio (*Martinazzo*), Moro, Marcello, Martenigo (*Martinengo*), all these names being inserted among the patrician houses, and it could also be about a simple commoner's last name;

2. during July 1433, when registering the news coming from Pola (Istria) and referring to the convoys of merchandise originating in Alexandria and Beirut: “*Noto fazo mi Ant^o Morexin, fo de miser Marcho, aver vezudo molte letere vegnude da nostry da Puola de le oto galie de marchado, IIII d'Alexandria e IIII per Baruto ...*” (p. 604a in the manuscript of Vienna). This time, the chronicler does not participate directly, but refers to the testimony of a letter. Nevertheless, the detail is doubtless: the chronicles transcribes his family name clearly. Moreover, he also presents his father, that is Marco Morosini⁵³;

3. not much later, also on July 1433, Morosini notes: “*Trovandome mi Ant^o M^o in la gliexia de Sancta Trinità preso la Celestria da mattina e avanti terza, aparse uno malissimo tempo con uno fulgaro ...*” (p. 630a of the codex at

⁵¹ For the Ottoman incursion against Thessalonica and the fall of the city in 1430, see, among others, C. Manfroni, *op. cit.*; Paul Lemerle, *La domination vénitienne à Thessalonique*, in *Miscellanea Giovanni Galbiati*, III = *Fontes Ambrosiani* 27 (1951), p. 219-225; F. Thiriet, *Les Vénitiens à Thessalonique dans la première moitié du XIV siècle*, “Byzantion” 22 (1952), p. 323-332; Apostolos E. Vakalopoulos, *A History of Thessaloniki* (transl. by T. F. Carney), Thessalonica 1972, p. 63-73; Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, 1: *The Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Philadelphia 1976, p. 19-30; George T. Dennis, *The Second Turkish Capture of Thessalonica, 1391, 1394, or 1430?*, “Byzantinische Zeitschrift” 57 (1964), p. 53-61 [reprinted in *Idem, Byzantium and the Franks, 1350-1420*, London 1982, V]; Speros Vryonis Jr., *The Ottoman Conquest of Thessaloniki in 1430*, in *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society* (ed. by Anthony Bryer & Heath W. Lowry), Birmingham-Washington, D. C. 1986, p. 281-321; Donald M. Nicol, *Byzantium and Venice. A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge 1988, p. 360-363, 367-371; *Idem, The Last Centuries of Byzantium, 1261-1453*, second edition, Cambridge 1993, p. 334-336, 347-350. For the state of mind, see also Manuela Dobre, *Les Vénitiens dans les sources de Thessalonique du XVe siècle*, in *XXe Congrès International des Etudes Byzantines: Pré-Actes, I: Séances plénières*, Paris 2001, p. 271-278.

⁵² G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 103; J. R. Melville-Jones, *Publishing the Morosini Codex cit.*, p. 177 n. 3; also mentioned in R. F[ulin], *op. cit.*, p. 347.

⁵³ The first who noticed this passage was T. Gar, *op. cit.*, p. 304, 305, then retaken by G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 104 and mentioned by R. F[ulin], *op. cit.*, p. 347.

Vienna⁵⁴). The information offers the same data as the first case. In additions, Morosini certifies that he was in Venice at that moment.

As for Fr. Thiriet⁵⁵, followed then by A. Carile⁵⁶, the references are only to the first two among the three passages emphasized by G. Lefèvre-Pontalis. On his turn, J. Melville-Jones only refers to the first information⁵⁷.

At any rate, when G. Lefèvre-Pontalis expressed his hope for the complete edition of the chronicles, he also hoped for other possible clues in indicating the author⁵⁸.

About Antonio Morosini's life:

When examining other chronicles with well defined Venetian chronicler, one could identify situations when, by referring to various documents and memoirs, details about his life could be necessary reconstituted. It is especially available for those chroniclers that were well known characters of their times, either politically or culturally: Andrea Dandolo, Lorenzo de' Monaci, Flavio Biondo, Marcantonio Sabellico, Marino Sanudo, Giovanni Giacomo Caroldo, and so on. However, there are some other cases when the chronicler is known exclusively from the perspective of his own work (the case of Martino da Canal, for instance). As for A. Morosini, he is somehow at the middle of the distance. Being not a first rank character (although member of a patrician family), his case allows the moder scholar to detect short passages from his life⁵⁹.

Thus, his father Marco Morosini dictated his will on October 1, 1368⁶⁰, and Antonio's mother, Catterina, already a widow, did the same on May 29, 1377⁶¹. In addition, Antonio's will itself certifies that Marco Morosini had

⁵⁴ G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 104-105.

⁵⁵ F. Thiriet, *Les chroniques vénitiennes* cit., p. 274-275.

⁵⁶ A. Carile, *op. cit.*, p. 55.

⁵⁷ J. R. Melville-Jones, in *The Morosini Codex* cit., I, p. xviii; Idem, *Publishing the Morosini Codex* cit., p. 177 n. 3. Despite all these evidences, E. Ashtor, *Profits from Trade with the Levant in the Fifteenth Century*, "Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London" 38 (1975), 2, p. 250-275 (270) uses the expression of "the author of the *Cronaca Morosini*", thus suggesting a certain doubt regarding Antonio Morosini's paternity.

⁵⁸ G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 105.

⁵⁹ I regard as superficial the manner in which Jean-Claude Colrat, *A Study of Jeanne d'Arc's Standard* [= <http://www.stjoan-center.com/j-cc/>] refers to Morosini, that is that it is about an "Italian merchant", probably originating from the stereotypy to establish a ceaseless congruency between a character coming from Venice and the position of merchant.

⁶⁰ Archivio di Stato di Venezia [hereafter, ASV], Sezione Notarile, notary Giacomo Gezzo, busta 562.

⁶¹ ASV, Sezione Notarile, notary Marino, busta 115.

already been deceased in the first month of 1377⁶² (therefore on March, according to *more veneto*). In connection to Antonio's father, J. Melville-Jones also affirms that he was Doge Michele Morosini (1382)'s brother⁶³, but the Australian editor does not refer to any bibliographical reference. Some brief information about family's other members could result from the chronicle itself: thus, one could find out that Antonio had a sister, married to Francesco Cornaro of Santa Fosca (p. 515a⁶⁴), and a brother, Giusto, father of two sons, Benedetto and Lorenzo, and who in 1431 was *sopracomito* on the galley destined to Coron (p. 566a⁶⁵).

As for Antonio Morosini's year of birth, it has been affirmed that it was "probably [...] about 1365"⁶⁶, "during the five years before December 4th 1368"⁶⁷, "1365/68"⁶⁸ or "*circa il 1368*"⁶⁹. His death has been placed "*abbia di poco oltrepassato l'anno 1433*"⁷⁰ or after 1434⁷¹. However, all these data have no documentary basis, as it is the case with the information that he was married ("but is not known to have had any children"⁷²) or that he became member of the Great Council on December 4, 1388⁷³. He has also been regarded generally as chronicler-merchant or diarist-merchant by B. Z. Kedar⁷⁴, once again without having documents at hand. On the contrary, his will is certitude⁷⁵, being written

⁶² Apud G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 115; see also J. R. Melville-Jones, *op. cit.*, p. 178; for more details about Marco Morosini, not all to be taken as certitudes, since he was not the only one to have this name in the last quarter of the 14th century, see G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 113-115.

⁶³ J. R. Melville-Jones, in *The Morosini Codex cit.*, I, p. ix; Idem, *Publishing the Morosini Codex cit.*, p. 177.

⁶⁴ Apud idem, in *The Morosini Codex cit.*, I, p. xviii.

⁶⁵ Apud A. Carile, *op. cit.*, p. 55-56; J. R. Melville-Jones, *loc. cit.*, I, p. xviii.

⁶⁶ *Ibidem*, I, p. ix; see also J. W. Barker, *op. cit.*, p. 1582; Guillaume Saint-Guillain, *Les conquérants de l'Archipel. L'empire latin de Constantinople, Venise et les premiers seigneurs des Cyclades*, in *Quarta crociata. Venezia-Bisanzio-Impero latino* (ed. by Gherardo Ortalli & Giorgio Ravegnani & Peter Schreiner), I, Venice 2006, p. 125-237 (169).

⁶⁷ J. R. Melville-Jones, *Publishing the Morosini Codex cit.*, p. 178.

⁶⁸ Chr. Neerfeld, *op. cit.*, p. 24.

⁶⁹ R. F[ulin], *op. cit.*, p. 348, relying upon the information – that I was not able to verify – according to which Morosini had been admitted in the Great Council on December 4, 1388; see also A. Carile, *op. cit.*, p. 155 n. 8.

⁷⁰ R. F[ulin], *op. cit.*, p. 348; see also A. Carile, *op. cit.*, p. 155 n. 8.

⁷¹ G. Saint-Guillain, *op. cit.*, p. 169.

⁷² J. R. Melville-Jones, in *The Morosini Codex cit.*, I, p. ix.

⁷³ See above, n. 69, but also J. R. Melville-Jones, *Publishing the Morosini Codex cit.*, p. 177.

⁷⁴ B. Z. Kedar, *op. cit.*, p. 40, 76.

⁷⁵ According to ASV, Sezione Notarile, notary Giacomo Ghezzi, busta 562 apud J. R. Melville-Jones, *op. cit.*, p. 177 n. 3.

at an early age, that is in 1377, immediately after his father's death, and renewed in 1384⁷⁶.

As mentioned above, the chronicle itself informs that Antonio was present in Thessalonica in 1430, helpless in front of the Turkish plundering, and that in July 1433 he was in Venice.

The documents preserved in the State Archives of Venice divulge one more detail about Morosini and his chronicle, that is the fact that he was working on it. Probably consequent to a denunciation, it was on July 7, 1418, when a motion presented by Bulgaro Vitturi, Francesco Pisani and Lorenzo Veniero was unanimously approved and led to an inquiry over A. Morosini's chronicle, the reason being "*aliqua inducentia scandalum*"⁷⁷. Henceforth, the endeavour to burn certain pages of the book was taken⁷⁸.

Practically, this latter episode represents the only reference to the chronicle itself that survived in the official documents, the lack of richer information leading J. Melville-Jones to the conclusion that Morosini had not been a prominent character in the political life⁷⁹. It is not known which pages were in the watchful sight of the Council of Ten. According to Melville-Jones, it could not be about the first 48 leaves at the beginning, for the simple reason that they represented nothing more than a simple copy of other chronicles⁸⁰. It could not also be about the final pages, which deal with the events in May-June 1433, therefore after the authorities' decision⁸¹. Whether this latter explanation of Melville-Jones is indeed veridical, we could only suppose that the beginning of Morosini's work was identical with the codices in 'B family' of chronicles. Although it sounds possible, one should not exclude another possibility, that is that those first leaves to include, beside the city's origins and the first centuries of Venetian history presented as in 'B family', the so-called "matters causing scandal".

Sources:

⁷⁶ J. R. Melville-Jones, *op. cit.*, p. 178.

⁷⁷ Apud idem, in *The Morosini Codex cit.*, I, p. xix.

⁷⁸ According to ASV, *Cons. dei X, Misti* 52, p. 184a and 187°. For the English version of the two decisions' text, see J. R. Melville-Jones, *loc. cit.*, I, p. xix; about the same episode, see also V. Lazzarini, *op. cit.*, p. 101; Giorgio Cracco, *Società e Stato nel medioevo veneziano (secoli XII-XIV)*, Florence 1967, p. 452; Gino Benzoni, *Scritti storico-politici*, in *Storia di Venezia. Dalle origini alla caduta della Serenissima*, IV: *Il Rinascimento. Politica e cultura* (ed. by Alberto Tenenti & Ugo Tucci), Rome 1996, p. 757-788 (759).

⁷⁹ J. R. Melville-Jones, *Publishing the Morosini Codex cit.*, p. 177.

⁸⁰ It is about those identified by A. Carile as affiliated to "B family" of chronicles.

⁸¹ J. R. Melville-Jones, in *The Morosini Codex cit.*, I, p. xx.

The affiliation of the Morosinian chronicle to “B family”⁸² relies upon so clear similarities that has been concluded that it would not be any problem in reconstituting those lost leaves through the other codices in this family⁸³. The faithfulness towards codex It. VII, 102 from Marciana (ascribed to Enrico Dandolo) is even clearer than in the case of other “B” codices (It. VII, 89, It. VII, 559⁸⁴). It has also been regarded that “*la versione originale del Dandolo* [emphasis mine: “Enrico Dandolo”] *si conserverebbe proprio nella cronaca del Morosini*”⁸⁵, although in other situations one could note the absence in the chronicles of so-called “Enrico Dandolo” of a passage referring to Doge Giovanni Delfino, while it is present in Morosini’s chronicle⁸⁶. It has also been noted the different viewpoint on the man’s position in the world, which was optimistic for “Enrico Dandolo” and completely different for Morosini, who emphasizes the unavoidable fate’s part⁸⁷. In exchange, G. Saint-Guillain proposes a comparative text of our chronicle with manuscript H 85 inf at *Biblioteca Ambrosiana* in Milan and with anonymous It. VII, 798 at Marciana, when referring to the conquest of the Aegean islands by the Venetians⁸⁸. The French scholar makes thus an attempt to demonstrate “Enrico Dandolo’s” influence upon the other two codices⁸⁹. This dependence is also noted by Chr. Neerfeld⁹⁰, but without specifying the manuscripts taken into account.

Anyway, relying upon the affiliation to “B family”, comparisons with the chronicle ascribed to Enrico Dandolo have been proposed, since this latter has been regarded as the starting point for this category of chronicles. The comparisons have referred to Giacomo Delfino’s campaign in România in 1262⁹¹. On the other hand, the connection with “Enrico Dandolo” has been extended to the continuation that this chronicle excerpted from the chronicle of Raffaino Caresini⁹². It is somehow strange, since Caresini had been regarded as

⁸² A. Carile, *op. cit.*, p. 55, 56, 199.

⁸³ S. Collodo, *op. cit.*, p. 129 n. 9, 134, 145 n. 78; Idem, *Attila e le origini* cit., p. 559.

⁸⁴ Idem, *Temi e caratteri* cit., p. 134; for the relationship with “Enrico Dandolo”, see also D. Raines, *op. cit.*, p. 33 n. 97; J. R. Melville-Jones, *op. cit.*, I, p. x; II, Padua, 2000, p. vii, viii; Idem, *Publishing the Morosini Codex* cit., p. 179.

⁸⁵ S. Collodo, *op. cit.*, p. 145 n. 78.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 145.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 149 n. 108.

⁸⁸ G. Saint-Guillain, *op. cit.*, p. 169-171.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 137, 169, 172, 186 n. 148.

⁹⁰ Chr. Neerfeld, *op. cit.*, p. 24: “*la cronaca di Enrico Dandolo esercitò una grande influenza sulle opere posteriori e in modo particolare sulla cronaca di Antonio Morosini [...], la cui prima parte è una semplice copia del testo del Dandolo*”.

⁹¹ R.-J. Loenertz, *op. cit.*, p. 317 n.

⁹² A. Carile, *op. cit.*, p. 55 n. 4; R.-J. Loenertz, *op. cit.*, p. 318 n.

direct source for Morosini⁹³ for the period between the election of Doge Lorenzo Celsi (1361) and year 1383, especially Caresini's version in vulgar translation⁹⁴. Because of this, G. Lefèvre-Pontalis offered comparative text between Caresini and Morosini⁹⁵.

Antonio Carile's classifications place codex Foscari CCXXXIV (6586) in "B category", centered around the supposed chronicler "Enrico Dandolo"⁹⁶. R.-J. Loenertz put the question in the same sense, by placing the Morosinian chronicle in "B1 family", along with codices Ambros. H 85 inf, Ci 2831, Ci 2832, It. VII, 102, Vienna 6580, It. VII, 559, Co 589, Co 873 and Gradenigo 53⁹⁷. From my viewpoint, I grouped the chronicle of Morosini in "category 4", together with It. VII, 102 and It. VII, 559, taking into consideration the following episodes: election of Tommaso Morosini as the first Latin patriarch of Constantinople⁹⁸; the Venetian campaign on the Balkan coast of the Adriatic Sea (Ragusa, Durazzo and Corfù)⁹⁹; election of Baldwin I as emperor of the Latin Empire¹⁰⁰; the achievement of the title of *Dominus* by Doge Enrico Dandolo and his supposed return to Veneția¹⁰¹; the fall of Constantinople in 1261¹⁰². I have also noted that the episode, so largely developed by the chronicle ascribed to Patriarch Daniele Barbaro, of the supposed intention of Doge Pietro Ziani to displace the state institutions towards Constantinople is also present in a more succinct presentation in the Morosinian chronicle, like in "Agostini-Tiepolo", pseudo-Savina, It. VII, 551, It. VII, 1800 and It. VII, 71¹⁰³.

⁹³ G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 156-167; F. Thiriet, *op. cit.*, p. 274; S. Collodo, *op. cit.*, p. 134; A. Carile, *op. cit.*, 56; J. R. Melville-Jones, in *The Morosini Codex cit.*, I, p. x; II, p. vii; Idem, *Publishing the Morosini Codex cit.*, p. 179.

⁹⁴ *La Cronaca di Raffaino Caresini tradotta in volgare veneziano nel secolo XIV* (ed. by R. Fulin), Venice 1876.

⁹⁵ G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 159 (about the Crete's revolt), 161-164 (the Chioggian War), 165-166 (the achievement of Argos and Nauplion in 1388).

⁹⁶ A. Carile, *op. cit.*, p. 55-56. For the derivation diagram, see idem, *op. cit.*, p. 63.

⁹⁷ Idem, p. 214. For "B family", see idem, p. 213-215.

⁹⁸ Șerban Marin, *The First Venetian on the Patriarchal Throne of Constantinople. The Representation of Tommaso Morosini in the Venetian Chronicles*, "Quaderni della Casa Romena" 2 (2002), p. 49-90 (64-65).

⁹⁹ *Ibidem*, p. 78-79.

¹⁰⁰ Idem, *The Venetian 'Empire'. The Imperial Elections in Constantinople on 1204 in the Representation of the Venetian Chronicles*, "Annuario. Istituto Romeno di cultura e ricerca umanistica di Venezia" 5 (2003), p. 185-245 (218-219).

¹⁰¹ Idem, *Dominus quartae partis et dimidia totius Imperii Romaniae. The Fourth Crusade and the Dogal Title in the Venetian Chronicles' Representation*, "Quaderni della Casa Romena" 3 (2004), p. 119-150 (130-131, 140).

¹⁰² Idem, *Veneția și căderea unui imperiu. Reprezentarea momentului 1261 în cronică venețiană*, "Revista Istorică", new series, 14 (2003), 3-4, p. 211-254 (218-219).

¹⁰³ Idem, *The Venetian Community – between civitas and imperium. A Project of the Capital's Transfer from Venice to Constantinople, According to the Chronicle of Daniele*

It has been for a long time when Nicolò Trevisano has been regarded as chronicler. Under these circumstances, Trevisano's existence and activity as *procurator* of San Marco and *provveditore* in Candia during the Cretan insurrection in 1363 have led to the opinion that the chronicle ascribed to him should have been dated in the second half of the 14th century. Since it presents some similarities with Antonio Morosini's work, it has been concluded that Trevisano's would have been its source, even at least for the period previous to the death of Doge Giovanni Delfino (1356-1361), although the chronicles regarded as being written by Trevisano continued the narration to year 1367. At least, this is the view embraced by G. Lefèvre-Pontalis¹⁰⁴, who also offered some comparative texts¹⁰⁵. Several similarities in the chronological or dialectal errors have also been pointed out¹⁰⁶. However, as Silvana Collodo rightly noted, it is more probable that the author who wrote the chronicle ascribed to N. Trevisano to rely upon A. Morosini's work, if not even the so-called "Enrico Dandolo"¹⁰⁷.

In time, some other Venetian chronicles have been regarded as being possible sources for Morosini: Martino da Canal¹⁰⁸, Andrea Dandolo¹⁰⁹, *Venetiarum Historia*¹¹⁰, Raffaino Caresini¹¹¹, Lorenzo de Monacis¹¹², but these connections have not been developed.

However, when referring to the passages of the period between 1388 and 1404, the chronicle's editor G. Lefèvre-Pontalis confessed that one could not identify the sources for Morosini's text¹¹³, and thus regarded it as being original¹¹⁴.

Barbaro, "European Review of History / Revue européenne d'histoire" 10 (2003), 1, p. 81-102 (90-91 and n. 29-34 – for Morosini, n. 29).

¹⁰⁴ G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 142-155; see also F. Thiriet, *op. cit.*, p. 274; A. Carile, *op. cit.*, p. 56; B. Z. Kedar, *op. cit.*, p. 182 n. 54; J. R. Melville-Jones, *loc. cit.*, I, p. x; idem, *Publishing the Morosini Codex cit.*, p. 179; J. W. Barker, *op. cit.* p. 1583; Chr. Neerfeld, *op. cit.*, 25 (for the period before 1400).

¹⁰⁵ G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 145 (referring to the Morosini's first leaf that is detached from the remainder of the text, dealing with the dogeships of V. Falier, V. Michiel I and O. Falier), 146-150 (about the Fourth Crusade), 150-152 (about the war against Genua in 1350), 152-155 (the military confrontation at Portolonggo).

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 146.

¹⁰⁷ S. Collodo, *op. cit.*, p. 129.

¹⁰⁸ J. R. Melville-Jones, in *The Morosini Codex cit.*, I, p. x; idem, *Publishing the Morosini Codex cit.*, p. 179; J. W. Barker, *op. cit.*, p. 1583.

¹⁰⁹ F. Thiriet, *op. cit.*, p. 274; A. Carile, *op. cit.*, p. 56; J. R. Melville-Jones, in *The Morosini Codex cit.*, I, p. x; J. W. Barker, *op. cit.*, p. 1583.

¹¹⁰ S. Collodo, *op. cit.*, 134.

¹¹¹ M. M. Sarnataro, *op. cit.*, p. 146 n. 120; Chr. Neerfeld, *op. cit.*, p. 25 (for the period before 1400).

¹¹² J. R. Melville-Jones, *loc. cit.*, I, p. x; idem, *Publishing the Morosini Codex cit.*, p. 179; J. W. Barker, *op. cit.*, p. 1583.

¹¹³ G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 167.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 167-168.

Indeed, for the period contemporary to the chronicler, one could note his originality and the use of official documents¹¹⁵. On the other side, as Fr. Thiriet rightly put out, this should not led to the conclusion that Morosini had a privileged access to the Republic's archives, but one could take into account the possibility that the respective documents had become public in the meantime¹¹⁶. Morosini mentions stories of any kind, including rumours; in any case, some of the data noted by him could not be related to any official document, so that they would not survive without his chronicle¹¹⁷. In addition, he inserted the Latin version of several documents (for instance, the instructions for the Venetian colonists in Crete or the doges' epitaphs); this fact was regarded by his Australian editor J. Melville-Jones as "an unfortunate decision, since his understanding of Latin was not good"¹¹⁸. Among others, Morosini also transcribed in his chronicle Pietro Loredano's report referring to the victory over the Turks at Gallipoli in 1416¹¹⁹.

As a real diarist for the second part of his work, Antonio Morosini also relied mainly upon information taken directly from his familiars¹²⁰.

Influences:

Although "*plus bref et moins coloré*" than Morosini¹²¹, the chronicle ascribed to Zorzi Dolfín (Giorgio Delfino) has been regarded among those that could use Antonio Morosini's work. This conclusion has come as a result of the same method of composition and the fact that this chronicle scrupulously retakes

¹¹⁵ F. Thiriet, *op. cit.*, p. 275, 276; J. R. Melville-Jones, in *The Morosini Codex cit.*, I, p. x; idem, *Publishing the Morosini Codex cit.*, p. 179; Chr. Neerfeld, *op. cit.*, p. 25.

¹¹⁶ F. Thiriet, *op. cit.*, p. 275.

¹¹⁷ J. R. Melville-Jones, in *The Morosini Codex cit.*, I, p. x.

¹¹⁸ *Ibidem*; see also *ibidem*, II, p. viii.

¹¹⁹ A. Carile, *Note di cronachistica veneziana cit.*, p. 120; idem, *La cronachistica veneziana cit.*, p. 140; for this relationship, see also Sophie Antoniadis, *Le récit du combat naval de Gallipoli chez Zancaruolo en comparaison avec le texte d'Antoine Morosini et les historiens grecs du XVe siècle*, in *Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento* (ed. by Agostino Pertusi), Florence 1965, p. 267-281 (271). For the event, see S. Romanin, *Storia documentata di Venezia*, 10 volumes, Venice 1853-1861, IV, p. 70-74; C. Manfroni, *La battaglia di Gallipoli e la politica veneto-turca (1381-1420)*, "Ateneo veneto" 25/2 (1902), 1, p. 3-34 and 2, p. 129-169; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, 4 volumes, Ankara 1982-1983 [1943-1959], p. 349-359; Franz Babinger, *Le vicende veneziane nella lotta contro i turchi durante il secolo XV*, in *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Suedosteuropas und der Levante*, I, Munich 1962, p. 240-253 (240-242); Joseph von Hammer[-Purgstall], *Geschichte des osmanischen Reiches*, I, Graz 1963, p. 368-371; S. Antoniadis, *op. cit.*; Colin Imber, *The Ottoman Empire 1300-1481*, Istanbul 1990, p. 77-82.

¹²⁰ F. Thiriet, *op. cit.*, p. 276.

¹²¹ *Ibidem*, p. 288.

the indications of Morosini¹²², a fact illustrated by the comparison regarding the episode of the Genuan ambassadors to Venice in 1413¹²³. This kind of dependancy is somehow diminished by H. Baron, who considers that Morosini's chronicle would have only been consulted by Z. Dolfino¹²⁴, the same relationship being also available for chronicle It. VII, 2034¹²⁵, whose anonymous author being yet a kind of "counterpart" for his quasi-contemporary Morosini, for he focused more on the economic and commercial events¹²⁶.

As G. Lefèvre-Pontalis noted, Antonio Morosini "*achevait ses jours au moment où Pietro Delfino entraît dans la vie*"¹²⁷. Therefore, Pietro Delfino's chronicle has been regarded as taking over many information from Morosini. The analogies between these two chronicles are striking and continuous¹²⁸, so that the temptation of comparisons between them could not be avoided¹²⁹. The first who brought into discussion this paralellism was definitely Em. A. Cicogna, who mentioned that "*una Cronaca veneziana, la quale corre sotto il nome di un suo autore, Antonio Morosini, non è, per quanto mi pare, che la Cronaca Dolfina estessa, non abbreviata, [...]*"¹³⁰. However, Cicogna restrained afterwards the "great similarity" to the period consequent to year 1290¹³¹. Closer to nowadays, H. Baron¹³² refers to the end of the 14th century and the beginning of the 15th in order to show the almost *ad litteram* reproduction of Morosini's work by P. Delfino. After considering Morosini's chronicle as a simple transcription of "Dolfina"¹³³, E. Cicogna had some doubts about the relation between the two chronicles, when he noted that "*non potrei veramente con sicurezza dire se Antonio Morosini abbia copiata la cronaca di Pietro Dolfino o se il Dolfino abbia*

¹²² *Ibidem*; see also G[ino] L[uzzatti], review of F. Thiriet, *op. cit.*, in "Archivio Veneto", 84, 5th series, 89-90, LIV-LV (1954), p. 126-128 (128).

¹²³ F. Thiriet, *op. cit.*, p. 288.

¹²⁴ H. Baron, *op. cit.*, p. 178.

¹²⁵ Fr. C. Lane, *Andrea Barbarigo, Merchant of Venice*, Baltimore 1944, p. 151; H. Baron, *op. cit.*, p. 176, 178.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 177; in the same sense, see also F. Thiriet, *op. cit.*, p. 253.

¹²⁷ G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 175.

¹²⁸ *Ibidem*; for this derivation, see also R. F[ulin], *op. cit.*, p. 348 ff; G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, 172; Roberto Cessi, *Introduzione*, in *Petri Delphini Annalium Venetorum Pars quarta* (ed. by R. Cessi & Paolo Sambin), Venice 1943, p. xxvii, xxviii, xxix; V. Lazzarini, *op. cit.*, p. 102; H. Baron, *op. cit.*, p. 176, 177, 191; A. Carile, *op. cit.*, p. 155 and n. 8; Eric Cochrane, *Historians and Historiography in the Italian Renaissance*, Chicago-London 1981, p. 63; J. R. Melville-Jones, *loc. cit.*, I, p. xi.

¹²⁹ R. F[ulin], *op. cit.*, p. 349-350 (for events in 1290, 1330, 1347, 1350, 1354, 1405 and 1410); G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, 176 (about the earthquake in 1348), 176-177 (about the storm in 1410).

¹³⁰ R. F[ulin], *op. cit.*, p. 347.

¹³¹ *Ibidem*, p. 348; see also A. Carile, *op. cit.*, p. 155.

¹³² H. Baron, *op. cit.*, p. 176.

¹³³ R. F[ulin], *op. cit.*, p. 342.

dal Morosini copiato”¹³⁴, but in the end he accepted that Morosini would have been the basis for the other chronicle because of chronological reasons¹³⁵. Henceforth, Morosini's work was regarded as “*prototype et source perpétuelle de la Cronica Dolfina*.”¹³⁶

Morosini's influence upon Pietro Delfino led to the indirect one upon Marino Sanudo's *Vite de' dogi*¹³⁷. It is known that Sanudo's chronicle makes repeatedly references to *Cronaca Dolfina*, for which reason it has been considered that “*Marino Sanuto, chaque fois qu'il déclare utiliser l'œuvre de Pietro Delfino, s'inspire en réalité, à travers ce dernier texte [emphasis Lefèvre-Pontalis], de l'œuvre d'Antonio Morosini, [...]*”¹³⁸. Passages between Morosini and Sanudo have been compared, referring to the achievement of Argos and Nauplion¹³⁹, the coming of the remainder of Albania under Venetian domination in 1394¹⁴⁰, the debates in the Venetian Senate around the decisions taken at the Council of Basel (meaning the last information provided by Morosini)¹⁴¹, and so on. Nevertheless, A. Morosini's influence upon Sanudo is still indirect, through the agency of P. Delfino, since nowhere in *Vite de' Dogi* the chronicle of Antonio Morosini is mentioned¹⁴².

It has also been noted a close dependance of the Morosinian text on the chronicle ascribed to Gasparo Zancaruolo, especially by Fr. Thiriet¹⁴³ and S. Antoniadis¹⁴⁴, although the two scholars hesitated in stating Morosini's precedence over *Zancaruola*.

Regarding N. Trevisano as source for Morosini, G. Lefèvre-Pontalis provided many data over this relationship¹⁴⁵, just that the raport should be reversed, in the sense that Morosini represented the basis for the chronicle ascribed to Trevisano¹⁴⁶.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 348.

¹³⁵ *Ibidem*.

¹³⁶ G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 183.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 183, 187, 191; S. Collodo, *op. cit.*, p. 128; H. Baron, *op. cit.*, p. 175-177, 191, 193; Fr. Pall, *op. cit.*, p. 189, 194; E. Cochrane, *op. cit.*, p. 63; Chr. Neerfeld, *op. cit.*, p. 75 n. 146.

¹³⁸ G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 183.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 185-186.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 186-187.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 189.

¹⁴² *Ibidem*, p. 183; H. Baron, *op. cit.*, p. 176.

¹⁴³ F. Thiriet, *op. cit.*, p. 260, 288.

¹⁴⁴ S. Antoniadis, *op. cit.*, p. 271.

¹⁴⁵ See above. For Trevisano as source for the period before 1400, see also Chr. Neerfeld, *op. cit.*, p. 25.

¹⁴⁶ S. Collodo, *op. cit.*, p. 129.

Some other anonymous chronicles have been taken into consideration as being visibly inspired by Morosini, such as It. VII, 46¹⁴⁷, It. VII, 2448¹⁴⁸, It. VII, 51¹⁴⁹ from Marciana, or 87.1. from Newberry Library¹⁵⁰.

Editions:

As mentioned above, Antonio Morosini's chronicle was partially edited by L. Dorez and G. Lefèvre-Pontalis, under the title of *Extraits de la chronique de Morosini relatifs à l'histoire de France*. The edition is bilingual (Venetian dialect-French) and was issued in Paris, in four volumes, among which the fourth one strictly refers to Lefèvre-Pontalis' study of the work and author. Under the patronage of the Society for the History of France, the endeavour of the two editors was certainly praiseworthy, but it consisted – as the title demonstrates – in the exclusive publication of the passages dealing with (at least, tangentially) the French history. It is explainable, since Morosini provides a huge amount of information related to events dear to French history (The Hundred Years War, Joan of Arc, etc.)

Some shorter fragments have also been published in time. In parallel with the edition provided by Lefèvre-Pontalis and Dorez, Nicolae Iorga brought into light several letters excerpted from the diaristic part of Morosini's chronicle, the Venetian-Ottoman military operations in the context of the fall of Thessalonica under the Turks being published in his *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, issued in Paris between 1899 and 1902. The same kind of intention, meaning the publishing of letters attached to the chronicle, has also been expressed by B. Z. Kedar¹⁵¹. On his turn, R.-J. Loenertz edited a short passage dealing with the expedition in 1262 led by Giacomo Delfino in România¹⁵².

In his own study about the chronicle, G. Lefèvre-Pontalis expressed his hope for the entire publication of the chronicle¹⁵³. Nevertheless, the editor was rather criticised by Fr. Thiriet for his partial edition: “*Il convient, cependant, de publier tout ce qui concerne ces périodes et non des extraits relatifs à telle ou telle affaire, à telle ou telle région. [...] une publication fragmentaire ne permet pas de saisir l'unité et l'originalité du chroniqueur.*” Thiriet's conclusion was that: “*Publier seulement des extraits relatifs à l'Orient ou ceux relatifs à*

¹⁴⁷ F. Thiriet, *op. cit.*, p. 256, for the period after 1375.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 260.

¹⁴⁹ A. Carile, *Note di cronachistica veneziana cit.*, p. 121; *idem*, *La cronachistica veneziana cit.*, p. 141.

¹⁵⁰ H. Baron, *op. cit.*, p. 180, also presenting passages referring to years 1403, 1410, 1417, 1430-1433 and concluding that there is no similarity.

¹⁵¹ B. Z. Kedar, *op. cit.*, p. 223 n. 59.

¹⁵² R.-J. Loenertz, *op. cit.*, p. 318.

¹⁵³ G. Lefèvre-Pontalis, *op. cit.*, p. 105.

l'Occident, c'est se condamner à ne pas voir quelle place tenaient dans la politique et dans l'économie vénitiennes l'Orient et l'Occident."¹⁵⁴ Generally speaking, according to J. Melville-Jones' calculations, the French edition of Lefèvre-Pontalis provided only 15% of the whole chronicle of Morosini¹⁵⁵.

The lack of an entire edition has been felt in time¹⁵⁶, with the mention that "it is amazing that such a rich source of information has never been made fully available to scholars, [...]"¹⁵⁷. Therefore, beside the partial edition of Lefèvre-Pontalis, B. Z. Kedar for instance uses also manuscript It. VII, 2048¹⁵⁸, while R. C. Mueller largely refers to the original manuscript in Vienna and neglects the printed version¹⁵⁹.

Under these circumstances, the endeavour promoted in the last years by John R. Melville-Jones, Michele Pietro Ghezzi and Andrea Rizzi under the patronage of *Archivio del Littorale Adriatico* should be regarded as a welcome completion of this lacuna. It is about a bilingual edition (Venetian dialect-English). As for the title, the editors use *The Morosini Codex*, rightly regarded as more neutral and thus 'conciliating' the chronicle and its diaristic part¹⁶⁰. The first three volumes have been issued by now, being published in 1999 (for the period previous to the end of Andrea Dandolo's dogeship in 1354), 2000 (the interval between 1354 and 1400, that is between Marino Falier's and Antonio Venier's dogeships) and 2005 (the period between 1400 and 1407, representing the first years of Michele Steno's dogeship). The Australian editor has an amount of six volumes in mind¹⁶¹.

This is the edition naturally taken into consideration by the recent studies¹⁶², while G. Lefèvre-Pontalis' partial edition becomes more and more neglected.

J. Melville-Jones also mentions the intention of an Italian edition of the chronicle, under the patronage of *Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo di*

¹⁵⁴ F. Thiriet, *op. cit.*, p. 292; in the same sense, see also *ibidem*, p. 279.

¹⁵⁵ J. R. Melville-Jones, *Publishing the Morosini Codex cit.*, p. 177, 180.

¹⁵⁶ S. Romanin, *op. cit.*, III, p. 182; F. Thiriet, *La Romanie vénitienne cit.*, p. 16; S. Collodo, *op. cit.*, p. 128 n. 6; H. Baron, *op. cit.*, p. 176, 180; A. Carile, *op. cit.*, p. 56; S. Collodo, *Note sulla cronachistica veneziana cit.*, p. 14; D. M. Nicol, *Venezia e Bisanzio*, [Milan] 1990 [original edition, *Byzantium and Venice. A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge 1988], p. 583 n. 7.

¹⁵⁷ J. R. Melville-Jones, in *The Morosini Codex cit.*, I, p. x.

¹⁵⁸ B. Z. Kedar, *op. cit.*, p. 228.

¹⁵⁹ R. C. Mueller, *op. cit.*, *passim*.

¹⁶⁰ J. R. Melville-Jones, *loc. cit.*, I, p. x; idem, *Publishing the Morosini Codex cit.*, p. 178.

¹⁶¹ *Ibidem*.

¹⁶² See also J. W. Barker, *op. cit.*.

Spoleto and having Andrea Nanetti from the University of Bologna as promoter¹⁶³.

Among the around 1,000 codices representing the Venetian chronicles written between the 11th and 18th centuries, the author of this paper selected the chronicle written by Antonio Morosini. Along with other Venetian historical writings, this particular one was regarded by Freddy Thiriet as so important that it should be edited with priority. The present paper makes an examination of the two main manuscripts that include this chronicle, meaning the original preserved at the Austrian National Library in Vienna and a very late copy made towards the end of the 19th century by those that directed Marciana National Library at those times. The proofs demonstrating the paternity and the date of the chronicle are also investigated in this paper, along with the place taken by it in the ensemble of Venetian historical writing. This latter is sustained by the analysis of the sources that it relies on and of its more or less possible influences upon other chronicles. All these respects are the result of an attempt of taking into consideration as more as possible modern works dealing directly or only tangentially with the Venetian chronicles.

¹⁶³ J. R. Melville-Jones, in *The Morosini Codex* cit., III, Padua 2005, p. vii. Meanwhile, Andrea Nanetti's edition was published, see above, n. 1.

(Re)marriage Patterns and Marriage Contracts in the Hungarian Market Town of Óbuda in the 18th Century

Katalin Simon

Keywords: *Marriage Patterns; Remarriage; Marriage Contracts; Family History; 18th Century; Óbuda/Altófen*

Beside last wills, marriage agreements are one of the most important sources for studying family life of bourgeois and peasants of the 18th century. By analysing these contracts and completing its data (for instance, studying the status and age of the couple) we can size up some tendencies in the marriage mart. The subject of our investigation is the society of Óbuda/Altófen, a market town. It is particularly interesting, because its population was composed by various ethnicities.

About marriage customs in general

The seasonality of marriages

Due to the mixed religious and ethnic composition of Hungary in the 18th century, the seasonality of marriage shows great diversity. In general, it can be said that during the fasting period (Advent and Great Lent) they married only in exceptional cases, the peaks of marriages being in the months preceding these two periods, such as November (Little Carnival) and January-February (Great Carnival)¹. Some examples of regional differences and diversity: in the market town Csetnek (Gömör County, Northern Hungary), both Catholics and Lutherans adhered to the prohibition of marriage during the fasting period, most marriages for both denominations taking place in the above-mentioned three months during this century². In the first quarter of the century, the inhabitants of the royal free city Pest chose the carnival period for their weddings³. In the settlements of the Great Hungarian Plain, for instance, in Kecskemét, the Reformed people did not marry at all in December, couples typically getting married during Carnival (January-February)⁴. In the same region, in another typical Calvinist town,

¹ Weddings during Advent and Lent were forbidden by the Council of Trent. András Péter Szabó, *Menyegzőtől menyegzőig. Gondolatok a házasságkötési szokásrend magyarországi fejlődéséről*, "Századok" 144 (2010), 5, p. 1051.

² Eszter Baros-Gyimóthy, *Házasságkötési szokások Csetneken az evangélikus és a katolikus anyakönyvek tükrében 1730 és 1807 között*, in *Társadalom- és életmód-történeti kalandozások térben és időben: A nyugat-dunántúli végektől a Kárpátokig* (ed. Zsuzsanna J. Újváry), Piliscsaba 2014, p. 162.

³ Mihály Pásztor, *Buda és Pest a török uradalom után*, [1936], p. 102.

⁴ Gábor Székely, *Reformátusok Kecskeméten a 16–18. században*, Doctoral dissertation, Budapest 2016, p. 187.

Túrkeve, until the middle of the century, December (!) and January signified the peak period of matrimonies, while from the 1770s May and November also became popular⁵. In the centre of the country, Pest and Buda, where we can witness the continuous immigration of new residents, even at the beginning of the 18th century, an insignificant difference in the distribution of marriages per month can be shown⁶.

Examining the day of weddings, we can also discover differences between the members of other regions and denominations, but as a general feature, it can be said that Catholics preferred to get married on Sundays, and Reformed people in the middle of the week⁷. For instance, in the middle of the century, Sunday and Monday were still the most popular wedding days for Reformed people in the above-mentioned Túrkeve, and thanks to the repeated actions of the Hungarian Council of Governor against Sunday weddings, Tuesday became the day of marriage from the 1760s⁸. On the other hand, the German-speaking Lutheran bourgeois of Pozsony (Pressburg, now Bratislava) preferred Monday and Tuesday as wedding-days⁹. From the end of the century, Sunday began to become popular as a wedding day throughout the country¹⁰.

The seasonality of marriage can be seen in Óbuda as well (**Figure 1**). At the beginning of the century, they did not marry at all during Lent, and in the second half of the century they only married occasionally during the period of Advent and Lent (the latter usually meant March)¹¹. The forbidden celebration period in Advent was held more strictly, and only in the last case, for example in the case of a child born/to be born out of wedlock, did the couples request their matrimony. It cannot be stated that the widows in Óbuda took the prohibited period less strictly, the more we can observe the desire of the pregnant woman to marry,

⁵ In addition to November, May ('Green carnival') became a popular period in the 18th and 19th centuries. Julianna Örsi, *A túrkevei református házasságkötések társadalomnéprajzi vonatkozásai*, in *Túrkeve földje és népe 3* (ed. Julianna Örsi), Karcag 2000, p. 122., A. P. Szabó, *op. cit.*, p. 1051.

⁶ In Buda, at the turn of the 18th and 19th centuries, they also married during Lent and during Advent, but in a smaller proportion than during the rest of the year. Tamás Faragó, *Seasonality of Marriages in Hungary from the Eighteenth to the Twentieth Century*, "Journal of Family History" 19 (1994), 4, p. 333-350.

⁷ A. P. Szabó, *op. cit.*, p. 1046.

⁸ J. Örsi, *op. cit.*, p. 124.

⁹ E. Baros-Gyimóthy, *op. cit.*, p. 171.

¹⁰ Sunday was already popular in Catholic communities. For Catholics Friday, for Lutherans Sunday and the Feast of Tabernacles were previously considered forbidden days. At the beginning of the century, Lutherans wedded on Sunday only in special cases, for instance, if the spouses were widowed persons. *Ibidem*, p. 168-171, 185.

¹¹ Until the end of the 18th century, Protestants also abstained from marriage, this can also be observed among the Reformed people in Óbuda. T. Faragó, *op. cit.*; J. Örsi, *op. cit.*, p. 124; E. Baros-Gyimóthy, *op. cit.*, p. 162-163; G. Székely, *op. cit.*, p. 187-188.

who tried to avoid her unborn child being baptized as illegitimate¹². A popular time for marriages was in the months before or after Advent and Lent. Throughout our era, the busiest month was November (before Advent), followed by the carnival period (January-February). After Easter, at the end of spring, another smaller peak period can be observed in May.

Period / Month	January	February	March	April	May	June	July	August	September	October	November	December
1705-1725	47	35		29	33	25	27	19	18	18	76	
1726-1750	132	90	5	33	73	63	45	36	53	27	190	2
1751-1775	224	172	21	71	132	90	58	69	62	56	276	1
1776-1800	212	286	26	55	148	92	87	75	102	82	179	9

Figure 1. A seasonality of marriages in Óbuda in the 18th Century

Marriage ‘trends’ in Óbuda

The changes in the rates of first marriages and remarriages can be examined through the data of the Catholic and Reformed registers of the city (**Figure 2**). The registers of the parish of Saint Peter and Paul contain entries from 1704, and until 1784 the data of the Reformed people can also be found here¹³. The religious difference also had an ethnic background. The majority of the Catholic population was made up of German-speaking families as a result of the organized resettlement during the Zichy era and afterwards spontaneous settlement during the century. A smaller proportion of Catholics were Hungarians and so-called ‘Catholic Rascians’ (contemporary collective noun for Croatians, Šokci etc., who latter gradually lost their independent identity in the second half of the century and merged into the German and Hungarian population through ethnically mixed marriages). The majority of the Reformed inhabitants were Hungarians whose ancestors had already lived here in the Ottoman period. Based on these different denominations and ethnicities, different marriage customs, trends are detectable. No registers of the Jewish people who settled here during the century have remained, therefore we could not conduct a similar study of their marriage habits.

Entries in registers from the first half of the century are often incomplete or unclear, which makes the research difficult. For instance, in many cases, next to the bride’s name, the abbreviation ‘v’ is simply added, which can be resolved

¹² Observance of the prohibited marriage period shows regional differences. E. Baros-Gyimóthy, *op. cit.*, p. 181-182, 185.

¹³ For digitized copies of the registers, see Budapest City Archives (BFL) Microfilms, Church registers (XV.20.2) A22, A185, A186. We also used as supplement the online database Ortsfamilienbücher Óbuda (<https://www.online-ofb.de/obuda/?lang=de>).

by both *virgo*, i. e. unmarried, and *vidua*, i. e. widow. The most uncertain period is the 1730s: Christian Ignaz Barwik, the parish priest in charge of the registers, died during the plague epidemic of 1739-1740, and the Trinitarians who took over his duties hurriedly recorded the most necessary data: the names and the date. In more than half of the entries from this decade, neither party's marital status is known (194 cases out of 340 entries, i. e. 57%). From the later period, incomplete entries only occasionally occur, registration becoming more accurate.

The data of the first half of the century – taking into account the aforementioned uncertainty factor – reflect the fluctuation of the newly settled population in the town. First marriages became really significant in the second half of the century (53% of registered marriages in the 1750s). The proportion of marriages between widowed and unwed persons can also be said to be significant, although it shows a minimal decrease over the course of the century: in the decade following the plague, 39% of marriages were clearly of this type (123 cases)¹⁴ and by the end of the century almost a third of the records contained such cases (30% in the 1780s, 31% in the 1790s). After the early death of a spouse, it was customary for both women and men to enter into a new marriage. The reason could be that a widowed parent with a young child sought help from the new couple in child-rearing, housekeeping, and managing the family economy (**Document 3**). For a newly settled man, marrying a local widow was considered a typical strategy for settlement (especially if the woman also brought a craft-guild 'heritage' into the marriage, i. e. it enabled the man to establish his own business and independent craft through the marriage). Throughout the century, the number of marriages between a widower and an unwed woman or between an unmarried man and a widow is similar, and no significant difference can be detected between the two types.

Speaking of marriage between widowed parties, it is worth mentioning that even young widowed parties could enter into a marriage for a different motivation than middle-aged couples, who no longer chose marriage for the sake of raising children and offspring, but for the sake of mutual care. Among the marriage contracts in Óbuda, there are examples of marriages between both young and older widowed spouses. Marriages between widowed parties occurred in a higher proportion at the beginning of the century (before 1720) and in the middle of the century (1741–1770, 10% in all three decades), as well as in the 1780s. By the end of the century, this type recedes and slowly goes 'out of fashion'.

¹⁴ Supplemented with widow-unknown weddings, this proportion amounts to 42% in the period between 1741 and 1750 (131 cases).

Decade	First marriage	Widower		Widow		Widowed spouses	Both spouses with unknown status
		Unwed woman	Unknown status of the woman	Unwed man	Unknown status of the man		
1705-1710	16	7	2	9	6	9	1
1711-1720	62	18	1	32	9	30	1
1721-1730	73	26	4	32	9	17	30
1731-1740	17	15	9	6	30	26	194
1741-1750	133	63	3	60	5	32	8
1751-1760	224	74	1	79		46	
1761-1770	261	104		103	4	51	
1771-1780	242	95	4	78	7	38	9
1781-1790	289	84	5	81	4	56	
1791-1800	300	89		98	6	41	7

Figure 2. Typology of marriages in Óbuda based on the entries of the Catholic and Reformed Church registries (1705-1800)

The age of the spouses

The ages the marrying spouses were indicated in the registers from 1771 (**Figure 3**). Based on this, we can examine the features of each marriage-type (without going into the possible inaccuracies of the age written in the registers). In the case of first marriages, men typically get married between the ages of 20 and 25, but it is not uncommon for the groom to be between the ages of 26 and 30. A particularly young (16, 17 years old) or older (over 40 years old) groom is rare. Women typically got married at the age of 18-25, but a younger bride (16-17) was not an unknown phenomenon either. There are only two examples of 15-year-old brides; based on the low number, this was considered an extreme case even in the era. The average age of the grooms was 24.5, and that of the brides was 20.9. In about half of the first marriages (422 couples), the man was barely 1-5 years older than the bride, and in 20% (160 couples) the groom was 6-10 years older. There are 10.5%, respectively 10% of the cases (85 and 80 couples) where the parties were either the same age or the bride was at least 1-5 years older than the groom.

<i>I. First marriages</i>	
Groom	Bride
24.5	20.9
<i>II. Widowed – unwed spouse</i>	
Widower	Unwed bride
38.4	23
Unwed groom	Widow

32	27
III. Widowed spouses	
Widower	Widow
47	39

Figure 3. Average age (years) of spouses

We examined marriages between widower and unmarried woman and between unmarried man and widow separately. The former usually characterized an unequal relationship favourable to the man, which was also manifested in the more marked age differences. The average age of the widower here is 38.4 years, that of bride is only 23, the average age difference between the parties is 15 years in favour of the groom. A marriage between a widower over 60 and an unmarried bride aged 21-25 is not uncommon. According to the numbers, widowers specifically tried to choose a younger unmarried bride, widows typically married an unmarried man slightly older than them, who, in the case of craftsmen, could be the bachelor who married the master's widow and thereby 'inherited' the master's rights.

In marriages between widowed parties, the average age of men was 47, and that of women was 39, i. e. the gates were closed earlier for women, which was partly explained by the age-related female fertility decline¹⁵. In this type of marriage, it is not uncommon for the husband to be older, between the ages of 40 and 60 (over 60 is considered an extreme example), while widows tend to choose widowers in their 30s and 50s. In more than three quarters of the cases, the groom was older than the bride (78%).

About marriage contracts in general

In the 18th century, the practice of *móring* (*Morgengabe*) was widespread nationwide both among bourgeois and serfs, and recording it in writing became a common practice in the second half of the century. Two types can be distinguished, the Transdanubian one, which continues to inherit city law, and the Great Plain one, which follows the national customary law. The first type is characterized by reciprocity between the parties, securing the position of the surviving spouse (this

¹⁵ E. Baros-Gyimóthy, *op. cit.*, p. 162-163.

can also be observed in the contracts in Óbuda), while the latter confirmed the man's intention to marry¹⁶. It was usually done at the time of betrothal¹⁷.

From the beginning of the 18th century, it was customary in Buda to write down the marriage contract, which often served as a joint and mutual will¹⁸. For the sake of authenticity, it was written in two copies, for both parties¹⁹. In addition to property law issues, the widowed spouse could also dispose of children from a previous marriage.

Marriage contracts in Óbuda

In the 18th century Óbuda, there are records of 232 cases where the parties concluded a marriage contract (more than ten copies of these have been preserved in different versions, or are referred to in other places besides the contract, such as in minutes). Most of these can be found in the council documents, which contain rather mixed sources (often probate records – 181 cases). 42 additional 18th-century contracts survived in the separate collection of marriage contracts, while 11 cases were recorded in the minutes of council meetings²⁰. It should be noted that 20 agreements were not concluded in Óbuda, they were either legacies of people who settled here later, or they were contracts where one of the spouses was from Óbuda, and the couple later lived out their lives here²¹. The documents are usually referred to as a marriage contract (*Heyrats-Contract*), and the terms *móringolás*, *móringlevél* (i. e. 'dowry-letter') appear in Hungarian sources²².

¹⁶ The trans-Danubian type deals with the date of the husband's possible death or the birth of a child (i. e. the woman actually received the *Morgengabe* if the husband died within a certain period of time or childless). The contract is usually mutual, the bride also gives a present, known 'counter-*Morgengabe*'. In the Alföldi-type, the man usually gives the woman real estate. Ernő Tárkány-Szücs, *Magyar jogi népszokások*, Budapest 1981, p. 349-366; Péter Dominkovits, *Móringlevelek Győr megyéből. Válogatás a megyében lakók, megyei birtokosok móringleveleiből 1731–1837*, Győr 1992, p. 5-12; Csaba Schmidtmayer, *Német nyelvű móringlevelek a Kuny Domokos Múzeum gyűjteményében (1792-1843)*, "Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei" 19 (2013), p. 127-138.

¹⁷ P. Dominkovits, *op. cit.*, p. 7; Cs. Schmidtmayer, *op. cit.*, p. 128.

¹⁸ György Bónis, *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után, 1686-1708*, Budapest 1962, p. 278, 281.

¹⁹ This was usually noted in the contract clause. For instance BFL Documents of the council of Óbuda (V.1.b) nos 57, 58, 75, 82, 88, 92, 100, 103, 105, 110, 116, 129, 131 stb.

²⁰ BFL Minutes of the council of Óbuda (V.1.a) Bd. 4-8., BFL Marriage contracts of Óbuda (V.1.x).

²¹ BFL V.1.b no 11 (Buda 1748), no 13 (Buda 1748), no 14 (Tök 1740), no 27 (Solymár 1755), no 43 (Buda 1759), no 46 (Buda-Újlak 1759), no 48 (Buda 1759), no 57 (Buda 1760), no 116 (Buda 1765), no 174 (Bécs/Karlstadt 1727), no 456 (Buda 1758), no 533 (Buda 1757 and 1758), no 795 (Buda 1781); BFL V.1.x no 10 (Solymár 1742), no 83 (Buda-Újlak 1789), no 103 (Buda-Újlak 1742), no 109 (Buda 1784), no 216 (Buda 1799).

²² For instance BFL V.1.b no 828 (1792).

Examining the distribution of the contracts by decade, it is clear that in Óbuda, like in other parts of the country, recording the conditions of marriage in writing became a widespread practice in the second half of the century, actually an affordable service provided by the notary of the town²³. In four-fifths of the cases (172), in addition to the date of the contract, we also have the date of the wedding – based on the registers (**Figure 4**). Based on this, it can be said that the parties typically tried to put the foundations of their future relationship in writing even before the marriage (usually a few days, at most a month)²⁴. The German-speaking Christian Singer and Maria Magdalena Rohrmannin made an agreement on the occasion of their engagement in 1724²⁵. In the case of Hungarian couples, the groom promised a gift (*móring*) on the occasion of the engagement²⁶. On this occasion, Judit Ország and János Nicolics issued a mutual engagement letter (*móringlevél*), which was signed in the presence of the groom's brother and mother, and the bride's future father-in-law. The groomsmen were also present at the event²⁷. At Catharina Württlin's contract, her mother and brother-in-law supported the bride with their presence²⁸. The contracts concluded on the wedding day presumably only recorded the previous agreement, just the signing was adjusted to the ceremony celebration. After the wedding, the parties also tried to put their terms in writing within a month at most.

Decade	Number of surviving marriage contracts	Time of signing the contract		
		Before wedding	On the wedding day	After wedding
1721-1730	4			1
1731-1740	6	1	1	
1741-1750	14	6		2
1751-1760	27	8	2	1
1761-1770	42	22	8	2
1771-1780	50	24	11	4
1781-1790	54	29	6	3

²³ P. Dominkovits, *op. cit.*, p. 7.

²⁴ This was also common in German-speaking areas, the custom of an agreement following the ceremony was more of an exception.

Eleonóra Géra, *Házasság Budán. Családtörténetek a török kiűzése után újjászülető (fő)városból 1686-1726*, Budapest 2019, p. 79-81.

²⁵ BFL V.1.b no 11.

²⁶ István Ország to Anna Pölöskei, 13 August 1781. BFL V.1.b no 456.

²⁷ The man gave his spouse 50 forints, the woman her few belongings, her bed, her wedding-clothes, 29 forints, which she got from her father. Engagement letters of János Nicolics and Judit Ország, 21 January 1789. BFL V.1.b no 585.

²⁸ Marriage contract of Catharina Württlin and Reichardt Schwall, 22 February 1772. BFL V.1.b s. d. no 17.

1791-1800	24	16	2	5
undated	11			
Total	232	106	30	18

Figure 4. The surviving marriage contracts and the date of their conclusion relative to the wedding day

Regarding the dates of the marriage contracts, we did not find any cases where couples were married during a prohibited period (for example, during Advent). Concerning the status of the spouses, we can say, they used the option of a written agreement typically in the case of unequal (i. e. widowed-unwed) parties, followed by the contracts of widowed couples, and finally those of first-married couples (**Figure 5**). The over-representation of widowed-unwed pairs in marriage contracts can also be seen in marriage contracts of other parts of the country²⁹.

Groom	Bride			
		Maiden	Widow	Unknown
	Unwed	34	55	3
	Widower	56	39	8
	Unknown	1	11	25

Figure 5. Family status of the contracting spouses

The question arises as to who and why they signed a marriage contract at all. Primarily – as in the case of last wills – persons who had some property, and secondarily persons who were not married for the first time and wanted to settle the issue of children and property from their previous relationship. The willingness to enter into contracts can also be demonstrated at the level of individuals, i. e. those who entered into a contract on the occasion of their first marriage followed this habit later on³⁰. Among the members of the city's more affluent families and their kinship, the practice of concluding contracts can also be observed in greater numbers. Both parent and child entered into a contract, for instance see the case of Georg Krenn's widow (1765), then his sons Anton Krenn (1781) and Andreas Krenn (1782), or the case of Andreas Heidlinger (1754) and his daughter Elisabetha (1777)³¹.

²⁹ P. Dominkovits, *op. cit.*, p. 7; Cs. Schmidt Mayer, *op. cit.*, p. 128.

³⁰ 15 men have more than one marriage contract, of which Hubertus Lauttenbach and Paul Müllner have three each. For women, due to changing surnames, the question is more difficult to examine. BFL V.1.b nos 533 and 623. About Lauttenbach, see Katalin Simon, *Remarriage Patterns and Stepfamily Formation in a German-speaking Market Town in Eighteenth-Century Hungary*, "Hungarian Historical Review" 8 (2019), 4, p. 774-778.

³¹ BFL V.1.b 23, 171, 203, 207, 313, 315, 336, 353, 481, 547, BFL V.1.x no 191.

Remarriage – motivations of the widowed spouses

Among the men who remarried, in 10 cases they entered into an agreement on the occasion of their third marriage, and in three of these cases, the groom chose a maiden for the second and third time. Among remarrying and contracting women, in 8 cases were two previous marriages detectable. Three marriages were not uncommon in the lifetime of either men or women, but more than this was considered rarity in the case of women.

In 36 cases for men and 33 for women, it was possible to determine the exact date of the death of the previous spouse, and based on this, it was possible to check, on a sample basis, how much time had passed until remarriage and whether the year of mourning had been kept. Although this cannot be considered a representative survey, the available data also show that men who entered into a new relationship with a contract looked for a new partner very early: in more than half of the cases within one or two months³². The reason behind the rapid remarriage of men was usually that the man was a widower with young children whom he could not have taken care of raising on his own. Of the 21 men who got married during the quarter year, 14 mention their young children, one of them their stepchildren, in their contracts. Typically, children between the ages of 1 and 5 lived in these families.

It is no coincidence that in these cases special attention was paid to the situation of the children: on the one hand, their paternal and maternal inheritance was determined, but in some cases they felt the need to indicate separately: the future stepmother should love the children as if they were her own³³. It was particularly difficult if the previous wife died during childbirth or due to complications following it. We found 8 examples of this, in 3 of which both the newborn and the mother died almost at the same time. In such cases, finding the new mother was a vital issue. There are two contracts where the father had to take care of the baby left behind by the mother who died in childbirth. Despite the new marriage, none of them made it to the one-year mark – whether it was due to the already high infant mortality rate or inadequate care, is undecidable³⁴.

³² The faster remarriage of men can be observed in other regions and among members of other denominations, too.

Gyula Kocsis, *Családrekonstrukció vizsgálatok a XVIII. század második felében Cegléden*, in *Néprajzi, történeti tanulmányok* (ed. Rozális Farkas), Szentendre 2004, p. 47; Gyula Benda, *Zsellérből polgár – Társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban: Keszthely társadalma, 1740-1849*, Budapest 2008, p. 146-147; E. Baros-Gyimóthy, *op. cit.*, p. 186-187.

³³ For instance BFL V.1.b no 163. Marriage contract of Wolfgang Untersee and Magdalena Hiedlin, 24 February 1756. About their family see K. Simon, *op. cit.*, p. 779-783.

³⁴ Fidely Matheiser's wife, Maria Anna, died on 29 April 1765. Their son, Hans Jörg, was then only 16 days old. Matheiser married his new wife, Magdalena Harrer, on May 27, but the boy died two months later, on July 30. BFL V.1.b no 113., BFL XV.20.2 A186 no 21.

Despite the fact that contemporaries liked to mock the rapid remarriage of women, in the case of widows we see a more balanced time distribution. Based on the contracts, it seems that the existence of infants did not necessarily hasten the choice of a new partner. An exceptional case is the mother, who became widow, thus left alone during pregnancy. Elisabetha Jetzl, for instance, was widowed at the age of 19 in April 1760, and a month before the birth of her son, Andreas May, she entered into an agreement with her new partner, the stonemason Lorenz Liefner. In the contract the woman stipulated that Liefner should recognize her unborn child as his own and provide him with such paternal care as his future own children³⁵. Mihály Csonka's widow, Erzsébet Sinka, chose a different strategy: she became a widow in April 1762. Her posthumous son, Mihály Csonka Jr. was born a quarter year later, whom she raised as a widow, together with his three sisters, until the infant became six months old. During this time, her youngest daughter, who was barely older than Mihály, died. Erzsébet Sinka presumably needed a helping hand in managing the household, as her new husband, first-married János Bukorik, was only able to offer 'his honourable name and the care of the goods'³⁶.

The later a widow remarried, the more a power shift in her favor can be observed in the contracts. Their main concerns were raising children and managing the family economy. When Paul Zeller's widow, Francisca, after three years of widowhood, married Christian Fritz, who was 10 years her junior, she took care of seven children (between the ages of 4 and 17), for whom she determined their father's inheritance, the rest of the dowry for her daughters, and stipulated to her fiancé that he is obliged to take care of the family's vineyard until the youngest child reaches adulthood³⁷. In Anna Maria Brenner's contract signed after eight years of widowhood, raising children and taking care of property also played a major role³⁸.

The articles of the contracts

The marriage contracts of the era are simple and have an easy-to-understand structure. In addition to the promise of love, loyalty, and honesty, the parties first recorded the things brought into the relationship by the groom and then the bride (movables and real estate), touched upon the issue of possible children

³⁵ Her husband, Jacob May, died on 17 April 1760. Liefner and the widow agreed on 19 October 1760, and the church wedding was nine days after that. Andreas was born on November 30. BFL V.1.b no 247, BFL XV.20.2 A185 nos 446 and 656, A186 no 168; K. Simon, *op. cit.*, p. 767.

³⁶ BFL V.1.b nos 130, 548; BFL XV.20.2 A185 nos 453, 666, A186 no 178.

³⁷ Marriage contract of Christian Fritz and Francisca Zellerin, 7 January 1771. BFL V.1.x no 101.

³⁸ Both she and her widowed husband, Johann Krieg, were already considered old (49 and 48 years old respectively), and the woman's children were also older (9-17 years old). Marriage contract of Johann Krieg and Anna Maria Brenner, 14 February 1793. BFL V.1.x 1793.

from a previous marriage and those to be born, in some cases the parents of the parties, and finally the actions in the event of the death of each party (thereby ensuring the position of the other in the family, against the collateral relatives and descendants).

In the case of early 18th-century Buda, György Bónis distinguishes between dowry (*Heyrath Guet*), separate property (*Paraphernal Guet*), wedding gift (*Widerlaag*) and morgengab (*Morgengab*) in matrimonial property law based on Austrian law. A distinction was made between the latter two in Bavarian-Austrian law. According to Bónis, the marriage contract primarily protected the woman's interests³⁹. In the Óbuda documents, these terms rarely occur (with the exception of *Heyrath Guet* and *Morgengabe*), instead we find periphrases⁴⁰.

The real estate was usually a house, a vineyard, and in the event of the groom's possible death, a widow's apartment (*Wittib Sitz*) could be assigned to the wife in advance⁴¹. The parties preferred to keep a vineyard for themselves as freely available separate assets⁴². As movable property, both parties could give – or promise – each other cash, house furnishings, vinicultural tools, drinks (wine, *pálinka*), domestic animals (cows, calves). The bridegrooms offered money, less often real estate (for example, half of the house) as *Morgengabe*⁴³. The dowry of the maiden usually consisted of some cash, a furnished wedding bed, a hope chest, a wedding dress⁴⁴, and for the richer ones even a vineyard, possibly a house or part of a house.

Millers could offer their mills, craftsmen the right to practice their craft, their workshop and its equipment. Men could offer the craft if that was all they could offer, and if they married a craftsman's widow, they also promised to raise their future stepchildren and teach their stepson to craftsmanship, to properly marry off their stepdaughter later. The power of widows is best displayed in these types of contracts (**Document 2**).

³⁹ Gy. Bónis, *op. cit.*, p. 278, 281.

⁴⁰ For example, the verb *verheyrathen* introducing the dowry is used by both parties. BFL V.1.x no 12. (1792) *Verheürathet* (the groom) – *wiederleget* (when describing the bride's dowry/wedding gift). BFL V.1.x no 13. (1761); 'true dowry' (*zum wahren Heürath Guth*) pl. BFL V.1.b s. d. no 18. (1776)

⁴¹ Hieronymus Dorsch provided Catharina Fingerhut with the widow's residence on the condition that if the woman did not get along well with Dorsch's children from his previous marriage and moved elsewhere, the children were obliged to give her 12 forints a year and take care of her maintenance. Marriage contract of Hieronymus Dorsch and Catharina Fingerhut, 14 November 1767. BFL V.1.b no 733.

⁴² "zu ihrer freywilliger Disponirung damit Sie mit diesen frey schalten und walten könne", BFL V.1.b s. d. no 18. (1776).

⁴³ For example, János Német offered Anna Pölöskei 200 forints in 1758, and he confirmed his provision in his last will. BFL V.1.b no 456.

⁴⁴ 'a proper wedding dress', marriage contract of Helena Resslerin and Johann Michael Jekl, 17 November 1773. BFL V.1.b no 420.

Clarifying the inheritance of the stepchildren from the previous marriage of the previous spouse was considered a sensitive issue, therefore their rights and the possible existing obligations of the stepparents were recorded in a separate point⁴⁵. They tried to settle the ranks of such stepchildren and their rights before the new marriage⁴⁶. Common children to be born in the future are rarely mentioned in the agreements (23), namely with the aim of clarifying the property relations between them and the existing offspring, so in these cases at least one of the parties was widowed. Love, loyalty, and honesty were naturally part of the mutual promise. If it was specifically emphasized, it was usually because those spouses could not give their partner anything else. The value of chastity was especially emphasized for maidens, so much so that there were times when someone was married because of dishonour⁴⁷. Chastity was also important in the case of a large age difference (the younger the maiden – the older the widower). The most blatant example of this is the case of János Valássik. The 63-year-old bootmaker married for the third time in 1797. His bride, Liszy Boris, was 44 years younger than the widower, who could only offer the maiden ‘honesty and love’. Due to the spectacular age difference, it appears that the man was not – or not only – looking for a spouse, but someone who would take care of him in his old age⁴⁸.

The parents of the spouses rarely appear in the contracts, and not accidentally, especially in the case of first marriages (in 14 out of 21 cases). In most of these cases, the parents are the strongest actors in the contract, who asked the newly-weds in exchange for some property (house, vineyard) for maintenance (*Ausgedinge*), which meant the provision of a separate apartment, and in the case of a bad relationship between the parties a move and a monetary allowance (**Document 1**)⁴⁹.

The previous spouse could be included in the contract not only because of his children, but because of the final rites promised to him, but not yet fulfilled:

⁴⁵ Her stepparents promised 14-year-old Anna Maria Neubauerin the care of her vineyard until her marriage and a marriage bed. Marriage contract of Paul Müllner and Catharina Weißin, 24 February 1778. BFL V.1.b no 623.

⁴⁶ A written contract was also not always a guarantee of protecting the inheritance of children from a previous marriage. K. Simon, *op. cit.*, p. 780.

⁴⁷ Marriage contract of Anna Maria Renner and Michael Schmulcz, s.d. BFL V.1.b no 524-525.

⁴⁸ The man's second wife – who was 16 years younger than him – died only 7 months before Valássik next marriage. Marriage contract of János Valássik and Boris Liszy, 24 May 1797. BFL V.1.x no 76.

⁴⁹ About the maintenance (*Ausgedinge*), see K. Simon, *Szülői betegség – gyermeki gondoskodás: Idősgondozás a 18. századi Óbudán az eltartási szerződések tükrében*, “Korall” 21 (2020), 82, p. 79-101. About the role of parents in marriage contracts, see Margareth Lanzinger, *Paternal authority and patrilineal power: stem family arrangements in peasant communities and eighteenth-century Tyrolean marriage contracts*, “The History of the Family” 17 (2012), 3, p. 343-367.

this could be the allocation of sums intended for the saying of Holy Mass, charitable donations⁵⁰. Though, the parties could clarify such actions (donations, *pia legata* etc.) not only in their last wills, but also in the marriage contract⁵¹.

Did the marriage contract operate well?

The question arises: did this contract protect the interests of the parties effectively? It is certain that in the event of conflict between the couples, the women could refer to the observance of the contract as a compelling argument, thus the proper care of the family economy and property. Issuance of parental inheritance to stepchildren also easily incited family discord, in which case the previous contract could have helped the city council or the manor court to make the appropriate decision. An extreme example is the case of Anton and Andreas Krenn, who filed a petition against their stepfather Matthias Sturtz in 1781. After the mother's death, Sturtz would have asked for more money for the work he did on the joint farm, referring to their marriage contract, but the boys claimed that their stepfather had already received everything according to the contract, otherwise during the ten years of marriage, Sturtz was a stroke of fate for them ("*nos et Mater nostra a fato Sturcz cruciati simus*"), which their neighbors could also testify to. With his innate deceitfulness ("*ex innata malitia sua*"), the man turned all benefits to his own advantage, saved the movables to his own house, where he then moved and lived unfaithfully separated from his wife for six years⁵². In 1778, two years after her marriage, Anna Maria Häcklin complained to the council of Óbuda about her husband, Franz Linberth, because he did not comply with the points of their marriage contract, did not manage their economy properly, and was also a drunkard and did not perform his daily tasks, their entire marriage was a disaster ("*ein üble Ehe*"). After questioning the parties, the council ruled in favour of the woman, and advised the man to take care of his marriage and the economy, and to refrain from drinking⁵³. A positive example is that after a well-functioning marriage, the spouse could have also remembered the things established in the previous contract in his last will, thus he made a double effort to ensure his partner's inheritance and suitable living conditions, like Hans Georg Schininger, who gave his wife "for her faithful services to him" the marital in

⁵⁰ For example the marriage contract of Martin Kemmer and Anna Schlosserin, 29 December 1764. BFL V.1.b no 105. The woman promised her previous husband, Johann Schlosser, that as long as she lived, she would say one funeral mass or four holy masses for Schlosser every year, and her new husband agreed to this (!).

⁵¹ For instance the marriage contract of Magdalena Pinterin and Joseph Blatzer, 26 January 1760. BFL V.1.b no 26.

⁵² BFL V.1.b Nr. 319., s. d. no 4.

⁵³ "*eine unordentliche Würtschafft führet*". The contract did not survive, the matter is referred to in the minutes of the council meeting. BFL V.1.a Vol. 5. 24 January 1778.

addition to the assets stipulated in the contract, he bequeathed the other half of his house and its furnishings⁵⁴.

Documents

Document 1. Marriage contract between Matthias Rindfleisch (23) and Catharina Schedlin. Óbuda, 3 January 1768 (BFL V.1.b no 539)⁵⁵

In Nahmen der Allerheiligsten Dreyfaltigkeit Gott des Vatters, Sohns (!), und H. Geistes Amen

Ist an heut Ende geßetzten Jahr, und Dato zwischen den ehrbahren Jungen Geßellen Matthias Rindfleisch als Bräutigamb an einem, dann der ehr, und tugendsamen Catharina Schedlin als Brauth an zweyten in Beyseyn deren zu Ende unterschriebeneb Herrn Beyständen eine ehliche Verlobnus abgeredet, und folglich beschlossen worden, als nemlichen:

1tens. Verheürath Junger Brautigamb seiner lieben Jungfrau Brauth einen Weingarten in der Einßidler Huth neben dem Hanß Georg Berger, als welchen ihm seine annoch lebende Eltern für ßein Eigenthum überlassen. Beynebens überlassen auch die Eltern ihren Sohn anjetzigen Bräutigamb in ihren Hauß von einen Zimer auf A. (!) Jahr dem Juden Zinß nemlich 10 fl. Dagegen

2tens. Verheürath, und widerleget Jungfrau Brauth ihren eben geliebten Brautigamb ein Weingarten in Kayßhüebel mit 7/8, welchen ihr ihre annoch lebende Mutter zu einen Heürath Guth übergibt, beynebens überlasset denen Jungen Brauth Perßohnen die Mutter auch ihr eigenthumblich Theils in ihren Wittibstandt, Theils mit ihren anderten Mann in anjetzigen Stand gebaute Hauß in, und für 250 fl. Bolcher gestalten: das die Mutter in dem Hauß ihren Lebens länglich Sitz in dem Hauß sich vorbehaltet, und Sie die Jungen Ehe Leüth auß dem Hauß zuschaffen nicht bevollmächtiget ßeyn ßollen. Solte ßich aber wider alles Verhoffen, ereigenen, das die Mutter sich mit ihnen nicht Verdragen kunte, und ßelbst auß eigenen willen auß den Hauß gehen wolte, werden ihr die Jungen Ehe Leüth jährlich als einen Zinß 12 fl. zu zahlen schudig, und verbunten ßeyn. So ferner aber

⁵⁴ "vohr ihre mire getreü geleißtende Dienste". The last will Hans Georg Schininger, 29 November 1758. BFL V.1.b no 325.

⁵⁵ An example for agreement between first time-marrying spouses with maintenance contract. The couple obtained the bride's parents' house on condition that they were obliged to take care of the bride's mother, therefore the contract contains a detailed specification about the future situation of the mother and her living conditions. These contracts – marriage and maintenance contracts (*Ausgedinge*) – at the same time were common practice, especially in German-speaking families.

3tens. Die Mutter einstens mit Tott abgehen solte, sollen die Tochter anjetzt Bräuth an dießen 250 fl. 30 fl. als ein vätterlichen Theill in voraus haben, als welchen auch ihr verheürather Bruder Schedl ebenfahls bekommen hat. Die übrigen 220 fl. aber sollen beede Geschwiester in gleichen Theill vertheillen und also die Jungen Ehe Leüth dem dem Martin 110 fl. von dem Hauß hinauß zu zahlen schuldig Beyn. Mithin er an dem Hauß, und übrigen wenigen Hauß Rath nichts weideres mehr an zu fordern haben. Wan aber

4tens. Die jungen ehe Leüth annoch bey lebten der Mutter dem Martin seinen an Hauß zu hoffen habenden Theill mit 110 fl. hinauß zahlen könten, wird so dann, so er außgezahlet were, denen Jungen Ehe Leüthen jährlich 6 fl. in so lang die Mutter lebet, un bey ihnen Beyn wird, gestaltenen beyhilfflichen Zinß zu erlegen schuldig Beyn.

5tens. Denn anderen Weingarten behaltet die Mutter zu ihrer freyen Disposition, nöhmte auch die in anjetzt in 28 fl. bestehende Schulden auf sich, nicht weniger auch jene, die sie auf den Ehren Tag zu machen benöthiget Beyn wirdt. Will auch sich nach ihrer Möglichkeit mit dießen Weingarten, und anderer ihrer Mühe in Kost, und Kleydung selbst besorgen. Nebst dießen Weingarten behaltet die Mutter auch daß wenige Wein Geschier für sic hallein.

Zu mehrer Festhaltung dießer Heüraths Abrede haben sich dießen Contract nebst denen Brauth Perßohnen auch die hierzu erbettene Herrn Beyständt mit Nahmen, und Pettschafft unterfertigt. So geschehen Alt Ofen den 3ten January Anno 1768.

Matthias Rindfleisch
als Breütigamb

Catharina Schedlin
als Brauth

Emerich Weyß
als Zeüg

Martin Graff
als Zeig

Michael Meeß
alß Zeich

Johanneß Mey
alß Zeig

Document 2. Marriage contract between Anton Wittmann (25) and Elisabeth Brechtin (26). Óbuda, April 1777 (BFL V.1.b no 873.)⁵⁶

Im Namen der aller H.H. Dreyfaltigkeit Gott des Vaters, und des Sohns, und des
H. Geistes Amen

Ist an heut Ende gestellten Jahr, und Dato zweifels ohne aus göttlicher Verordnung zwischen dem ehrbaren jungen Gesellen Antoni Widmann als Bräutigamb an einem: dann der Tugendsamen Frau Elisabeth Brechtin Wittib an Zweiten Theil in Gegenwart deren zu Ende unterfertigten von beeden Theilen hierzu besonders anersuchten Zeugen eine Eheliche Verlobnus abgeredet, und folgendmassen beschlossen worden als nemlichen

Erstens. Verheurathet die Braut ihrem Bräutigamb nebst ehelichen Treu, und Liebe deß Haus, Garten, Gewerb, alles in dem Haus sich befindlich-, und zur Wirtdschafft gehörige, was inner von einen Namen es habe, allen zur Tischler Profession gehörigen Werch-Zeug, auch die von ihrem Gottseligen Ehemann hinterlassene Kleider

hingegen aber

Zweitens. Verheurathet der Bräutigamb seiner Brauth nebst aller Lieb, und Treu in baaren Geld 40 fl. seine Profession, und Kleider. Item übernimmt er auch alle passiv so wohl Capital, als current Schulden, verbindet, und obligiret sich selbe ohne Widerred zu zahlen, und abzuführen, als hätte er solche selbst Contrahiret, und selbst gemacht. Auch

Drittens. Verbindet sich der Bräutigamb, und Stiff-Vater daß aus erster Ehe hinterlassene Kind Anton Brecht wohl, und Christlich zu erziehen, Selbes seine Tischler Profession zu erlernen, alle bey dem auf Dingen, und freysagen sich ereignende, und gewöhnliche Unkosten zu bezahlen, auch solches mit anständiger Kleidung in die Fremde abfertigen, solte es aber keiner Kleidung

⁵⁶ The contract is a type for agreement between a craftsman's widow and an unwed man, who acquired the previous husband's master-title through the marriage. Elisabeth's first husband was Anton Brecht, a carpenter. Their wedding took place in 1772, they had two sons: Anton (b. 13.06.1773) and Johannes (b. 22.04.1776). Anton Brecht the Elder died on the 8th of March 1777 at the age of 28. Her younger son had already deceased that time (†28.11.1776), so she was left alone with her almost four-year-old elder son. She quickly decided to marry the carpenter-journeyman, Anton Wittman: they signed their agreement in April and their wedding took place on the 6th of May 1777. The groom was only one year younger than the bride. The contract specifically focuses on the fate of the son from the previous marriage, the bride gave detailed instructions about his education. And an interesting addition: the first son of the new couple was born only a four month after the wedding (Florian Wittmann, 09.05.1777), thus the bride was already pregnant at the time of the wedding. Whether the father was her first or second husband, is unknown. He got the family-name of the latter, but his first name refers to the first, because it comes from Florian Wild, the godfather of the previous boys.

bedürfftig seyn, so muss er ihm anstatt der Kleidung 15 fl. erlegen. Wenn es sich aber ereignen sollte, daß obgedachtes Kind eine andere Profession erlernen wolte, so müste ihm der Stiff-Vater 30 fl. vor sein Väterliches Erbtheil bezahlen; hingegen aber hat der Stiff-Sohn so dann keine Kleidung in die Fremde zu praetendiren.

hingegen

Viertens. Solte geschehen, daß obernenntes Kind vor der Zeit sterben solte, oder auch der Bräutigamb vor der Braut, so sollen so wohl die dem Kind vor sein väterliche Erb-Portion ausgemachten 30 fl, als auch alles dem Bräutigamb anverheurathete mit allen Rechten der Braut wiederum als eigenthumlich zu fallen, und zu gehören.

Zu mehrer Festhaltung dieser Ehe Verlobnus haben sich die hierzu erbettenen Zeugen in beyden gleichlautenden Exemplarien mit Namen, und Pettschaftt unterfertigt.

So geschehen Altoben den [...] Aprilis Anno 1777

Document 3. Marriage contract between Martin Mayerhoffer and Margaretha Zimmermannin. Óbuda, 5 May 1763 (BFL V.1.b no 801.)⁵⁷

In Nahmen der Allerheyligsten Dreyfaltigkeith Gott des Vatters, Sohns, und des Heyligen Geistes Amen;

An Heündt zu Ende gesezten Dato ist zwischen dem Ehren geachten Herrn Märtin Mayrhofer als Bräytigamb an einen, dan der auch tugentsammen Jungfrau Märgäretha Zimmermannin als Jungfrau Brauth, andern Theils in Bey Sein deren hier zu erbettenen Herrn Bey Ständt, nemblichen auf Seiten Herrn Braidtigamb der ehren geachte Herr Caspaar Breßler unt Herr Jacob Reither dan auf Seiten der Jungfrau Brauth der ehren geachte Herr Philipp Kührtreiber unt Herr Antoni Kührtreiber folgender Heyraths Contract abgereth unt beschlossen worden, als Erstlichen hat wohl gedachter Herr Bräidtigamb auf sein vorhergangenes Christliches Ehe werden unt and begehren, auch mit Rath unt Einwilligung beiterseit an verwanten sich mit obgemelter Jungfrau Brauth bis auf des Pristers Hand unt der Heylugen Catolischen Kirchen Bestätigung ehrlich verlobt unt versprochen,

⁵⁷ The contract was written on the wedding-day of the third marriage of Martin Mayerhoffer, his bride, Margaretha Zimmermannin was unwed maiden. The widower had four children from his previous marriages: Rosina (10) from his first wife and Caspar (5), Barbara (2) and Anton (1) from the second. His first wife, Anna Eva died of childbirth complication with her newborn son in 1758. Mayerhoffer remarried after one and a half month. He married for the third time only after three and a half after the decease of his second partner, Barbara: he quickly needed to find a mother for his small children, it is not by chance that the contract deals with them in particular.

Hingegen verspricht obgedachte Jungfrau Brauth ihren geliebten Herrn Bräutigamb alle Lieb unt Trey bis zur pristerlichen Copulation;

2tens: Verspricht unt verheyrath abernander Herr Bräutigamb seiner geliebten Jungfrau Brauth daß halbe Haus wie auch einen halben Weingarten lighent in Peters Berger Gebürg unt sie Jungfrau Brauth da wahl haben solle so wohl von dem Haus als Weingarthen recht oder linckher Hand wo ihr es geföhligh sein würrh zu nehmnen erlaubt sein, wie auch das halbe Wein Geschier, welches sich in allen befinden als 60 Emmer Vääß, 40 Emer Wein Boting auch die helffte zu fahlen ich ihr versprochen habe unt ein solches unwiderruflich gehalten sein solle;

3tens. Verspricht unt verheyrath die bemelte Jungfrau Brauth ihren geliebten Herrn Bräutigamb 50 fl. Sage fünfzig Gulden an baarn Geld ihr Capital ist aber 75 fl. an baarn Geld ind aber 25 fl vorbehalten thuth unt damit Dhisponirn kann wie sie wohl. Verheyrath auch ein Ehe Beth mit einer ober Tuchet, 5 Pölster, 3 Ley Ticher, 1 Gewanth Kasten, wobey aber ferners beschlossen worden;

4tens. Ehr Bräutigamb seinen ersten Kindt mit Nahmmen Rosina Mayrhoferin was er mit sein Ersten Weib Eva Mayrhoferin erzeichet hat mütterliches Erbtheil 50 fl. hinaus gemacht, die andern erzeichten 3 Kinter als Caspäär unt Antoni Mayrhofer undt Barbara Mayrhoferin von meinen anderten Weib Barbara Mössnerin haben, alle 3 Kinter mit ein ander mütterliches Erbtheill 50 fl. bey ihrer Fruchtbaargeith in voraus zugeworfen unt ausgemacht, demnach auch

5tens. Was die selbe in wehrenter Ehe miteinander Erben, unterworfen solte ein gleiches Guth sein, womit von zwey gleichlauthende Heyraths Contract beschlossen, unt gewöhn. Massen ausgefördtigeth worden, So geschehen, Altofen den 5ten May Anno 1763.

Margaretha Zimmermann
als Jungfrau Brauth

Martin Mairhofer allß Breytigam

Pfilipp Kietreyber Beystand

Caspaar Breßler als Beystandt

Antany Kietrayber
als Beystandt

Jacob Reidter als Beystandt

Publicarea materialelor didactice în prima parte a secolului al XIX-lea la Tipografia Colegiului Național “Sf. Sava”

Ileana Dincă

Keywords: *“St. Sava” National College; Education; Handbook Printing; Educational Works; 19th Century*

Motto: *“Nu este numai o școală, un așezământ de cultură, ci o tradiție națională”*

Studiul de față își propune să aducă în atenția cercetătorilor un plus de informație cu privire la activitatea de elaborare și tipărire a manualelor școlare desfășurată la Colegiul Național “Sf. Sava” din București, în intervalul de timp cuprins între adoptarea Regulamentelor Organice și până la Reformele lui Alexandru Ioan Cuza, ținându-se seamă de unicitatea acestei instituții în peisajul cultural românesc. Desigur, au fost avute în vedere și personalitățile care au activat de-a lungul anilor în cadrul sau pe lângă prestigiosul așezământ de învățământ sau instituțiile ce au funcționat în acest mediu. Apreciem că nu a existat în Țara Românească, până în epoca modernă, dar nici ulterior, o “școală” asemănătoare prin complexitate, organizare și impact cultural asupra posterității, așa cum a fost Școala Națională de la “Sf. Sava”. Totodată, rolul major al instituției în formarea unor generații de excepție ale istoriei românești, care au contribuit decisiv la evenimentele cruciale pentru formarea ca națiune și a țării ca stat unitar și independent, este o altă constantă care trebuie luată în considerare atunci când se analizează activitatea desfășurată la “Sf. Sava”.

De asemenea, trebuie menționat și faptul că multe instituții de prestigiu ale învățământului și culturii românești moderne și contemporane își datorează existența, sau măcar o parte a ei, cea de început, entuziaștilor și idealiştilor profesori și elevi ai acestui așezământ de cultură. Este cazul, în primul rând, al Universității bucureștene, care, devenită astăzi cea mai importantă instituție de învățământ superior din țară, a fost continuatoarea cursurilor superioare ținute pentru prima dată în limba română de Gheorghe Lazăr aici, la începutul veacului al XIX-lea. Nu neapărat în plan secund, se cuvin a fi amintite Biblioteca Națională a Colegiului – devenită Biblioteca Centrală a Statului, Tipografia Colegiului Național – mai târziu, Imprimeria Statului, Muzeul de Istorie și de Antichități – viitoarele Muzee de Antichități și cel de Științele Naturii (mai târziu “Grigore Antipa”), Societatea Literară, Teatrul Național, Pinacoteca Statului, care își au mugurii ființării în trunchiul acestui colos instituțional.

Ca o dovadă a vederilor înaintate după care se ghida întreaga activitate de aici – concepțiile profesorilor de la “Sf. Sava” fiind mai apropiate de cele ale contemporanilor din apusul Europei decât de cele ale conducătorilor societății

românești, profund grecizate și orientalitate în toate componentele ei – și a seriozității dovedite de-a lungul anilor, s-a observat, așa cum am remarcat deja, că toate "instituțiile satelit" înființate pe lângă Colegiul Național, datorită unicității, dar și fiabilității lor, au devenit, în timp, pilonii pe care se vor sprijini arta, învățământul, știința, presa și cartea românească.

În studiul de față a fost analizată activitatea tipografiei Colegiului Național "Sf. Sava", instituție de importanță capitală pentru întocmirea, tipărirea și difuzarea manualelor și materialelor didactice, care și-au avut contribuția la asigurarea unui învățământ unitar, în același timp de calitate, în întreaga Țară Românească. Se poate compara această tipografie cu Editura Didactică și Pedagogică din zilele noastre, dar numai pentru componenta din activitatea așezământului tipografic în ceea ce privește tipărirea cărților de învățatură pentru școlari. Această tipografie, din cauza rarității tiparului precum și a calității lucrărilor ieșite din teacurile sale, avea, pe lângă activitățile menționate mai sus, și alte comenzi, și anume tipărirea de "acte și scrisori oficiale", dar și editarea și punerea în circulație a unor gazete foarte importante la vremea respectivă; menționăm în acest sens "Magazinul Istoric pentru Dacia" a lui Nicolae Bălcescu și A. T. Laurian, "Foaia Satului" ș. a. Cu toate acestea, se poate afirma că manualele școlare aveau o pondere de aproximativ 85-90% din lucrările ieșite de pe porțile atelierului tipografic.

Pentru contemporani, importanța acestui așezământ este evidentă și prin faptul că în documentele epocii ea este de multe ori numită "Tipografie a Școalelor", "Tipografie Națională" sau "Tipografia Statului", încă înainte de legiferarea și folosirea pe scară largă a acestui ultim termen, începând din anul 1859. Aceste titulaturi, chiar dacă neoficiale, dar prezente în percepția intelectualilor vremii, denotă receptarea de către aceștia ca fiind unică în toate cele trei componente – didactică, de limbă națională și statală.

Contribuția inedită la cunoașterea activității editoriale și tipografice – numai pentru manuale școlare – adusă de articolul de față constă în prezentarea, pentru prima dată, în întregime a unei analize, realizată numai din documente de arhivă, privind numărul, titlurile, anii de apariție și tirajele lucrărilor apărute în perioada 1839-1860, la tipografia Colegiului Național "Sf. Sava". Cercetându-se instrumentele de evidență și apoi unitățile arhivistice ale fondului *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, păstrat în depozitele Serviciului Arhive Naționale Istorice Centrale, am constatat existența unui "dosar tip" referitor la procesul elaborării și tipăririi materialului didactic. În cadrul acestor dosare, pentru fiecare manual editat în perioada care face obiectul studiului nostru, se regăsesc anumite genuri de acte referitoare la problematici asemănătoare, printre care: cererea autorului de a fi sprijinit la tipărirea unei lucrări; însărcinarea unor profesori de către Eforia Școalelor în vederea elaborării unor noi manuale; sesizări ale Tipografiei, prin inspectorul său, pentru retipărirea anumitor lucrări didactice ale căror tiraje fuseseră epuizate. Centralizând aceste informații, am alcătuit un tabel intitulat *Statistică privind evoluția numerică și tematică a*

materialelor didactice, 1839-1860, pe marginea căruia am făcut unele comentarii și am tras anumite concluzii legate de ponderea lucrărilor cu caracter religios, pe un anumit interval de timp, raportul originale/traduceri, retipăriri ș. a. m. d. Considerăm că, alături de statistica prezentată în tabel, aceste comentarii au un rol important pentru înțelegerea mai bună a fenomenului discutat în acest studiu.

Tabelul se constituie ca un element centralizator al acestor date. Pe parcursul studierii materialului de arhivă am întâlnit numeroase cazuri interesante, unele dintre ele fiind expuse mai pe larg, pe parcurs, sub forma unor selecții, având în vedere ineditul multora dintre situații, precum și faptul că activitățile "din culisele" tipăririi manualelor școlare nu au fost decât în foarte mică măsură tratate de istoricii perioadei moderne.

Așadar, întărim afirmațiile făcute cu ocazia comentariilor inserate la aceste pasaje reprezentative; considerăm, pe de altă parte, că acest lucru, este folositor și pentru alți cercetători care vor studia activitatea tipografică de la "Sf. Sava", având în vedere că documentele sunt redactate în paleografia româno-chirilică, iar scrierea acestei epoci, spre deosebire de cea de secol al XVII-lea sau al XVIII-lea, este mai dificilă. În aceste pasaje am preferat să nu intervenim pentru a păstra intacte fraza, spiritul și pitorescul limbajului și a transpune cititorul în epocă.

Demn de menționat este și faptul că acest fond arhivistic este singurul aflat în păstrarea Arhivelor Naționale în care se regăsesc informațiile necesare pentru cunoașterea fenomenului tipografic de la "Sf. Sava". Am cercetat și instrumentele de evidență ale altor fonduri susceptibile a deține unele dosare de certă valoare pentru obiectul studiului de față (respectiv, *Eforia Școalelor* și *Departamentul din Lăuntru*), însă, în cadrul acestora, sunt tratate prioritar probleme ce țin de personalul, construcțiile și dotarea școlilor, cu alte materiale, nu cărți.

Multe dintre manualele menționate în dosarele comentate în lucrarea de față sunt păstrate la Depozitul de carte veche al Bibliotecii Academiei Române. Au existat însă autori care s-au aplecat asupra lor, cuprinsul și conținutul manualelor respective fiind deja cunoscute celor interesați de problematica respectivă.

Cu privire la perioada analizată, am remarcat, din cercetarea bibliografiei selectate, că lucrările referitoare la activitatea școlară și tipografică de la "Sf. Sava" în anii care constituie obiectul studiului de față sunt destul de puține și succinte. Este drept, există mulți autori care tratează "epoca grecească" a Academiei Domnești de la "Sf. Sava"; de asemenea, un număr considerabil de lucrări au ca obiect învățământul de după 1859 și legislația sa. Așadar, se observă cu ușurință că perioada dintre Regulamentele Organice și domnia lui Al. I. Cuza este mai puțin acoperită de lucrările de specialitate, existând în schimb foarte multe informații în documentele de arhivă, inedite până în prezent, informații ce ne-am propus să le scoatem la lumină.

Analizând bibliografia de specialitate, se poate observa că, în arealul geografic românesc, școli și un sistem de învățământ existaseră, sub diverse forme, încă din secolul al XVII-lea. Bineînțeles că dascălii, materialul didactic și incipientele programe școlare cunoșteau o subordonare clară față de spiritul epocilor respective. În lumina acestor realități, considerăm că nu ar fi deloc potrivită o tratare unitară sau o comparație între cele două sisteme de învățământ – cel de ev mediu și cel modern.

Făcând o scurtă incursiune, amintim că, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în spațiul valah își desfășura activitatea Epitropia Obștilor (1775), cu patru secții, din care una pentru școli. Aceasta avea să se reorganizeze în mai multe rânduri, până în 1814, când se va constitui un nou departament, Eforia Școalelor, care dispunea de buget propriu, personal inițiat și care avea să diriguească învățământul românesc câteva decenii¹.

Acest aspect reiese foarte clar și din documentele vremii, importanța rolului Eforiei în procesul de tipărire a manualelor didactice pe întreaga perioadă a existenței sale fiind subliniată de mulți oameni de carte ai timpului, precum: A. Marin ("[...] patriotismul cu care cinstita Eforie a dorit să se dea tinerimei școalelor învățătura cea neapărat trebuincioasă, nu mă lasă a mă îndoi ca, dacă i s-ar fi încurajat mai bine și mai din vreme, fiindcă cinstita Eforie știe foarte bine că studiul științelor fizice și naturale nu turbură societatea, ci o întemeiază, nu o întărită ci o întăresc, nu o răstoarnă ci o înalță...")²; I. K. Massim "[...] grăbește dară a supune lucrarea, *Introductio in linguam latinam*, în cunoștința cinstitei Eforii [...] zelul ce însuflăște mādularile Eforiei și luminile lor nu ne lasă să credem că septemvrie v-a apuca tinerimea fără o carte introductoare în limba latină, mai ales când n-avem alta de felul ei în limba noastră, ca să o putem suplini fără necuviință și, prin urmare, lipsa ei ar fi lipsă totală de mijloace pentru învățătura acestei limbi")³; remarca lui D. Pavel, care solicita aprobare "[...] pentru a da la lumină *Aritmetica sa*/ acum, nobila Eforie, a cărei dorință a fost și este de a provoca mereu metodele cele mai priincioase la propagarea învățăturilor folositoare în țară, n-are decât să arunce o mică privire asupra micului opus ce îi alături aici, ca să decidă asupra meritului lui. Dacă această carte va avea avantajul de a fi adoptată pentru clasele ce ea are în vedere, subscrisu se va socoti norocitu că a putut împlini o dorință a onorabilei Eforii"⁴; A. Pretorian, care își prezintă lucrarea *Lectură graduală* "[...] ce am onoarea a o supune pe lângă aceasta la cunoștința onorabilei Eforii [...] m-am silit a întomi această carte astfel încât, gradat, inteligența școlarului de clasa I să se

¹ Elena Grigoriu, *Istoricul Academiei Domnești de la Sf. Sava*, București 1978, p. 100 ș. u.

² SANIC, fd. *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, ds. 22/1843, f. 16.

³ *Ibidem*, ds. 308/1851, f. 3.

⁴ *Ibidem*, ds. 130/1857, f. 7.

dezvolteze până în clasa a IV-a. Dacă onorabila Eforie, ca patroana literelor, va binevoi a încuraja cu tipărirea această întâia parte, destinată numai pentru clasele I și a II-a..."⁵.

Referitor la cărțile didactice, abecedarele și bucoavnele vremii⁶, deși impregnate de precepte teologice, ele au avut meritul de a fi primele manuale (având totuși destul de puține lucruri în comun cu termenul modern al cuvântului): "chiar dacă primele cărți pentru educarea pruncilor, apărute în spațiul românesc la sfârșitul veacului al XVII-lea și în prima jumătate a celui următor, cât și unele exemplare din etapele ulterioare, aveau un vădit conținut religios, la care se mai adăuga unilateralitatea și insuficiența universului lor spiritual, ele au un merit aparte, de sine stătător, prin aceea de a fi fost cele dintâi manuale; în același timp ni se dezvăluie valoroasa idee după care primele noastre manuale sunt mărturii veridice ale eforturilor spre progres"⁷ parcurse de gândirea pedagogică românească.

Una dintre problemele importante aduse de dezvoltarea, laicizarea și folosirea limbii române în școli a fost dotarea cu manualele corespunzătoare. În cele mai multe cazuri, într-o primă fază, s-au folosit traduceri, mai ales din franceză, pe filiera greacă⁸, apoi prelucrări, pentru ca, în unele cazuri, la început destul de rare, să se ajungă la creații originale⁹. Traducerile, cu toate că se efectuau în principal din limba franceză în limba greacă, făceau să pătrundă și în Țările Române ideile iluministe ale occidentului¹⁰; este drept, însă, că publicul căruia i se adresau era extrem de restrâns la acea dată.

În perioada de care ne ocupăm, această îndeletnicire, anume traducerea unor lucrări din alte limbi, a continuat să fie o preocupare majoră, având în vedere că nu existau manuale sau alte cărți de referință în limba română care să poată constitui un model pentru dascălii vremii. Exemplificăm prin următoarele situații:

P. Poenaru informează Eforia: "având tradusă în românește *Algebra* lui Apłletaner, am gătat-o acum [...] și fiindcă altă asemenea carte nu se află până acum tipărită în limba românească și este trebuincioasă pentru cursul de

⁵ *Ibidem*, ds. 199/1856, f. 3.

⁶ Pentru acestea, a se vedea: Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*, București 1975; Dan Berindei, *Manuale școlare la români, (1750-1850)*, în idem, *Românii și Europa. Istorie, Societate, Cultură*, I. București 1991, p. 55-64.

⁷ Iacob Mârza & Lucia Hațieganu, *Cărți didactice românești, secolul XIX, aflate în Biblioteca Muzeului de Istorie din Alba Iulia*, "Apulum" 11 (1973), p. 393.

⁸ Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile Domnești din București și Iași*, București 1971, p. 239, 270.

⁹ *Istoria românilor*, VII, tom I: *Constituirea României Moderne (1821-1878)* (coord. Dan Berindei), București 2003, p. 336.

¹⁰ *Istoria orașului București*, I, [București] 1965, p. 221; Ilie Popescu-Teiușan, *Legislația școlară feudală în țările române*, în *Contribuții la istoricul învățământului românesc*, București 1970, p. 82.

matematică ce se face în colegiu [...]”¹¹; la rândul său, G. Hill argumentează: “[...] fiindcă școlarii, la prescrierea *grămăticii latinești* întâmpină mari greutateși [...] rog pe cinstita Eforie, să binevoiască a porunci să se dea acea *Grămatică*, după orânduială, spre cercetare și să se tipărească”¹²; dar este obiectiv, arătând că “numărul iubitorilor de limba latină nu este încă așa de mare la noi încât să putem nădăjdui a vinde un număr însemnat de exemplare din *Gramatica latinească* și fiindcă, firește, o asemenea carte este supusă la îndreptări și îmbunătățiri, de aceea am socotit că ar fi de ajuns să se tipărească deocamdată numai trei până la cinci sute de exemplare”¹³ (rezoluția Eforiei va fi de 500 exemplare, din care se constată că nu a rămas nici unul nevândut¹⁴); relevant este și cazul lui S. Marinovici, care anunță Eforia că: “[...] am gătat o prescurtare de *Mecanică usuală* ce ar putea slugi de ajutorul spre înțelegerea textului ce se dă în clasă de această știință, plecatu rog pe cinstita Eforie să se tipărească”¹⁵.

Așa cum s-a menționat deja, încă de la începutul secolului al XIX-lea, învățământul căpătase o orientare laică, științifică, practică; de aceea, s-a simțit necesitatea publicării unor cărți diferite de cele religioase sau filozofice de până atunci; o serie de învățăcei, interesați de însușirea cunoștințelor matematice, au început să copieze¹⁶ cărți de aritmetică și trigonometrie.

Într-o primă fază, Occidentul avea să influențeze, cu precădere, oamenii de cultură români din Ardeal (care aveau posibilitatea de a studia efectiv la universitățile europene, cei din principatele “fanariote” luând indirect contact cu această lume). Veniți de peste munți, dascălii ardeleni vor contribui la punerea învățământului românesc din Muntenia și Moldova pe făgașul ireversibil al modernității.

Cărturarul Iordache Goleescu afirma că școala de la “Sf. Sava” era “piesa” principală a procesului de elaborare a noilor manuale sau a traducerilor necesare învățământului din întreaga țară, acestei instituții fiindu-i recunoscută capacitatea și rolul esențial ce trebuia să le aibă în dezvoltarea învățământului, mai ales datorită prezenței dascălilor ardeleni aici¹⁷. În același timp, el observă rolul determinant al acestor profesori transilvăneni în elaborarea primelor manuale “de limbă românească” la București, notându-și faptul că la “Sf. Sava” s-a învățat la început după manualele aduse din Ardeal: “datorită înțelepciunii dascălilor români din Ardeal ce s-au așezat la această școală se vor învinge dificultățile și se vor elabora sau traduce manuale didactice necesare învățământului din

¹¹ SANIC, *fd. cit.*, ds. 33/1839, f. 3.

¹² *Ibidem*, ds. 23/1841, f. 3.

¹³ *Ibidem*, f. 7.

¹⁴ *Ibidem*, f. 14.

¹⁵ *Ibidem*, ds. 23/1842, f. 3.

¹⁶ *Istoria învățământului din România*, I, București 1983, p. 331.

¹⁷ E. Grigoriu, *op. cit.*, p. 176.

întreaga țară”¹⁸. Din afirmația de mai sus nu trebuie să concluzionăm pripit că în Țara Românească și Moldova nu fuseseră făcute eforturi notabile pentru elaborarea unor cărți de învățatură destinate tinerilor din principate¹⁹. Una din primele tipăriri editată în principate și destinată scopului didactic a fost *Întâia învățatură pentru tineri* apărută la Râmnic în anul 1726, fiind vorba de un text bilingv slavono-român; menționăm aici și primul abecedar în românește din Moldova, *Bucvarul* apărut la Iași în anul 1755; nu se poate omite, de asemenea, *Gramatica românească* a lui Enăchiță Văcărescu din 1787, tipărită la Râmnic și enumerarea titlurilor ar putea continua²⁰.

Ajungând în secolul al XIX-lea, după reorganizarea din anul 1814 a Eforiei Școlilor, se remarcă faptul că această instituție a depus unele eforturi pentru modernizarea învățământului, dar influența greacă era încă destul de puternică; chiar în componența Eforiei erau majoritari boierii grecizați. Abia după 1818, urmându-se ideile lui Gheorghe Lazăr și ale unor boieri luminați care făceau parte din Eforie, se observă câteva schimbări, minore la început din cauza posibilităților limitate, dar, în același timp, decisive pentru începuturile tiparului laic în Țara Românească. Este epoca în care începe să funcționeze “tipografia de la Cișmea”, care, mai ales după preluarea sa de către cărturarul Ion Heliade Rădulescu, va avea un rol major în ceea ce privește tipărirea și distribuirea cărților laice.

Evident, printre preocupările meritorii ale eforilor școlilor erau și eforturile făcute în ceea ce privește procurarea materialelor didactice atât de necesare și a lucrărilor științifice folosite în învățământul superior european, pentru achiziția cărora au prevăzut în buget fondurile trebuincioase²¹. De asemenea, Eforia Școalelor subvenționa încă de atunci și tipărirea unor manuale didactice sau altor lucrări necesare²² “Academiei de Științe chiar în limba română” (școala lui Lazăr); astfel, a fost cazul tipăririi lucrării *Mai 'nainte gătire* în 1818, a lui Dimitrie Darvar, tradusă de Eufrosin Poteca²³.

Ulterior, odată ce statul începe să își asume responsabilitatea pentru educația la nivelul publicului larg, el tinde să controleze tot mai mult conținutul cărților școlare; în acest context, își creează și pârgھیile prin care să își exercite supravegherea²⁴. Controlul se putea manifesta în mai multe moduri: prin obligativitatea obținerii unei autorizații oficiale sau măcar a unei recomandări

¹⁸ *Ibidem*, p. 175-176.

¹⁹ A se vedea D. Berindei, *Manuale școlare la români* cit., p. 56-59.

²⁰ *Istoria învățământului din România* cit., p. 329-330.

²¹ E. Grigoriu, *op. cit.*, p. 113.

²² Într-un raport înaintat Eforiei, profesorul Aaron Florian cere să i se trimită la Craiova “Sfera lui Copernic și un Atlas și un glob” pentru tinerii care studiau geografia. SANIC, *fd. cit.*, ds. 4149/1831, f. 14^v.

²³ E. Grigoriu, *op. cit.*, p. 114.

²⁴ Mirela-Luminița Murgescu, *Între „bunul creștin” și „bravul român” – Rolul școlii primare în constituirea identității naționale românești (1831-1878)*, Iași 1999, p. 96.

pentru lucrările ce puteau fi folosite în procesul de învățământ; prin asumarea, fie și parțială, a sarcinilor financiare legate de tipărirea și distribuirea cărților școlare (ceea ce implica, în primul rând, fie cumpărarea drepturilor de autor, fie păstrarea acestora, dar autorul era obligat să vândă cartea la prețul fixat de autoritățile școlare); în fine, chiar și anterior adoptării unor reglementări specifice sau a unei legislații referitoare la manualele școlare, redactarea și tipărirea acestora nu erau complet necontrolate, ele fiind supuse regulilor destul de severe care guvernau la vremea respectivă editarea și tipărirea cărților²⁵.

După intrarea în vigoare a acestor "norme" (termenul este oarecum impropriu, dar destul de apropiat de realitatea vremii), tipărirea manualelor și adoptarea acestora pentru uzul școlarilor încep să se facă ținându-se cont de opiniile unei comisii care își dădea girul în ceea ce privește calitatea proiectelor de manual. Astfel:

Comisia de cercetare a manuscriselor înștiințează Eforia: "am luat în cercetare *Aritmetica elementară rațională* pentru clasele primare, a d-lui Dimitrie Pavel și, după o cercetare matură, ne-am încredințat că pomenita carte este corespunzătoare cu desăvârșire și după chipul cel mai metodic la instrucția școlilor primare, după dorința onorabilei Eforii, pentru înlesnirea cu care se expun toate materiile"²⁶. Pentru un manual ce urma să fie folosit de elevii din școlile unde se folosea metoda lancasteriană, membrii comisiei recomandau: "[...] găsescu că numărul tablelor sale sinoptice este cam mare, însă, necuviința ce ar putea decurge dintr-aceasta s-ar putea ocoli prin îndemânarea profesorului și de aceea sunt de părere că s-ar putea primi pentru învățătura elevilor din clasele I și a II-a primare"²⁷. Oarecum pe aceeași linie, G. E. Niceforu și G. Popp, profesori însărcinați cu cercetarea lucrării lui A. Pretorian, înștiințează: "[...] această carte, *Lectură graduală pentru clasele primare*, cuprinde maxime, fabule alese și mici istorioare morale, adunate din deosebiți autori clasici, bune pentru a forma inima și a desvolta spiritul copiilor. O asemenea carte folosită de tinerimea scolastice se recomandă de subînsemnații pentru lectura în clasa a II-a primarie"²⁸.

Tot Eforia Școlilor era cea care, în 1820, cerea domnului aprobarea trimeriei primilor patru ucenici ("stipendiști", bursieri ai statului) la Pisa, în Italia²⁹, lucru care s-a realizat; după trei ani petrecuți aici, ei ai plecat la Paris pentru desăvârșirea studiilor³⁰. Aceștia au fost cei care au deschis drumul altor

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ SANIC, *fd. cit.*, ds. 295/1852-9, f. 9 (1855).

²⁷ *Ibidem*, ds. 501/1855, f. 5.

²⁸ *Ibidem*, ds. 199/1856, f. 6.

²⁹ Nicolae Bănescu, „*Academia*” grecească din București și Școala lui Gh. Lazăr, în „*Analele Universității Cluj*”, 1923-1924, p. 19-20.

³⁰ Nicolae Isar, *Cultură națională și spirit european - De la Școala lui Gh. Lazăr la Universitatea din București, (1818-1864)*, [București] 2004, p. 30-31.

învățăcei merituoși, ei aducând apoi în țară idei înaintate și experiența Occidentului în materie de învățământ, contribuind la aplicarea acestora în principat. Ca rezultat imediat, s-a remarcat faptul că manualele și alte lucrări didactice elaborate sau traduse de dascălii de la "Sf. Sava" reflectă în bună măsură gradul de implicare a lor în mișcarea de idei a timpului, multe dintre ele având semnificația unor elemente ale unității naționale³¹.

În acest sens, este necesar să amintim faptul că profesorii au realizat rolul manualului de istorie în educarea acestor sentimente în rândurile tinerilor, de aceea s-au străduit să încurajeze conceperea și folosirea unei astfel de cărți didactice: "Pentru scrierea istoriei românești, pe lângă alte *isvoare* se găsesc și *hronografe* manuscrise și, fiindcă acestea nu se pot dobândi lesne în dispoziția celor ce ar voi să se îndeletnicească cu scrierea istoriei românești, Eforia chibzuiește că este de trebuință a se publica prin tipar manuscrisele de hronografe care s-ar fi mai întinse și mai autentice... și acum, mai întâi, manuscrisul acela care se află în bibliotecă, adevărit la fiecare foaie cu pecetea domnului Ștefan Cantacuzino"³². Într-o înștiințare adresată de Eforie domnitorului aflăm astfel că "Biblioteca Colegiului posedă câteva manuscripte de *cronici vechi* ale principatelor moldo-române ce sunt de un interesu importantu pentru studiul istoriei acestor țări și fiindcă aceste manuscripte zac acolo fără a se putea trage din ele cuvenitul folosu, Eforia a socotit a fi mai bine ca să le tipărească în Tipografia Colegiului, cu cheltuiala ei și în beneficiul fondurilor școalelor"³³. Se remarcă și faptul că "[...] lipsa unei asemenea cărți [de istorie, n. n.], fiind din cele mai mult simțite [...] cunoscând că această carte este una din cele mai folositoare și care astăzi este lipsă [...] se primește cu bucurie înștiințarea că se află gata a se da în tipar această carte [*Istoria universală* a lui A. Florian, n. n.] și corectorul tipografiei va urma a o pune fără zăbavă în teasc"³⁴. De asemenea, jurnalul Eforiei privind promovarea manualului de *Istoria Generală* a lui A. Crețescu este și el semnificativ în acest sens: "[...] considerând că este o datorie pentru orice omu a cunoaște istoria nației sale, hotărăște ca în școlile primare să se puie în clasele III și IV primare cursul de istoria țărilor române"³⁵.

Din rațiuni economice și pentru a înlesni frecventarea școlilor și de către copii săraci, Petrache Poenaru (director al Școalelor între 1832-1848)³⁶ a imprimat școlilor o organizare lancasteriană și a încurajat profesorii Colegiului să alcătuiască manuale care să se potrivească acestui sistem de învățământ. El însuși

³¹ Idem, *Opera didactico-științifică a dascălilor Colegiului Național Sf. Sava și semnificația ei social-politică (1831-1848)*, "Studii și articole de istorie" 53-54 (1986), p. 217-218.

³² SANIC, *fd. cit.*, ds. 31/1842, f. 3.

³³ *Ibidem*, ds. 185/1856, f. 4.

³⁴ *Ibidem*, ds. 45/1845, f. 3-4.

³⁵ *Ibidem*, ds. 389/1853, f. 12.

³⁶ Gh. N. Costescu, *Contribuțiuni la istoria învățământului nostru primar*, București [1937], p. 53.

I. Dincă, *Publicarea materialelor didactice la Tipografia Colegiului Național "Sf. Sava"*

a fost autor de manuale, de vocabulare și de hărți școlare³⁷, pentru ca, după 1833, această activitate să devină o preocupare constantă a Eforiei.

Așadar, după adoptarea Regulamentelor școlare, în anul 1833, autoritățile aprobau manuscisele lucrărilor, se ocupau de tipărirea și difuzarea lor, alcătuiau liste de cărți ce puteau fi utilizate, recomandau folosirea uneia sau alteia dintre ele, cumpărau cărți, trimiteau câte un număr de exemplare la diverse școli, inițiau și încurajau concursurile de manuale³⁸. În unele cazuri, din diverse rațiuni, autoritățile adoptau drept cărți școlare și alte lucrări ce nu aveau caracter didactic, dar acest lucru era departe de a constitui o regulă, fiind mai degrabă o excepție.

Pornind de la realitatea, prezentă în societatea românească a secolului al XIX-lea, că învățătorii erau, mai ales în mediul rural, printre puținii știutori de carte, se observă că lor li se dedică o serie de cărți de învățătură, care nu urmau a fi folosite neapărat la școală, cuprinzând mai degrabă învățături practice către săteni. Astfel:

Jurnalul Eforiei semnat de P. Poenaru reflectă clar acest lucru: "Eforia, cunoscând că o asemenea carte este folositoare a se da în mâinile învățătorilor comunali, hotărăște ca să se tipărească în Tipografia Colegiului această carte în 3000 ex. – *Carte de învățătură veterinară („Unele sau oarecare învățături spre căutarea boalelor de vite și în sporirea vitelor și prăsierea vitelor domestice")*", autorul, Hubertz, argumentând "că vitele formează cea mai mare bogăție a țăranilor și a țării și că este cel mai puternic mod de înaintare a agriculturii"³⁹.

"Subînsemnatul [I. Penescu, n. n.] încredințat pe de o parte de râvna cu care onorabila Eforie se ocupă a reforma generația română a amândorura sexuri și a-i da o direcție cât se va putea mai apropiată de spiritul adevăratei civilizații morale și intelectuale, am întocmit [...] *Catehismul bunei creșteri a fetelor*, care are ca scop a le lumina în cariera lor morală și socială ca fete, ca soții și ca mume de familie, știință cu atât mai importantă pentru dânsule cu cât ele sunt destinate a fi într-o zi înaintea mergătoare a scopului de regenerație [...] a se așeza între cărțile de studiu fetelor din pensionatele publice și private"⁴⁰.

Tot Eforia este cea care numește pe D. Pavel și I. Zalomit "[...] comisari ca să cercetați alăturatele traducții a două cărți *Povețele unei mame către fiul său* și *Povețele unei mame către fiica sa* și să binevoiți a arăta Eforiei dacă scopulu pentru care sunt scrise aceste cărți este corespunzător cu sistemul de instrucția junimei ambelor sexe a nației românești"⁴¹.

Un alt autor, Guilam Scarlat Gaudi, prezintă comisiei tratatul său "[...] ce se compune din *Arta de a lucra pământului, învățatură despre creșterea, hrănirea*

³⁷ Titu Georgescu & Emil Băldescu, *Ctitori de școală românească, secolul al XIX-lea*, București 1971, p. 54.

³⁸ M. L. Murgescu, *op. cit.*, p. 100.

³⁹ SANIC, *fd. cit.*, ds. 12/1842, f. 4, 14.

⁴⁰ *Ibidem*, ds. 374/1853, f. 5.

⁴¹ *Ibidem*, ds. 194/1856, f. 3.

și căutarea vitelor mari și mici, terminând cu știința despre exploatarea industriei culturii câmpului... mă rog de onorabila Eforie să binevoiască a îndrepta manuscriptul meu spre corectură"⁴².

Tot pe linia încurajării și facilitării tipăririi de manuale și totodată pentru un control cât mai sigur, statul începe să își pună problema înființării unor tipografii speciale pentru cărțile didactice⁴³, astfel de inițiative conducând, în ceea ce privește Țara Românească, la crearea tipografiei Colegiului "Sf. Sava". Toate cărțile didactice urmau a se tipări obligatoriu la această tipografie a școlilor; anterior anului 1837, fiind în vigoare monopolul tipografiei lui I. E. Rădulescu, nu se realizase acest lucru, statuat încă din 1834. Totodată, pentru îmbunătățirea calității și uniformizarea procesului educativ se constituise în acest principat o comisie de cercetare a manualelor⁴⁴, având ca sarcină să asigure unitatea și echilibrul instrucțiunii publice, comisie ce va avea o activitate fructuoasă după cum s-a văzut și după cum vom evidenția în continuare.

Preocuparea pentru manualele școlare și distribuirea lor la școlile satești a fost prevăzută expres în legiuirile școlare din Țara Românească și Moldova; pentru școlile satești și pentru primele două clase ale școlii începătoare s-au tipărit table lancasteriene de citit, aritmetică, catehism, istorie sfântă etc.; au circulat apoi manuale de silabism, rugăciuni, aritmetică. Eforia s-a îngrijit chiar de la început și de asigurarea școlilor de la sate cu manuale, care să fie folosite de școlarii care "treceau" de table. Asemenea manuale, destinate școlarilor din mediul rural au fost⁴⁵: manualul de silabism, caligrafii mici – pentru începători, caligrafii mari – pentru avansați, manuale de rugăciuni, de catehism, culegere de Sfânta Scriptură, Vechiul și Noul Testament, aritmetica.

Legat de controlul efectuat de Eforie asupra procesului de răspândire a manualelor către școlile bucureștene și din județe, aducem în atenție câteva pasaje reprezentative, astfel: "Eforia, cunoscând trebuința de a se tipări o *Aritmetică* mai întinsă și mai înțeleasă după tabelele lancasterice, ca să se dea în muinile școlarilor din școalele normale și ale învățătorilor du pe la sate, a pus în lucrare această tipărire [a lui A. Marin, n. n.]"⁴⁶; ori: "[...] pentru trebuința ce s-a cunoscut de a se da în mâinile școlarilor din școalele comunale modeluri după care au a învăța să scrie, Eforia a chibzuit a se tipări în litografie 5000 exemplare *Caligrafie*"⁴⁷.

Pentru o înțelegere de ansamblu, se remarcă faptul că, din punct de vedere al periodizării istorice, de la înființarea "Academiei cu științe chiar în

⁴² *Ibidem*, ds. 122/ 1857, f. 3.

⁴³ M. L. Murgescu, *op. cit.*, p. 100-101.

⁴⁴ *Istoria românilor cit.*, VII, tom I, p. 816.

⁴⁵ G. D. Iscru, *Contribuții privind învățământul la sate în Țara Românească până la jumătatea secolului al XIX-lea*, București 1975, p. 55.

⁴⁶ SANIC, *fd. cit.*, ds. 22/1843, f. 6.

⁴⁷ *Ibidem*, ds. 35/1843, f. 1.

limba română" până la reformele învățământului conform Regulamentelor Organice, se pot distinge două etape⁴⁸ în activitatea eforilor și a profesorilor bucureșteni pentru asigurarea noii școli cu manuale de studiu, după cum urmează:

- o primă etapă, până la revoluția lui Tudor Vladimirescu, când s-au realizat primele traduceri de literatură științifică necesară învățământului superior în limba română și s-a încercat întocmirea unei gramatici a limbii române;
- o a doua etapă, de la revoluția din 1821 până la Regulamentele Organice, când s-a intensificat activitatea de traducere a literaturii științifice și s-au tipărit unele manuale necesare școlii, traduceri și originale.

Ulterior, concomitent cu activitatea de traducere, chiar în prima perioadă, în școala de la "Sf. Sava" a început munca de elaborare de manuale didactice în limba română (autorii folosind și vechile manuale didactice întocmite în limba română până la acea dată, dar orientându-se și după cele străine)⁴⁹. Primele lucrări didactice în limba națională (gramatica, limba română, aritmetica, trigonometria), elaborate, adaptate sau traduse de profesorii școlii bucureștene, sunt o dovadă elocventă a dorinței acestora de a ușura activitatea cadrelor didactice din întreaga țară și a elevilor, precum și de a impune limba română⁵⁰ ca limbă didactică, dar și științifică.

Aceste eforturi au fost dublate de cele ale Eforiei Școalelor care elaborase o programă destul de precisă pentru școlile începătoare; totuși, deși stabilise ce cărți anume să aibă fiecare școlar (în mod obligatoriu), deși profesorii școlilor publice făcuseră cursuri de pregătire la școala normală de la "Sf. Sava" și primiseră instrucțiuni asupra cunoștințelor pe care trebuia să le predea, se asistă, într-o primă fază, caracterizată de căutări și experimente, la o varietate de programe școlare, mai ales pentru ultima clasă⁵¹.

Se poate astfel concluziona că, până la Regulamentul Organic au fost întreprinse unele acțiuni de mare importanță pentru modernizarea învățământului, dar abia după adoptarea Regulamentului Școalelor și înființarea tipografiei Colegiului se imprimă un ritm constant și eficient tuturor inițiativelor ce țineau de îmbunătățirea actului de învățământ: întocmirea programelor și orarelor școlare; dotarea școlilor cu mobilier, materiale didactice și manuale; instruirea și răspândirea cadrelor didactice în țară.

* * *

⁴⁸ E. Grigoriu, *op. cit.*, p. 209.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 178.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 178-179.

⁵¹ Gh. Părnuță, *Istoria învățământului și gândirea pedagogică din Țara Românească, Secolele XVII-XIX*, București 1971, p. 274.

Pentru o mai bună înțelegere a celor cuprinse în Tabelul anexă, este necesar să aruncăm o scurtă privire asupra programei școlare din acea vreme.

Oficial, Eforia stabilise ca programa școlară la sate și comune să cuprindă⁵²: 1. Citirea, după table lancasteriene; 2. Scrierea, după model, pe caligrafii speciale; 3. Catehismul legii creștinești; 4. Aritmetica elementară; 5. Lucrarea pământului și economia casei. De notat că programa școlilor elementare de la orașe nu avea prea multe materii în plus, astfel: citirea urma a fi "mai întinsă" și pe "felurite cărți"; se mai prevedeau elemente de gramatică, cu aplicații pe compuneri, elemente geografice și desenul liniar cu aplicații.

Eforia trimitea în teritoriu aceste manuale școlare, dar uneori nu puteau fi cumpărate de toți copiii, iar alteori se întâmpla să nu ajungă tuturor; întâlnim cazuri când profesorii cereau până la 1.000 de exemplare din câte un manual, când era nevoie, iar cererile de 300-600 de exemplare erau frecvente; când avea disponibile exemplarele cerute, Eforia le trimitea neîntârziat⁵³.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, cărțile didactice în limba română se tipăresc în medie în câte 500-1.500 de exemplare. Ulterior, manualele școlare, ca și unele cărți populare, se vor imprima și în peste 3.000 de exemplare. După înființarea tipografiei proprii, în 1837, cu o perioadă de organizare de doi ani, Colegiul Național "Sf. Sava" a editat, din 1839, manuale școlare și publicații oficiale, punându-se astfel bazele editurii laice de stat⁵⁴. Din studiul Tabelului se constată o sporire considerabilă a tirajelor, de la cele câteva sute, 1.000 și sporadic 2.000 de exemplare pentru sfârșitul anilor 1830, la câte 6.000-8.000 de exemplare în perioada de maximă dezvoltare a tipografiei – anii 1850⁵⁵.

Pentru perioada de început se observă că numărul de exemplare este mai modest (tirajele fiind mai reduse), adică: în intervalul 1839-1842 câte 500-1.000 de exemplare, pentru ca, din anul 1843, să înceapă tiraje mai "largi", de 2.500-5.000/6.000 de exemplare, sporadic fiind întâlnite și tiraje de câte 1.000 de exemplare; în 1852 apare pentru prima dată (în cazul tipografiei Colegiului, pentru manuale) – tirajul de 8.000 exemplare. Binenteles, era vorba de o lucrare cu "tematică religioasă". Către sfârșitul perioadei tratate semnalăm chiar trei tiraje în cursul aceluiași an – 1858 – de câte 8.000 de exemplare, pentru același manual de silabism, edițiile III, V, VI (a IV-a fiind de 2.000 de exemplare).

O altă concluzie ce se poate desprinde din același Tabel este aceea că numărul cărților cu caracter religios va fi, pe întreg parcursul perioadei cercetate, mult superior față de cel al cărților din domeniile practice și științifice. Acest caracter religios va fi, totuși, mai mult un pretext pentru insuflarea către tinerii

⁵² G. D. Iscriu, *op. cit.*, p. 93-94.

⁵³ *Ibidem*, p. 55.

⁵⁴ Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, București 1968, p. 141.

⁵⁵ A se vedea Tabelul; exemplu concludent este ds. 156/1858, unde se regăsește tipărirea a șapte titluri, a câte 1.000, 2.000, 5.000, respectiv 8.000 de exemplare.

învățăcei a moralei creștine și a ceea ce numim astăzi morală și spirit civic. Așadar, numărul de exemplare al tirajelor de material didactic cu caracter religios este în continuare mai mare față de cel al manualelor "laice"; evident, avem în vedere secolul întreg anterior în care școala a funcționat pe lângă biserici și mănăstiri. Se întâlnesc câte 5.000 de exemplare de Manual de catehism, Manual de rugăciuni, Istoria Testamentului etc., pentru perioada 1843-1852; din 1853 apar tiraje în cantități mai mici, de câte 1.000-2.000 de exemplare, chiar dacă numerele 5.000-6.000 de exemplare sunt încă întâlnite; se evidențiază tirajul de 8.000 de exemplare din anul 1852 hotărât pentru un Manual de rugăciuni.

De asemenea, nu de puține ori se întâlnesc traduceri, prelucrări și adaptările de care am amintit până acum – mai ales pentru materii precum matematicile, fizica, chimia, geografia, istoria universală, științele naturale; revenim la observația că pentru aceste domenii erau rezervate tiraje de 1.000-2.000 de exemplare.

Argumentăm cu câteva pasaje din dosare privitoare la tipărirea și răspândirea unor asemenea manuale, care deserveau disciplinele amintite:

Profesorul I. Barasch arată că: "Baza acestei *Istории naturale* este o traducție după uvrăul d-lui Velese încă îmbunătățit fiind [...] și din alte adăugiri considerabile, mai cu seamă m-am silit a da punerea tuturor objectelor (mai ales în Botanică și Zoologie) în limba latină, franceză, germană și, unde am știut, am alăturat și numele lor în limba română"⁵⁶. Se impun relatate și eforturile lui P. Poenaru "[...] în *Desemnul liniar* tradus de subț-însemnatul și tipărit de onorabila Eforie pentru școalele primare, văzându-se adesea vorbele aksu de simetrie, trapeze simetrice etc., fără să arate autorul mai întâi ce este simetria și ce va să zică figura simetrică, subț-însemnatul a socotit de cuviință a se completa această operă cu o lecțiune ce va învăța pe școlaru figurile simetrice și construcțiunea lor"⁵⁷.

De asemenea, Eforia invită pe pitarul Marin, profesor de fizică și chimie "[...] să traduceți în limba română următoarele cărți, ale lui C. Cortambert *Elements de cosmographie, de geographie, phisque* și *Aritmetica* d-lui Ritt, pentru școalele primare; pe lângă aceasta veți avea voie a da în note deslușirile ce veți socoti de cuviință"⁵⁸.

Aceeași Eforie adresează profesorului Pavlidis solicitarea: "trebuință fiind a se face o *Aritmetică* pentru clasele primare, mai metodică decât cea care se află acum în ființă, Eforia a găsit de cuviință a vă însărcina cu traducția alăturătei *Aritmetici*, lăsându-vă totu-de-odată libertatea de a face într-însa modificățiile ce veți găsi de cuviință sau o reformă cu totul după unu metodu ce vi s-ar părea a fi mai aplicabil pentru școlile primare"⁵⁹.

⁵⁶ SANIC, fd. *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, ds. 280/1852, f. 4.

⁵⁷ *Ibidem*, ds. 290/1852, f. 9.

⁵⁸ *Ibidem*, ds. 295/1852-9, f. 3.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 5 (1855).

Rămânând la domeniul matematicii, un alt profesor-autor, Barbu Ștefănescu, argumentează necesitatea tipăririi lucrării sale astfel: "în timp de cinci ani de cându mă aflu institutore la clasa I-a și a II-a primară [...] am observatu neconținutu, la deosebitele rânduri de elevi ai acestei clase, diferitele dificultăți și nedomeriri ce întâmpină în calculu aritmeticu [...] acestea m-au silitu să consultu aritmeticele elementare în limba română, precum și altele în limba franceză și să le fac explicațiile cele mai apropiate de înțelegerea lor [...] dorința neprecurmată ce are onorabila Eforie de a se da la lumină cărțile didactice de orice speță de învățatură, m-au determinat ca să-mi readucu și eu fructu osternelilor mele și să formez manualul de *Aritmetică* alăturat"⁶⁰.

Conform Tabelului, se poate observa că retipărirea se întâlnește mai ales în cazul manualelor necesare claselor începătoare (silabism, religie, caligrafie), de unde concluzionăm că primele două clase erau frecventate de un număr mai mare de elevi (așadar, necesitatea retipării acestor lucrări este o constantă a vremii); pe de altă parte, pentru clasele mai mari, înmulțindu-se cazurile de abandon școlar, nu se regăsesc reeditări prea dese pentru manualele ce deserveau aceste clase.

Deși acest lucru se observă și după parcurgerea Tabelului, considerăm interesantă susținerea celor afirmate cu unele pasaje din documente de arhivă, astfel:

"Fiindcă întâia ediție de *Desemnu liniar* s-a isprăvit, d-ta [A. Adamescu, n. n.] ești invitat a tipări a doua ediție de această carte cât mai fără amânare, în 1000 ex. În această a doua ediție va intra a dânsulu figuralu făcută de traducătorulu cărții d. Institutore I. Poenaru, cu modifațiile făcute de onorabila comisie cercetătoare, iar despre aranjarea lor în așa zisa carte, te vei înțelege cu numitul institutor"⁶¹; or, Adamescu înștiințează Eforia că din "*Introductio in linguam latinam, partea I*, nu se mai află niciun exemplar, iar din *parte a II-a* se mai află numai vreo 230"⁶². Același inspector al tipografiei solicită să se retipărească *Geografia* lui Iosif Genilie, rezoluția fiind "această Geografie trebuie prelucrată ca să se facă mai potrivită pentru clasele primare, iar deocamdată fiindcă este cu totul lipsă de exemplare, din cea până acum adoptată se va mai tipări aceasta în 2000 exemplare"⁶³. De asemenea, Adamescu /Adamovici atrage atenția că și "manualele de *Silabism* ce sunt destinate pentru clasele începătoare, s-au isprăvit și copii de pe la mahalalele ce sunt buni pentru astfel de clase vinu de ceru manualul de silabism [...] să se retipărească, pentru întâmpinarea acestei lipse"⁶⁴. Anul următor, aceleași "manualele de *Silabism* pentru școalele începătoare s-au isprăvit și copii de pe la școalele începătoare din

⁶⁰ *Ibidem*, ds. 501/1855, f. 3.

⁶¹ *Ibidem*, ds. 290/1852, f. 13 (1854).

⁶² *Ibidem*, ds. 189/1856, f. 3.

⁶³ *Ibidem*, ds. 197/1856-7, f. 3.

⁶⁴ *Ibidem*, ds. 60/1849, f. 3.

mahalale vinu de ceru astfel de cărțicele și nu li se pot da din pricină că nu mai sunt tipărite, de aceea, ca să nu se pătimească copii de începători împedecare din lipsa de astfel de cărțicele”⁶⁵, Adamescu solicită tipărirea unui nou tiraj.

Punerea în vânzare a lucrărilor ridica de asemenea probleme, aceasta efectuându-se, în cel mai fericit caz, la un an de la darea în lucru a manuscrisului, pentru începutul perioadei, sau durând până la câțiva ani (în funcție de anexele sau planșele ce însoțeau manualele și care se executau separat); bineînțeles că retipărirea erau cele care consumau cel mai puțin timp. După a doua jumătate a decadei a șasea, se observă că procesul de tipărire se întindea pe maximum un an de zile, cel mai des în câteva luni fiind finalizat și scos pe piață titlul respectiv. Exemplificăm cu câteva titluri: Algebra lui Ignaz Appeltaner, tradusă de Poenaru, 1839-1842, 500 de exemplare; Medicina Veterinară a lui Hubertz, 1842-1845, 3.000 de exemplare; două planșe din Atlasul lui A. Lesage, 1843-1844, 610 exemplare⁶⁶ (a se vedea Tabelul).

Toate aceste greutăți nu au descurajat însă pe deschizătorii de drumuri care au continuat cu perseverență activitatea de elaborare a noi lucrări didactice.

După Unirea din 1859, una dintre problemele dificile căreia autoritățile școlare a trebuit să îi facă față a fost și aceea a manualelor școlare, dificultățile fiind sporite de împletirea procesului de unificare a cărților de învățatură, de aducere la același numitor a procesului de învățământ din Moldova și Muntenia, cu cel nu mai puțin complicat proces de modernizare a alfabetului și conținuturilor lucrărilor⁶⁷.

Conform prevederilor primei legi a instrucțiunii publice, situația manualelor școlare din statul național român a suferit schimbări; îmbogățirea treptată a conținutului învățământului în conformitate cu necesitățile economico-sociale și cu progresele științei, schimbarea centrului de greutate de pe memorarea mecanică în instruire pe metodele de activizare și asimilare conștientă, constituie cadrul pentru o nouă concepție despre manualul școlar și modul său de folosire⁶⁸, primii pași pe această cale fiind făcuți tot de profesorii de la “Sf. Sava”.

* * *

Studiul dosarelor cercetate pentru fundamentarea afirmațiilor din această lucrare, ne-a făcut să determinăm un “stereotip” legat de actul publicării unei lucrări. Pentru faza de început a procesului de tipărire, se constată existența a trei cazuri aparte:

⁶⁵ *Ibidem*, ds. 241/1850, f. 3.

⁶⁶ A se vedea Tabelul.

⁶⁷ M. L. Murgescu, *op. cit.*, p. 101.

⁶⁸ *Istoria învățământului în România, II: 1821-1918*, București 1993, p. 303.

1. În anii de început, în principal, s-au regăsit numeroase "însărcinări" ale Eforiei Școalelor către anumite cadre didactice sau colective de profesori de a întocmi un anumit manual, necesar predării unei materii; este de la sine înțeles că persoanele către care se adresa Eforia erau recepționate ca fiind cele mai competente să facă acest lucru și nu întâlnim cazuri de respingere a manuscriselor redactate de acești profesori, atunci când erau luate în discuție de comisia de studiere a lor. Din aceste "însărcinări" reiese grija deosebită a Eforiei pentru dotarea școlilor cu manuale de bună calitate și dirijarea activității de întocmire a lor. Am selectat dintre aceste "îndemnuri" prezentându-le *in extenso* pe cele mai complete și mai frumos argumentate.

Concludent este următorul jurnal al Eforiei Școalelor: "privind trebuința ce este a se întocmi o *Gramatică a limbii române* metodică, filologică și rezonantă, după care să [se] statornicească regulile și sintaxul limbei potrivit cu geniul ei și care să slujească de temei statornic la învățătura literară în clasele Colegiului [...] privind asemenea și la folosul ce ar izvora dintr-o asemenea scriere, pentru regulata cultură a limbei [...] asemenea lucrare nu se poate face cu folos decât prin mijloacele de oameni care au profesat și s-a deprins în această ramură a literaturii [...]"⁶⁹. De asemenea, Eforia se adresează profesorului Pavlidis (în 1855): legat de "trebuința de a se face o *Aritmetică* pentru clasele primare, mai metodică decât cea care se află acum în ființă, Eforia a găsit de cuviință a vă însărcina cu traducția alăturatei *Aritmetici*, lasându-vă totu-de-odată libertatea de a face într-însa modificările ce veți găsi de cuviință sau o reforma cu totul după unu metodu ce vi s-ar părea a fi mai aplicabile pentru școlile primare"⁷⁰.

Aceeași instituție solicită domnului acceptul pentru întocmirea unui dicționar: "Între cărțile trebuincioase tinerimei și neapărate la studiile clasice ce ați binevoit a organiza pe baze solide, este și *Dicționarul Elino-Român*, care lipsește cu totu [...] ca dl. medelnicerul George Ioanid, profesor vechi al limbii eline, s-a însărcinat cu această lucrare [...] lucrarea dicționarul care devine din zi în zi mai grea cu cât sunt foarte rari [eleniști, n. n.] români [...] pe lângă înlesnirea tinerimii la studiile ei, care este întâia condiție a progresului celui bun și una din dorințele cele mai de căpetenie ale Înălțimei Voastre, darea la lumină a unui asemenea dicționar va fi de mare ajutor pentru facerea dicționarului român"⁷¹.

"Eforia invită pe profesorii Hill, Massim și Nichifor a lua parte la confecția unui *Dicționar latino-rumânescu* [...] vă veți înțelege cu colaboratorii dvs. pentru partea de dicționar ce fiecare din dumneavoastră va lua asupra-i ca să lucreze, rămâind ca după desăvârșirea lucrării să vă consultați împreună"⁷². Pe

⁶⁹ SANIC, fond *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, ds. 52/ 1848, f. 3.

⁷⁰ *Ibidem*, ds. 295/1852-5, f. 5.

⁷¹ *Ibidem*, ds. 260/1851, f. 4.

⁷² *Ibidem*, ds. 269/1852, f. 3.

aceeași linie, I. K. Massimu este solicitat de Eforie ca "după metoda adoptată de a se studia limba latină, în paralelu cu cea română, fiind trebuință de o gramatică, Eforia vă încredințează facerea acestei cărți [...] Eforia [având știință, n. n.] de studiile profunde ce a-ți făcutu în această limbă, așteaptă o operă perfectă și folositoare junimei studioase"⁷³.

Se poate observa că cele mai folosite argumente erau: lipsa manualelor, calitatea necorespunzătoare a celor existente deja sau neconformitatea lor cu programa școlară în vigoare; cadrelor didactice însărcinate de Eforie cu redactarea manualelor li se pun la dispoziție sau li se indică materiale de specialitate din Occident (în principal în limbile franceză și germană), care urmau să fie folosite ca sursă de inspirație; totodată, celui care întocmea manualul i se lăsa libertatea de a face modificări și adăugiri față de edițiile originale în limbile străine, astfel încât noile lucrări să fie conforme cu programa școlară din Țara Românească. Se poate afirma că manualele apărute ca urmare a acestor demersuri, deși nu sunt de concepție proprie, nu pot fi socotite simple traduceri; ele sunt mai degrabă lucrări inspirate de cele din vestul Europei și adaptate la realitățile românești ale primei jumătăți a secolului al XIX-lea.

2. Cel de-al doilea caz este mai puțin sesizat la începuturi, când cadrele didactice erau mai reținute în întreprinderea din proprie inițiativă a lucrărilor didactice; existau doar acei câțiva corifei (E. Poteca, A. Florian etc.), care erau în măsură să procedeze astfel – întocmirea de manuale originale.

Expunem un caz aparte, din anul 1855, când membrii comisiei aveau dificila sarcină de a alege între mai multe manuale ale unor valoroși profesori: "S-a dat în cercetarea unei comisii speciale, după ale căreia încredințări Eforia găsindu de cuviință a adopta această *Aritmetică* a d-lui Pavelu drept carte didactică pentru usulu celor patru clase primare [...] însă fiindcă dumnealui Barbu Ștefănescu, institutoriu de clasa I și II primare [...] a înfățișat o dovadă ce i s-a dat de d-l prof. Pavelu, prin care declară că *Aritmetica* sa fiindu specială pentru cele din urmă două clase primare, a III-a și a IV-a, dă voie ca *Aritmetica* d-lui Ștefănescu să se introducă în clasele primare I și II; Eforia dară, a numitu pe dumneavoastră comisari ca să cercetați cu scumpătate alăturatele pe lângă acesta patru *Aritmetici*: a d-lui Pavelu, d-lui Marinu, Ștefănescu și G. Poppu, avându în vedere principiulu metodicu și o graduală uniformitate în șirul materiei, veți binevoi a arăta Eforiei cu toată cuvenita deslușire dacă *Aritmetica* d-lui Pavelu este, după cum însuși a declarat, specială numai pentru clasele primare III și IV sau poate suplini și clasele I și II, după cum a fost adoptată, iar în casulu contrar veți arăta dacă vreuna din celelalte trei *Aritmetici* ar corespunde prezisulu scopu și ar putea să se introducă în clasele I și II primare, precum se află acum, sau le trebuie a lua oarecare modificare"⁷⁴; pentru ca mai apoi "Eforia să permită d-lui Pavlides a vinde această primă ediție a sa [...] se va face cunoscut că, în locul

⁷³ *Ibidem*, ds. 279/1852, f. 2.

⁷⁴ *Ibidem*, ds. 501/1855, f. 99.

celor două *Aritmetici* ale d-lui profesor G. Popp și Al. Marinu, se va întrebuița de acum înainte în toate clasele primare numai susnumita *Aritmetică* a d-lui Pavlides”⁷⁵.

Odată cu trecerea timpului și înmulțirea generațiilor instruite la “Sf. Sava” sau venirea bursierilor din străinătate, se poate afirma că și acest fenomen ia amploare – întocmirea de manuale originale. Așadar, acesta este cazul profesorilor care solicită acceptul Eforiei de a li se tipări manuscrisele, autorul urmând a beneficia de remunerația cuvenită. Interesante ni s-au părut argumentele celor care întocmeau manualele pentru justificarea necesității tipăririi lor; în acest sens, am selectat motivațiile pe care le-am considerat mai convingătoare.

D. Pavelu este foarte explicit în acest sens: “[...] dorindu a da la lumină a doua oară *Aritmetica* mea [...] comparația textului celui nou cu celu dintăiu, se va constata modificațiile importante și adaosele, aceste toate expuse repede în *precuvântare* [...]. Lasându-mă astăzi cu totul încrederii ce amu în nobila tendință a onorabilei Euforii de a încuraja zelul bărbaților ce își jertfescu timpul prețiosu la repede răspândire a luminelor în țară [...]. Și totodată, profitu de această ocazie ca să declaru lămuritu că această carte, ca opus de instrucție, are în vedere toate clasele primare fără excepție, prin urmare, toți instructorii să o consulte ca o călăuză la predările lor din fiecare zi; ca text însă de învățatu să se dea numai în mâna elevilor din a 3-a și a 4-a clasă; căci elevilor din 2 prime clase, ca unii ce nu sântu încă deprinși, le este destul o practică lungă ca aceea ce se urmează doi ani neconteniți până să înceapă învățătura teoretică. Dacă le mai trebuie și ceva tipărit le sunt destule tablele lancasteriene atârinate la păretele clasei, ca să le serve de textu la numărație și arătării de operații ușoare. Învățătorulu care cere elevulu începătoru să-și cumpere o carte de aritmetică fie încredințatu că îngrijește mai mult de a favorisa speculația pecuniară a autorulu decât de interesul public!”⁷⁶

I. K. Massim, autorul lucrării *Introductio in linguam latinam*, argumentează științific importanța lucrării sale: “[...] se cere neapărat o carte metodică introductoare în această limbă. Experiența arată că regulile gramaticalicești și fără aplecări repetite, amestecă capul copilăriei fără a-i da o idee curată, limpede, despre acea limbă. A adopta așadar de la început un autor clasic pentru traducerea în clase și a desfășura în el mecanismul gramatical al limbei, e a începe odată de la un [lucru, n. n.] prea compus, prea complicat, e a da minților plâpânde ale junimii un nutremânt prea substanțios ce ele n-ar fi în stare să mistuiască. Numai traduceri și teme necontenite și adaptate fiecărei reguli gramaticale, pot familiariza de timpuriu cu geniul unei limbi și introduce curând în misterele ei.

⁷⁵ *Ibidem*, ds. 295/1852-9, f. 16 (1855).

⁷⁶ *Ibidem*, ds. 295/1852-9, f. 19 (1857).

Drept aceea, subînsemnatul a compus un curs de traduceri și teme adaptate fiecărei reguli etimologice în număr îndestulător, spre a întipări acele reguli și în mințile cele mai târzii. Scopul cursului cărții e de a familiarisa pe copii studiosi la limba latină, mai ales cu etimologia, dară fiindcă învățătura unei limbi nu poate precede cu folos decât «în cerc», ca să zic așa, se înțelege că această carte caută să familiarizeze pe copii și cu fenomenele sintactice cele mai însemnate.

Două necuviință era de încongiurat în această lucrare: alunecarea în solecismi sau varvarisimi și alunecarea în frași prea complicate și anevoios de înțeles. Subînsemnatul s-a străduit din toate puterile a înlătura și una și alta. Spre aceasta, n-a pregetat a răsfoi pre unii autori latini, a consulta cu luare aminte lucrările de asemenea natură în alte limbi, a culege expresiuni autorizate pentru latinitatea lor, a alege între mai multe ce exprimau aceeași idee pre aceea ce a aflat mai aproape de limba maternă⁷⁷.

Demersurile acestea sunt caracteristice unei perioade faste pentru școala românească, atât în ceea ce privește numărul elevilor, dar și calitatea și cunostințele cadrelor didactice. Se observă faptul că, pentru perioada de început, autorii motivează necesitatea tipăririi manualelor redactate de ei prin lipsa acută a acestora în școli; ulterior, cauza va fi neconformitatea celor existente și dorința de îmbunătățire a lor. Demn de semnalat este și faptul că multe dintre argumentele expuse de autori Eforiei Școalelor țin de ceea ce astăzi se numește psihologie școlară; în aceste prezentări ale lucrărilor, este evidentă atenția acordată nivelului de cunoștințe ale elevilor, stăruința de a expune informațiile pe înțelesul copiilor, gestionarea eficientă a timpului de învățătură, grija pentru perfecționarea manualelor de la o ediție la alta. Interesantă este și argumentația adusă pentru uzul manualelor în anumite clase, autorii făcând referire la unele practici mai puțin ortodoxe.

3. Cel din urmă caz, valabil numai după ce se pun bazele dotării cu manuale, iar procesul redactării, editării și tipăririi lucrărilor didactice devine o constantă, este cel al autosesizării Eforiei (prin intermediul epistatului Colegiului, apoi al inspectorului Tipografiei), în privința retipăririi "pentru a nu fi școlarii în lipsă" anumitor titluri ale căror tiraje se epuizaseră. Se observă, după studierea datelor cuprinse în tabel, că cele mai solicitate manuale sunt cele necesare ciclului primar, mai ales cele pentru clasa I și a II-a. Se deduce, astfel, numărul mare de elevi care frecventau aceste clase. Din aceleași date se poate trage concluzia, având în vedere că solicitările pentru retipărirea manualelor necesare ciclului gimnazial sunt destul de rare, că abandonul școlar, după școala primară, era un fenomen des întâlnit nu numai în mediul rural, dar și în cel urban, percepția cvasi-generală fiind aceea că tinerilor le sunt suficiente cititul și socotitul.

⁷⁷ *Ibidem*, ds. 308/1851, f. 3.

Parcurgând Tabelul anexă, se sesizează faptul că anumite lucrări erau mai solicitate decât altele; diferența este dată de numărul elevilor care studiau într-o anumită clasă și de numărul de exemplare tipărite dintr-un manual la un moment dat. Inițiativa pentru retipărirea unor manuale a venit din diferite părți, așa cum am menționat: în primul rând, tipograful/corectorul Andrei Adamescu (aflat în fruntea tipografiei Colegiului pentru aproape două decenii), apoi membrii Eforiei și, în fine, în cazuri mai rare, însuși autorul. Se remarcă faptul că, pe parcursul acestor ani, Adamescu evoluează de la un simplu executant al comenzilor Eforiei, la un "comanditar" al actului de tipărire, el fiind cel care planifica această activitate în funcție de necesitățile ivite; activitatea sa va fi încununată de numirea în anul 1869 în funcția de director al Tipografiei "Sf. Sava" și "Nifon". Argumentele aduse de Adamescu sunt foarte interesante, în sensul că acesta urmărea și elemente de "management", fiind vizate următoarele aspecte: planificarea lucrărilor în funcție de întinderea și complexitatea muncii grafice, personalul avut la dispoziție pe anumite intervale de timp, colaborarea cu atelierele litografice și cele de legătorie, alte comenzi de materiale nedidactice etc.

Exemplificăm acestea prin următoarele pasaje: "[...] manualele de *Rugăciuni* pentru clasele începătoare s-au isprăvit și copii de pe la școlile începătoare vin după astfel de cărțicele ce le sunt trebuincioase și fiindcă astfel de cărți totdeauna au trecutu și trec, niciodată n-au rămas nevândute"⁷⁸; "[...] manualele de *Catehism* ce sunt destinate pentru clasele începătoare sunt pe isprăvit și fiindcă tipografia acum ar avea vreme a pune astfel de cărțicele la teascu [...]"⁷⁹; ori "[...] se mai află numai vreo 6-700 și fiindcă aceste cărțicele [de *Rugăciuni*, n. n.] totdeauna sunt căutate și ca retipărirea lor să nu vie atunci când vor fi alte tipăriri mai serioase, rog cinstita Eforie a da voie mai din vreme a se mai retipări încă 5000 ex. [...] să intre și această tipăritură pe încetul, ca să poată ieși la vreme" (se hotărăște executarea unui tiraj de 8.000 de exemplare)⁸⁰; "[...] că manualul de *Sfânta Scriptură* pentru Testamentul Nou este pe isprăvit și, nefiind acum alte cărți mai interesante la tiparu",⁸¹ "[...] *Istoria generală* a d-lui prof. A. Crețescu [...] s-ar fi putut isprăvi prea lesne, dacă nu ne-ar fi năpădit lucrul Statului cu tipăriri care nu s-au făcut într-alți ani, dar, fiind teascul poruncit, se va continua tipărirea"⁸²; "[...] din cartea didactică de lectură pentru clasele elementare numită „*Prietena copiilor*" vol. I, se mai află numai un număr mic de exemplare, ca la vreo 50 și fiindcă e voluminoasă, la a căreia retipărire se cere timpul mai mult, ar trebui să se puie mai devreme sub tipariu"⁸³; "[...] a se

⁷⁸ *Ibidem*, ds. 248/1850, f. 3.

⁷⁹ *Ibidem*, ds. 302/1850, f. 3.

⁸⁰ *Ibidem*, ds. 253/1852, f. 3.

⁸¹ *Ibidem*, ds. 287/1852, f. 3.

⁸² *Ibidem*, ds. 389/1853, f. 10.

⁸³ *Ibidem*, ds. 164/1858, f. 3.

putea retipări mai din vreme următoarele cărți didactice ce, fiindcă se află numai câte un număr micu dintr-nsele, ca să nu se grămădiască toate odată [...] ca, înlesnindu-se tipografia, să poată rânduri-rânduri a le retipări”⁸⁴.

La finalul traseului urmat de manuscris spre transformarea sa în manual, o etapă obligatorie era obținerea acordului Eforiei Școalelor, precum s-a văzut. Acesta era dat după ce, în prealabil, era numită comisia care să cerceteze calitatea lucrării și atingerea obiectivelor propuse; alcătuită din cei mai merituoși profesori ai țării, aceștia, în marea lor majoritate, proveneau tot de la Colegiul “Sf. Sava”. Concluziile comisiilor puteau fi expuse sub forma unor simple rezoluții sau a unor rapoarte mai cuprinzătoare și temeinic argumentate.

Mai multe dintre aceste rapoarte ne-au atras atenția prin complexitatea motivelor expuse, din studiul lor putându-se reconstitui gândirea pedagogică a vremii, “mugurii” psihologiei școlare românești; pentru a întări aceste afirmații am prezentat paragrafele cele mai reprezentative ale acestor acte:

“Subtiscăliții [...] am citit și am cercetat cu băgare de seamă manuscrisul d-lui G. Hill, coprinzător de *Etimologia limbei latine* și l-am găsit în toate părțile potrivit cu trebuința clasei respective [...] Subt-însemnații se socotesc norociți că pot arăta C. Eforii pe rezultatul însărcinării lor, cu chipul cel mai favorabil pentru colega lor”⁸⁵.

Profesorii comisiei raportează Eforiei: “am luat în cercetare *Aritmetica elementară rațională* pentru clasele primare, a d-lui Dimitrie Pavel și, după o cercetare matură, ne-am încredințat că pomenita carte este corespunzătoare cu desăvârșire și după chipul cel mai metodic la instrucția școlilor primare, după dorința onorabilei Eforii, pentru înlesnirea cu care se expun toate materiile”⁸⁶.

Respingând proiectul de *Gramatica limbii române*, comisia argumentează: “[...] neputând îngădui mulțimea cea peste măsură de transformări ce vrea d-lui [I. K. Massim, n. n.] să facă în limba [...] preînnoiri îndrăznețe ...] Comisia ar lăsa drumul deschis și altor preînnoitori, poate și mai nerăbdători spre a schimba în scurtu timp fizionomia limbei vorbitoare, până acolo încât aceasta să nu mai fie înțeleasă de publicu”⁸⁷.

Subdirectorul Ioan Pop, în legătură cu *Cursul de morală a religiei* al lui Lazăr Drugeanu, afirmă: “nu merită a fi primitu în școală, pentru mai multe cuvinte, din care mă mărginesc a expune aci pe cele mai principale: întâiu este limba, prin care nu se exprimă lămuritu adevărata idee pe care poate ca a avutu compozitorulu, ca să nu zică autorul și de aci devine neînțelegere și confuzie în mintea școlarului, în care cele dintâi idei trebuiescu să fie drepte, lămurite și adevărate [...], al doilea sântu definițiunile obiectelor lungite și rău exprimate, în care se cere multă exactitate și o capacitate de adevăratu autoru; și al treilea,

⁸⁴ *Ibidem*, ds. 156/1858, f. 3.

⁸⁵ *Ibidem*, ds. 23/1841, f. 3.

⁸⁶ *Ibidem*, ds. 295/1852-9, f. 9 (1855).

⁸⁷ *Ibidem*, ds. 299/1852-5, f. 11.

neunirea părților ca să formeze totul în care asemenea se cere o armonie exactă, ca să nu se deprinză spiritul școlariului cu deșirarea și destrămarea ideilor, pentru a se ajunge a fi tot-dauna deșiratu și destrămatu atât în cugetări cât și în purtarea sa morală.

Acestea sunt cuvinte cele mai principale pe care, cu modestie, exprimându-le aici spre știința onorabilei Eforii, recomand totu-deodată *Morală* ce se lucrează de d. Ilie Benescu, profesorul seminariului, după sistemul celui mai nou al arhimandritului Vamva și pe care și eu o predau prin alegerea școlarilor după clasa a doua [...] socotescu că această *Morală* compusă de adevăratu autor, care a albitu petrecându-și viața în teologie și filozofie, fiind încă și astăzi profesorul de aceste științe, este cea mai potrivită cu creșterea și dezvoltarea tinerimei noastre.

Argumentele ce aduce acestu autoru în sistemul său sântu adunate atât dinu cei mai aleși filosofi moraliști, cât și din Sfânta Scriptură; astfel, unindu-se amândouă aceste feluri de argumente, școlarul nu se mai poate îndoi despre adevăru, de la care se rătăcescu și sântu rătăciți cea mai mare parte din tinerimea noastră.”⁸⁸

Se remarcă acordarea unei atenții deosebite calității și obiectivității manualelor ce urmau a fi editate; din acest gen de acte răzbate grija acordată corelării dintre nivelul de cunoștințe ale elevilor și conținutul manualului luat în discuție. Activitatea acestei comisii, departe de a fi formală, consta în dezbateri prelungite, aducându-se argumente bine fondate în cazul respingerii unor lucrări propuse. De asemenea existau preocupări și privind rapiditatea punerii în lucru la atelierul tipografic, mai ales atunci când era vorba de lucrări în mai multe volume.

În sfârșit, după parcurgerea etapelor menționate mai sus și după concluziile comisiilor profesorale, Eforia hotăra, printr-un jurnal, tipărirea respectivului manuscris, înaintându-l în acest scop tipografiei Colegiului.

Prin aceste jurnale, membrii Eforiei Școalelor își imprimau concepțiile asupra actului didactic desfășurat în Țara Românească; ulterior adoptării lor, Eforia trimitea la tipar lucrările găsite de comisiile examinatoare drept corespunzătoare și, mai mult, după tipărire, le impune școlilor publice sau private, după caz; în același timp, erau retrase manualele vechi, considerate depășite, o preocupare deosebită a Eforiei fiind actualizarea manualelor în cazul în care se observa că acestea nu mai corespund. Legat de calitatea lucrărilor, erau avute în vedere și autenticitatea, valoarea și importanța hronografelor ce urmau a fi publicate, așa cum s-a menționat, precum și alinierea, pe cât posibil, a manualelor românești cu cele occidentale.

O problemă intens reflectată în documente este și aceea a trecerii la grafia latină, ce a adus după sine o serie de greutăți și modificări în ceea ce privește abordarea, în principal, a gramaticii și caligrafiei, discipline ce au suferit

⁸⁸ *Ibidem*, ds. 375/1853, f. 5.

cele mai mari schimbări; de altfel, însuși corectorul/inspectorul tipografiei Andrei Adamovici își schimbă numele, latinizându-l în Adamescu. Pe de altă parte, se observă și o cădere în extrema latinizării forțate a frazelor, utilizându-se unii termeni precum "quelle que ai spus" (o combinație româno-latino-franceză). Legat de acest aspect, trebuie avut în vedere și impactul schimbării grafiei în modul efectiv de tipărire, implicând probleme tehnice, de schimbare a teascurilor, a literelor tiparniței.

Astfel, menționăm că "Eforia Instrucției Publice a lepădat încă de mai mulți ani literile chirilice"⁸⁹ și a introdus pe cele latine, cu un sistem de ortografie nou [...] acum [23 octombrie 1858, n. n.]⁹⁰ Eforia a adoptat ortografia simplă, însă fondată pe rațiune și pe natura limbei noastre; dar, literile străbune nu se pot propaga destul de repede pe cât timp autoritățile publice vor întrebuița pe cele streine; pe de altă parte, din nerecunoașterea oficială și neexplicarea publică a unui sistem de litere și ortografie, rezultă o mare confuziune în scrierile autorităților"⁹¹. Așadar, această măsură a precedat reformele lui Al. I. Cuza cu câțiva ani, dar, neavând caracter de lege normativă, ci de recomandare, nu a putut avea un impact deosebit la acea vreme, pe scară largă.

Bineînțeles că acest lucru a dus la numeroase dificultăți cu care Eforia s-a tot confruntat în activitățile practice de tipărire a manualelor necesare școlilor, așa cum se observă și din studierea pasajelor alăturate, dar care nu au descurajat această instituție și pe dascălii săi:

"Văzându-se noua *Caligrafie elementară* litografiată cu literele latine, de dl profesor Alecu Poppu, pentru trebuința școalei primare, conform cu jurnalul nr. 6 prin care aceasta Eforie a adoptatu literele latine atât în cărțile didactice cât și în scriere [...]"⁹². Pentru anul 1857 se observă o înmulțire a acestor situații: autorul Guilam Scarlat Gaudi prezintă tratatul său de *Agronomie* solicitând "[...] onorabilei Eforii să binevoiască a îndrepta manuscriptul meu spre corectură conformă cu limba cea nuoo, de către cine va găsi capabilu"⁹³; D. Pavel înștiințează Eforia că: "[...] în tipografia școalei nostre nu se află literile cerute pentru celu nou modu de scrisu și, de altă parte, nu se poate amâna tipărirea *Aritmeticii* destinate claselor I și II primare, rogu plecatu pe onorabila Eforie ca să sloboază astă dată voia domnului Adamescu de a tipări pomenita *Aritmetică*

⁸⁹ Referitor la această afirmație, se pare că este avut în vedere anul 1856; un dosar din acest an, nr. 176, conține "circulare și corespondență referitoare la hotărârea Eforiei Școalelor de a se înlocui alfabetul chirilic cu cel latin".

⁹⁰ Această informație se regăsește și în cadrul *Dicționarul cronologic – educația, învățământul, gândirea pedagogică în România*, București 1978, unde se afirmă că în anul 1858 este emis un jurnal domnesc prin care se adoptă înlocuirea alfabetului chirilic cu literele latine.

⁹¹ Mihail Popescu, *Colegiul Național "Sf. Sava" - Cea mai veche școală românească*, București 1944, p. 194, 197.

⁹² SANIC, fd. *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, ds. 188/1856, f. 4.

⁹³ *Ibidem*, ds. 122/1857, f. 3.

după sistema precedentă, ca să se poată îndată cu deschiderea școalelor da cartea la lumină”⁹⁴. Către sfârșitul aceluiași an se dă dezlegare lui A. Adamescu pentru “[...] retipărirea acestor ediții, ce se va essecuta după cea din urmă sistemă a scrierei cu literile latine, care ieste a ți se comunica”⁹⁵, “[...] iar cercetarea se va face cu scumpătate asupra terminologiei și ortografiei, qua după aquastă îndreptare să se urmeze apoi tipărirea noilor edițiuni cu literile latine”⁹⁶.

Un moment mai dificil, când ies la iveală greutățile întâmpinate de autorii ce aveau de realizat lucrări de amploare, se sesizează în 1860, atunci când A. Adamescu se adresează Eforiei, anunțând că “G. Ioanid cere ca la *Dicționarul elino-român* să se tipărească textul românesc cu slove, fiindcă traducerea și lucrarea acestui *Dicționar* este cu slove chirilice și i-ar veni greu tipărirea cu litere [...]”; dar Eforia hotărăște “[...] că textul se va face cu litere latine și cu ortografia adoptată de Eforie [...] așadar Tipografia nu se poate depărta de la această ordinațiune”⁹⁷; G. Ioanid amintește că “[...] dl Boerescu, directorul de atunci [a hotărât, n. n.] a se pune în tiparu cu litere latine, după ortografia adoptată de Eforie, aceasta și se pare că, deși nu cu neputință, este însă lucru foarte anevoiosu, căci, fiind o lucrare concepută de zece ani acum [sic!] [...] ar trebui transcris din nou spre a se preface cu litere latine și după ortografia adoptată de Eforie, lucru care ar costa și cheltuială însemnată și vreme îndelungată”⁹⁸. În cele din urmă, Eforia aprobă cererea de a se tipări așa cum este scris, cu “litere greco-bizantine”⁹⁹.

În continuare, urmează o corespondență bogată între tipograf/corector și membrii Eforiei (în majoritatea cazurilor fiind vorba de P. Poenaru, directorul Școalelor), corespondență având ca obiect eventualele probleme apărute pe parcursul tipăririi, litografierii, legării sau alte aspecte tehnice, precum și tipul caracterelor folosite, calitatea hârtiei, formatul sub care urma să apară manualul ș. a. m. d. Ultimul pas era încheierea contractelor de către tipografia Colegiului cu litografii și legătorii din București, în situațiile unde era cazul.

Înainte de încheierea unui contract, se dădeau anumite probe prin care erau verificate modul de execuție și calitatea lucrărilor rezultate; celor care urma să execute anumite lucrări de litografie și legătorie li se impun condiții stricte în ceea ce privește calitatea și termenul de predare a materialelor; exista, de asemenea, o grijă deosebită pentru obținerea unor condiții cât mai avantajoase pentru tipografie, greșelile și erorile înregistrate fiind contabilizate în contul atelierelor executoare.

⁹⁴ *Ibidem*, ds. 130/1857, f. 5.

⁹⁵ *Ibidem*, ds. 105/1857, f. 8-10.

⁹⁶ *Ibidem*, f. 10.

⁹⁷ *Ibidem*, ds. 329/1851-60, f. 40.

⁹⁸ *Ibidem*, f. 41.

⁹⁹ *Ibidem*, f. 42.

Înțelegerile cu litografiile surveneau atunci când erau incluse în manual și unele desene, figuri, tabele care nu se puteau executa în tipografia Colegiului. Exemplificăm, în acest sens, prin manualul de "Mecanică Practică" al lui Marinovici, unde "figurile de instrumente" au fost executate la litografia lui Walbaum¹⁰⁰; "Poveștile lui Neagoe Basarab", carte la care legătura a fost executată de Avram Vais și Manole Stan¹⁰¹, iar portretul domnului care însoțea textul scris a fost litografiat în atelierul aceluiași Walbaum¹⁰².

Chiar și aceste contracte încheiate cu "prestatorii de servicii" sunt interesante, iar redarea mai jos a câtorva pasaje evidențiază seriozitatea, profesionalismul și conștiințiozitatea cu care era tratat procesul de tipărire a cărților.

Pentru *Mecanica usuală/populară* a lui Marinovici, litograful Friedrich Kilentel, directorul litografiei lui Scarlat Roset afirma "[...] va fi dator a tipări toate figurile trebuincioase la pomenita mai sus carte [...] a le tipări curat, negreșite, proporționate, fără nici un fel de cusur și va fi dator în vreme de o lună a le da gata [...] tipografia Colegiului va fi îndatorată a da hârtia trebuincioasă la tipărirea figurilor"¹⁰³.

Avram Vais, patronul unui atelier de legătorie, face cunoscut "[...] printr-un acest înscris că am tocmnit cu cinstita Eforie a Școalelor, ca să leg cu mucava tare și cu pânză la călcâiu după probe ce am mai făcut, 2500 *Aritmetici* din cele tipărite 5000 în tipografia Colegiului [...] și, după ce voi legă toate acestde exemplare și le voi aduce în Colegiu [...] se vor răspunde toată partea [...] și am iscălit"¹⁰⁴.

Litograful Vilț se învoiește "[...] ca să litografisescu cu toată exactitatea 80 table pentru cartea de *Desemn liniar* [...] care va fi tipărită în 1000 ex. pe hârtie uniformă, cu proba ce am dat sub a mea iscălitură și cu cerneală bună de Frankfortu, în sorocu de o lună și jumătate [...] însă câte exemplare vor fi defectuoase, vor privi numai în paguba mea"¹⁰⁵.

Litograful Walbaum încheie contract pentru o "[...] nouă ediție a *Caligrafiei mici* [...] să fie într-o toate întocmai cu ediția precedentă, adică tiparul curatu, cerneala neagră și hârtia uniformă, cu proba ce am datu onorabilei Eforii sub însume iscălitură [...] în 2 luni și câte din aceste exemplare nu ar fi tipărite corectu vor privi în paguba mea"¹⁰⁶.

După ce tipărirea manualului, cu toate etapele sale, era finalizată, inspectorul Tipografiei înainta membrilor Eforiei tabele și liste cu socotelile

¹⁰⁰ *Ibidem*, ds. 23/1842, f. 5.

¹⁰¹ *Ibidem*, ds. 31/1842, f. 12.

¹⁰² *Ibidem*, f. 9.

¹⁰³ *Ibidem*, ds. 23/1842, f. 8.

¹⁰⁴ *Ibidem*, ds. 22/1843, f. 10.

¹⁰⁵ *Ibidem*, ds. 290/1852, f. 15.

¹⁰⁶ *Ibidem*, ds. 473/1855, f. 4.

aferente, contractele menționate mai sus, în original sau copie, solicitând decontarea sumelor cheltuite "pentru a se acoperi la Casa Tipografiei". Eforia, la rândul ei, se adresa casierului pentru efectuarea plăților, iar apoi întocmea actul cel mai important al acestui "circuit": *Jurnalul*, prin care anunța apariția cărții respective, prețul de vânzare, stabilit în funcție de cheltuielile implicate, numărul de exemplare ce urma să revină autorului sau numărul de exemplare care să fie distribuite elevilor premianți.

* * *

Concluzionând, am încercat, pe parcursul acestui studiu, să prezentăm eforturile depuse de persoane mai mult sau mai puțin cunoscute din acele timpurile trecute, în vederea întocmirii unor materiale didactice performante pentru școli, eforturi destul de puțin tratate în literatura de specialitate.

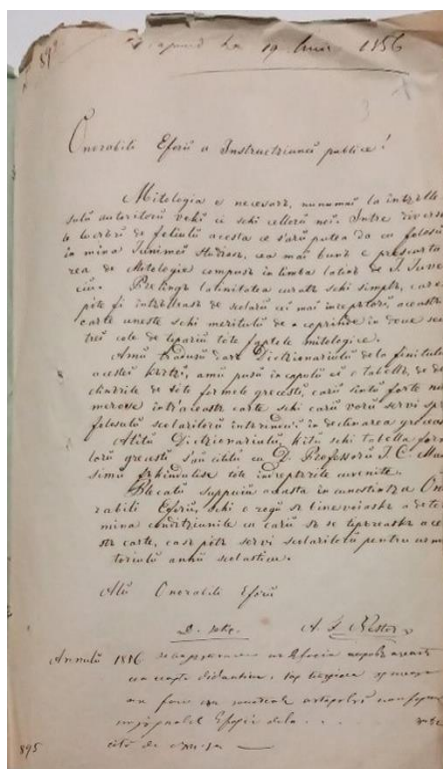
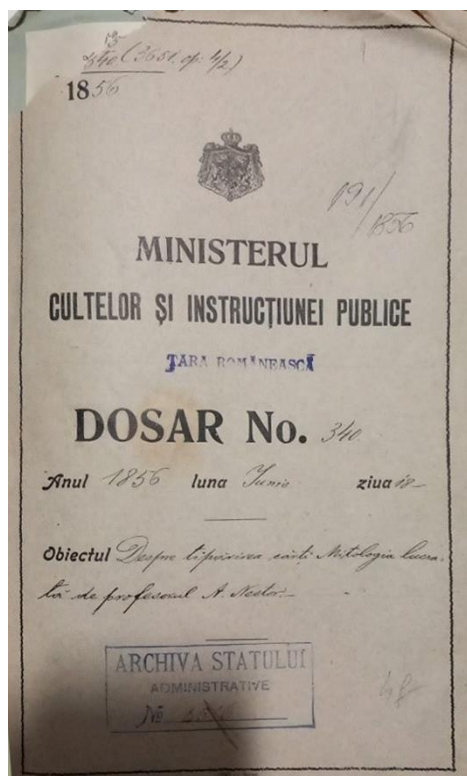
De asemenea, am analizat activitatea unor salariați ai Eforiei Școalelor și Tipografiei Colegiului "Sf. Sava", despre care se știe destul de puține lucruri, dar pentru care documentele de arhivă sunt bogate în informații; în această categorie de personal intră, printre alții, profesorii, corectorul/inspectorul Tipografiei, epistatul colegiului, casierul școalelor, dar și litografi și legători.

Toate aceste cadre, truda și abnegația lor au contribuit decisiv la procesul de modernizare și europenizare al învățământului românesc, în ciuda piedicilor și greutăților vremii.

Publishing the Educational Texts in the First Part of the 19th Century at "St Sava" National College

(abstract)

The paper presents the statistics related to the editing and printing of the school handbooks and educational works at the printing house of "St. Sava" National College in Bucharest during two decades. It refers to their conception and evolution in numbers and topics. The information relies upon the correspondence preserved in *Ministry of Cults and Public Education* fonds.

(ANR, ANIC, fd. *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, ds. 191/1856, f. 3)

Tabel anexă¹⁰⁷ .
Statistică privind evoluția numerică și tematică a materialelor didactice
1839-1860

Nr. ds.	Nr. titlu	Cotă nouă	Cotă veche	File	Domeniul	An / Per. apariție	Nr. ex.	Titlul	Autor	Tip	Obs.
1.	1.	33/1839	5018/1836	8	matematică	1839-1842	500	<i>Algebră</i>	Petrache Poenaru	trad. Apeltaner	--
2.	2.	11/1841	2685/1841	13	istorie	1841-1842	--	<i>Iliada – 2 rapsodii</i>	Constantin Aristia	traducere Homer	--
3.	3.	23/1841	2696/1841	16	lb. latină	1841-1842	500	<i>Gramatica latină</i>	George Hill	orig. Bournouf	--
4.	4.	12/1842	2878/1842	17	medicină veterinară	1842-1845	3000	<i>Carte de învățătură veterinară</i>	Huboști/Hubertz	trad. maghiară	--
5.	5.	22/1842	2888/1842	7	lb. franceză	1842	500	<i>Premiere lecture</i>	--	--	--
6.	6.	23/1842	2888/1842	7	lb. franceză	1842	500	<i>Seconde lecture</i>	--	--	--
7.	7.	23/1842	2889/1842	14	mecanică	1842	1000	<i>Mecanica uzuală</i>	Marcovici/Marinovici	orig.	--
8.	8.	31/1842	2897/1842	14	istorie/izvoare	1842-1843	1000	<i>Hronografe din istoria țării</i>	--	izvoare	--
9.	9.	31/1842	2897/1842	14	istorie/izvoare	1842-1843	1000	<i>Povăuirile lui Neagoe-Vodă</i>	--	izvoare	--
10.	10.	31/1842	2897/1842	14	istorie/izvoare	1842-1843	--	<i>Istoria lui Carol al XII-lea al Suediei</i>	--	izvoare	--

¹⁰⁷ Din motive de economie a spațiului, am recurs la următoarele abrevieri: cl. = clasele; dict. = dicționar; ds. = dosar; ed. = ediția; ex. = exemplare; germ. = germană; îmb. = îmbunătățită; lat. = latină; lb. = limba; lit. = literatură; man. = manual; nr. = număr; obs. = observații; orig. = original; per. = perioadă; prel. = prelucrare; pt. = pentru; retip. = retipărire; rom. = român; sup. = superioare; trad. = traducere.

Nr. ds.	Nr. titlu	Cotă nouă	Cotă veche	File	Domeniul	An / Per. apariție	Nr. ex.	Titlul	Autor	Tip	Obs.
8.	11.	22/1843	2106/1843	37	matematică	1843-1848	2500	<i>Tablele lancostrice pentru aritmetică</i>	Alecsie Marin	orig.	--
	12.	22/1843	2106/1843	37	matematică	1843-1848	5000	<i>Man. de aritmetică</i>	Alecsie Marin	orig.	--
9.	13.	35/1843	2119/1843	4	caligrafie	1843	5000	<i>Man. de caligrafie</i>	--	orig.	retip.
10.	14.	40/1843	2124/1843	5	silabism	1843	5000	<i>Man. de silabism</i>	--	orig.	retip.
11.	15.	59/1843	1795/1843	4	geografie	1843-1844	610	<i>Planșe Atlas – 2 coli</i>	--	preluare Lesage	--
12.	16.	45/1844	1790/1844	7	religie	1844	5000	<i>Man. de rugăciuni</i>	--	orig.	retip.
	17.	45/1844	1790/1844	7	silabism	1844	5000	<i>Man. de silabism</i>	--	orig.	retip.
13.	18.	48/1844	1793/1844	4	gramatică lb. franceză	1844	--	<i>Gramatica franceză</i>	Costache Aristia	orig.	retip. pt. cl. sup.
14.	19.	49/1844	1794/1844	7	silabism	1844-1845	6000	<i>Man. de silabism</i>	--	orig.	retip.
15.	20.	14/1845	1686/1845	6	dict. lb. franceză	1845	3000	<i>Dict. român-francez</i>	Aaton, G. Hill, Poenaru	orig.	--
16.	21.	39/1845	1711/1845	6	caligrafie	1845	6000	<i>Man. de caligrafie</i>	--	orig.	retip.
17.	22.	43/1845	1715/1845	15	silabism	1845 V-VII	6000	<i>Man. de silabism</i>	--	orig.	retip.
	23.	43/1845	1715/1845	15	religie	1845 V-VII	5000	<i>Man. de catehism</i>	--	orig.	retip.
	24.	43/1845	1715/1845	15	religie	1845 V-VII	5000	<i>Istoria Vechiului și Noului Testament</i>	--	orig.	retip.
	25.	43/1845	1715/1845	15	religie	1845 V-VII	5000	<i>Man. de rugăciuni</i>	--	orig.	retip.

Nr. ds.	Nr. titlu	Cotă nouă	Cotă veche	File	Domeniul	An / Per. apariție	Nr. ex.	Titlul	Autor	Tip	Obs.
18.	26.	45/1845	1717/1845	5	istorie	1845	1000	<i>Istorie universală / Elemente de istoria lumii</i>	Aaron Florian	orig.	--
19.	27.	46/1845	1718/1845	9	geografie	1845	2000	<i>Man. de geografie (cea mică)</i>	Iosif Genilie	orig.	--
20.	28.	49/1845	1721/1845	14	silabism	1845 XI-XII	6000	<i>Man. de silabism</i>	--	orig.	retip.
	29.	49/1845	1721/1845	14	religie	1845 XI-XII	5000	<i>Man. de catehism</i>	--	orig.	retip.
	30.	49/1845	1721/1845	14	religie	1845 XI-XII	5000	<i>Man. de rugăciuni</i>	--	orig.	retip.
21.	31.	39/1847	1302/1847	8	silabism	1847	6000	<i>Man. de silabism</i>	--	orig.	retip.
22.	32.	41/1847	1304/1847	12	geografie	1847-1848	2000	<i>Man. de geografie</i>	Iosif Genilie	orig.	retip. 847 ed. II 848 ed. III
	33.	41/1847	1304/1847	12	religie	1847-1848	5000	<i>Man. de rugăciuni</i>	--	orig.	retip.
	34.	41/1847	1304/1847	12	silabism	1847-1848	6000	<i>Man. de silabism</i>	--	orig.	retip.
23.	35.	37/1848	1466/1848	4	religie	1848	5000	<i>Man. de catehism</i>	--	orig.	retip.
	36.	37/1848	1466/1848	4	religie	1848	5000	<i>Man. de rugăciuni</i>	--	orig.	retip.
	37.	37/1848	1466/1848	4	religie	1848	5000	<i>Istoria Testamentului</i>	--	orig.	--
24.	38.	1/1849	2542/1849	23	dict.	1849-1850	--	<i>Dialoguri. Vocabular rom.-ruso-turc</i>	Ianache Pascal	orig.	--
25.	39.	26/1849	2568/1849	5	drept	1849	30	<i>Comentarii Drept comercial</i>	G. A. Rali	trad.	--

Nr. ds.	Nr. titlu	Cotă nouă	Cotă veche	File	Domeniul	An / Per. apariție	Nr. ex.	Titlul	Autor	Tip	Obs.
26.	40.	57/1849	2599/1849	6	drept	1849	30	<i>Comentarii Drept comercial</i>	G. A. Rali	trad.	--
27.	41.	60/1849	2602/1849	4	silabism	1849	6000	<i>Man. de silabism</i>	--	orig.	retip.
28.	42.	61/1849	2603/1849	3	matematică	1849	1000	<i>Aritmetica</i>	George Popp	trad. Francoeur	--
	43.	61/1849	2603/1849	3	matematică	1849	1000	<i>Geometria</i>	George Popp	trad. Sirot	--
29.	44.	241/1850	2244/1850	6	silabism	1850	6000	<i>Man. de silabism</i>	--	orig.	retip.
	45.	241/1850	2244/1850	6	religie	1850	5000	<i>Man. de rugăciuni</i>	--	orig.	retip.
30.	46.	243/1850	2246/1850	16	matematică	1850-1851	1000	<i>Man. de aritmetică rațională / elementară</i>	George Popp	trad. franceză	--
31.	47.	244/1850	2247/1850	12	matematică	1850-1851	500	<i>Man. de trigonometrie</i>	Dimitrie Pavlide	orig.	--
32.	48.	248/1850	2251/1850	4	religie	1850	5000	<i>Man. de rugăciuni</i>	--	orig.	retip.
33.	49.	302/1850	2305/1850	10	religie	1850	5000	<i>Man. de catehism</i>	--	orig.	retip.
34.	50.	260/1851	1973/1851	8	dict. lb. greacă	1851	--	<i>Dict. elino-român</i>	George Ioanid	orig.	proiect 5 ani
35.	51.	273/1851	1986/1851	8	dict. lb. greacă	1851	1000	<i>Man. de greacă Epitome historiae graecae</i>	Ioan Massim	trad.	--
36.	52.	276/1851	1989/1851	5	gramatică	1851	1000	<i>Gramatica românească</i>	Ioan Popp	orig.	--
37.	53.	287/1851	2000/1851	16	matematică	1851	5000	<i>Aritmetică</i>	Alexe Marin	prel. Michelot	--
38.	54.	291/1851	2004/1851	10	gramatică lb. latină	1851	1000	<i>Gramatica latină</i>	George Hill	orig.	retip. imb.
39.	55.	294/1851	2007/1851	14	religie	1851-1852	1000	<i>Legea Nouă / Isus Hristos</i>	Ioan Penescu	trad. franceză	1852 retip.

Nr. ds.	Nr. titlu	Cotă nouă	Cotă veche	File	Domeniul	An / Per. apariție	Nr. ex.	Titlul	Autor	Tip	Obs.
40.	56.	298/1851	2011/1851	8	silabism	1851	6000	<i>Man. de silabism</i>	--	orig.	retip.
41.	57.	304/1851	2017/1851	43	gramatică	1851-1852	1500	<i>Gramatica românească elementară</i>	Ioan Popp	orig.	retip.
	58.	304/1851	2017/1851	43	religie	1851-1852	2000	<i>Man. de catehism elementar</i>	--	orig.	retip.
	59.	304/1851	2017/1851	43	religie	1851-1852	1500	<i>Istoria Sfință</i>	Aaron Florian	orig.	retip.
42.	60.	308/1851	2021/1851	14	lb. latină	1851	1000	<i>Introductio in linguam latinam</i>	Ioan Maxim	orig.	retip.
43.	61.	309/1851	2022/1851	6	religie	1851	5000	<i>Man. de rugăciuni</i>	--	orig.	retip.
44.	62.	310/1851	2023/1851	24	gramatică lb. germană	1851	1000	<i>Gramatica româno-nemțească</i>	Limburgher	orig.	--
45.	63.	313/1851	2026/1851	19	matematică	1851-1852	500	<i>Geometrie descriptivă</i>	Alecu Orăscu / D. Pavel	prel. Lefevre Fourey	--
	64.	313/1851	2026/1851	19	caligrafie	1851-1852	5000	<i>Caligrafia mică</i>	--	orig.	retip.
46.	65.	316/1851	2029/1851	7	geografie	1851	2000	<i>Man. de geografie</i>	Iosif Genilie	orig.	retip. ed. II
47.	66.	325/1851	2038/1851	8	silabism	1851	6000	<i>Man. de silabism</i>	--	orig.	retip.
48.	67.	327/1851	2040/1851	8	religie	dec. 1851-ian. 1852	5000	<i>Istoria Vechiului și Noului Testament</i>	--	--	retip.
49.	68.	329/1851	2042/1851	44	lb. greacă	1851-1860	1900	<i>Dicț. elino-român</i>	George Ioanid	orig.	--
50.	69.	354/1851	2067/1851	10	matematică	1851-1852	500	<i>Algebra</i>	Dimitrie Pavlid	orig.	--

Nr. ds.	Nr. titlu	Cotă nouă	Cotă veche	File	Domeniul	An / Per. apariție	Nr. ex.	Titlul	Autor	Tip	Obs.
51.	70.	252/1852	1761/1852	5	caligrafie	1852	2000	<i>Man. de caligrafie</i>	Alecu Popp	orig.	retip.
52.	71.	253/1852	1762/1852	8	religie	1852	8000	<i>Man. de rugăciuni</i>	--	orig.	retip.
53.	72.	258/1852	1767/1852	5	caligrafie	1852	5000	<i>Man. de caligrafie</i>	--	orig.	retip.
54.	73.	266/1852	1775/1852	5	caligrafie	1852	5000	<i>Caligrafia mică</i>	--	orig.	retip.
	74.	266/1852	1775/1852	5	matematică	1852	500	<i>Geometrie descriptivă (34 tablouri)</i>	Alecu Orăscu	trad.	--
55.	75.	269/1852	1778/1852	30	lb. latină diet.	1852-1858	--	<i>Dicționar latino-român</i>	Hill, Massim, Fontanin, Nichifor	orig.	proiect
56.	76.	270/1852	1779/1852	3	geografie	1852	--	<i>Man. de geografie</i>	Ion Popp	trad. A. Bolby	proiect
57.	77.	271/1852	1780/1852	8	literatură latină	1852	1000	<i>Fabule</i>	I. C. Massim	trad. Fedru	retip.
58.	78.	277/1852	1786/1852	9	silabism	1852	5000	<i>Man. de silabism</i>	--	orig.	retip.
59.	79.	279/1852	1788/1852	4	gramatică lb. latină	1852	--	<i>Man. de gramatică română și latină</i>	I. C. Massim	orig.	proiect
60.	80.	280/1852	1789/1852	39	științe naturale	1852-1858	1000 fiecare	<i>Istorie naturală (3 broșuri: mineralogie, botanică, zoologie)</i>	Iulius Baraș / Barasch	trad. Véléce	1855- retip.
61.	81.	284/1852	1793/1852	8	religie	1852	5000	<i>Man. de catehism</i>	--	orig.	retip.
62.	82.	287/1852	1796/1852	8	religie	1852	3000	<i>Man. Sf. Scriptură / Catehism</i>	--	orig.	retip.
63.	83.	288/1852	1797/1852	8	silabism	1852	5000	<i>Man. de silabism</i>	--	orig.	retip.
64.	84.	289/1852	1798/1852	8	geografie	1852	2000	<i>Man. de geografie mică</i>	--	orig.	retip.

Nr. ds.	Nr. titlu	Cotă nouă	Cotă veche	File	Domeniul	An / Per. apariție	Nr. ex.	Titlul	Autor	Tip	Obs.
65.	85.	290/1852	1799/1852	19	matematică	1852-1856	1000	<i>Desen liniar și table</i>	I. Poenaru	trad. Sonnat	reip.
66.	86.	294/1852	1803/1852	9	matematică	1852	500	<i>Geometrie practică</i>	George Popp	orig. model franceză	--
67.	87.	295/1852	1804/1852	36	geografie	1852-1859	3000	<i>Elemente de cosmografie</i>	Alexe Marin	trad. Cortambert	--
	88.	295/1852	1804/1852	36	geografie	1852-1859	--	<i>Geografie fizică</i>	Alexe Marin	orig.	--
	89.	295/1852	1804/1852	36	matematică	1852-1859	--	<i>Aritmetică</i>	Alexe Marin	trad. franceză Ritt	--
68.	90.	299/1852	1808/1852	38	gramatică	1852-1855	--	<i>Gramatica limbii române</i>	Ioan Massim	orig.	--
69.	91.	300/1852	1809/1852	8	lb. latină	1852-1853	500	<i>Sintaxa limbii latine</i>	George Hill	orig.	--
70.	92.	363/1853	2845/1853	32	fizică chimie	1853-1857	500 x 3	<i>Elemente de fizică și chimie, 3 vol.</i>	Alexe Marin	trad. Pelouse, Fremy, Pouillet	--
71.	93.	372/1853	2854/1853	3	silabism	1853	6000	<i>Man. de silabism</i>	--	orig.	reip.
72.	94.	373/1853	2855/1853	3	geografie	1853	--	<i>Mineralogie, Geologie</i>	Iuliu Baraș / Barasch	orig., prel. franceză, germ.	--
73.	95.	374/1853	2856/1853	21	lectură	1853-1855	2000 2 vol.	<i>Prietena copiilor</i>	Iareu, Grădianu	trad.	--
74.	96.	375/1853	2857/1853	7	religie	1853-1854	--	<i>Curs de Morală a Religiei</i>	Lazăr, Drugeanu, Ilie Benescu	orig.	--
75.	97.	386/1853	2868/1853	5	caligrafie	1853	3000	<i>Man. de caligrafie mică</i>	Alecu Popp	orig.	--

Nr. ds.	Nr. titlu	Cotă nouă	Cotă veche	File	Domeniul	An / Per. apariție	Nr. ex.	Titlul	Autor	Tip	Obs.
76.	98.	387/1853	2869/1853	3	religie	1853	5000	<i>Carte de rugăciuni</i>	--	orig.	rețip.
	99.	387/1853	2869/1853	3	religie	1853	5000	<i>Istoria Sfântă</i>	--	orig.	rețip.
77.	100.	389/1853	3871/1853	39	istorie	1853-1858	1000 fiecare	<i>Istorie generală</i>	A. Crețescu	trad. Durny	--
78.	101.	391/1853	2873/1853	10	filosofie	1853-1854	500	<i>Question de philosophie par charna</i>	I. Zalomit	trad.	--
79.	102.	394/1853	2876/1853	5	religie	1853	2000	<i>Catehism elementar</i>	--	orig.	rețip.
	103.	394/1853	2876/1853	5	religie	1853	2000	<i>Istoria Sfântă</i>	--	orig.	rețip.
	104.	394/1853	2876/1853	5	geografie	1853	2000	<i>Man. de geografie</i>	--	orig.	rețip.
80.	105.	386/1854	4014/1854	38	silabism	1854	6000	<i>Man. de silabism</i>	--	orig.	rețip.
	106.	386/1854	4014/1854	38	caligrafie	1854	1000	<i>Caligrafia cea mare</i>	Alec Pop	orig.	--
	107.	386/1854	4014/1854	38	caligrafie	1854	2000	<i>Caligrafia cea mică</i>	--	orig.	rețip.
	108.	386/1854	4014/1854	38	geografie	1854	2000	<i>Harta Țării Românești</i>	--	orig.	rețip.
	109.	386/1854	4014/1854	38	lectură	1854	1000	<i>Copii celebri</i>	--	trad.	--
	110.	386/1854	4014/1854	38	religie	1854	5000	<i>Man. de rugăciuni</i>	Ioniță Pop	orig.	rețip.
81.	111.	402/1854	4030/1854	18	literatură istorie	1854-1857	1300 4 vol.	<i>Plutarh, Vieți paralele bărbai iluștri</i>	Costache Aristia	trad. greacă	--
82.	112.	404/1854	4032/1854	20	matematică	1854-1857	1000 1000	<i>Geometrie practică elementară</i>	Gheorghe Pop	prel.	ed. I, ed. II-1856
83.	113.	473/1855	4638/1855	15	caligrafie	1855-1856	4000 4000	<i>Caligrafie mică</i>	--	orig.	rețip. 2 ed.

Nr. ds.	Nr. titlu	Cotă nouă	Cotă veche	File	Domeniul	An / Per. apariție	Nr. ex.	Titlul	Autor	Tip	Obs.
84.	114.	473/1855	4638/1855	15	caligrafie	1855-1856	1000	<i>Caligrafie mare</i>	Alecu Popp	orig.	retip.
	115.	474/1855	4639/1855	6	silabism	1855	6000 6000	<i>Man. de silabism</i>	--	orig.	retip. 2 ex.- 1855
85.	116.	475/1855	4640/1855	4	religie	1855	2000	<i>Istoria Sfință</i>	--	orig.	retip.
86.	117.	476/1855	4641/1855	4	religie	1855	5000	<i>Man. de rugăciune</i>	--	orig.	retip.
87.	118.	486/1855	4650/1855	8	religie	1855	2000	<i>Man. de catehism</i>	--	orig.	retip.
88.	119.	498/1855	4669/1855	14	religie	1855	2000	<i>Man. de Istoria Sfință</i>	--	orig.	retip.
	120.	498/1855	4669/1855	14	religie	1855	2000	<i>Istorie Sfință elementară</i>	Aaron Florian	orig.	retip.
	121.	498/1855	4669/1855	14	geografie	1855	2000	<i>Geografie</i>	Iosif Genilie	orig.	retip.
	122.	498/1855	4669/1855	14	religie	1855	2000	<i>Catehism elementar</i>	Aaron Florian	orig.	--
89.	123.	499/1855	4663/1855	4	științe naturale	1855	--	<i>Zoologie, Botanică, Mineralogie și Geologie</i>	Iuliu Baraș / Barasch	prel. franceză, Delafos	--
90.	124.	500/1855	4664/1855	10	lb. latină	1855-1856	1000	<i>Gramatica limbii latine</i>	George Hill	orig.	retip.
91.	125.	501/1855	4665/1855	66	matematică	1855-1856	2000	<i>Man. de aritmetică</i>	Barbu Ștefănescu	orig., prel. franceză	--
92.	126.	182/1856	4507/1856	9	lectură	1856	1000	<i>Copii celebri</i>	--	trad.	retip.
93.	127.	185/1856	4510/1856	7	istorie, izvoare	1856	--	<i>Cronici vechi – Principatele Moldo-Române</i>	Alexandru Crețescu	--	--

Nr. ds.	Nr. titlu	Cotă nouă	Cotă veche	File	Domeniul	An / Per. apariție	Nr. ex.	Titlul	Autor	Tip	Obs.
94.	128.	186/1856	4511/1856	9	lectură	1856-1857	1000	<i>Prietenia copiilor, I: Curs de morală practică</i>	D. M. Iareu	trad. franceză	rețip. ed. II
95.	129.	188/1856	4513/1856	6	caligrafie	1856	1000	<i>Caligrafia mică / elementară</i>	Alecu Popp	orig.	rețip. lit. lat.
	130.	188/1856	4513/1856	6	caligrafie	1856	1000	<i>Caligrafia mare</i>	Alecu Popp	orig.	rețip. lit. lat.
96.	131.	189/1856	4514/1856	6	lb. latină	1856	1000	<i>Introducție în linguam latinam</i>	Ioan Massim	orig.	rețip.
97.	132.	191/1856	4516/1856	4	istorie, lb. greacă	1856	--	<i>Mitologie, dicționar; gramatică greacă</i>	A. Nestor	orig., trad. latină I. Iuvenciu	--
98.	133.	193/1856	4518/1856	5	matematică	1856	--	<i>Tablele lancastrice</i>	D. Pavlide, G. Popp	--	rețip. ed. îmb.
99.	134.	194/1856	4519/1856	4	morală literatură	1856	--	<i>Poveștile unei mame către fiul și fiica sa</i>	Ioan Mișescu	trad. franceză	--
100.	135.	197/1856	4523/1856	8	geografie	1856-1857	2000	<i>Man. de geografie</i>	Iosif Genilie	prel.	rețip. ed. III
101.	136.	199/1856	4525/1856	10	lectură	1856-1857	2000	<i>Lectură graduală pt. clasele primare</i>	Andrei Pretorian	orig.	--
102.	137.	201/1856	4528/1856	3	religie	1856	1000	<i>Man. de Sfânta Scriptură</i>	--	orig.	rețip.
103.	138.	105/1857	3813/1857	18	religie	1857-1858	3000	<i>Man. de rugăciuni</i>	--	orig.	rețip.
	139.	105/1857	3813/1857	18	religie	1857-1858	2000	<i>Man. de istorie sfântă</i>	--	orig.	rețip.

Nr. ds.	Nr. titlu	Cotă nouă	Cotă veche	File	Domeniul	An / Per. apariție	Nr. ex.	Titlul	Autor	Tip	Obs.
	140.	105/1857	3813/1857	18	religie	1857-1858	1000	<i>Catehism elementar</i>	--	orig.	retip.
	141.	105/1857	3813/1857	18	lectură	1857-1858	1000	<i>Copii celebri</i>	--	orig.	retip.
	142.	105/1857	3813/1857	18	istorie	1857-1858	1000	<i>Istorie elementară</i>	--	orig.	retip.
	143.	105/1857	3813/1857	18	greacă	1857-1858	500	<i>Epitome historiae graecae</i>	I. Massim	--	retip.
	144.	105/1857	3813/1857	18	silabism	1857-1858	3000	<i>Man. de silabism</i>	--	orig.	retip.
104.	145.	120/1857	3828/1857	8	lectură	1857	1000	<i>Curs practic de stil epistolar</i>	Andrei Pretorian	orig.	--
105.	146.	126/1857	3834/1857	7	științe naturale	1857	--	<i>Istoria naturală</i>	Theodore Margot	prel. franceză	proiect
106.	147.	130/1857	3838/1857	18	matematică	1857-1858	2000	<i>Aritmetică practică / rațională</i>	Dimitrie Pavlide	orig.	--
107.	148.	134/1857	3843/1857	4	lb. greacă	1857	100 pt. Eforie	<i>Dialogurile lui Lucian, Gramatică greacă</i>	I. Colocotide	trad. greacă	--
108.	149.	149/1857	3125/1858	8	geografie	1858	2000	<i>Man. de geografie</i>	Iosif Genilie	orig.	retip. lit. lat. ed. V
109.	150.	156/1858	3132/1858	28	silabism	1858	8000	<i>Man. de silabism</i>	--	orig.	retip. lit. lat. ed. III
	151.	156/1858	3132/1858	28	religie	1858	5000	<i>Man. de rugăcuni</i>	--	orig.	retip. lit. lat. ed. II

Nr. ds.	Nr. titlu	Cotă nouă	Cotă veche	File	Domeniul	An / Per. apariție	Nr. ex.	Titlul	Autor	Tip	Obs.
	152.	156/1858	3132/1858	28	religie	1858	2000	<i>Catehism</i>	--	orig.	retip. lit. lat. ed. II
	153.	156/1858	3132/1858	28	religie	1858	1000	<i>Sfânta Scriptură</i>	--	orig.	retip. lit. lat. ed. II
	154.	156/1858	3132/1858	28	științe naturale	1858	1000	<i>Istoria naturală, I</i>	I. Baraș / Barasch	orig.	retip. ed. III
	155.	156/1858	3132/1858	28	științe naturale	1858	1000	<i>Istoria naturală, III</i>	I. Baraș / Barasch	orig.	retip. ed. II
	156.	156/1858	3132/1858	28	desen	1858	1000	<i>Desen liniar</i>	--	orig.	retip. lit. lat. ed. I
	157.	156/1858	3132/1858	28	lectură	1858	1000	<i>Prietenia copiilor, partea I</i>	D. M. Iarcu	trad.	retip. lit. lat. ed. III
110.	158.	163/1858	3139/1858	4	silabism	1858	2000	<i>Man. de silabism elementar</i>	--	orig.	retip. ed. IV
	159.	163/1858	3139/1858	4	religie	1858	2000	<i>Istorie sfântă elementară</i>	--	orig.	retip.
111.	160.	164/1858	3140/1858	4	lectură	1858	1000	<i>Prietenia copiilor, partea I</i>	D. M. Iarcu	trad.	retip. ed. IV
112.	161.	167/1858	3143/1858	4	silabism	1858	8000	<i>Man. de silabism</i>	--	orig.	retip. lit. lat. ed. V
	162.	167/1858	3143/1858	4	religie	1858	5000	<i>Man. de rugăcuni</i>	--	orig.	retip. lit. lat.
	163.	167/1858	3143/1858	4	religie	1858	1000	<i>Istoria sfântă</i>	--	orig.	retip. lit. lat.

Nr. ds.	Nr. titlu	Cotă nouă	Cotă veche	File	Domeniul	An / Per. apariție	Nr. ex.	Titlul	Autor	Tip	Obs.
113.	164.	169/1858	3145/1858	8	lectură	1858	1000	<i>Copii celebri</i>	--	trad.	rețip. ed. IV
	165.	169/1858	3145/1858	8	religie	1858	1000	<i>Man. de Sfânta Scriptură</i>	--	orig.	rețip.
	166.	169/1858	3145/1858	8	religie	1858	2000	<i>Man. de catehism</i>	--	orig.	rețip. ed. III
114.	167.	175/1858	3151/1858	12	geografie	1858	500	<i>Man. de geografie</i>	I. Genilie	orig.	rețip. ed. VI
	168.	175/1858	3151/1858	12	religie	1858	1000	<i>Istorie sfântă</i>	--	orig.	rețip. lit. lat.
	169.	175/1858	3151/1858	12	religie	1858	2000	<i>Man. de catehism</i>	--	orig.	rețip. lit. lat. ed. IV
	170.	175/1858	3151/1858	12	matematică	1858	1000	<i>Geometria mică</i>	Ion Popp	orig.	se amână
115.	171.	176/1858	3152/1858	10	literatură	1858	1000	<i>Iliada</i>	C. Aristia	trad. Homer	rețip. îmb.
116.	172.	178/1858	3154/1858	8	silabism	1858	8000	<i>Man. de silabism</i>	--	orig.	rețip. lit. lat. ed. VI
	173.	178/1858	3154/1858	8	religie	1858	5000	<i>Man. de rugăcuni</i>	--	orig.	rețip.
117.	174.	84/1860	364/1860	6	lb. greacă	1860-1863	1000	<i>Crestomație elenă</i>	Ion Calocotide	orig.	--
118.	175.	90/1860	371/1860	9	matematică	1860-1861	--	<i>Algebra</i>	D. Pavlide	orig.	rețip. îmb.
	176.	90/1860	371/1860	9	lb. germană	1860-1861	--	<i>Gramatică germană</i>	--	trad.	rețip.

Dotări tehnice ale sediului principal al Arhivelor Statului în anul 1974

Laura Dumitru
Elena Mușat

Keywords: *Archives Buildings; Repositories; Reading Rooms*

Clădirea din bd. Regina Elisabeta nr. 49 a devenit sediu al Direcției Generale a Arhivelor Statului (în prezent, Arhivele Naționale) în anul 1960, în urma unei decizii a Ministerului de Interne. Proiectată și construită pentru Imprimeria Națională-Monitorul Oficial în 1885-1886, al cărei sediu fusese, clădirea a corespuns într-o oarecare măsură cerințelor specifice ale Arhivelor Statului, având spații largi în care funcționaseră mașinile tipografice și care acum puteau fi utilizate ca depozite de arhivă, deficiențele fiind ameliorate în anii care au urmat prin investiții majore în amenajarea și dotarea spațiilor imobilului, astfel încât să fie asigurate condiții adecvate de păstrare, conservare, restaurare, microfilmare și valorificare a documentelor care făceau parte din Fondul Arhivistic de Stat.

Nota documentară pe care o aducem în atenția publicului este o sinteză elaborată de serviciul Tehnic Administrativ al DGAS (deși nota nu este semnată, putem presupune că autorul este șeful serviciului respectiv, ing. Natalia Drăghici), în care se detaliază tipurile de spații existente în clădire (depozite, laboratoare, ateliere, săli de studiu) și investițiile considerabile făcute în perioada 1960-[1974]¹ pentru amenajarea și utilizarea lor cu aparatură și mobilier adecvat.

Întreaga sinteză referitoare la modul în care era utilizată clădirea din bd. Gheorghe Gheorghiu-Dej nr. 29 (astăzi, bd. Regina Elisabeta nr. 49) de către Direcția Generală a Arhivelor Statului reprezintă, în fapt, o pledoarie pentru păstrarea clădirii ca sediu al acesteia, la finalul textului fiind subliniate inconvenientele pe care le-ar fi presupus mutarea Arhivelor într-un alt imobil. Un argument important era și necesitatea menținerii sediului în centrul orașului, la îndemâna cercetătorilor, a mediului universitar și cultural în general.

Acest raport ne îndreptățește opinia că în anul 1974 Ministerul de Interne lua în calcul relocarea Arhivelor Statului într-o altă clădire.

¹ Nota documentară nu este datată; datarea s-a făcut pe baza ordonării documentelor în dosar.

În prezent, sediul Arhivelor Naționale din bd. Regina Elisabeta nr. 49, monument istoric de importanță regională Cod LMI B-II-mB-18690, beneficiază de un proiect de restaurare în cadrul Programului Operațional Regional 2014-2020, Prioritatea de investiții 5.1: Conservarea, protejarea, promovarea și dezvoltarea patrimoniului natural și cultural.

* * *

[1974]. Notă documentară privind utilizarea clădirii din Bd. Gheorghe Gheorghiu-Dej nr. 29 (astăzi bd. Regina Elisabeta nr. 49) de către Direcția Generală a Arhivelor Statului.

Ministerul de Interne
Direcția Generală a Arhivelor Statului
Serviciul tehnic-administrativ

Notă documentară
privind utilizarea clădirii din Bd. Gheorghe Gheorghiu-Dej nr. 29
de către Direcția Generală a Arhivelor Statului

1. Imobilul din Bd. Gh. Gheorghiu-Dej nr. 29 este folosit de D.G.A.S., Direcția Arhivelor Centrale, care deține cele mai importante fonduri și Redacția Revistei Arhivelor.

2. În această construcție, în afara spațiului ocupat pentru activități de coordonare, sunt amenajate:

- depozite de arhivă în suprafață de 3464 mp.
- laboratoare și ateliere în sup[rafață] de 764 mp.
- săli de studii pt. cercetarea științifică a documentelor în sup[rafață] 246 mp.

Pentru amenajarea și întreținerea acestor spații, Ministerul de Interne a efectuat anual o serie de lucrări și anume:

- construcția este amenajată și echipată cu mobilier specific pentru păstrarea unei cantități de 22000 ml arhivă, corespunzător necesităților de conservare pe timp îndelungat.

- mobilierul specific – rafturi, rastele, dulapuri – este confecționat pe dimensiunile încăperilor și ancorat rigid față de pereți.

- în vederea asigurării rezistenței au fost consolidate planșeele pentru sarcini de încărcare a rafturilor de cca 1000 kg/m².

- dimensiunile încăperilor au permis folosirea eficientă a spațiului pentru organizarea de depozite de mare capacitate, cu o dispoziție economică a rafturilor și cu posibilități de menținere a unui microclimat optim constant.

- activitățile tehnice de recondiționare, restaurare, microfilmare și fotocopiere se realizează în cadrul laboratoarelor care sunt instalate în spații corespunzătoare prevăzute cu instalațiile necesare de forță, alimentare cu apă și canalizare.

Utilajele sunt amplasate în fluxuri tehnologice corespunzător operațiunilor care se execută, parte din acestea fiind realizate prin lucrări de montare legate de construcție ca: instalațiile de ventilație, de dezinfecție și desprăfuire, climatizare și de prelucrare chimică a peliculei;

- pentru activitățile de folosire a documentelor au fost amenajate săli de studii; sala de studii pentru microfilme este echipată cu mobilier specific pentru realizarea de camere obscure, confecționat pe dimensiunile încăperii;

- în scopul asigurării conservării documentelor de importanță deosebită, la subsolul imobilului este construită o cazemată (cu o rezistență la șoc de 20 megatone trotil).

3. În urma transformărilor și adaptărilor aduse construcției, în prezent sunt create toate condițiile necesare desfășurării activităților de conservare și folosire a documentelor de arhivă păstrate în aceste depozite.

În eventualitatea mutării Arhivelor Statului într-un alt imobil, trebuie să se aibă în vedere următoarele:

- întreruperea totală pentru cel puțin 6 luni a activităților de cercetare a documentelor, precum și a lucrărilor aflate în curs de desfășurare, ca cele de prelucrare tematică, introducere în memoria calculatorului, restaurare, microfilmare în scop de asigurare sau pentru schimburi în baza acordurilor culturale cu alte state, publicații etc.

- asigurarea de spații necesare desfășurării în condiții normale a activităților Arhivelor Statului și în special pentru amenajarea de depozite spațioase;

- transportul arhivei, ce reprezintă un volum de 2750 m.c. și o greutate de 880 tone, în condiții de ordine și securitate absolută a fondurilor documentare;

- adaptarea rafturilor la noile spații de păstrare avându-se în vedere că rafturile metalice existente în prezent în dotare, fabricate la I.M.P.-Aiud, nu pot fi transformate.

- mutarea instalațiilor și a aparaturii în valoare de peste 2.000.000 lei din care 780.000 reprezintă valoarea instalațiilor fixe, prezintă riscul dereglării sau deprecierei acestora, precum și cheltuielile ridicate de montaj.

- spațiile eliberate prin mutarea Arhivelor Statului nu pot fi folosite pentru activități de birou, ci numai pentru activități de producție sau depozitare datorită dimensiunilor mari ale încăperilor (clădirea a fost construită inițial cu destinația de întreprindere poligrafică).

- trebuie avut în vedere, de asemenea, necesitatea asigurării posibilităților de extindere pentru crearea de spații de păstrare suplimentare pentru preluarea documentelor din Fondul Arhivistic Național existent în prezent în păstrare la unele organizații socialiste în cantitate de cca 40.000 ml pentru prima urgență.

L. Dumitru & E. Mușat, *Construirea clădirii Monitorului Oficial*

- dat fiind caracterul Arhivelor Statului de instituție cultural-istorică, care desfășoară activități științifice de cercetare istorică a documentelor, cu un număr de 820 cercetători anual cu 10.000 de frecvențe pe an, este necesară menținerea sediului în centrul cultural al Municipiului București.

(ANR, SANIC, fond DGAS, ds. 34/1971-1974, f. 18, 18^v, 19)

Technical Equipments of the Main Headquarter of the State Archives in 1974

(abstract)

The paper includes a report addressed to the Ministry of Interior by the representatives of the State Archives, probably written in year 1974, which stands for the maintenance of the building settled in Regina Elisabeta Blvd. no 49 as the headquarter of the institution. Among the arguments, the adaptation of the building to the particular needs of preservation and processing of the archival documents – repositories, reading rooms, labs and workshops – stands out.

REVIEWS, BIBLIOGRAPHICAL NOTES

“Slovenská archivistika”, 2020, roč. 50, č. 1, 356 pages

The journal “Slovenská archivistika” has been published since 1966 as the only academic journal with the focus on archiving and auxiliary sciences of history in Slovakia. Journal publishing was interrupted in 2013. After a seven-year break, in 2020, its publishing was retaken. Along with the Archives and Filing Department Office of the Public Administration Section of the Ministry of Interior of the Slovak Republic, a new co-publisher has been adopted, that is the Slovak National Archives, with the editorial staff of the journal. A new editorial board has been appointed and also the statute of the journal containing tasks, focus and content, editorial staff, author’s rights and review procedure has been developed. The journal content consists of the sections “Studies and Articles”, “Discussion”, “Regulations”, “Literature” (with the subsections “Reviews and Reports” and “Bibliographical Survey of Foreign Archival Periodicals”), “Reports” and “Chronicle”. The journal is published biannually in June and December, in electronic and printed form. It is available on: <https://www.minv.sk/?slovenska-archivistika-1>.

The first section, “Studies and Articles” contains six studies of Slovak and Czech authors. In the first of them, Rastislav Luz examines the process of transformation from the Royal County to the Noble one. As an example, author chooses Bratislava Royal County, analysing the administration of this royal property and social changes, which gradually disrupted the system of this administration and contributed towards the transfer of this property from the hands of the king to the hands of the nobility. The author notices the differences in functioning between the Royal Counties and Noble Counties, included e. g. the participation of the local nobility in administration, especially in the field of justice. The transition of Bratislava Royal County to the Noble one took place probably in 1323.

Miroslav Martinický from the State Archives in Žilina with its registered place in Bytča engages in researching the Archives of Subordinate Courts – *iudicum subalternum* (1790-2020). These judicial institutions operated in the Kingdom of Hungary from 1787 to 1790 and at present, 12 archival fonds from their activities have been stored in the State Archives. The author mentions the inconsistent and incorrect using of the creator’s names and also offers the solution to this situation. Mária Feješová from the State Archives in Bratislava, workplace in the Archives Modra, reconstructs in a comprehensive study the origins of the organised archiving in the Bratislava region in 1950-1955. In the first part of the study, she pays attention to archival leading bodies at the regional level, which included the Regional Archives in Bratislava (later transformed into the State Archives in Bratislava) and the archival department of the Regional Administration of the Ministry of Interior in Bratislava. She monitors their activities and staffing. In the

second part, the author examines the history of district and city archives in Bratislava region. Author gave complex view of the organised archiving in the Bratislava region in the first half of the 1950s, which was characterised by the lack of legislation, of qualified employees and also of space for storing documents as well as the unfit working conditions.

Michaela Weinštuková from the Slovak National Archives deals with an issue of accessing the fonds of the foreign Slovak Jozef Marián Kirschbaum. After outlining the aspects of Kirschbaum's life, she analyses this archival fonds. She mentions the circumstances of its acquisition by the Slovak National Archives, where it is preserved, and subsequently focuses on the created structure of this personal fonds. The author also writes about various specific archival-theoretical problems that have to be solved during the process of accessing. The paper also reveals the possibilities of using the fonds for research and exhibition purposes. This study offers an overview of the processing of the archival fonds of one of the exiled personalities of the Slovak history and can also serve for potential researchers to navigate within the preserved documents.

Zbyněk Sviták from the Department of Auxiliary Historical Sciences and Archive Studies in the Masaryk University in Brno (Czech Republic) deals with the problem of categorising of the diplomatic documents. The author draws attention on the inconsistent and different ways of dividing the documents into categories. The reason for this is visible in the fact that in one concept two basic elements contained by every document – the appearance of the document and its legal content – are mixed in one term.

Mikuláš Čtvrtník from the State Regional Archives in Prague analyses the protection of personal data and personality rights in public administration and in the archives in the United Kingdom. The author describes the British system of testing of the public interest as multilayer and branched into several levels and he defines them.

The section "Discussion" deals with the Registration of Seals – a web application for recording and searching of sphragistic units, the legislative framework created by an amendment to act No. 395/2002 Z. z. on archives and registers. Norbert Praženka from the Archives and Filing Department Office of the Public Administration Section of the Ministry of Interior of the Slovak Republic and Ladislav Vrtel from the State Archives in Bratislava – the head of working group for creating the application, explain how it works and their paper is a kind of introduction to the discussion. Igor Graus from the State Archives in Banská Bystrica picks up on previous topic and points out the actual problems that should be removed from the application.

In the section "Regulations", one could find information from Jozef Pocisk from the Archives and Filing Department Office of the Public Administration Section of the Ministry of Interior of the Slovak Republic about conditions for submitting archival documents containing personal data for scientific research that is a very current topic.

The section “Literature” is divided into two subsections. The first one – “Reviews and Reports” – contains 15 reviews and reports of the books related mostly to the issue of archiving and auxiliary historical sciences.

The second subsection – “Bibliographical Survey of Foreign Archival Periodicals” – provides an overview of periodicals published in several European countries and in the USA by societies of archivists. The aim of this subsection is to inform the Slovak archivists and colleagues from related fields about topics solved by archivists in other countries and brings inspiration for new research fields or other insights while dealing with the same problems. Among titles one could find those referring to American (“The American Archivist”), German (“Archivar. Zeitschrift für Archivwesen”), British (“Archives and Records: The Journal of the Archives and Records Association”), Italian (“Archivi”), Czech (“Archivní časopis”, “Sborník archivních prací”), Polish (“Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”), French (“La Gazette des Archives”), Hungarian (“Levéltári közlemények”, “Levéltári szemle”), Russian (“Otečestvennyje arhivy”) periodicals.

In the next section, “Reports”, Juraj Šedivý from the Department of Archiving and Auxiliary Sciences in History of the “Commenius” University in Bratislava and Marcela Domenová from the Department of Archiving and Auxiliary Sciences in History of the Prešov University provide an overview of the activities of these workplaces. One could find information of staff composition of departments, content of teaching, the number of students as well as scientific activities of members of departments involving participation in scientific events, projects and publishing activities. The section is concluded by Rastislav Luz’s report on the activities of the Scientific Board of the Slovak National Archives in 2017, which has been acting as an advisory body to the director of the archives since 1990.

The last regular section “Chronicle” brings a short information about the exhibition dedicated to November ’89 by Katarína Olajcová and Peter Konečný from the Slovak Mining Archives in Banská Štiavnica, the specialised workplace of the Slovak National Archives in Bratislava. It also contains short articles about honoree and Štefan Eliáš’s obituary, who was a long-time employee of the State Archives in Košice.

This issue also contains two annexes – an overview of archival finding aids (inventories, catalogues) of the state and specialised public archives in 2002-2007 and bibliography of the journal “Slovenská archivistika” from 2006-2013. In the end, the statute of the journal is published, followed by the list of authors of studies and articles, content and instructions for authors.

Ivana Červenková

Emanuel Bălan, *Evreii din Târgu Neamț: istoria unei comunități*, București: Hasefer, 2019, 263 p.

Comunitatea evreiască din România a fost greu încercată de presiunile istoriei de-a lungul timpului. Evreii au fost un factor modernizator în societatea românească, având contribuții remarcabile în medicină, știință, filologie, literatură. Dotați cu spirit antreprenorial și mobili social, evreii au înființat târguri, aflate mai ales în proximitatea căilor comerciale ale Moldovei, în care dețineau ateliere de croitorie, pielărie, sticlărie, morărit. Ei au ocupat în mod firesc nișa, creată între țărani legați de muncile istovitoare ale câmpului și boierii proprietari de pământ care nu concepeau să întreprindă activități comerciale, în care ar fi trebuit să se dezvolte o burghezie autohtonă. Dinamica economică și demografică a populației evreiești ca o consecință a migrației pe parcursul secolului al XIX-lea, superioară în raport cu populația românească, a făcut din evrei un epitom al capitalismului într-o țară supusă unei modernizări fluctuante.

Construcția statală și preocuparea pentru definirea identității naționale au adus în actualitate locul pe care comunitatea evreiască ar fi trebuit să îl ocupe în societatea românească, conducând la puternice reacții intelectuale, polemici și aprinse dezbateri parlamentare. Construirea unui model identitar înseamnă raportarea la ceea ce ne validează: experiența alterității, întâlnirea cu celălalt, străinul. Din această perspectivă, populația evreiască, diferită atât de mult prin tradiții, limbă, vestimentație, obiceiuri alimentare, religie de populația românească, a fost percepută de către elitele românești drept alteritatea extremă și un potențial pericol pentru corpul națiunii.

Antisemitismul românesc nu este însă un fenomen local, cu un substrat economic și social, ci trebuie înțeles în context central și est-european în cadrul procesului mai amplu de construire a națiunii și de consolidare a identității naționale. La sfârșitul secolului al XIX-lea, România și Rusia rămăseseră singurele țări europene care nu emancipaseră populația evreiască de pe teritoriile lor. În cazul României, modificarea constituțională din 1879 a oferit, în principiu, posibilitatea naturalizării. Dar procedurile birocratice greoaie, costurile ridicate ale naturalizării și arbitrariul autorităților române au făcut ca doar un procent redus al populației evreiești să poată obține naturalizarea. Antisemitismul românesc a fost un vector politic pentru majoritatea programelor de guvernare din ultimile decenii ale secolului al XIX-lea.

Cartea pe care o prezentăm acum, *Evreii din Târgu Neamț*, a tânărului istoric Emanuel Bălan, prezintă doar tangențial problema spinoasă a antisemitismului. Ea se înscrie în linia cercetărilor întreprinse de Lya Benjamin, Ladislau Gyemant, Carol Iancu, Anca Filipovici, Natalia Lazăr asupra unor comunități evreiești de pe teritoriul României. Apărută cu sprijinul Comunității Evreilor din Piatra-Neamț și al obștii Târgu Neamț cartea este în egală măsură un subiect de istorie locală și o pledoarie pentru diversitate și toleranță. Totodată, cartea lui Emanuel Bălan este rezultatul unui vast șantier de cercetare asupra fondurilor arhivistice existente la

Arhiva Diplomatică a Ministerului de Externe, Arhivele Naționale Centrale, Comunitatea Evreilor din Târgu Neamț, Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România, Arhivele Naționale Istoric-filiala Neamț (Școala Israelito-Română, Legiunea de Jandarmi, Poliția Orașului Târgu Neamț, Comisariatul de Poliție Târgu Neamț, Primăria Târgu Neamț și Comitetul Democratic Evreiesc). Nu în ultimul rând, Emanuel Bălan a cercetat presa vremii: “Corespondența Provincială”, “Cronica Israelită”, “Curierul israelit”, “Egalitatea”, “Monitorul Oficial”, “Reformatorul”, “Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae”.

Din punct de vedere cronologic, lucrarea acoperă perioada cuprinsă între secolele al XVII-lea și al XXI-lea (cu un insert pentru perioada 1990-2015). În demersul său, Emanuel Bălan insistă – și pe bună dreptate – asupra momentului 1866: debutul “chestiunii evreiești” în viața politică și a momentului 1938: debutul măsurilor cu caracter antisemit. Scopul mărturisit al autorului a fost “de a scoate la lumină un capitol al istoriei locale, acela al contribuției comunității evreiești la dezvoltarea urbei de sub Cetatea Neamțului prin personalitățile pe care le-a dat, dar și obolul uman și material adus pentru câștigarea independenței și reîntregirea României” (p. 15).

Volumul este structurat în 11 capitole și debutează cu semnalarea primelor mărturii despre sosirea evreilor în Neamț în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și raporturile cu românii, marcate în epocă de antiiudaism și de acuzații de omor ritual. Pe parcursul secolului al XIX-lea, comunitatea evreiască din Neamț se dezvoltă demografic și economic, un rol decisiv în cadrul comunității revenind starostelui. Viața religioasă a comunității era deservită de rabini cu o vastă erudiție și se desfășura în jurul Sinagogii. De asemenea, educația a jucat un rol important în comunitatea evreiască, o școală evreiască funcționând neînterupt din 1829. În 1897 la Târgu Neamț existau 12 școli, dintre care doar una era acreditată având local propriu, patru erau școli de bieți iar opt erau mixte.

Un capitol special este acordat contribuției evreilor la Războiul de Independență. Au existat evrei combatanți, care au primit dreptul la naturalizare și pe care Emanuel Bălan i-a identificat în arhive, precum și evrei care au contribuit material la efortul de război dar cărora li s-a refuzat emanciparea. Limitarea emancipării, restricțiile impuse evreilor în domeniile economic, militar, juridic, școlar, dificultățile unui parcurs profesional și ale unei mobilități sociale ascendente au creat premisele mișcării sioniste. Pentru sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, emigrarea a reprezentat pentru o bună parte a evreilor o “soluție pentru o viață mai bună” (p. 62). Participarea evreilor la Primul Război Mondial este concretizată în donații materiale și bănești, rechiziționări de clădiri pentru folosul armatei și militari evrei care au contribuit la efortul de război al României.

Legea naturalizării din 1919 acorda cetățenie tuturor evreilor din Vechiul Regat, Transilvania, Basarabia și Bucovina, iar prevederile ei au fost consfințite prin Tratatul privind minoritățile din cadrul Conferinței de Pace de la Paris. Drept urmare, evreii și-au putut exercita dreptul de vot și de a participa la viața politică

a comunității pe listele unor partide românești sau ale unor formațiuni politice proprii. Viața comunitară și-a continuat cursul firesc până la teroarea legionară din 20 noiembrie 1940. Liderii comunității au fost arestați și bătuți și obligați să plătească sume mari de bani sau să cedeze imobile către Mișcarea Legionară.

Guvernarea Antonescu a înăsprit și mai mult viața comunității evreiești din Târgul Neamț. Evreii au fost obligați să plătească taxe militare și să presteze muncă în folosul comunității. În cel de-al Doilea Război Mondial evreii au fost organizați în tabere și colonii de muncă aflate în subordinea Secretariatului de Stat al Muncii și au fost obligați să poarte semnul de recunoaștere a religiei lor. Politica de românizare a guvernului Antonescu a expropriat evreii de terenurile și clădirile care le aparțineau fără nicio despăgubire. Mai mult decât atât, evreii din Târgu Neamț și din satele din apropiere au fost mutați cu forța la Buhuși, transformat într-un “târg evreiesc”, conform stenogramei Consiliului de Miniștri din 22 aprilie 1944 (p. 132).

Perioada comunistă a surprins comunitatea evreiască din Târgu Neamț într-o situație disperată, cu o populație sărăcită și abia întoarsă din refugiul de la Buhuși. Comunitatea a încercat să se redreseze, dar trauma războiului i-a determinat pe mulți evrei să se decidă pentru soluția emigrării. O parte dintre evrei au trecut de partea comuniștilor alimentând zvonurile conform cărora “evreii au adus comunismul în România”. După 1989 comunitatea evreilor din Târgu Neamț era mult diminuată, un tablou clinic al depopulării care a afectat numeroase localități din zona Moldovei: Buhuși, Roman, Moinești, Tg.-Ocna, Pașcani, Fălticeni, Hârlău, Botoșani.

Considerăm că monografia locală *Evreii din Târgu Neamț: istoria unei comunități*, avându-l autor pe Emanuel Bălan, este o lucrare foarte bine scrisă, care folosește surse editate și inedite, într-un limbaj intelectual de ținută, marcând o contribuție importantă la studiul istoriei unei comunități etnice în istoria modernă a României.

Liviu Neagoe

Veronica Turcuș & Șerban Turcuș, *Italia-România. O bibliografie cât o istorie*, Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană, 2020, 823 p.

Bernard de Chartres spunea că “suntem asemenea unor pitici așezați pe umerii unor giganți, încât putem vedea mai multe lucruri decât ei și mai îndepărtate, nu atât datorită agerimii vederii noastre sau înălțimii proprii, cât pentru faptul că suntem ridicați și purtați în sus de statura lor uriașă”. Și tocmai datorită implicării unor cercetători valoroși suntem în măsură să cunoaștem astăzi atâtea informații despre relațiile dintre spațiul românesc și cel italian, iar volumul semnat de cei doi cercetători clujeni, Veronica Turcuș și Șerban Turcuș, apărut în 2020 în Colecția *Istorie contemporană*, coordonată de Vasile Pușcaș, la Editura Școala Ardeleană,

o demonstrează cu prisosință. *O bibliografie cât o istorie* este enunțat în titlu, și pe bună dreptate, întrucât volumul acoperă o perioadă de peste 150 de ani de cercetare a raporturilor româno-italiene. Chemarea Romei a fost resimțită de cercetătorii români, care au explorat bibliotecile și arhivele italiene, unde au găsit numeroase documente conținând informații despre români și istoria lor. O bună parte dintre ele, împreună cu cele descoperite în alte țări europene, au fost publicate, începând cu 1876, de către Academia Română, formând cele 44 de volume ale colecției Hurmuzachi. În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea s-a început tipărirea unei serii de documente culese din arhivele venețiene, activitate continuată în prima jumătate a secolului al XX-lea. Un impuls decisiv pentru relațiile italo-române a fost dat de Accademia di Romania din Roma, cu cele două voluminoase publicații, “Ephemeris Dacoromana” și “Diplomatarium Italicum”, în paginile cărora apar rezultatele cercetărilor membrilor săi. Marele efort depus de acești cercetători pentru a extrage din arhivele italiene informații referitoare la istoria Țărilor Române a fost stopat după cel de-al Doilea Război Mondial, când pentru mai bine de patru decenii nu s-au mai efectuat cercetări sistematice în arhivele din Peninsula Italică. După Revoluția din decembrie 1989 a fost reluată explorarea arhivelor și bibliotecilor italiene, atât de către cercetătorii români, cât și de cei italieni. Din 1999, între publicațiile științifice din orașul lagunar se înscrie “Annuario dell’Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia”, urmat, câțiva ani mai târziu, de “Quaderni della Casa Romana di Venezia”, periodice care abordează în special relațiile italo-române. Din 2004 a reînceput publicarea anuarului Accademiei di Romania, “Ephemeris dacoromana”, iar în perioada 1997-2006 a văzut lumina tiparului, la Cluj-Napoca, revista “Studi italo-romeni”. Arhivele italiene și-au păstrat și în ultimele decenii rolul predominant în furnizarea de informații pentru istoria relațiilor italo-române, frecventate fiind de oameni de știință atât români, cât și italieni. Rezultatele cercetărilor lor au fost prezentate la diferite simpozioane și au fost publicate în diverse volume de studii, ori s-au concretizat în monografiile dedicate unor personalități ale vieții politice și ecleziastice, consemnate cu acribie în lucrarea de față, ai căror autori sunt buni cunoscători ai domeniului analizat, fiind în primul rând creatori de conținut istoric. Veronica Turcuș, cercetător științific la Institutul de Istorie “George Barițiu” din Cluj-Napoca al Academiei Române, cu studii doctorale la Scuola Normale Superiore din Pisa și stagii îndelungate de cercetare în arhivele și bibliotecile din Italia (Roma, Vatican, Florența, Pisa, Milano, Veneția, Napoli), fiind și bursieră la Accademia Nazionale dei Lincei din Roma, a desfășurat o activitate de cercetare a raporturilor culturale din perioada interbelică, a evoluției italianisticii în România, a istoriei instituțiilor în perioada contemporană, cu accent pe istoricul Școlii Române din Roma. Șerban Turcuș, profesor la Facultatea de Istorie-Filosofie a Universității “Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, bursier al guvernului României pe lângă Archivio Segreto Vaticano și Biblioteca Apostolica Vaticana, ulterior colaborator și atașat cultural la Ambasada României pe lângă Sfântul Scaun, este specialist în problematica istoriei ecleziastice, a relațiilor româno-italiene și a celor

dintre Sfântul Scaun și români. Activitatea domniilor lor a fost răsplătită cu premii și distincții, printre acestea regăsindu-se Premiul “Timotei Cipariu” al Academiei Române pe anul 2000 pentru contribuția științifică la ediția jubiliară a Bibliei lui Samuil Micu (1795), apărută la Tipografia Vaticană, Roma, 2000.

Volumul de față vine ca o continuare și dezvoltare a lucrării semnate de Veronica Turcuș, *Bibliografia istorică româno-italiană (bibliografie selectivă). Evoluția publicațiilor istorice româno-italiene până în 1996*, apărută în 2 volume, la Cluj-Napoca în 1997, un instrument de lucru deosebit de util cercetărilor relațiilor dintre spațiul român și italian. “De atunci însă, după două decenii, am sesizat nevoia acută a unui ghidaj bibliografic în noianul de apariții editoriale care au explodat, mai cu seamă de la începutul celui de-al doilea mileniu”, spun istoricii clujeni în secțiunea “Cuvânt înainte”, de unde aflăm că față de precedentul opus bibliografic realizat de Veronica Turcuș, prezenta bibliografie a crescut de aproximativ trei ori, de la 6.695 titluri la 20.241 de titluri, dar și că *Bibliografia istorică româno-italiană* din anul 1997 a fost concepută riguros istoric, în schimb lucrarea prezentată astăzi “face loc unor elemente corelate istoriei în sens mai larg, incluzând elemente de antropologie, economie, istoria limbii și literaturii, sociologie și teologie”.

În volum se regăsesc lucrări ale autorilor italieni privind România și românii publicate în limbile italiană și română, dar și în alte limbi străine, lucrări ale autorilor români privind Italia și italienii tipărite în română, italiană și alte limbi, lucrări ale unor autori străini privind România și românii publicate în limba italiană, precum și lucrări ale unor autori străini privind Italia și italienii apărute în limba română. Cartea beneficiază, pe lângă “Cuvântul înainte”, de o notă tehnică, în care autorii explică criteriile de selecție și modalitatea de prezentare a informațiilor, urmată de abrevieri ale unor reviste și volume de studii.

Lucrarea, care însumează 823 de pagini, este structurată în opt capitole, primul intitulat “Bibliografii. Dicționare. Enciclopedii. Sinteze. Generalități”, al doilea dedicat publicațiilor de izvoare, pentru ca de la al treilea să se înceapă împărțirea pe epoci, debutând cu antichitatea, care, la rândul ei, a fost defalcată în trei subcapitole: “Arheologie”, “Epigrafie”, respectiv “Istorie politică, militară, economie, cultură, religie”. Studiile dedicate, cuprinse în al patrulea capitol, au fost consacrate, pe de o parte, “Istoriei politice și militare”, respectiv “Istoriei sociale și economice”, pe de altă parte “Istoriei culturii” și, nu în ultimul rând, “Istoriei religiei, creștinismului, instituțiilor ecclesiale”. “Lumea modernă” a fost împărțită tot în patru subcapitole, la fel ca Evul Mediu, singura diferență fiind aceea că “Istoriei politice și militare” i-a fost asociată și “Ideologia”. Istoria contemporană este, la rândul ei, divizată în “Istorie politică, militară, ideologii”, respectiv “Istoria societății, economie și comerț”, dar și “Istoria culturii, istoria ideilor”, precum și “Religie, creștinism, instituții ecclesiale”. Lucrarea se încheie cu un binevenit indice al autorilor.

Volumul, apărut după un travaliu de trei ani, este dedicat regretatului academician Nicolae Edroiu, director al Institutului de Istorie clujean, personalitate marcantă a

scrisului istoric românesc, care a sprijinit formarea profesională a celor care s-au aplecat cu mîgălă asupra studierii relațiilor italo-române.

Autorii merită toată admirația pentru realizarea acestui volum cu valențe enciclopedice, pentru că și-au propus “să ofere unei alte generații de istorici și oameni de cultură un instrument de bază în cercetarea relațiilor, raporturilor, interferențelor și schimburilor culturale italo-române și româno-italiene” și pentru faptul că și-au asumat să nu fie citați, ci doar citați, nutrind speranța ca peste 10 ani va fi imperios necesar un alt demers editorial de acest gen din partea domniilor lor, lucru perfect realizabil, dacă exemplul lor publicistic va fi urmat de cât mai mulți cercetători ai relațiilor româno-italiene.

Florina Ciure

VARIA

“Movement and Mobility in the Medieval Mediterranean”

It was on July 8-11, 2019 when Institut d'Estudis Catalans hosted the conference entitled *Movement and Mobility in the Medieval Mediterranean (6th-15th centuries)* that was held in Barcelona. The main organizer was Society for the Medieval Mediterranean and the event represented the 6th Biennial Conference of this society and was regarded as taking place in memory of Simon Barton (1962-2017), the British historian specialized in medieval Iberian history.

Perhaps it was this latter detail that made that the most sessions/panels focused upon the history of the Iberian Peninsula. Under these circumstances, the place of Byzantine and Eastern Mediterranean history was somehow ‘exiled’, so that there was only one session that dealt exclusively with Byzantium and its ‘commonwealth’. Organized and chaired by the undersigned under the title of “Opposing Byzantium. Warfare and Geostrategy”, it included the papers presented by Dimitrios Sidiropoulos (Aristotle University of Thessaloniki, *Anatomy of a Disaster: the Failed Byzantine Expedition against the Emirate of Crete, 949 AD, and the Naval Power of the Empire in the mid-10th Century*), Georgios Theotokis (Boğazici University, Istanbul, *Transcultural Warfare in Byzantium in the Eleventh Century*), Alexandru Madgearu (Institute of Political Studies and Defence and Military History, Bucharest, *The Rebellion of the People of Larissa against the Central Power, 1066*) and Șerban Marin (National Archives of Romania, *Protecting and Opposing Byzantium. The Venetian Case in the 9th-12th Centuries*). Besides, more or less tangential references to Byzantium were made by the papers delivered by: Ecaterina Lung (University of Bucharest, *Barbarian Envoys Going to Byzantium in the Early Middle Ages*), Galina Tirnanic (Oakland University, *Venetian Twin Columns in the Mediterranean Context: From Gibraltar to Constantinople*), Hervin Fernández-Aceves (The British School of Rome, *Moving from Byzantine to Latin: a Comparative Proposal for the Study of the Sardinian ‘Condaghes’*), F. Özden Mercan (European University Institute, *Becoming Part of the Urban Fabric: The Genoese Community in Byzantine/Ottoman Constantinople, 14th-15th Centuries*), Hee-Sook Lee-Niinioja (independent scholar, *A Combined Tangible-Intangible Medieval Encounters between East and West in the Mediterranean Sea*).

On the same time, there was no session dealing with the archival studies. However, some papers represented the result of research of documents preserved in various archival institutions from Barcelona, Genua, Vatican, Venice, Messina. I exemplify by the following cases: Aristeia St. Gratsea (University of Crete, *Maritime Activity at the Port of Candia in the Fifteenth Century*), Charlene Vella (University of Malta, *From Messina to Venice: Antonello da Messina’s Nephews in Bellini’s*

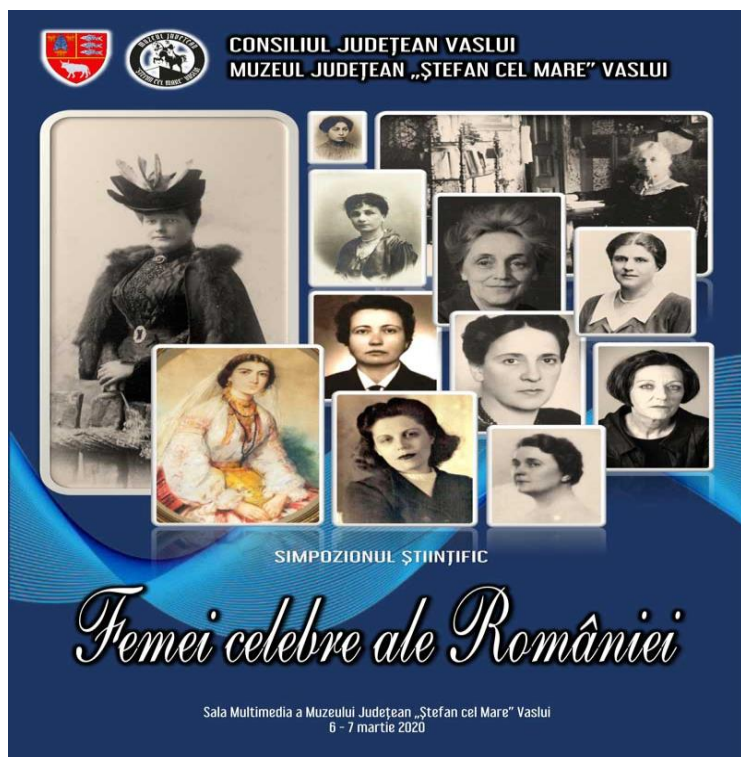
Bottega), Elena de la Cruz Vergari (Universitat Rovira i Virgili, *A Medieval Mixed Scripta in the Holy Land*), Antonio Musarra (Sapienza Università di Roma, *An Uneasy Coexistence: The Genoese, Pisans and Venetians in Thirteenth-Century Acre*), Andrea Pergola (Università degli Studi di Cagliari, *Movement ... of Paper: The Correspondence of Sardinia in the Cartas Reales of Alfonso the Magnanimous*), Laura Miquel Milian (IMF-CSIC, Barcelona, *Writing to the Right People: the Letters Sent by Barcelona during the Catalan Civil War*), Mike Carr (University of Edinburgh, *Creating Boundaries: the Papacy and Latin Commerce with the Anatolian Turks in the Fourteenth Century*), Marcel Pujol i Hamelink (Escola Superior de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya, *Animals Embarked on Catalan Ships and Galleys in the Late Middle Ages: as Stowaways, as Crew, as Food and as Cargo*), Diana Martins (IEM/FCSH, Universidade Nova de Lisboa, *The Popes Intervening: the Role of Papal 'Nuntii' during the Portuguese Civil War between King Dennis and his Son Afonso, 1319-1324*), Vannina Marchi van Cauwelaert (University of Corsica, *Mobilities in a Mediterranean Island: Corsica as a Case Study, 13th-15th Centuries*).

As a whole, beside the two keynote speakers: Petra M. Sijpesteijn (Leiden University, *Global Networks: Mobility and Exchange in the Mediterranean, 600-1000*) and Amy G. Remensnyder (Brown University, *The Restless Mediterranean, a Sea in Motion*), the conference gathered 155 experts representing institutions from the following countries: Spain (as host, it naturally provided the greatest number of participants), Italy, US, UK, Portugal, Greece, Israel, Romania*, France, Austria, Germany, Malta, Turkey, Denmark, along with two independent scholars. All in all, the papers gathered on the occasion of the conference in Barcelona advanced a variety of topics, which led to fruitful debates afterwards. That is why that, despite the accent put on the Iberian affairs that created an imbalance in comparison with the Eastern Mediterranean, the event could be regarded as successful.

Șerban V. Marin

* National Archives of Romania; University of Bucharest; Institute of Political Studies and Defence and Military History; "Mihai Eminescu" National College in Bucharest.

“Femei celebre ale României”

La Muzeul Județean “Ștefan cel Mare” din Vaslui, la fel ca în anul 2019, prin strădania efectuată de Ramona Maria Mocanu, directorul instituției, și de muzeograful Cristina Maria Cîmpianu, s-a organizat, cu sprijinul Consiliului Județean Vaslui, în zilele de 6 și 7 martie 2020, Simpozionul Științific Național *Femei Celebre ale României*.

În cadrul evenimentului au fost prezenți istorici și cercetători de la diverse instituții din țară: Universitatea București, Universitatea “Ovidius” din Constanța, Academia Forțelor Aeriene “Henri Coandă” din Brașov, Arhivele Naționale ale României, Biblioteca Națională a României, Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, Fundația “Mareșal Alexandru Averescu” din Buzău, Societatea Română de Istoria Medicinii, Muzeul Viticulturii și Pomiculturii Golești și Muzeul Municipal Câmpulung.

Simpozionul s-a deschis vineri, 6 martie 2020, în sala “Arta” a Muzeului “Ștefan cel Mare”, cu cuvântul de bun venit al Ramonei Maria Mocanu, directoarea muzeului și a lui Vasile Mariciuc, vicepreședintele Consiliului Județean Vaslui.

Directoarea muzeului a evidențiat și o realizare a acestei instituții, anume publicarea volumul *Femei celebre ale României Întregite*, în care au fost incluse comunicările prezentate în 8 martie 2019, la prima ediție a acestui simpozion.

Evenimentul a continuat cu susținerea comunicărilor științifice, fiecare prezentare fiind însoțită de proiecții power point. Moderatorul primei părți a sesiunii, Liviu Țăranu, consilier superior la Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, București, a dat cuvântul Adinei Berciu-Drăghicescu, care a deschis seria comunicărilor cu prezentarea intitulată *Onoare medicinei românești: Florica Bagdasar (1901-1978)*. Florica Bagdasar a fost doctor, cercetător și prima femeie ministru din România; pe monitor au fost rulate diverse documente și fotografii din fondul familial Bagdasar de la Arhivele Naționale ale României. Adina Berciu-Drăghicescu a evidențiat originea, educația, căsătoria cu doctorul chirurg Dumitru Bagdasar, stagiul din SUA, obținerea unei burse în medicină la New York în 1928. Florica Bagdasar s-a specializat pe neuropsihiatrie infantilă și a devenit un inovator în domeniul pedagogiei, reușind să inventeze și experimenteze la școli un abecedar propriu (*Carte pentru toți copiii* și *Carte de aritmetică*). Activitatea Floricăi Bagdasar a fost deosebit de bogată: a înființat și condus Centrul de igienă mintală din București, a fost conferențiar la Facultatea de Medicină și Farmacie din București, în 1946-1951, ca deputat de Tulcea a luat măsuri de combatere a malariei, pelagrei, a gușei endemice. Familia Bagdasar a fost de orientare de stânga, Florica s-a înscris în Partidul Muncitoresc Român, iar în 1946 a făcut parte din delegația română la Conferința de pace de la Paris – fiind singura femeie din această delegație. În 1946, Dumitru Bagdasar a murit de cancer, iar Florica a fost numită Ministrul Sănătății în anii 1947-1948. Au urmat persecuțiile comuniste, numeroase acuzații, destituiri din funcții, boli grave. Fiica ei, Alexandra, s-a refugiat în SUA, iar ea s-a retras din viața publică și a murit în 1978.

Subsemnata am ilustrat, cu numeroase fotografii și documente arhivistice, biografia, lucrările literare, activitatea jurnalistică a Aida Vrioni (Maria Mateescu, pe numele ei real), care a rămas în istorie ca prima jurnalistă profesionistă din România. Am început cu evidențierea primelor inițiative jurnalistice ale tinerei Aida Vrioni la revistele “Carmen”, “Aurora”, apoi angajată ca redactor de Constantin Mille la “Adevărul”. Aida Vrioni a fost o membră activă a Societății Scriitoarelor Române și a condus *Revista Scriitoarelor și Scriitorilor Români*, din 1929 până la dispariția periodicului, în 1944. În fiecare număr al revistei, Aida Vrioni a publicat eseuri despre mișcarea feministă, portrete ale unor femei remarcabile (Sofia Nădejde, Regina Maria, Alexandrina Cantacuzino, Cecilia Cuțescu Storck ș. a.), cronica artistică și literară. A promovat scrierile femeilor talentate, în revistă fiind publicate scrieri ale multor scriitoare, precum Doina Bucur, Martha Bibescu, Mărgărîta Miller Vergheș, Hortensia Papadat Bengescu, Claudia Millian ș. a., dar și scriitori renumiți: George Bacovia, Tudor Arghezi, Liviu Rebreanu, Cezar Petrescu, Mihail Sadoveanu. Multe din scrierile (memorii, corespondență, nuvele, piese de teatru, eseuri) Aidei Vrioni sunt păstrate la

Arhivele Naționale și în prezent lucrez la transcrierea și editarea lor în culegeri de documente.

Sesiunea a continuat cu comunicarea Elenei Cojuhari (Biblioteca Națională a României): *Ștefania Mărăcineanu – marea doamna a fizicii nucleare românești*. Elena Cojuhari a evidențiat de la început valoarea națională și internațională a realizărilor Ștefaniei Mărăcineanu, care a descoperit radioactivitatea artificială, acțiunea solară în radioactivitate. Ștefania Mărăcineanu a făcut studii doctorale la Paris după Primul Război Mondial, cu sprijinul unor personalități cărora le-a rămas recunoscătoare: Nicolae Iorga, Alexandrina Gr. Cantacuzino, Regele Ferdinand I și alții. Conducătorul doctoratului său a fost chiar cercetătoarea Marie Curie, cu care a făcut și diverse experimente. Cercetările Ștefaniei Mărăcineanu, realizate în țară, au fost și contestate. În 1937 a devenit membru corespondent al Academiei Române.

Sesiunea a continuat cu comunicarea *Maria C. Golescu – schiță de portret*, susținută de Cristina Boțoghină, cu proiecții de materiale din patrimoniul Muzeului Viticulturii și Pomiculturii Golești, donate de Ecaterina Golescu. Maria Golescu a fost nepoata cărturarului C. Golescu, a urmat cursuri universitare și cu Vasile Pârvan, Dimitrie Onciul, Nicolae Iorga. A susținut eforturile românești în Primul Război Mondial, primind și un brevet. A cercetat arta medievală în biserici, a scris despre feministele active ale epocii: Ella Negruzzi, Calypso Botez, ș. a. În 1946 a fost arestată de comuniști și închisă. În 1962, a fost eliberată împreună cu mama sa. Au plecat la Paris, apoi în Anglia, unde a murit. Muzeul Golești a reușit, în 2012, să publice un volum, care cuprinde și însemnările Mariei Golescu.

Alin Spânu (Facultatea de Istorie, Universitatea București) a citit și comentat fragmente din jurnalul de război al Reginei Maria, referitoare la personalitatea și faptele Olgaei Prezan, soția generalului Constantin Prezan, șeful Marelui Cartier General al Armatei Române, din anii 1916-1918.

Jănel Tănase, comandor (r) și lector la Academia Forțelor Aeriene “Henri Coandă” din Brașov, prin intermediul a două eleve (Roxana Caldare și Elena Laura Ion) ale Academiei, a susținut comunicarea *Eroinele văzduhului românesc. Zburătoarele “Escadrilei Albe”*. *Escadrila Albă* (înființată la 25 iunie 1940 din inițiativa Marinei Știrbey – supranumită “prințesa aviației românești”), avea 14 avioane, practice singurele femei pilot, și a activat în al Doilea Război Mondial. Elevele au prezentat portretele a trei avioane valoroase: Virginia Thomas, Nadia Ruso și Virginia Duțescu.

După o pauză, sesiunea a continuat, a doua parte fiind moderată de Alin Spânu. O prezentare implicată, sensibilă, realizată pe un fond muzical, a fost cea a Corneliiei Prioteasa, lt. col (r) și psihosociolog la Societatea Română de Istoria Medicinii: *Hermiona Walch-Kaminski – prima femeie doctor în medicină din România*. Cornelia Prioteasa a subliniat lipsa de informații referitoare la această personalitate, chiar și pe internet, și greutatea întâmpinată în căutarea lor. Hermiona Walch-Kaminski (1864-1946) a fost prima absolventă de medicină din România, a terminat două facultăți, a scris numeroase lucrări, care se găsesc în Biblioteca

Academiei Române, referitoare la starea igienică din București, igiena în școli, măsuri de prim ajutor în cazuri de accidente, și a fost prietenă cu Iulia Hașdeu. O lucrare valoroasă a Herminei, dedicată femeii române, descrisă de referență și prin câteva citate, este: *Cursul elementar de economie casnică pentru uzul școalelor secundare de fete*.

A urmat Sanda Safta, de la Muzeul Municipal Câmpulung, care a prezentat liber *Aspecte din viața Smarandei Gheorghiu*. Referența a comentat mai multe proiectii cu diverse aspecte biografice și realizări reprezentative ale Smarandei Gheorghiu: originea și educația la Târgoviște, orașul său natal, și București, activitatea didactică și inițiative reformatoare (introduce uniforma școlară, desenul, gimnastica, cântul), scrierile literare (poezii, nuvele, romane), jurnalistice (a colaborat la multe reviste din țară și străinătate), expediția la Polul Nord (Smaranda a fost prima femeie exploratoare a Polului Nord). A fost prietenă cu Veronica Micle – care a și poreclit-o *Maica Smara*, fiindcă se îmbrăca în negru. Referența a evidențiat și un jurnal al scriitoarei păstrat la muzeul din Târgoviște, donațiile Smarandei către orașul Târgoviște, inițiativele de comemorare, mormântul neîngrijit din cimitirul Belu. Am colaborat la realizarea acestei prezentări cu proiectii din revistele *Dochia* și *Viitorul Româncelor*.

Camelia Călin (Muzeul Viticulturii și Pomiculturii Golești) a susținut comunicarea *Ana Davila – o viață dedicată copiilor orfani*. Referența a evidențiat, cu sprijinul unor proiectii, diverse momente din viața Anei Racoviță, căsătorită cu doctorul francez Carol Davila – inclusiv povestea lor de dragoste. Soții Davila au avut patru copii (Alexandru, dramaturg, directorul Teatrului Național; Elena, căsătorită cu gen. Ion Perticari, doamnă de onoare a Reginei Elisabeta, apoi a Reginei Maria; Zoe și Pia), au promovat portul tradițional românesc, copiii lor purtând îmbrăcăminte populară. Înființarea orfelinatului a fost inițiativa lui Carol Davila, el însuși orfan, care a adunat copii orfani de 5-6 ani într-o casă, cu ajutorul financiar al Elenei Cuza, înființând astfel Azilul Elena Doamna. Aici, le ofereau hrană, educație, o meserie orfanelor. În 1874, Ana a murit luând accidental stricnină.

Sorin Cristescu, reprezentând Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, a susținut comunicarea *Pe frontul unde moartea nu se odihnește nicio clipă – cei decorați cu Ordinul Crucea Regina Maria (1917-1920)*. Cercetătorul a subliniat că a consemnat numele și decorațiile pentru 1.280 de persoane, care au primit ordinul Crucea Regina Maria și alte distincții. Sorin Cristescu a descris Ordinul Crucea Reginei Maria, o prelucrare a crucii bizantine și a menționat femei din diverse țări (Franța, Anglia, Scoția, SUA), care au venit în România și s-au implicat în Marele Război, primind ulterior aceste decorații.

Col. (r) Mircea Tănase, de la Fundația “Mareșal Alexandru Averescu” din Buzău, a susținut comunicarea *Margareta Sterian – o mare doamnă a culturii române*. Mircea Tănase a început prezentarea cu menționarea unor femei remarcabile din Buzău și a altor valori locale. A prezentat apoi biografia Margaretei, rămasă orfană de mama și crescută de bunică. A avut profesor de limba română pe Ion Slavici, la București. La Paris a frecventat cursuri de pictură, apoi s-a lansat în viața artistică

din București. A creat picturi cu chipuri de copii, iar în 1929 a avut prima expoziție personală, în sala “Mozart” din București, fiind foarte apreciată și frecventată, primind premiul Ministerului de Cultură. A realizat tapiserii, artă decorativă, a fost și fotograf, traducător din engleză, a scris și proză. A expus în diferite orașe și țări, deși a avut diverse probleme, dat fiind că avea origine evreiască. A murit în 1992, la 95 de ani. Mircea Tănase a menționat că, după moarte, au apărut mai multe lucrări, albume, filme despre viața Margaretei Sterian, au fost deschise expoziții. Relatorul a subliniat că dorește să încheie cu un citat: “femeia este în final jumătatea bărbatului, cea mai bună”.

Sesiunea s-a finalizat cu comunicarea lui Liviu Țăranu: *Herta Müller sub ochiul vigilent al Securității (anii '70 și '80)*. Cercetătorul a prezentat diverse materiale ale Securității referitoare la singura scriitoare din România care a primit Premiul Nobel. A menționat unele date biografice, refuzul Hertei Müller de a deveni agent al Securității, diferite slujbe îndeplinite (traducătoare, profesoară, educatoare) și a comentat diverse acte elaborate de către Securitate.

Timpul limitat nu a permis prezentarea comunicărilor unor cercetători care nu au reușit să ajungă la Vaslui, acestea urmând însă să fie publicate într-o lucrare generală a acestui simpozion. Este vorba de lucrările istoricilor: Elena Ioniță (Biblioteca Academiei Române, *Maria Cuțarida-Crătunescu, prima femeie medic din România*), Costel Coroban (Universitatea “Ovidius” din Constanța, *Jurnale ale femeilor din România Primului Război Mondial*), Delia Roxana Cornea (Muzeul Național de Istorie și Arheologie din Constanța, *Nicole Valéry Grossu - Experiența carcerală sub semnul credinței*).

Organizatorii simpozionului au oferit participanților, după închiderea sesiunii, un program muzical variat – muzică folk, pop, rock – susținut de membrii Asociației DuoArt Studio, coordonat de Adrian Trufia.

Simpozionul Științific “Femei Celebre ale României” a continuat sâmbătă, 7 martie 2020, când au avut loc lansări de carte. Au fost prezentate publicului, elevi, studenți, militari, importante apariții editoriale din anul 2019.

Adina Berciu-Drăghicescu a descris ediția a II-a din *Albumul macedo-român sub direcțiunea lui V. A. Urechia* (apărut la București, Socecu Sander&Teclu, 1880), ediție anastatică îngrijită de însăși Adina Berciu-Drăghicescu și publicată la București, în 2019. Editorea a vorbit despre Societatea de cultură macedo-română (1879) și scopul albumului de a se ști cine sunt macedo-românii. A fost pus sub oblăduirea Bisericii Ortodoxe, a Mitropolitului Primat Miclescu. Cercetătoarea a subliniat că albumul cuprinde și 173 de semnături ale unor personalități din toată lumea, iar V. A. Urechia îl considera un “album-drapel de frățietate”.

Subsemnata, în calitate de editor, am prezentat culegerile de documente publicate în anul 2019: *Alexandrina Cantacuzino și mișcarea feministă din anii interbelici* (vol. II) și *Viața pe front în scrieri personale*, tipărite de Editura Cetatea de Scaun din Târgoviște. La prima lucrare, am atras atenția asupra activității unor asociații feministe, coordonate de Alexandrina Cantacuzino în anii interbelici: Uniunea Intelectualilor Români, Gruparea Femeilor Române, Țesătorea, Regina Elisabeta,

reflectată în documentele păstrate la Arhivele Naționale. La a doua lucrare, am subliniat contribuția filialelor județene ale Arhivele Naționale ale României, cu scrisori, jurnale, fotografii ale unor soldați, medici, intelectuali, cercetași care au participat la Primul Război Mondial. De asemenea, rolul important al femeilor în spatele frontului, de exemplu în București, unde au reușit să supraviețuiască în condiții de ocupație militară, de foamete, de frig și chiar mai mult, să conducă și să organizeze spitale, cămine, cantine, școli, să ajute pe copiii mobilizaților sau pe cei orfani.

Totodată, am menționat publicarea de către Societatea Națională a Femeilor Române Ortodoxe a lucrării *Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române și Mausoleul de la Mărășești*, în care, folosind documente păstrate la Arhivele Naționale ale României, am evidențiat inițiativa și eforturile femeilor în ridicarea acestui monument.

Alin Spănu a prezentat cartea sa, intitulată *Spioni, spioane și dandanale în România Războinică, 1916-1919*, apărută la Editura Militară din București. Autorul a vorbit despre spioni și spioane, originare din mai multe țări și cu diverse scopuri, colaboraționiști, rolul propagandei, a citit și comentat trei fragmente relevante din lucrare.

Mircea Tănase a descris lucrarea *Buzău. Orașul aviației și parașutismului militar românesc*, publicată la Editura Alpha MDN, realizată în colaborare cu Valeriu Avram și Marius-Adrian Nicoară.

Lucrările simpozionului s-au încheiat cu un scurt discurs al Ramonei Maria Mocanu, care a promis să publice un nou volum cu istorii ale femeilor remarcabile, prezentate la acest simpozion și să organizeze, anul viitor, ediția a treia a simpozionului *Femei celebre ale României*. Un scurt discurs de susținere a fost susținut și de senatoarea Gabriela Crețu.

În încheierea evenimentului, tineri elevi – membri ai Asociației DuoArt Studio, coordonați de profesoara Galina Parfeni, au susținut un recital de pian.

Monica Negru

Sesiunea Științifică Pontica

În zilele de 15 și 16 octombrie 2020 s-au desfășurat online lucrările celei de-a 53-a ediție a sesiunii științifice internaționale *Pontica* a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța.

Deschiderea oficială a sesiunii a avut loc miercuri, 14 octombrie 2020, în Aula “Adrian Rădulescu” a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie. În ceremonia deschiderii sesiunii, Sorin Marcel Colesniuc, directorul general al Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța a prezentat *Activitățile Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța în anul 2020*, iar Constantin Băjenaru,

arheolog în cadrul muzeului, a vorbit despre *Arheologia preventivă din județul Constanța în anul 2020*.

Ceremonia a continuat cu lansarea a două lucrări: *Varia Epigraphica et Archaeologica. Volume dédié à la mémoire de Maria Bărbulescu*, editată de Avram L. Buzoianu, ca Supplementum VI al revistei “Pontica” 52 (2019), și prezentată de Livia Buzoianu, redactorul șef al revistei, și *Mixobarbarii din Dobrogea în contextul lumii bizantine (secolele VI-XIII). Catalog de expoziție*, publicată la Editura Mega, Cluj-Napoca, în 2020 și prezentată de Cristina Talmațchi, coautor. Deschiderea oficială a sesiunii științifice internaționale *Pontica* s-a încheiat cu vernisajul a două expoziții temporare: *Mixobarbarii din Dobrogea în contextul lumii bizantine (secolele VI-XIII)* și *In memoriam George Culea*.

În 15-16 octombrie, lucrările sesiunii s-au desfășurat online, ele fiind organizate pe următoarele secțiuni: “Preistorie”, “Greco-Romană”, “Medievală”, “Modernă și Contemporană”, “Numismatică”, “Restaurare-Conservare”. În contextul sărbătorii centenarului revistei “Analele Dobrogei” și a tematicii comunicărilor, gazdele au organizat secțiuni noi: “Arheologie otomană în Dobrogea”, “«Analele Dobrogei» la Centenar. Modernitate și contemporaneitate în Dobrogea” și “Stat și societate în România comunistă și post-comunistă”.

La secțiunea “Modernă și contemporană”, coordonată de Lavinia Dumitrașcu, cercetător științific și Oana Grigoriuță, muzeograf în cadrul Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța, au fost susținute online mai multe comunicări, documentate și interesante. Sesiunea a fost deschisă de Ion Gumenăi, care a vorbit despre *Majoritatea ortodoxă și minoritățile religioase din Basarabia în politica confesională a Imperiului Rus (1812-1856)*.

Lucian Popescu-Vava, muzeograf la Muzeul Olteniei, a prezentat comunicarea *Câteva aspecte foto-documentare privind situația sanitar-veterinară a orașului Craiova la cumpăna secolelor XIX-XX*. Istoricul a amintit de construirea abatorului comunal – începând cu anul 1892, cu îmbunătățiri în anii următori – și construirea instalațiilor frigorifere, desecarea bălților, alimentarea orașului cu apă potabilă, pavarea străzilor cu piatră cubică, introducerea iluminatului public și amenajarea Grădinii Bibescu.

Prezentările online au continuat cu comunicările lui Adrian Stoia (*Cultura materială identificată în iconografia unei biserici salvate. Studiu de caz: Biserica din Vința (jud. Alba), pictată în primele decenii ale secolului al XIX-lea*), Cristian Constantin (*Activitatea companiei franceze de navigație Fraissinet & Co. în regiunea Dunării de Jos*), Adrian-Alexandru Herța (*Geografia ca unealtă politică: delimitarea inechitabilă a circumscripțiilor electorale în Epoca Modernă*).

Cristian-Iulian Ceacăru, muzeograf la Muzeul Olteniei, a susținut comunicarea *Înfruntând destinul – Prizonieri de război craioveni în Primul Război*. Istoricul a cercetat mărturii și imagini existente în cadrul colecțiilor Muzeului Olteniei și a evidențiat situația grea a unor soldați români, căzuți prizonieri, care au ajuns în lagărele germane, austro-ungare, bulgare și turcești. Foametea, frigul, bolile au

făcut numeroase victime în rândurile prizonierilor români, a căror mortalitate a fost cu mult mai mare decât a celorlalți prizonieri de război.

Costel Coroban, asistent universitar la Facultatea de Litere – Universitatea “Ovidius”, a vorbit despre *Jurnale ale femeilor străine de pe frontul românesc din Marele Război. O analiză contrastivă*. Istoricul a studiat memoriile unor femei, care au călătorit prin spațiul românesc, în contextul Primului Război Mondial, precum jurnalul lui Lady Kennard – o călătoreasă americană –, cel păstrat de Yvonne Fitzroy – asistentă medicală voluntară, în unitatea Spitalelor Femeilor Scoțiene ce funcționa în Dobrogea și în sudul României – și cel semnat de Yvonne Blondel – fiica ambasadorului francez în România, Camille Blondel. Pe această bază, cercetătorul a analizat și a comparat atitudinea scriitoarelor față de război și dacă această mărturie a reprezentat cauza unei schimbări fundamentale în atitudinea autoarelor față de glorificarea idealului de sacrificiu de sine pe front, promovat de propaganda oficială a guvernelor țărilor de unde proveneau.

Răzvan Victor Pantelimon, de la Facultatea de Istorie și Științe Politice a Universității “Ovidius” din Constanța, a prezentat, sub titlul «*Aventura*» *legionară în Spania războiului civil și construcția unui mit*, “expediția” în Spania a unui mic grup de membri ai Legiunii Arhanghelului Mihail, de la sfârșitul anului 1936 și începutul anului 1937. Istoricul a subliniat că despre participarea unor români în “brigăzile internaționale” ce au luptat în Spania s-au scris numeroase studii, dar despre membrii Legiunii, care au luptat de partea lui Franco, nu există o bibliografie la fel de bogată, explicând situația prin condițiile istorice ulterioare și evoluțiile post-1989. Puținele studii existente pe această temă pun accentul pe “martirajul” lui Moța și Marin.

Metin Omer, doctor în istorie la Universitatea “Hacettepe” din Ankara și cercetător științific la Universitatea “Ovidius”, a susținut comunicarea intitulată *O încercare de reformă instituțională a cultului musulman în România interbelică: Baș-Muftiatul*. Istoricul a subliniat că în Dobrogea, după 1878, autoritățile române au ținut cont de particularitățile instituționale ale musulmanilor. În acest sens, au decis să permită funcționarea “muftiatelor”. Acestea aveau rolul de a se ocupa de toate aspectele ce țineau de cultul musulman: educația religioasă, întreținerea lăcașelor de cult și a cimitirelor, respectarea dogmei. Autorul a subliniat că a folosit documente de arhivă inedite, presa națională, ziare și reviste ale comunităților turcă și tătară.

Sesiunea a continuat cu Dumitru-Valentin Pătrașcu, muzeograf în cadrul Secției de Istorie-Arheologie a Muzeului Județean Gorj “Alexandru Ștefulescu” din Târgu-Jiu, care a susținut comunicarea *Refugiați din nord-estul Transilvaniei stabiliți pe teritoriul județului Gorj*. Autorul a evidențiat unele documente inedite din cadrul Serviciului Județean Gorj al Arhivelor Naționale, referitoare la situația cadrelor didactice refugiate din teritoriul de nord-est al Transilvaniei, teritoriu cedat de România Ungariei horthyste la 30 august 1940. Autorul apreciază că s-au refugiat în România, până în primăvara anului 1944, peste 200.000 de români din teritoriul anexat de Ungaria (mai ales din localități ale județelor Cluj, Bihor, Sălaj, Someș).

Secțiunea “Stat și societate în România comunistă și post-comunistă” a avut ca moderatori pe Delia Cornean, muzeograf la Muzeul Național de Istorie și Arheologie Constanța, și Emanoil Plopeanu, decanul Facultății de Istorie și Științe Politice din cadrul Universității “Ovidius”. Sesiunea a fost deschisă de Daniel Cîțirigă, prodecan al Facultății de Istorie și Științe Politice, cu comunicarea *Autonomia Transilvaniei – o dezbatere istoriografică de Centenar*. Istoricul a constatat că subiectul Unirii de la 1918 și evoluția statului român în perioada următoare împart istoriografia română în cel puțin două direcții mari: pe de o parte, istoricii care se raportează la momentul 1918 într-o formă deterministă, printr-o abordare teleologică, iar pe de altă parte, istoricii care introduc o analiză critică, prin care Unirea nu a fost un dat al istoriei, cât rezultatul războiului, prăbușirii imperiilor. De asemenea, procesul unificării este văzut diferit, un subiect aparte l-a constituit dezbaterea istoricilor pornind de la Rezoluția de la Alba Iulia referitoare la autonomia Transilvaniei, subiect sensibil atât în mediul politic, cât și în societate. Istoricul și-a propus să urmărească cum s-au raportat la această temă istorici, precum Ioan Aurel Pop, Lucian Boia, Jens Oliver Schmitt, Ioan Stanomir, și, de asemenea, cum a fost abordată tema federalismului în România post-comunistă.

Georgiana Țăranu, de la Facultatea de Istoria și Științe Politice-Universitatea “Ovidius”, a susținut comunicarea *Nici iorgologie, nici biografie: posteritatea critică despre Nicolae Iorga în comunism și post-comunism*. Autoarea a subliniat existența a doar două biografii ale lui Nicolae Iorga și incapacitatea istoriografiei românești de a-l evalua critic pe Iorga. Una semnată de un fost colaborator al istoricului, Barbu Theodorescu, și apărută în 1968, în plin avânt al istoriografiei național-comuniste, cealaltă aparținând unui istoric american atipic, fost supraviețuitor al lagărelor naziste, și publicată în 1992, Nicholas M. Nagy Talavera. Importanța operei lui Iorga l-a determinat pe istoricul Gheorghe Buzatu să propună înființarea unui subdomeniu de studii intitulat “iorgologie”, care în timp însă nu a găsit adepți. Autoarea consideră că lipsa unui discurs critic despre Iorga, se explică prin: mitizarea excesivă a personalității și a operei iorghiste atât în ultimele două decenii ale regimului comunist, cât și în post-comunism, instrumentarea sa pentru a legitima agende și interese opuse, dar și diferite acțiuni și evenimente istorice și ideologice.

Ion Marius Motreanu a vorbit despre *Unele măsuri adoptate de guvernarea Petru Groza pentru destrutturarea armatei regale române*. Istoricul a subliniat că desființarea structurilor militare tradiționale de către guvernul Petru Groza s-a obținut prin mijloace agresive, mii de cadre au fost îndepărtate din rândurile armatei, fiind supuse unor procese sumare și condamnate pe nedrept. Instituția Armatei regale române a fost epurată de ofițerii cei mai valoroși și transformată într-un instrument fidel la îndemâna puterii comuniste, prin aplicarea unui cadru legislativ de către Lucrețiu Pătrășcanu, ministrul comunist al Justiției (în luna septembrie a anului 1944).

Mioara Anton, cercetător științific la Institutul de istorie “N. Iorga”, a vorbit despre corupția politică și economică a regimului comunist din România, despre importanța mitei, a favorurilor, atențiilor în contextul unei legislații restrictive și a generalizării penuriei, în comunicarea sa *Descurcăreții. Mica și marea corupție în timpul regimului Ceaușescu*

Cosmin Popa, cercetător la Institutul de istorie “Nicolae Iorga”, a susținut comunicarea “*Sub înțeleapta îndrumare a tovarăsei Elena Ceaușescu...*”. *Sistemul de cadre din RSR în anii '70-'80*. Istoricul a evidențiat că revenirea la criteriile anilor '50, re-proletarizarea funcțiilor de conducere din partid și aparatul de stat și implicarea Securității în procedurile curente, care până atunci se aflaseră în grija sectoarelor de cadre, alături de instituirea unui sistem național de evidență a cadrelor, au reprezentat principalele inovații ale perioadei în care Elena Ceaușescu s-a aflat alături de soțul ei la conducerea țării.

Adrian Nicolae Petcu, consilier la Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, a susținut comunicarea *Represiunea Securității la adresa clericului dobrogean ortodox în documente de arhivă*. Cercetătorul a menționat că în anii '50 ai regimului de “democrație populară” din România comunistă, numeroși preoți ortodocși au cunoscut temnițele. Inclusiv regiunea Dobrogei a cunoscut o represiune din partea organelor de Securitate la adresa clericilor ortodocși, arestați fie pentru implicarea în mișcarea de rezistență anticomunistă, fie pentru activitatea anti-bolșevică de dinainte de 1945, fie pentru pastorația în rândul credincioșilor. Cercetătorul a identificat cazurile acestor preoți în arhivele fostei Securități, cât și în cele bisericești, și a reușit să le reconstituie biografiile și contextul represiunii staliniste din anii '50.

Sesiunea a continuat cu Gabriel Stelian Manea, de la Facultatea de Istorie și Științe Politice a Universității “Ovidius”, care a prezentat *Un caz de disidență în BOR. Gheorghe Calciu-Dumitreasa și ierarhia bisericească*, apoi Nicoleta Șerban a vorbit despre *Tratamentul aplicat de autoritățile române occidentalilor care încercau să o viziteze pe disidenta Doina Cornea din Cluj (1988-1989)*.

Subsemnata am susținut comunicarea *Memoriile Aidei Vrioni – o imagine dramatică a genezei comunismului românesc (1949-1953)*. În calitate de arhivist, am atras atenția asupra pericolului de a pierde multe surse istorice importante, reprezentate de fonduri ale unor femei, în contextul degradării arhivei în timp și a lipsei de interes pentru asemenea teme. Am prezentat un material Powerpoint cu imagini din documentele și fotografiile fondului Vrioni, prin care am descris familia, activitatea jurnalistică, scrierile și asociațiile la care a lucrat Aida. Ulterior, am comentat caietele cu memorii ale Aida Vrioni, menționând și pe cele din anii Marelui Război, din anii '20 de la Constanța și, mai ales, din anii 1949-1953, unde a scris despre regimul comunist (frigul și restricțiile de lemne, foametea și lipsa alimentelor, pensiile mici și vinderea lucrurilor din casă), evenimentele contemporane (raționalizarea luminii electrice, a gazelor, reforma monetară, plecarea evreilor în Palestina, înlocuirea serbărilor creștine cu cele comuniste), boala sa și tratamentele, viața cotidiană.

Delia Roxana Cornea a vorbit despre *Colectivizarea din Dobrogea: de la discursul ideologic la instituționalizarea represiunii*. Cercetătoarea a menționat că și-a fundamentat cercetarea pe documente extrase din Fondul Comitetului Central al Partidului Comunist Român (Secția Cămară și Secția Organizatorică). În acest fond, a regăsit o serie de documente ce reprezintă listele cu țăranii din Dobrogea eliberați prin mai multe decrete de grațiere succesive, în cursul anilor 1959-1961, documente ce atestă forța represiunii cu care s-a realizat procesul de colectivizare forțată în Dobrogea. Cercetătoarea a subliniat anumite aspecte și particularități ale procesului colectivizării în regiunea Dobrogei.

În ziua următoare, 16 octombrie, s-au desfășurat lucrările la secțiunile “Greco-romană”, “Arheologie otomană în Dobrogea” și “«Analele Dobrogei» la Centenar. Modernitate și contemporaneitate în Dobrogea”. Lucrările celei din urmă dintre acestea au avut ca organizatori tot pe Lavinia Dumitrașcu și Oana Grigoruță, muzeografi la instituția gazdă. Istoricii participanți și comunicările lor s-au axat pe descrierea unor aspecte importante din istoria, personalitățile și revistele dobrogene. Astfel, Ana-Olivia Rotaru a vorbit despre *Problema construirii unui canal navigabil Dunăre-Marea Neagră (1878-1918)*, Aurelia Lăpușan despre *Familia Movilă și Dobrogea*, Corina Apostoleanu despre *Identitate locală și alteritate în răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, Anca Dobre despre *Un veac de cultură dobrogeană*. Revista “Analele Dobrogei”, Victor Claudiu Turcitu, șeful Biroului Arhive Medievale, Fonduri Personale și Colecții de la Arhivele Naționale ale României, despre *Constantin Moisil și “Arhiva Dobrogei”*, Nicoleta Paraschiv, arhivist la Serviciul Județean Constanța a Arhivelor Naționale, despre *Aspecte privind activitatea societății de transport “Săgeata” în municipiul Constanța (1935-1944)*. Lavinia Dumitrașcu a încheiat lucrările la această secțiune, cu comunicarea intitulată *Despre înființarea și primii ani ai Universității “Ovidius” Constanța, în documente inedite sau mai puțin cunoscute din arhiva prof. univ. dr. Gheorghe Dumitrașcu, senator al României*. Cercetătoarea a prezentat câteva documente inedite și mai puțin cunoscute din primii ani ai existenței Universității “Ovidius” din Constanța. Acestea fac parte din Arhiva lui Gheorghe Dumitrașcu, unul dintre ctitorii Universității “Ovidius”.

La Sesiunea Științifică Internațională *Pontica* din acest an au fost înscriși peste 120 de specialiști și experți în arheologie și istorie, din țară și de peste hotare (Bulgaria, Polonia, Austria, Franța, Republica Moldova): profesori universitari, cercetători științifici, arheologi, muzeografi, restauratori, conservatori, arhiviști etc., care au susținut un număr de 103 comunicări. În contextul desfășurării online a sesiunii, deseori din motive tehnice, au fost și situații de absență ale participanților, dar organizatorii au stabilit ca lucrările înscrise la această conferință, să fie publicate, în noi numere ale revistelor “Pontica” și “Analele Dobrogei”.

Monica Negru

“Elitele și mecanismele puterii”

Conferința națională *Elitele și mecanismele puterii în spațiul românesc (secolele XV-XX)*, a doua etapă, organizată de Facultatea de Științe Sociale a Universității din Craiova, s-a desfășurat online, în zilele 10 și 11 decembrie 2020. Evenimentul a început joi, 10 decembrie 2020, prin discursul lui Sorin Liviu Damean, decanul Facultății de Științe Sociale și gazda sesiunii, care a vorbit despre succesul primei etape a conferinței din anul 2019 și posibilitatea organizării acestei a doua etape, chiar și în contextul pandemiei. A subliniat ampla participare la această conferință a istoricilor de la Craiova, București, Iași, Târgoviște, Suceava, Constanța, Târgu-Mureș și a necesității desfășurării sesiunii pe platforma on-line Cisco/Webex. Profesorul a prezentat programul conferinței: joi, două secțiuni de istorie modernă și contemporană, iar vineri, o secțiune de istorie contemporană și alta de istorie medievală.

Lucrările au început în secțiunea “Istorie modernă și contemporană”, moderator fiind Sorin Liviu Damean, iar primul conferențiar a fost Cătălin Turliuc, cercetător la Institutul de Istorie “A. D. Xenopol” din Iași, care a susținut comunicarea *Vasile Alecsandri – omul politic*. Cercetătorul a prezentat numeroase informații privind această perspectivă, mai puțin cunoscută, de om politic a poetului Vasile Alecsandri. Conferențiarul a vorbit, folosind un frumos limbaj moldovenesc și citate din scriitorii epocii, despre copilăria și educația tânărului Vasile Alecsandri, a amintit de idila cu Elena Negri, prietenia cu Nicolae Bălcescu.

A menționat activitatea de fruntaș revoluționar al lui Vasile Alecsandri, care a redactat *Petitia-Proclamație* cu cererile revoluționarilor adunați în seara zilei de 27 martie 1848, la hotelul Petersburg. Totodată, a subliniat ampla activitate jurnalistică – revista “România literară” –, respectiv o laborioasă activitate diplomatică a lui Vasile Alecsandri, care a fost plecat deseori la Paris, dar și la Londra, Torino pentru a promova interesele românilor. Istoricul a evidențiat alte numeroase inițiative ale lui Vasile Alecsandri: a pledat constatat pentru unirea românilor, a renunțat la alegerea sa ca domn în favoarea lui Costache Negri, apoi a susținut pe Alexandru Ioan Cuza, a fost primul ministru comun al Principatelor Unite, a condamnat actul de la 11 februarie 1866, a susținut lupta pentru independență a românilor.

După finalizarea discuțiilor participanților legate de viața politică a lui Vasile Alecsandri, a luat cuvântul Sorin Liviu Damean, care a vorbit despre *Titu Maiorescu – omul politic*. Conferențiarul a subliniat unele date biografice, care marchează personalitatea lui Titu Maiorescu: era de origine craiovean, tatăl său a fost profesor, a studiat la Craiova, apoi Brașov și mai ales în străinătate, la Viena, Berlin, Paris-Sorbona, a devenit doctor în filozofie, licențiat în drept. Revenit în țară, s-a stabilit la Iași, în 1863 a pus bazele societății “Junimea”. Apreciat ca mare orator (discurs clar, logic, elegant), filosof, logician, critic literar, mai puțin cunoscut ca politician, Titu Maiorescu a debutat în politică abia în 1871, dar a făcut o carieră politică de cinci decenii.

Următorul conferențiar a fost Cornel Sigmirean, de la Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie “George Emil Palade” din Târgu-Mureș, care a citit o amplă și impresionantă comunicare despre *Români ardeleni în elita Vechiului Regat*. Conferențiarul a definit elitele, a evidențiat avansul cercetării elitelor în Occident, a subliniat interesul pentru această temă a unor valoroși cercetători români interbelici – Constantin Rădulescu-Motru, Traian Brăileanu, Dimitrie Gusti, Nichifor Crainic – și contemporani – istoricii Ioan Drăgan, Remus Câmpeanu – care au cercetat elitele nobiliare, inclusiv românești. Conferențiarul a prezentat mai multe informații privind elitele din Ardeal, de exemplu, accesul studenților români la universitățile din străinătate încă din secolul al XV-lea (Cracovia, Viena, Padova, Roma, Cambridge), importanța unirii religioase a românilor ortodocși cu Biserica Romei, fiindcă a generat burse, ajutoare pentru studenții români.

Sesiunea a continuat cu comunicarea lui Ovidiu Buruiană, de la Universitatea “Alexandru Ioan Cuza” din Iași, *Despre elita liberalilor români în perioada interbelică*. Conferențiarul a definit conceptul de elită, a vorbit despre elita puterii liberale, elita de partid, a precizat rolul de decizie a membrilor Comitetului Central al Partidului Național Liberal. Conferențiarul a evidențiat prin imagini PowerPoint și componența Comitetului Central al Partidului Național Liberal pe județe.

După o pauză, au continuat lucrările în “Secțiunea Istorie modernă și contemporană”, moderatori fiind Silvana Rachieru, reprezentând Universitatea din București și Mihai Ghițulescu, de la Facultatea de Științe Sociale, Universitatea

din Craiova. Alexandru Istrate, cercetător la Institutul de Istorie “A. D. Xenopol” din Iași, a citit comunicarea *Despre bursierii din Moldova și Țara Românească în prima jumătate a veacului XIX*. Cercetătorul a subliniat faptul că, la începutul secolului al XIX-lea, s-au făcut investiții în zeci de bursieri români, care învățau în Franța, Germania sau Italia. Istoricul a subliniat că acest proiect școlar a fost eminentemente masculin, în contextul unui sistem educativ românesc nou (abia în 1828 s-au pus bazele învățământului public în Moldova și peste patru ani, în Țara Românească), caracterizat prin rata mare a analfabetismului, număr redus de școli, librării, tipografii. Istoricul a subliniat existența unui număr mic de bursieri, de la care erau mari expectanțe, sprijinul economic din partea unor familii cu bună stare materială și diverse situații particulare.

A luat apoi cuvântul Silvana Rachieru, care a prezentat comunicarea *Elite românești la Constantinopol: rezidenți și vizitatori la 1900*, prin intermediul unui frumos material PowerPoint. Conferențiară a comentat o hartă a Constantinopolului, zona Galata/Pera de concentrare a românilor și interesante fotografii ale unor distinși români, care s-au aflat în Imperiul Otoman: Ion Ghica și Costache Negri în 1850, apoi Ion Ghica, ca funcționar otoman în costumație orientală, pe o carte poștală, iar în 1866 îmbrăcat cu joben când negociază la Constantinopol domnia lui Carol I, Costache Negri, primul agent diplomatic al Principatelor Unite la Constantinopol în 1863. Au mai fost prezentate și fotografia lui Dimitrie A. Sturdza – ca vizitator în Constantinopol, fotografiile unor diplomați: Trandafir Djuvara, Mihail Mitilineu, Alexandru Emanoil Lahovary, fotografii de familie: Dimitrie I. Ghica la 1890, o poză a Haricleei Darclee (“Privighetoarea Carpaților”) și ale unor soții de diplomați, politicieni.

Sesiunea a continuat cu comunicarea lui Gabriel Croitoru, de la Institutul de Cercetări Socio-Umane “C. S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, care a vorbit despre *Cutremurul din 1838. Relația dintre instituțiile centrale și locale ale puterii în acțiunea de refacere a orașului Craiova*. După această prezentare, conferențiarul a răspuns la mai multe întrebări și au avut loc discuții cu privire la diverse clădiri, biserici restaurate și păstrate în bună stare în Craiova.

Subsemnata am prezentat liber, prin intermediul unei aplicații PowerPoint, comunicarea *Aida Vrioni și emanciparea profesională a femeii*. Am subliniat de la început importanța salvării documentelor arhivistice prin valorificarea lor științifică și lipsa de interes, în zilele noastre, pentru activitatea Aidei Vrioni, care s-a bucurat de notorietate în anii interbelici, mai ales ca editoare și jurnalistă. Aida Vrioni a rămas în istorie ca prima jurnalistă profesionistă din România. Am prezentat poze cu familia Aidei și valoroasele sale colaboratoare: Alexandrina Cantacuzino, Margareta Miller Verghy. Totodată, am arătat file din scrierile ei literare și piese de teatru, păstrate la Arhivele Naționale. Am subliniat numeroasele și valoroasele inițiative ale Aidei Vrioni, ca directoare a “Revistei Scriitoarei” (publicată din noiembrie 1926, iar din 1928 cu alt nume, “Revista Scriitoarei și Scriitorilor Români”). Afișând mai multe pagini din acest periodic, am evidențiat diverse inițiative ale jurnalistei Aida Vrioni: promovarea scrierilor feminine (Sofia

Nădejde, Doina Bucur, Agatha Grigorescu Bacovia, Margareta Miller Verghy ș. a.), a unor scriitori valoroși (George Bacovia, Cezar Petrescu, Liviu Rebreanu, Camil Petrescu ș. a.), editarea unor numere omagiale ale revistei, închinată Reginei Maria, Alexandrinei Cantacuzino, Ceciliei Cuțescu Storck, lui Constantin Rădulescu-Motru ș. a.

A luat apoi cuvântul Marusia Cîrstea, de la Universitatea din Craiova, care a citit studiul *Politica Marii Britanii față de România în rapoartele atașărilor militare (1930-1936)*.

Liviu Brătescu, cercetător la Institutul de Istorie “A. D. Xenopol”, a avut mai multe probleme de sonorizare și transmisie online, dar a reușit în final să citească referatul *Elita politică și societatea civilă românească la începutul secolului XX*. Prima zi a conferinței a fost încheiată de Mihai Ghițulescu, cu comunicarea “*Guvernarea peste partide*” și *unificarea legislativă. Magistratul ministru, avocații și notarii (1931)*.

În a doua zi a conferinței, vineri, 11 decembrie 2020, lucrările s-au desfășurat pe platforma ZOOM, pentru a se evita repetarea problemelor tehnice din ziua precedentă. S-au desfășurat lucrările secțiunii de “*Istorie contemporană*”, moderator fiind Gheorghe Onișoru, de la Universitatea “Ștefan cel Mare” din Suceava. Primul referent a fost Mihaela Camelia Ilie, de la Facultatea de Istorie a Universității din Craiova, care a citit foarte rapid comunicarea *Carol al II-lea al României – rege și conducător de partid*.

Sesiunea a continuat cu prezentarea Laviniei Dumitrașcu, cercetător la Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța, care a susținut comunicarea *Patriarhul Iustinian în memoriile secretarului organizației Partidului Național Țărănesc, avocatul Dan Alecu*. Cercetătoarea a prezentat o biografie a lui Dan Alecu (avocat, jurnalist, profesor, cercetaș, om politic – secretar al Partidului Național Țărănesc, arestat de comuniști, devenit apoi zilier la aprozar în București). Dan Alecu a lăsat trei caiete cu memorii la Muzeul Național de Istorie și Arheologie din Constanța, care s-au păstrat, deși au fost deteriorate de inundații. Conferențiera a vorbit apoi despre biografia patriarhului Iustinian (numele mirean: Ioan Marina), menționând că a fost coleg de cercetășie cu Dan Alecu, a avansat în ierarhia religioasă, s-a implicat în restaurări de clădiri, în politică – P.N.Ț. Cercetătoarea a evidențiat că evoluția politică a lui Ioan Marina a fost determinată de inițiativa sa din 1944, când l-a ajutat pe Gh. Gheorghiu Dej, care era evadat din lagărul din Târgu-Jiu, și i-a dat adăpost în casa sa.

Sesiunea a continuat cu prezentarea lui Apostolos Patelakis¹, profesor de limba și literatura română la Institutul de Studii Balcanice din Salonic, care a susținut o

¹ Apostolos Patelakis s-a născut din părinți greci la Craiova, în data de 16 iulie 1951. Este absolvent al prestigiosului Liceu “Nicolae Bălcescu” (actualul Colegiu Național “Carol I”) și al Institutului de Istorie-Geografie al Universității din Craiova. A fost repatriat din România în Grecia, în orașul Salonic, în anul 1979, la vârsta de 28 de ani, fiind primul emigrant grec născut la Craiova. Odată stabilit la Salonic, a fost angajat la Institutul de

comunicare cu o temă deosebit de interesantă și puțin cunoscută: *Ion Brad – diplomatul scriitor (1929-2019)*. Conferențiarul a menționat diverse activități diplomatice ale lui Ion Brad, iar după ce a terminat de citit comunicarea, a răspuns la diverse întrebări și s-a discutat mult despre inițiativele lui Ion Brad în Grecia. Lucrările acestei secțiuni au fost încheiate de Gheorghe Onișoru, care a susținut liber comunicarea *Conferința Națională a Partidului Comunist din octombrie 1945: Gheorghiu-Dej sau Ana Pauker?*

După o pauză, s-au desfășurat lucrările secțiunii de “Istorie medievală”, moderatorii fiind Ștefan S. Gorovei, de la Universitatea “Alexandru Ioan Cuza” din Iași, și Ovidiu Cristea, reprezentând Institutul de Istorie “Nicolae Iorga” din București. Profesorul Ștefan S. Gorovei a deschis sesiunea cu comunicarea *Elite și/fără putere. Forme și/fără fond*. Conferențiarul a comentat termenul de elite și cercetarea elitelor în ultimele decenii.

A luat apoi cuvântul Ovidiu Cristea, care a susținut un studiu despre *Sfat și taină: instrumente ale cercului puterii în evul mediu românesc*.

Maria Magdalena Székely, de Universitatea “Alexandru Ioan Cuza” din Iași, a prezentat comunicarea *Înrudire, memorie și statut social în Moldova medievală și premodernă*.

În condițiile absenței cercetătoarei Ramona Neacșa (Universitatea “Valahia” din Târgoviște; Institutul de Istorie “Nicolae Iorga”), înscrisă la conferință cu studiul *“Și martori pune domnia mea” – despre componența sfatului domnesc al lui Radu cel Mare*, sesiunea a continuat cu comunicarea *Fii de domn – fii de sultan: Țara Românească și Imperiul Otoman în anul 1409*, prezentată de Liviu Marius Ilie, de la Facultatea de Științe Sociale, Universitatea din Craiova.

Ultimul conferențiar a fost Radu Cărciumaru, de la Universitatea “Valahia” din Târgoviște, care a prezentat studiul *Câteva puncte de vedere privind fortificațiile orașului Târgoviște din secolele XIV-XVI*.

În încheierea lucrărilor conferinței, profesorul Sorin Liviu Damean a mulțumit cercetătorilor pentru participare și a promis că va publica anul viitor studiile prezentate la editura Universității din Craiova.

Deși au fost unele probleme, în special de natură tehnică, conferința națională *Elitele și mecanismele puterii în spațiul românesc (secolele XV-XX)* de la Craiova, din 10-11 decembrie 2020, a fost un eveniment științific important, prin participanți – profesori universitari, cercetători, arhiviști, din toate zonele României –, comunicări interesante și inovatoare.

Monica Negru

Studii Balcanice, fiind primul grec care a predat un curs de limbă, cultură și civilizație românească la această instituție.

Contributors

Drăgan-George BASARABĂ, National Commission of Heraldry, Genealogy and Sigillography; “Sever Zotta” Romanian Institute of Genealogy and Heraldry; **research fields:** Heraldry; Vexillology; Genealogy; Archontology; Phaleristics; **recent publications:**

- *Din Moldova în Crișana: note genealogice și heraldice despre o familie germană*
- *Salbeck de Petriș*, “Heraldica Moldaviae” 3 (2020), p. 19-33;
- *Heraldică românească în Registrul Public de Armerii, Steaguri și Insigne al Canadei*, “Acta Terrae Fogarasiensis” 8 (2019), p. 319-331;
- *Smălturile stemei dinastice a Basarabilor. Noi supoziții și interpretări*, “Acta Terrae Fogarasiensis” 7 (2018), p. 79-93;
- *Despre stema Banatului. Certitudini și supoziții heraldice*, “Acta Terrae Fogarasiensis” 6 (2017), p. 157-174

Ivana ČERVENKOVÁ, Slovak National Archives, Bratislava; **research fields:** Economic and Social History of the Imperial Estates in Holíč and Šaštín; **recent publications:**

- *Starostlivosť o osirelé deti na cisárskych panstvách Holíč a Šaštín*, in „Zabrániť bahnú morálneho rozkladu“ *Starostlivosť o osirelé deti v Uhorsku/na Slovensku do roku 194* (ed. by Ingrid Kušniraková & Elena Mannová), Bratislava: Historický ústav SAV, VEDA vydavateľstvo SAV, 2020, p. 85-98;
- *Vyšší správný aparát Šaštínskeho panstva v 19. storočí*, in *Otázky zemepanského hospodárenia a správy v novoveku* (ed. by Zuzana Lopatková), Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, 2019, p. 335-364;
- *Podnikateľské aktivity cisárskych panstiev Holíč a Šaštín v dobovej tlači*, “Záhorie” 28 (2019), 5, p. 2-8;
- *Zámok v Holíči – miesto návštev cisárskeho páru Márie Terézie a Františka Štefana Lotrinského*, in *Císařovna Marie Terezie a střední Evropa. 300 let od narození reformátorky* (ed. by Marek Vařeka & Aleš Zářický), Hodonín 2019, p. 89-103;
- *Štruktúra zamestnancov na nižších úradníckych a služobných postoch na cisárskom panstve Holíč od druhej polovice 18. storočia do roku 1860*, “Studia Historica Tyrnaviensia” 19 (2017), p. 113-130;
- *Fungovanie školstva na cisárskych panstvách Holíč a Šaštín od štyridsiatych rokov 18. storočia do štyridsiatych rokov 19. storočia*, “HOP / Historie – otázky – problémy” 9 (2017), 1, p. 234-249

Florina CIURE, “Țării Crișurilor” Museum, Oradea; **research fields:** Romanian-Italian Relationships in 16th-18th Centuries; Ancient Books; **recent publications:**

- *Venezia e Oradea nei secoli XIII-XVIII. Interferenze economiche, culturali e artistiche*, Oradea: Editura Muzeului Țării Crișurilor-Venice: Biblion Centro Studi Veneziani, 2020, 238 p.;
- *Transilvania nelle relazioni dei viaggiatori veneziani del Cinquecento e Seicento*, in “Quaderni vergeriani” 15-16 (2019-2020), 15, p. 42-61;
- *Le conquiste degli Asburgo nel Banato (1691) in alcune fonti veneziane coeve*, “Studia historica adriatica ac danubiana” 12 (2019), 1-2, p. 57-72;
- *Cuceririle habsburgilor în Banat (1691) în izvoare venețiene de epocă*, in *Între istorie națională și istorie europeană. Studii în onoarea profesorului Mihai Drecin*, Oradea: Editura Universității din Oradea-Bucharest: Pro Universitaria, 2019, p. 65-79;
- *Contribuția companiilor comerciale din Transilvania la dezvoltarea comerțului exterior al țărilor române în secolul al XVIII-lea*, in *In honorem Centenar Tereza Mózes. Destin uman și profesional*, Oradea: Editura Muzeului Țării Crișurilor, 2019, p. 57-67;
- (with Blaga Mihoc) *Tipărituri chirilice în colecția de carte veche a Muzeului Țării Crișurilor (1643-1859). Catalog*, Oradea: Editura Muzeului Țării Crișurilor, 2017, 253 p.

Ileana DINCĂ, National Archives of Romania, Bucharest; **research fields:** Romanian-Cyrillic Palaeography; Romanian Modern History; **recent publications:**

- *Zbuciumul lui Slavici în anul 1918*, “Oltenia – Studii. Documente. Cercetări”, 4th series, 6 (2018), p. 33-41;
- *Frânturi din viața de altădată. Jalbele botezaților din timpul Regulamentelor, în actele Visteriei*, “Revista Arhivelor. Archives Review” 94 (2017), p. 155-165;
- *Începuturile manufacturii în orasul Târgu Jiu. Fabrica de porțelan a austriacului Frederick Drexler*, “Oltenia – Studii. Documente. Culegeri”, 4th series, 5 (2017), p. 107-119;
- *Pomelnicul Sfintei biserici Madona Dudu*, “Oltenia – Studii. Documente. Cercetări”, 4th series, 3 (2015), p. 89-107;
- *Istoriile păstrate în arhive. Alfabetul*, “Bucureștiul meu drag” – revistă online, no 37 (April 2015), p. 54-60;
- *Satul Oreavița “de peste Olt” în documente brâncovenești de cancelarie mai puțin cunoscute*, “Oltenia – Studii. Documente. Cercetări”, 4th series, 2 (2014), p. 269-280;
- *Evoluția miniaturisticii în documente de cancelarie munteană și moldoveană până în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Studiu de caz – Colecția Peceți*, “Revista Arhivelor. Archives Review” 91 (2014), 1-2, p. 89-98

Laura DUMITRU, National Archives of Romania, Bucharest; **research fields:** Archival Studies; Editorial Activity; **recent publications:**

- (with Elena Mușat; ed. of) Constantin Diamandi, ministru al României la Petrograd, I: *Memorii, corespondență diplomatică: 1914-1915*, Bucharest: Arhivele Naționale ale României, 2020, 577 p.;
- (with Elena Mușat) *Construirea clădirii Monitorului Oficial, actualul sediu al Arhivelor Naționale*, “Revista Arhivelor. Archives Review” 96 (2019), 1-2, p. 212-224

Șerban MARIN, National Archives of Romania, Bucharest; **research fields:** Medieval History of Venice; Venetian Chronicles; Venetian Historical Writing; Classical Crusades; Venetian-Byzantine and Venetian-Muslim Relations; Venetian Palaeography; Editorial Activity; **recent publications:**

- *Between Authorship and Anonymity. The Case of the Venetian Chronicles*, “The Medieval Chronicle” 13 (2020), p. 149-181;
- “*La rotta della Tana*” (1343). *The Viewpoint of Venetian Chronicles*, in *From Pax Mongolica to Pax Ottomanica. War, Religion and Trade in the Northwestern Black Sea Region (14th-16th Centuries)* (ed. by Ovidiu Cristea & Liviu Pilat), Leiden-Boston: Brill, 2020, p. 81-112;
- *Venetian Reactions to the Normans of southern Italy under Robert Guiscard – from Enmity to Congeniality*, in *Warfare in the Norman Mediterranean* (ed. by Georgios Theotokis), Woodbridge: The Boydell Press, 2020, p. 151-173;
- *The Geography of the Venetian Crusades. Between Terra Santa and the Balkans*, in *South-Eastern Europe and the Eastern Mediterranean. Proceedings of the Session held at the 12th International Congress of South-East European Studies (Bucharest, 2-6 September 2019)* (ed. by Ioana Feodorov), Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei “Carol I”, 2020, p. 213-265;
- *The Byzantines and the Muslims prior to 1239 seen from Venice, according to the Anonymous Chronicle in Codex It. VII, 2592 from Marciana National Library*, “Arheon. Časopis Arhiva Vojvodine” 3 (2020), 3, p. 269-306;
- *Some Notes about Bernardo Giustiniani’s De origine urbis Venetiarum*, “Revista Arhivelor, Archives Review” 96 (2019), 1-2, p. 73-100

Elena MUȘAT, National Archives of Romania, Bucharest; **research fields:** History of the Greek-Catholic Church; Romanian Modern History; Archival Studies; Editorial Activities; **recent publications:**

- (with Laura Dumitru; ed. of) Constantin Diamandi, ministru al României la Petrograd, I: *Memorii, corespondență diplomatică: 1914-1915*, Bucharest: Arhivele Naționale ale României, 2020, 577 p.;
- (with Laura Dumitru) *Construirea clădirii Monitorului Oficial, actualul sediu al Arhivelor Naționale*, “Revista Arhivelor. Archives Review” 96 (2019), 1-2, p. 212-224;

- *Vizitele didactice, o modalitate de promovare a imaginii Arhivelor Naționale*, “Revista Arhivelor. Archives Review” 94 (2017), 1-2, p. 19-26;
- *Câteva documente privind Compania Negustorilor Greci din Brașov (1764-1765)*, “Revista Arhivelor. Archives Review” 89 (2012), 1, p. 204-218;
- *Prozelitismul în cadrul protopopiatului unit al Bistrei (1850-1900)*, “Revista Arhivelor. Archives Review” 88 (2011), 1, p. 104-117

Liviu NEAGOE, “George Barițiu” Institute of History, Cluj-Napoca; **research fields:** Intellectual History; Nationalism and National Identity; Idea of Citizenship; Romanian Anti-Semitism; **recent publications:**

- *Antisemitism și discurs identitar. Reflecții pe marginea modificării articolului 7 din Constituția din 1866*, “Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae” 21 (2017)
- *Antisemitism și emancipare în secolul al XIX-lea. Dileme etnice și controverse constituționale în istoria evreilor din România*, Bucharest: Hasefer, 2016, 263 p.;
- *Drumul spre Iad. Evreii din România de la emancipare la Holocaust*, “Holocaust. Studii și Cercetări” 8 (2016), 1, p. 143-179;
- *Paradigma culturală a antisemitismului românesc: evreii între ne-asimilare și refuzul integrării*, “Holocaust. Studii și Cercetări” 7 (2015), 1, p. 333-345;
- *Antisemitismul românesc la sfârșitul secolului al XIX-lea – scurtă privire critică*, “Anuarul Institutului de Cercetări Socio-umane «Gh. Șincai» al Academiei Române” 18 (2015), p. 44-59;
- *Cetățenie, națiune și etnicitate. O perspectivă comparată*, Cluj-Napoca: Avalon, 2014, 276 p.

Monica NEGRU, National Archives of Romania, Bucharest; **research fields:** Feminist Movement in Inter-War Romania; History of the Feminist Associations; **recent publications:**

- *Un model de educație privată: școlile Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române*, in *Copilării trecute prin război. Povești de viață, politici sociale și reprezentări culturale în România anilor 1913-1923* (ed. by Cătălina Mihalache & Nicoleta Roman), Iași: Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza”, 2020, p. 207-238;
- *Alexandrina Gr. Cantacuzino – mentorul mișcării feministe interbelice*, in *Femei celebre ale României Întregite* (ed. Ramona Maria Mocanu & Cristina Maria Cîmpianu), Iași: PIM, 2020, p. 105-128;
- *Adela Xenopol și Aida Vrioni – primele jurnaliste profesioniste din România*, in *190 de ani de presă în spațiul de limbă română (1829-2019)* (ed. by Gheorghe-Ilie Fărte & Daniel Rareș Obadă), Iași: Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza”, 2020, p. 99-120;
- (ed. of) *Alexandrina Cantacuzino și mișcarea feministă din anii interbelici*, II, Târgoviște: Cetatea de Scaun, 2019, 395 p.;

- (ed. of) *Viața pe front în scrieri personale*, Târgoviște: Cetatea de Scaun, 2019, 543 p.;
- *Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române și inițiativele ei pontice*, "Analele Dobrogei", 3rd series, 1 (2019), p. 131-148

Katalin SIMON, Budapest City Archives; **research fields:** Early Modern History; Family History; Urban History; Cultural History; **recent publications:**

- *Alltagsleben der deutschen Bevölkerung in Altöfen (Óbuda) im 18. Jahrhundert*, in *Migration und Sehnsuchtsräume im Osten. Erfahrungswelten „gemeiner“ Leute (18. und 19. Jahrhundert)* (ed. by Karl-Peter Krauss & Dmytro Myeshkov), Berlin-Boston: De Gruyter, 2021, p. 163-198;
- *A kocsmáktól a fogadóig. A vendéglátás keretei és története Óbudán 1848-ig*, Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 2020, 300 p.;
- *Remarriage Patterns and Stepfamily Formation in a German-speaking Market Town in Eighteenth-Century Hungary*, "Hungarian Historical Review" 8 (2019), 4, p. 757-788

Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, National Archives of Romania, Bucharest; **research fields:** Archives Studies; History; Tourism; Auxiliary Sciences of History; Heraldry, Sigillography; Phaleristics; Vexillology; **recent publications:**

- *Decorații primite de jandarmii români (1916-1920)*, Bucharest: Editura Ministerului Afacerilor Interne, 2020, 400 p.;
- *Distincții onorifice decernate polițiștilor români în perioada 1917-1920*, București: Editura Ministerului Afacerilor Interne, 2020, 64 p.
- *Decorații conferite clerului român (1916-1919)*, Bucharest: Moroșan, 2019, 60 p.;
- *Decorații conferite personalului polițienesc în perioada 1917-1919*, București: Editura Ministerului Afacerilor Interne, 2019, 96 p.
- *Decorație acordată în 1897 lui Dimitre Onciul*, "Revista Arhivelor. Archives Review" 96 (2019), 1-2, p. 7-12;
- *Documente de la Constantin Brâncoveanu referitoare la Mănăstirea Brâncoveni și la localități din județele Olt și Romanai (1688-1713)*, Slatina: Episcopia Slatinei, 2018, 176 p.;
- *Ordinul "Coroana României" conferit lui Bogdan Petriceicu Hasdeu (1882, 1886)*, "Revista Arhivelor. Archives Review" 95 (2018), 1-2, p. 7-13

Natalia TRANDAFIRESCU †, see *supra*, p. 43-46

Revista Arhivelor. Archives Review contains the following headings:

- “Archive Studies” (archival theory and practice);
- “Studies of History” (including paleography, diplomacy, museography, sigillography, heraldry, numismatics, miniature, and other special sciences related to history; the history studies focus on the records/documents use);
- “*Restitutio*” (the editing of unpublished documents);
- “Reviews, Bibliographical Notes”;
- “*Addenda et corrigenda*” (comprising scientific debates on articles and works in the field of history and archives);
- “Archival Studies in the World” (including presentations of various archival institutions);
- “*Varia*” (presentations of conferences, meetings, seminars, scientific manifestations, symposia, and so on).

Revista Arhivelor. Archives Review has two issues a year. They include materials written in Romanian (with a summary in an international language), English, French, German, but also (for specific articles) Italian and Spanish.

The editorial conditions for publishing in the *Revista Arhivelor. Archives Review* are as follows:

- the main text must be written in Word format;
- the texts must enclose footnotes, not endnotes;
- the letter size: 11 for main text, 10 for footnotes;
- potential complementary materials (photos) in JPG format.

We also kindly ask the authors to send a short presentation containing:

- full name;
- institutional affiliation;
- research area;
- at most 7 books and/or articles recently published/edited.

The final editorial version of each material belongs to the editorial staff of the *Revista Arhivelor. Archives Review*.

The responsibility over the content of the materials is exclusively reserved to the authors.

The Editorial Staff of the
Revista Arhivelor. Archives Review